1928
[208]

m 4-6

1928. ANUL XX

APRIL No. 4.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 10—12

1928

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini. — Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

Iaşi, Strada Alecsandri No. 10—12

ANUL XX

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţind suma *prin mandat poştal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1928 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924, 1925, 1926 şi 1927 cu lei 300 colecţia.

Administraţia.

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXIV

ANUL XX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ
1928

Ghiorghiță al Anghelinii

Nu făgăduiți niciodată ceva, decît după matură chibzuire. Cine făgăduește cu ușurință, adesea fără voia lui săvîrșește un păcat. Cel ce vine să-ți ceară ceva e mînat fie de-o mare nevoe, fie de-o vie dorință. Dumneata făgăduești, într'o doară, ca să scapi; iar el își clădește pe vorba dumitale planuri, iluzii, a cărora risipire, în ceasul în care vede că nu te ții de cuvînt, îi poate pricinui adîncă durere.

Eu, care de multe ori am avut, din pricina asta, chinuitoare remușcări, mă vindecasem de acest cusur. Am făcut într'o zi jurămînt să nu mai făgăduesc pripit; dar, cu tot jurămîntul, în vara trecută am căzut iar în păcat.

Să vedeți.

Impreună cu doi buni prietini, nedespărțiți tovarăși de pescuit, am fost spre sfîrșitul lui Iunie la *lacul Ucigașului*, dela cheile Bicazului. Ați fost vreo dată pe acolo? Nu? Păcat. E unul din cele mai încîntătoare din multele colțuri de raiu ale țării noastre. Inchipuiți-vă, în munți, la o înălțime de 1300 de metri, un lac de trei-patru ori mai mare decît parcul Carol, făcut prin prăbușirea unor stînci, care au închis valea unui izvor. De jur împrejurul lacului cu apa ca lacrima, munți îmbrăcați în brazi seculari și stînci uriașe de toate culorile curcubeului. Admirabil loc pentru o stațiune climaterică, și de iarnă și de vară.

La un ceas dela sosire, după ce ne-am descărcat lucrurile din automobil și am orînduit unde o să minem noaptea, am plecat

la pescuit, fiecare în altă direcţie, ca să nu ne stînjenim unii pe alţii...

Cum mergeam aşa, purtînd geanta, undiţa şi minciocul,—la o cotitură mă întîlnesc cu un cioban, însoţit de un băiat ca de doisprezece ani.

— Sînt păstrăvi p'aici, mă vere?

— Sînt, dar nu p'aici,—mai încolo,—spre Coada-rece.

— Şi unde e Coada-rece?

— Vă duc eu,—răspunde grăbit băeţaşul şi întinzînd mîna: Daţi-mi mie minciocul, să-l port eu.

— Dar tu, treabă n'ai?

— N'am; am dus nişte brebinţe la stînă şi acum mă înapoiam spre casă.

Şi întorcîndu-se spre cioban:

— Bădie, te rog, spune matale măicuţii să n'aibă grijă de mine, c'am rămas aici cu un boier, să-i ajut la pescuit.

Îi dau minciocul, mulţumit de această tovărăşie dorită: e întotdeauna bine să fii întovărăşit la pescuit de un băetan, care-ţi poate fi de mare ajutor. Şi mă duce la loc bun de tot. Dela întâia aruncătură a muştelor pe apă, prind un păstrăv sdravăn. Îl aduc binişor spre minciocul pe care băiatul îl mînueşte cu mare dibăcie.

Aflu din vorba lui că-l chiamă Ghiorghiţă al Anghelinii, că tat'-su a murit în războiu, că el e al şaselea fecior şi c'a făcut cinci clase de ţară. Şi pe măsură ce trece vremea îmi dau seama ce minunat tovarăş mi-am căpătat. Cu cîtă tragere de inimă şi dibăcie mă slujeşte, sărăcuţul! De cîteva ori s'a urcat, sprinten ca o veveriţă, în brazi, ca să-mi descaţe muştele prinse în crăci, —şi tot de atîtea ori a intrat până în brîu în apa rece ca ghiaţa, ca să poată prinde în mincioc păstrăvii pe care, din pricina stîncilor, nu-i puteam aduce la mal.

Cînd ne-am întors la prînz la casa pădurarului, mi-a cerut un briceag, cu care a curăţat păstrăvii, i-a învelit frumos în frunze de brusture;—a alergat la izvor, să ne aducă apă proaspătă şi-n loc să stea să mănînce merindele pe care i le întindeam, a cerut nevestei pădurarului o donicioară, cu care a alergat în pădure, să ne caute fragi.

Seara, fără să-l îndemne nimeni, a adus cîteva braţe de lemne, a îngrijit de foc, ne-a tras tutulor cismele, le-a curăţat şi le-a a-

şezat frumos în dosul cuptorului;—a întins o sfoară dela balamaua uşii până la fereastră, a spînzurat pe ea hainele;—şi n'a plecat să se culce în fînul din podul grajdului decît dupăce s'a încredinţat că nu mai aveam nevoe de absolut nimic.

A doua zi, cînd se îngîna ziua cu noaptea, tot el a venit să ne trezească, ciocănind cu sfială în geam.

* * *

...Şi cum stă alături de mine, îl aud oftînd.

— De ce oftezi, mă Ghiorghiţă?

El se trezeşte, ruşinat:

— Ce, oftaiu?

Ricîe cu băţul minciocului pămîntul dinaintea lui şi fără să ridice ochii:

— Îmi pare rău că automobilul nu e al matale...

— De ce?

— Mi-a spus şofeurul că domnul doctor şi-l duce singur, n'are nevoe de ajutor... Să fi fost al matale, poate mă luai ajutor...

— Dar ce, tu ai vrea să te faci şofeur?

— Tiii! tare mi-ar fi drag... Matale n'ai automobil.

— N'am.

— Păcat!

— Zi, de-aia oftaşi?

— Păi...

Mă uit la el. Abia acum bag de seamă ce copil frumos e, cu ochii lui inteligenţi, negri ca două picături de păcură. Sărăcuţul, cum aşi vrea să-l ajut...

Nu ştiu cum sînteţi dumneavoastră? Dar eu mă înebunesc după băeţaşii de seama asta, cînd nu mai sînt copii şi nici nu sînt încă oameni;—mai ales flăcăiaşii ăştia dela ţară.

Băeţaşii dela oraş, de seama lui Ghiorghiţă, sînt de obiceiu prea deştepţi, prea isteţi, prea ştiu multe... Ştiu eu? Discuţiile auzite în casa părinţilor, articolele cetite prin ziare, unele filme de cinematograf,—lipsa contactului cu frumuseţile naturii, otrava care pluteşte în atmosfera oraşelor;—toate astea la un loc le prăpădesc frăgezimea sufletului. Flăcăiaşii dela ţară sînt negreşit mai puţin iscusiţi, mai neînvăţaţi; dar le rămîne parcă sufletul mai curat.

Eu, unul, vă mărturisesc că-mi place grozav să stau de vorbă cu ei. După o jumătate de ceas îmi simt sufletul primenit...

— Matale, eu zic, că trebue să ai mulţi prietini care au automobil... Poate cunoşti vreunul, care să aibă nevoe de şofeur...

— Ştiu eu? Să vedem... poate...

La acest răspuns, care totuşi nu cuprinde nicio făgăduială, copilul ridică ochii, înfloriţi de bucurie şi de fericire.

— Mie nu mi-ar trebui leafă... Aşi munci pe mîncare şi pe îmbrăcăminte.

— Dar bine, tu eşti prea mic, prea crud.

El răspunde, ofensat:

— Sînt de doisprezece ani, merg pe treisprezece.

— Dar maică-ta ce zice? Te-ar lăsa?

— Maica?... Ei! de cîteori zice ea: „Cum n'ai şi tu noroc, măi Ghiorghiţă, ca Vasilică al lui Boian?" E un băiat dela noi... n'a făcut decît trei clase... Şi l-a luat un boier dela Braşov, întâiu ca ajutor... Şi acum e şofeur... Eu am învăţat cinci clase şi acum... stau aşa... mă prostesc cu vitele la păşune...

E în vorba lui, în privirea lui, în toată înfăţişarea lui, un fermecător amestec de gravitate şi de drăgălăşie...

Sărăcuţul, cum aşi vrea să-l ajut...

Mă gîndesc că, deşi n'am automobil personal, aşezămîntul de care atîrn are... L-aşi lua cu mine la Bucureşti şi aşi stărui să fie primit ca ajutor de şofeur... De locuit ar locui la mine... Lucrul îmi pare foarte uşor de realizat... Dorinţa mea de a-l ajuta îmi ascunde toate piedicile, toate obiecţiile; iar oftatul lui: „ce mare pomană ţi-ai face matale cu mine!" îmi înlătură orice rest de codire.

— Bine, măi Ghiorghiţă, dacă e aşa, te iau cu mine la Bucureşti.

El îmi ia mîna, mi-o sărută şi întreabă:

— Dumneavoastră cînd plecaţi?

— Mîine dimineaţă.

— Cîte ceasuri sînt?

Mă uit la ceas:

— Opt şi jumătate.

— Eu mă duc să spuiu maichii;—să mă'mbrac şi să-mi iau ceva primeneli. Matale mă aştepţi aici, că eu peste două ceasuri sînt îndărăt...

Uite aşa m'am legat să aduc în Bucureşti pe Ghiorghiţă al Anghelinii din Bicaz.

* * *

Nu se împliniseră două ceasuri, cînd s'a întors, gătit frumos, curat, cu păiărie nouă, cu cămăşuţa ca fuiorul, cu cojocel înflorat şi cu ghete nouă, însoţit de mamă-sa: o femee pe a căreia faţă ofilită se vedeau rămăşiţele unei frumuseţi prăpădite. S'a oprit la cîţiva paşi de mine, a îngînat mîrîit: „'nă ziua" şi, dupăce cîtăva vreme m'a privit cercetător, căutînd să desluşească din înfăţişarea şi din chipul meu cu ce fel de om avea de-a face, a adăogat: „Săru' mîna". Zic:

— Va să zică, îl laşi să ţi-l iau la Bucureşti?

Ea a stat niţel în cumpănă; dar Ghiorghiţă a răspuns repede:

— Mă lasă;—dece să nu mă lase?

Zic:

— Nu te 'ntreb pe tine, o întreb pe mă-ta.

Femeia s'a şters cu colţul maramei la gură, pe urmă, înaintînd până lîngă mine, mi-a luat mîna şi dregîndu-şi glasul:

— Il las, domnule,—dar să ai milă de el, că e crud.

Ghiorghiţă nu-mi dă pas să răspund şi zice:

— D'asta să n'ai mata grijă, măicuţă, că eu ştiu ce fel de om e domnu.

— Dar de unde ştii tu, mă? l-am întrebat eu.

El a clătinat din cap, a om sigur de ce spune:

— Ştiu eu.

Am asigurat pe femee c'o să mă port cu el părinteşte,— i-am spus că în fiecare lună o să-i trimit, prin poştă, deocamdată cîte trei-sute de lei. Ea s'a dat să-mi sărute mîna, pe urmă şi-a cuprins copilul în braţe şi, sărutîndu-l, îl povăţuia să nu iasă din vorba mea şi să mă slujască cu credinţă.

El îi ştergea ceva de pe obraz:

— Lasă, măicuţă, să vezi matale, cînd m'oiu întoarce eu ca Vasilică al lui Boian.

Dupăce a plecat, mi-am adunat sculele de pescuit şi am pornit cu Ghiorghiţă spre gazdă, unde mă aşteptau tovarăşii cu masa.

— Dar ce te-ai gătit aşa, mă Ghiorghiţă? l-a întrebat doctorul.

Am răspuns eu în locul lui:

— Il iau cu mine la Bucureşti.

Doctorul a ridicat sprincenele a mirare; iar Ghiorghiţă şi-a aşezat bocceluţa pe prispă, a cerut nevestii pădurarului donicioara şi a plecat fuga în pădure, să ne culeagă fragi.

Pe cînd mîncam, doctorul zice:

— Adevărat? Iei băiatul la București?

I-am explicat, că mai demult aveam intenția să caut pentru automobilul așezămîntului un ajutor de șofeur și, fiindcă copilul îmi spusese că visul lui era să ajungă șofeur, m'am hotărît să-l iau pe el.

Șofeurul doctorului, care ne servea la masă, zice:

— De-aia mă întreba el ast noapte, dacă aveți și dumneavoastră automobil și ce fel de om sînteți! Mă întreba: „Ce fel de om e boeru ăsta? O fi bătînd rău, cînd îi greșește cineva ceva?" Și cînd i-am spus, că sînteți om bun, nu mai putea de bucurie.

— Nu știu dacă faci bine... a zis doctorul, la o vreme.

— De ce?

— Știu eu?... poate că greșesc; dar eu în locul dumitale nu l-ași lua.

— De ce?

Ca să nu priceapă șofeurul, doctorul îmi răspunse în franțuzește:

— Eu nu m'ași putea hotărî atît de ușor să smulg un băețaș dela țară și să-l duc în București, mai ales ca să-l bag în corporația celor mai dăochiați oameni... Dar... în sfîrșit... dacă ai hotărît așa... loc în automobil e... și pentru el, și pentru bocceluța lui.

După cîtăva vreme de tăcere, doctorul adăogă:

— Il iei cu dumneata în vilegiatura de două luni, de care ne vorbeai?

Această întrebare a doctorului a fost ca o ridicare de cortină, îndărătul căreia îmi apăru toată realitatea, pe care dorința mea de a ajuta pe Ghiorghiță mi-o ascunsese.

Și realitatea era așa: ne găseam la sfîrșitul lui Iunie. Peste trei zile șeful așezămîntului pleca în străinătate, de unde nu se întorcea decît pe la mijlocul lui Septembrie; eu deasemenea plecam din București, pentru două luni, într'o stație climaterică. Șeful luase dispoziția ca, în ajunul plecării sale, automobilul, care avea nevoe de reparații radicale, să fie băgat într'un atelier, de unde nu trebuia scos, decît în ajunul întoarcerii sale din străinătate...

Fără să vreau, mă întorseiu brusc spre direcția în care pierise Ghiorghiță, ca pentru a-l striga.

Dar dece să-l strig. De ce?

Ca, dupăce îi făgăduisem că-l iau, dupăce alergase să se îmbrace, dupăce își luase rămas-bun dela maică-sa, acum să-i

spuiu că nu-l mai iau? Căci era lămurit că nu-l puteam lua. Cum și cui l-aşi fi putut lăsa singur, timp de două luni în Bucureşti?

Din clipa aceia nimic din frumuseţile raiului în care ne găseam n'a mai putut pătrunde în mintea şi în inima mea, frămîntate numai de căutarea chipului în care aşi fi putut să-i spuiu că pregătirea şi bucuria lui fuseseră zadarnice.

Doctorul m'a sfătuit într'un fel, cellalt prietin într'altul. Dar amîndouă sfaturile mi-au părut absurde, ridicole. Niciunul nu putea nici să explice, nici să scuze această bruscă revenire asupra hotărîrii mele. Ce era de făcut? Ce era de făcut? Vă jur că nu exagerez spunîndu-vă că mă găseam în starea unui bolnav care-şi mută perna dela un capăt al patului la altul, ca să se răcorească.

In vremea asta, Ghiorghiţă s'a întors cu donicioara de fragi,— a mîncat în grabă şi acum ajuta pădurarului la afumatul păstrăvilor. Il auzeam:

— Bade Niculae, nu e aşa? Pe urmă, dupăce s'o afuma bine, să punem pe foc un braţ de urzici, că fumul de urzici vine de le dă un glanţ; se fac ca de aur... Aşa îi face Badea Sandu.

Acum e lîngă şofeur. Se învîrtesc împrejurul maşinii. Are în mîna stîngă un caieţel mic,—în dreapta un plaivas. Intreabă pe şofeur, cum se cheamă diferitele părţi ale maşinii,—moaie plaivasul în gură şi însemnă în caieţel...

Imi face rău. Ca să nu-l mai văd, pe cînd tovarăşii mei dorm, îmi iau undiţa şi plec, spunîndu-i răstit să rămie la afumătoare, că n'am nevoe de el...

* * *

Nimic n'am putut prinde; iar spre seară, cînd mă'ntorc, îl găsesc lucrînd cu zor la împletitul hîrzoabelor de cetină, în care vor fi puşi păstrăvii afumaţi.

— Mă, dar dibaciu eşti, mă Ghiorghiţă, – la toate te pricepi,— zice pădurarul, par'că într'adins, ca să-mi ricîie mie inima...

Abia tîrziu, spre ziuă, după lungi frămîntări şi svîrcoliri, mi s'a arătat chipul în care să-l vestesc că nu mai pleacă cu noi.

Cînd m'am trezit, era pe prispă,—ajuta şofeurului la adunatul lucrurilor.

Geamul era deschis,—mă putea auzi.

Prefăcîndu-mă că nu-l văd, am zis doctorului:

— Doctore, ce vis ciudat am visat ast'noapte. Se făcea că mă întorceam dela pescuit şi ici, lîngă capul podiştii, îmi iese înainte Maica-Domnului, aşa cum e zugrăvită în biserică: frumoasă, cu un cerc de lumină împrejurul capului. Numai decît am cunoscut-o şi mi-am scos şapca din cap...

Nu vedeam pe Ghiorghiţă, dar îl simţeam cum asculta:

— Maica Domnului a făcut un pas spre mine şi m'a întrebat: „Vrei să iei pe Ghiorghiţă cu dumneata?" Zic: — „Da". Ea mi-a răspuns, clătinînd din cap:—„Să nu-l iei, că moare pe drum". Am rămas încremenit. Zic:—„Va să zică să nu-l iau niciodată? —„Ba da",—mi-a răspuns Maica Domnului,—„Altă dată poţi să-l iei, dar acuma nu, că moare pe drum"... Şi a pierit, iar eu m'am deşteptat.

Băiatul a ciocănit în uşă.

— Intră! am strigat, şi dînd cu ochii de el, zic:

— Mă Ghiorghiţă, ştii ce vis ciudat am visat ast'noapte?

El răspunde, cu un glas obosit:

— Am auzit...

Pe urmă, dupăce îşi muşcă degetul arătător dela mîna stîngă:

— Şi zici matale c'avea cerc de lumină împrejurul capului?

— Da, întocmai cum e zugrăvită în biserică.

-- Dar nu e aşa? a spus că altă dată poţi să mă iei.

— Da,—i-am răspuns,—altădată te iau neapărat.

Am scos cîteva parale,—i le-am pus în mînă şi l-am sărutat pe frunte.

Băiatul s'a uitat la bani,- s'a uitat de jur împrejur, şi-a muşcat buza de sus,—şi-a muşcat buza de jos şi pesemne făcîndu-şi socoteala, că n'ar fi putut asista cu destulă linişte la plecarea automobilului;

— Eu mă duc, că plînge maica degeaba după mine...

... Şi m'ăi fi aşteptînd şi acuma, Ghiorghiţă al Anghelinii.

Brătescu-Voineşti

Izolare

Uitare, vreau uitare !
Să nu mă știe nimenea pe lume,
Pe nimeni să nu știu,
Să nu mai am un nume
Să port într'un pustiu
O umbră trecătoare...

Eu, numai fața ta
Să n'o mai pot uita,
Să treacă-adînc prin mine
Ca luna prin ruine
Ca steaua printr'un lac
Cînd noaptea e tîrziu,
Și numai eu să știu,
Să sufăr și să tac.

Să fie 'n jur uitare,
Deşert încremenit,
Aşa cum e pe mare
Cînd luna-i la zenit.
Ca să te simt cum tremuri
Să fie-o pace-anume,
Ca la sfîrşit de lume,
Ca la 'nceput de vremuri.

Cînd n'om mai fi, prin veci
Şi prin tăcerea rece
Să ştiu cînd luna trece,
Să ştiu cînd ai să treci.

Atîta să-mi rămîe:
Puterea de-a te şti,
Cînd eu întreg voi fi
Ca fumul de tămîe.

Demostene Botez

OMUL

(Urmare şi sfîrşit)

Originea, vechimea, rasele

Progres ; civilisaţie

Cea mai veche manifestare a inteligenţei din care ne-au rămas urme, este întrebuinţarea pietrei (silexul sau cremenea), ca unealtă şi armă. Nenumărate instrumente de silex au fost găsite în straturile quaternare. Cioplite de om, adesea cu o măestrie deosebită, aceste unelte răspund nevoilor lui mai însemnate : apărarea, uciderea pentru hrană, curăţirea pieilor, etc.

Inainte de a se fi gîndit să fabrice instrumente de piatră, e sigur că omul s'a servit de lemn, de ramuri de copac, măciuci, pietre naturale, din care a ales pe cele cu muchii tăioase. Intrebuinţarea accidentală a silexului i-a dat ideia să perfecţioneze, apoi să creeze unelte potrivite diferitelor întrebuinţări. In paleoliticul inferior (prima piatră cioplită), se recunoaşte perfect tăierea sau cioplitura intenţionată ; la vîrstele anterioare (terţiare), o retuşare grosolană datorită voinţei, nu ar deosebi prea bine aceste scule de o piatră crăpată de foc sau ciocnită prin o cauză naturală.

Strămoşii noştri, care la începutul erei quaternare umblau drept pe picioare şi întrebuinţau arme, erau probabil stăpîni şi pe vorbirea articulată. Apărată de inteligenţa şi de industria ei, specia umană a putut să se înmulţească repede. Ominianul îşi întinde habitatul ; tipul zis dela Neanderthal, rasă totuşi puţin evoluată, de care vom mai vorbi, a lăsat urme din nordul Europei până în sudul Africei. Altele l-au întrecut şi s'au răspîndit peste tot pămîntul.

Inmulţirea neamului omenesc e fără pereche în viaţa mamiferelor. Ea s'a urmat înainte, subt scutul inteligenţei lui deoparte, subt al destructivităţii şi sociabilităţii lui pe de alta, împotriva forţelor naturale. (Fără să mai socotim că chiar astăzi, şi în

ţările înaintate, încurajarea la înmulţirea populaţiei e o preocupare a expresiunilor sociale,—cum e Statul îngrijat să proteje înainte de toate puterea naţională, sau religia cu principiul „creşteţi şi vă înmulţiţi",—amîndoi nepăsători de mizeria inerentă suprapopulaţiei).

O disproporţie mare există între rasele ce populează lumea. Progresul pe care am convenit să-l numim civilizaţie, nu atinge decît o parte din omenire. Nu e îndoială că dela omul sălbatic de acum o sută de mii şi mai mult, sau troglodltul european de acum douăzeci de mii, o etapă enormă a fost străbătută până la europeanul confortabil de astăzi. In zorile omenirii, aproape nimic nu trebuia să distingă viaţa strămoşilor noştri de a celorlalte primate, afară poate că începuse să nu mai fie arboricolă. După dobîndirea caracterelor speciale omeneşti, pe rînd, progresele fură încete, nesimţite.

Ajuns în stadiul de „homo sapiens", în înţelesul larg al cuvîntului, europeanul va petrece încă multă vreme de negură înainte de a atinge, acum mai bine de o sută de secole, progresul pe care-l înseamnă epoca zisă neolitică. A progresat cu încetul omenirea, dar ajunsă carnivoră şi destructivă, la început de nevoe, apoi din obiceiu sau de plăcere, s'a făcut din ce în ce mai sîngeroasă. Alături de inteligenţa ei mergătoare înainte, va păstra aceste caractere retrograde, necunoscute celorlalte primate.

In zilele noastre, cea mai mare parte a omenirii nu duce un traiu mai presus de al primitivului. O mare deosebire înseamnă rasele omeneşti ; evoluţia lor mintală este inegală. Dezvoltarea excepţională a minţii a fost avantagiul a două-trei rase. Altele, înzestrate cu cîteva posibilităţi, au putut să le imite, pe un plan inferior. Dar dedesubt, sute de milioane de fiinţe reprezintă încă pe omul de odinioară. Aceste deosebiri le regăsim chiar în sînul popoarelor celor mai civilizate : în jurul nostru, pretutindeni, oameni a căror mentalitate, înţelegere, fire, nu întrece pe a vechiului sălbatic.

Cînd vorbim de „civilizaţie", înţelegem buna stare şi cultura noastră europeană, limitată şi aceia la o parte din straturile sociale. Nevoile noastre multiple, confortul deplin al traiului nostru, oraşele mari, locuinţele, mijloacele de transport, higiena, ştiinţa, plăcerile noastre, abia ne îngăduesc să închipuim care putea fi existenţa acestor primitivi, viaţa lor sălbatică, silnică, murdară. Azi încă din acest punct de privire, sîntem foarte puţin numeroşi cei „fericiţi". Civilizaţia şi cultura mai ales, nu profită decît unei părţi a omenirii.

Din această cîtime enormă de oameni care mişună pe pămînt şi care ajunge aproape numărul de două mii de milioane, un număr redus de indivizi numai, întrec mentalitatea primitivului. Nesfîrşita mulţime de noroade, supusă tuturor mizeriilor şi tuturor suferinţelor, crudă sau nenorocită, renoindu-se fără încetare, fără rost şi fără ţel, în mersul şovăelnic spre o stare mai fericită.

Nimic ne fiind mai relativ decît civilizaţia, e o mare greşală a se ţărmuri în epoce trecutul acestei omeniri, atît de felurită, de neegală în evoluţia ei psihică. Din unele puncte de vedere, paleoliticii europeni sau nord-africanii sînt mai presus de unele populaţii (Australia, India, Africa, etc.) din zilele noastre.

Dar chiar în interiorul unui ţinut, aceleaşi deosebiri dovedesc tendinţa firească a omului ca să rămîe, sau mai bine să se întoarcă la libertatea instinctelor străvechi. Darea înapoi e uşoară; iar cînd sălbătăcirea e „voită" ca în Rusia bolşevică, ea întrece pe cea naturală.

Civilizaţia nu e decît o reunire de convenţiuni, transmise şi perfecţionate neîncetat, convenţiuni întemeiate pe sentimentalitatea şi pe înţelegerea utilitară şi morală a omului. Supuse multor interpretări, după situaţie, climă, rase, temperamente, moravuri moştenite, aceste convenţiuni morale nu pot fi decît foarte schimbătoare în timp,—şi limitate în spaţiu, regionale.

O „civilizaţie" e a noastră; dar pot fi şi sînt mai multe altele. Dar cea adevărată, nu e decît una: cea ideală, către care tinde în mod inconştient omenirea şi pe care poate va ajunge-o odată. E probabil însă că, cu cît vor fi mai mulţi oameni, cu atît vor putea mai puţin să-şi dezvolte şi să-şi perfecţioneze sentimentele. Căci inteligenţa lipsită de sentiment, nu e nici adevărata inteligenţă, nici nu poate caracteriza adevărata civilizaţie.

Dacă însă calităţile intelectuale de care dispune, desparte specia omenească de celelalte, din punct de vedere fizic nu e nimic mai mult decît orice alt vieţuitor. Ba chiar, unele imperfecţiuni anatomice şi fiziologice ale omului, îl dovedesc inferior altor mamifere. Cei mai mulţi oameni nu vor să primească un adevăr pe care logica cea mai simplă îl impune minţii. Rutina, orgoliul, ignoranţa sau prejudecăţile religioase, vor încă, în veacul bio-chimiei, să facă din om o fiinţă supranaturală.

Era quaternară.—Cei mai vechi oameni cunoscuţi

Cîteva descoperiri de seamă, au scos la iveală pe străvechii *locuitori* ai Europei, ale căror rămăşiţe stau ascunse în terenurile quaternare.

Pentru uşurinţa clasării cunoştinţelor noastre, era geologică quaternară, mai exact pleistocenă [1], corespunzînd perioadei în timpul căreia omul s'a servit de instrumente de piatră cioplită, a fost împărţită în mai multe epoce arheologice. Această lungă perioadă din viaţa omenirii a primit numele de vîrsta *paleolitică* (sau a pietrei cioplite), împărţită la rîndul ei (după vechimea straturilor geologice), în paleolitic inferior, şi superior, mai recent, sau vîrsta renului.

1 Quaternarul e divizat în: *pleistocen*, epocă în timpul căreia au trăit oamenii a căror oseminte se regăsesc în stare de fosile;—şi *holocen* sau epoca actuală, cărei corespunde în arheologie, epoca pietrei lustruite sau neolitice şi acele a bronzului şi fierului.

Epocile convenționale de care vorbim (clasarea aceasta e datorită lui Mortillet), sînt, după numele stațiunilor mai importante ale industriei paleolitice europene, următoarele:

In paleoliticul inferior:—tipul chelean,—achelean, — mustierian. In cel superior : aurignacian,—solutrean,—magdalenian.

Uneltele tipului „pre-chelean", trebuesc atribuite ultimei perioade a pliocenului terțiar (Breuil).

Aceste epoce ne prezintă, în Europa, varietăți în modul de fabricare și în tipul uneltelor lucrate de oamenii de atunci; iar fiecărei din ele corespunde o rasă fosilă predominantă. Așa pentru prechelean și chelean,—omul dela Piltdown și cel de la Heidelberg, al cărui urmaș va fi cel de Neanderthal în mustierian; în paleoliticul superior omul numit dela Cromagnon și dela Chancelade.

După perioada cea mare glaciară dela finele terțiarului, două altele revin în quaternar: una înseamnă începuturile pleistocenului, cealaltă se întinde asupra Europei în pleistocenul mijlociu. Clima se schimbă: perioadele interglaciare cu temperatura dulce, apoi rece și umedă în timpul extinderei, spre a deveni rece și uscată în faza post-glaciară, se îndreaptă încet încălzindu-se spre perioada actuală.

Din punct de vedere geologic, pleistocenul inferior (căruia corespunde epoca cheleană), e contemporan, după o acalmie temperată, celei a doua mari perioade de îngheț, rece, urmată de una interglaciară cu clima dulce, dela care ne-au rămas aluviunile cavernelor și teraselor mijlocii. Cea de-a treia și ultimă fază glaciară, în pleistocenul mijlociu (acheleanul și mustierianul), e urmată de mari depozite de umplutură a cavernelor, de loess și aluviuni ale teraselor inferioare (epoca numită a mamutului). Insfîrșit, perioada post glaciară a pleistocenului superior, cu clima rece și uscată, caracterizată prin fauna tundrelor (epoca renului), corespunde industriei arheolitice (a paleoliticului superior) și e reprezentată prin depozitele superioare ale cavernelor și loessului.

Straturile de transiție care urmează, corespund industriei mesolitice, care este puntea de trecere la neolitic. Neoliticul se confundă cu perioada geologică actuală (turbării, aluviuni recente, fauna contemporană).

Rasele despre care vom vorbi mai departe, se adaptează acestor clime foarte deosebite, precum și fauna caracteristică fiecăreia: rinocerul lui Merck și Tichorhinus, Hipopotamul, elephas antiqus, elephas primigenius (mamutul), ursul și leul cavernelor, renul, marele cerb, bisonul. Mamutul caracterizează pleistocenul mijlociu, renul pe cel superior..

Se întrevede în adîncimea acelor vîrste îndepărtate, o omenire pe care rămășițele ne-o arată foarte deosebită de a noastră, și a cărei evoluțiune e de o durată imensă. Veacurile, mileniile se grămădesc, și cronologia se rătăcește.

Ca și în era terțiară, rase numeroase au apărut și au pierit. Nu cunoaștem decît o parte din ele și încă neîndestulător; spe-

cia omenească a fost mereu înoită. E vorba, dacă se poate, să regăsim, cu ajutorul unor îndrumări sigure, pe acelea care intră în ascendența omenirii de azi. Dar această sarcină e încă foarte grea.

Nu vom intra în cercetarea instrumentelor de silex din acele epoci; chestiunea aceasta formează subiectul arheologiei preistorice. Ne vom mulțumi să reamintim că deosebiri de formă, de fabricațiune, de întrebuințare, disting obiectele care constituesc industria omului de-a lungul cîtorva sute de secoli. Arta (desen, sculptură), ia în paleoliticul de sus, în epoca renului, o dezvoltare deosebită, și a fost atributul unor anumite rase omenești.

Vîrsta care urmează (epoca geologică actuală), este aceia a pietrei lustruite sau neolitică, la rîndul ei urmată de vîrsta metalelor (aramă, bronz, fier), a căror întrebuințare atinge timpurile protoistorice și istorice.

*

Descoperiri importante au scos la iveală foarte vechi locuitori ai Europei dela începutul erei quaternare. Nu e vorba încă de „homo sapiens", dar de un om, industrios și în stare să străbată prin inteligența și rezistența lui, grelele încercări ale epocilor glaciale și diluviale.

Două tipuri, două rase deosebite, contemporane sau aproape, răsbesc din întunecimile pleistocenului inferior. Sînt vechi deci de vre-o sută de mii de ani.

Maxilarul găsit în 1907 la Mauer, lîngă *Heidelberg*, care poate să dateze dela sfîrșitul terțiarului pliocen, ne arată o varietate încă foarte înapoiată, care a fost numită „Homo Heidelbergensis". Trebue să-l considerăm ca străbunul omului dela Neanderthal, care va popula mai tîrziu o parte din Europa.

Resturi ale unei ființe omenești, mai apropiate de noi prin conformațiunea craniului, au fost descoperite în 1913 la *Piltdown*, în comitatul Sussex, din Englitera: „Homo Dawsoni" (descoperit de Dawson și studiat de Smith Woodward). Acest tip poate fi privit ca ascendentul „omului sapiens" actual. Descoperirea acestui craniu e de cea mai mare importanță pentru filogenia raselor europene.

Aceste două resturi de străvechi ominieni, reprezintă două mari varietăți care au locuit împreună ținuturile noastre vreme îndelungată.

„Omul dela *Neanderthal*" (Homo Neanderthalensis), varietate din care ne-au rămas osemintele fosile a mai mulți indivizi, reprezintă tipul care domină epoca mustieriană. Caracterele sale morfologice: fruntea foarte joasă, craniul turtit, arcadele orbitelor foarte dezvoltate și orbitele mari, prognatism dezvoltat, lipsa de

bărbie, talia mică, masivă, femururi încovoiate; gîtul aplecat înainte, atitudinea verticală incomplectă, circonvoluţiunile creerului puţin dezvoltate, gambele scurte, etc.,—sînt acelea ale unui om neevoluat deplin. Industria lui grosolană de silex este caracteristica epocii mustieriene. Resturi fosile mai mult sau mai puţin complecte ale acestei rase sau specii, au fost găsite în: Germania (Neanderthal, în 1856), Gibraltar (1848), Belgia (Spy şi La Naulette), Franţa (Chapelle-aux-Saints, Moustier, La Ferassie, La Quina, Malarnaud), Croaţia (Krapina), Jersey. Era dar răspîndită pe o mare parte din Europa actuală. Mai mult, descoperirea osemintelor dela Broken Hill, în Rhodesia, Africa de sud (Homo Rhodesiensis şi dela Boskop, Transvaal, şi de curînd din Palestina, varietăţi ale Neandertalului,—ne dovedeşte marea vechime a acestei rase, care a trebuit să se despartă din tulpina ominienilor spre finele terţiarului. Craniile fosile din Asia orientală, cel dela Vadjak (Java), sînt neandertaloide, ca şi acel găsit la Telgai (în Australia), care pare a fi al strămoşilor quaternari ai Australienilor de astăzi.

In Europa, Neandertalul a fost absorbit de rasele superioare care-l înconjurau. Urma lui se pierde în paleoliticul superior, în timp ce supravieţuitori ai rasei au trăit până destul de tîrziu în Africa meridională.

O rasă *negroidă*, se întinde în Europa, către sfîrşitul epocei mustieriene. Oseminte fosile bine conservate ale acestei rase numită „dela Grimaldi", au fost descoperite la Menton în sudul Franţei. Resturi ale civilizaţiei ei, s'au regăsit în Europa meridională, unde s'a dezvoltat, contemporan cu neandertaloizii Europei centro-apusene. Această rasă dispare însă în vremea vîrstei renului, din regiunile noastre, unde aflarea ei se explică prin trecerea de-a drept din Africa peste pămînturile dispărute care legau ambele continente. Urme tîrzii ale acestei rase de „homo sapiens" s'au regăsit până în Austria, Elveţia, Dalmaţia. Rasa mediterană i-a luat unele caractere, dacă nu chiar se trage din ea. Cîţiva savanţi au găsit analogii între această rasă şi actualii Bushmen-Hotentoţi ceiace pare discutabil.

Vîrsta renului este, din punct de vedere al paleontologiei umane, cum şi din al arheologiei preistorice, înzestrată cu bogăţie. O altă rasă fosilă, cunoscută subt numele de *Cro-magnon*, după o staţiune din Franţa, reprezintă un tip omenesc perfect evoluat. Această rasă domină prin importanţa ei vîrsta renului, iar influenţa ei asupra populaţiei de mai tîrziu a Europei este evidentă. Talia foarte înaltă (mijlocia 1 m. 87. Verneau), craniul înalt, dolicocefal, faţa disarmonică, nas strîmt, capacitate craniană mare,—sînt principalele ei caractere. Afară de al doilea caracter, care a putut să se modifice cu timpul, ele corespund cu acele ale rasei nord-europene a blonzilor, care poate prea bine să se tragă din ea. In orice caz, se înrudesc. După descoperirile făcute până acum, aceşti vechi paleolitici trăiau în Englitera, în Franţa (unde s'au

găsit şi cele mai multe fosile), în Germania, Belgia, Moravia (omul dela Brünn şi dela Predmost, e o varietate a acestei rase). Caracteristicele rasei dela Cromagnon se regăsesc la Guanşii din insulele Canarii şi la populaţiile albe din Africa-nord, cum sînt Kabilii. Acest om al cavernelor avea simţul artistic dezvoltat: desenuri, gravuri, sculpturi, dovedesc spiritul de observaţie şi talentul lui. Pe lîngă cultul morţilor, pe care îi îngropau şi îi presărau cu ocru roşu, aveau sentimente religioase. Vînători înainte de toate, ei au perfecţionat şi au înmulţit felul armelor. Aceşti străvechi locuitori ai Europei, erau în multe privinţi mai înaintaţi ca cele mai multe popoare primitive de astăzi.

Rasele reprezentate prin fosilele găsite la Combe-Capelle (Homo aurignacensis,—poate strămoşul rasei mediterane), şi cele dela Obercassel (caractere mixte), pot fi considerate ca varietăţi ale omului dela Cromagnon.

In ultima perioadă a vîrstei renului (ep. magdaleniană), o altă rasă, cu caractere puţin depărtate de a celor de mai sus dar de stat mic, pometi eşiţi, faţa largă, cap lung, trăia în Europa apusană. E numită rasa dela *Chancelade* (Franţa). Caracterele acestor vechi vînători de ren, îi leagă de eskimoşii actuali.

In afară de Europa, osemintele fosile găsite întîmplător, nu aparţin altor tipuri. Deşi încă foarte reduse, aceste resturi omeneşti şi mai ales ale industriei lor, dovedesc că omenirea quaternară era întinsă peste cele trei continente. Dela tipul chelean până la magdalenian, industria silexului se regăseşte în multe locuri, depărtate unele de altele. Ea nu este însă apanagiul unei anume rase, ci a fost desigur împrumutată dela un neam la altul. Ca pentru tot ce priveşte vîrstele preistorice, chestiunea sincronismului trebue pusă; căci niciun paralelism sincronic cu Europa nu poate fi stabilit. [1]

America, până astăzi, n'a dat cercetărilor ştiinţei niciun rest fosil pleistocen. E probabil că descoperirile considerate ca astfel, sînt cel mult contemporane epocei intermediare care precede epoca geologică modernă. Popularea Americei s'a făcut pe cale de expansiune sau emigraţiune, mult mai tîrziu ca cea a întregului vechiu continent; — ceiace explică lipsa paleolitelor şi a fosilelor omeneşti.

Către sfîrşitul vîrstei renului, o rasă brachicefală (craniul rotund) apare în Europa. Această rasă, cunoscută în antropologie subt numele de *„alpină"*, se va dezvolta mai ales în timpurile neolitice. In peştera dela Ofnet, în Bavaria, s'au descoperit îngropate

1 Prezenţa industriilor litice asemănate, în regiuni deosebite, nu înseamnă că sînt sincronice. Clasificarea uneltelor de piatră stabilită de preistorici, trebue *limitată* la o parte din Europa occidentală. Această nomenclatură convenţională nu trebue privită ca reprezentînd felii precise din evoluţia omului. Numeroase cauze variază fără încetare manifestările acestei evoluţii.

la un loc mai multe cranii brachicefale şi dolicocefale. Ne aflăm, fără îndoială, în prezenţa a două din tipurile care vor domina în Europa: cel *nordic* blond,—şi cel alpin, a căror convieţuire ne arată că şi cel de-al doilea e un vechiu locuitor al timpurilor noastre.

Vechi reprezentanţi ai celui de-al treilea tip predominator azi în Europa, cel *mediteranean*, au fost găsiţi într'un teren intermediar azilian (mesolitic) dela finele pleistocenului, la Mugem în Portugalia.

În pragul epocei mai apropiate a pietrei lustruite, cele trei rase principale: nord europeană (blondă), alpină, mediteraneană, la care trebue să adăogăm şi o rasă finică, trăiau răspîndite pe solul continentului nostru. Ele constituesc substratul rasial al popoarelor actuale.

R a s e l e

Despărţirea marilor grupări omeneşti, grupări cuprinzînd multe rase şi varietăţi, se urcă cum am văzut, în era terţiară. Mii de veacuri au prezidat la transformarea lor. Dealungul vremii, la adăpostul atîtor împrejurări, rase nouă s'au format, iar altele au pierit fără urmă.

(Trebue să reamintim că termenul de „rasă" reprezintă o varietate zoologică, naturală, fără raport cu ideile noastre sociale de „naţiune" sau „popor").

Pămîntul e locuit deoparte de omul pe care l-am putea numi septentrional sau *eurasiat*, după continentul pe care e răspîndit (şi care ar fi stricto sensu „homo sapiens" al termenului consacrat), cu păr lins şi coloraţie deschisă a pielei;—de cealaltă parte omul negru sau meridional (Africa, Sud-Asia, Oceania), al cărui prototip pare a fi grupul negrito, în genere cu părul lînos, nasul lărgit, prognat, cu pigmentare închisă, neagră.

Multe rase din primul grup,—mongoloizii în genere,—au craniul scurt (brachicefal). Toţi ceilalţi au craniul lung, mai mult sau mai puţin dolicocefal.

Împrăştierea celor dintăiu ominieni, începută la o epocă nedeterminată a vremilor terţiare, s'a făcut prin migraţiuni lente. Grupele îndreptate către nord sau nord-vest, au evoluat altfel decît cele răspîndite pe pămînturile australe. Avînd dobîndite caracterele distinctive ale omului, progresele inteligenţei s'au manifestat mai mult la unii decît la alţii, din atîtea împrejurări care au putut să le influenţeze, dar pe care nu sîntem în măsură să le determinăm. Grupul care se dezvoltă pe continentul nord, prin unele rase care îi aparţin, arată o superioritate evidentă asupra celorlalţi reprezentanţi ai omenirii. Evoluţia acestora din urmă pare a se opri la un moment dat, şi niciuna din rasele eşite dintre ei, n'au putut atinge civilizaţia care a rămas un privilegiu al celor dintăiu.

Origină comună, fără îndoială, dar foarte îndepărtată. Timp,

spaţiu, cauze determinătoare ale unor mari nepotriviri. Apoi, factorii destul de numeroşi care se găsesc la obîrşia varietăţilor animale. Ca rezultat, o conformare fizică deosebită, o mentalitate ale cărei contraste sînt şi mai deosebite.

*

Clasarea raselor omeneşti e mult mai complicată decît s'ar putea crede. Trebue mai întâiu să ne referim la un număr foarte restrîns de rase primitive sau fundamentale, de care se leagă cele care populează astăzi globul. Spre a obţine o clasificare complectă, trebue încă să avem în vedere varietăţile, trecerile nesimţite dela o rasă la alta, tipurile hibride sau degenerate.

Clasificările sînt numeroase, dar adesea imperfecte. După vechea clasificare a lui Blumenbach (după culoare) şi a lui Geoffroy St. Hilaire, acele a lui Huxley (5 rase principale divizate în 14 secundare), Haeckel, Broca şi Topinard, Quatrefages, Deniker (prea multe subdiviziuni şi varietăţi), Haddon, etc., sînt mai importante şi se întemeiază pe identitatea mai multor caractere antropologice.

Impărţirea numai după coloarea pielei, vulgarizată în şcoli, atrage multe confuziuni şi e prea superficială. Rasele asiatice mongolice, sînt în mod impropriu numite „galbene"; cele mai multe din ele nu sînt de această coloare. (Aşa, Finii, Turcii şi vechii brachicefali europeni). Rasele indiene din America, diferite ca origină, prezintă o mare varietate de coloraţiune a pielei, dela gălbui la măsliniu, iar termenul generic de „piei-roşii", este inexact. Denumirea de „caucasiană", dată uneori grupului european sau alb, e fără sens. Etiopienii, singurii oameni cu piele roşie-bronzată, nu sînt negri. Şi aşa mai departe.

Concepţia noastră asupra înrudirii marilor rase omeneşti, e întemeiată pe identitatea principalelor caractere antropologice [1] şi ţine seama şi de factorii timp şi loc, care au determinat formarea tipurilor.

Am numit „homo eurasiatus" pe omul continentului nordic Asia-Europa, cuprinzînd grupul european şi cel mongoloid, cărora trebue adăogat rasele amerindiane şi varietăţile polinesiene,—spre deosebire de „homo niger", mai inferior în ce priveşte posibilităţile intelectuale. Acestui din urmă aparţin, deşi despărţite demult de celelalte, grupul dravidian şi cel australian (păr creţ, ondulat, piele închisă), rase degenerate, avînd caractere intermediare şi reprezintînd poate mai fidel pe omul primitiv.

---

1 Caracterele principale după care se disting varietăţile omeneşti, sînt: 1. Inalţimea sau talia. 2. Părul (formă, calitate, aşezare, culoare). 3. Pielea (culoare mai mult s'au mai puţin pigmentată). 4. Forma Capului (lung, dolico; sau scurt, rotund, brachicefal). (înalt sau jos). 5. Nasul (lat, îngust; forma profilului). 6. Ochii (culoarea irisului; aşezarea dreaptă sau oblică; orbitele). 7. Faţa (strîmtă, largă; —prognatism); Fruntea.

Nu credem că se poate ţine seama în determinarea raselor, de metoda serologică a isoaglutinării, cu rezultate prea vagi, sau problematice.

După caracterele generale antropologice, variind în combinaţiunea lor, rasele se pot împărţi astfel:

1) Grupul de rase cu păr lins, piele de culoare palidă, în care distingem:—rase albe cu păr ondulat, dolicocefale (la rîndul lor cuprinzînd: rasa cu păr blond şi ochi albaştri,—şi cele cu păr negru);—şi rasele cu păr drept, băţos, piele gălbue, brachicefale, unele cu ochi oblici.

2) Grupul de rase cu păr lînos, cu piele neagră sau cafenie, nas larg, faţa prognată, etc., şi mai multe caractere anatomice deosebite ca cei dintăiu.

3) Rase cu caractere intermediare, sau mixte.

*

Ne rămîne să complectăm tabloul evoluţiei omenirii în Europa, această parte a lumii, de care e legată existenţa noastră.

In epoca numită *neolitică* (a uneltelor de piatră nouă), începută sînt cam 10—12.000 ani, populaţia Europei se înmulţeşte, rasele vechi se amestecă din ce în ce, aspectul etnic al grupărilor sociale se schimbă, odată cu popoarele realizate pe calea civilizaţiei.

Rasele care alcătuesc fondul acestei populaţii: rasa nordică europeană, rasa brună mediteraneană şi rasa alpină brachicefală, vor intra în compunerea popoarelor pe care le întîlnim în epocile mai apropiate proto-istorice şi istorice [1]. Alături de ele rasa finică-ugriană care din Europa de răsărit se întinsese spre apus, trebue pusă în rînd cu celelalte în sinteza popoarelor europene (mai ales a Slavilor). Am văzut din capitolele precedente că rasa nord-europeană blondă, e specifică a continentului nostru; cea mediterană de origină nord-africană, influenţată de cea etiopică şi parţial de cea negroidă; trunchiul lor comun nu poate fi găsit decît în quaternarul inferior.

Brachicefalii par a fi de două origini: primul grup, derivat din rasa Asiei-anterioare (din care vechii Sumerieni, Hitiţi, poate Etrusci, etc.) rasă numită şi „armenoidă": — al doilea (mai vechiu în Europa), întins prin Rusia meridională din părţile Turkestanului şi ale Siberiei actuale. Fiecare ar corespunde celor două tipuri brachicefale aflate în Europa. (Varietatea dinaro-adriatică şi cea alpină). Triburile lor s'au infiltrat cu încetul în toată Europa, cea centrală mai ales.

Istoria continentului nostru, e foarte nouă. Cînd civilizaţia dinastiilor înflorea în Egipt de mii de ani, sălbaticii europeni ştiau deabea să-şi lustruiască sculele de piatră şi să ridice megalitele lor rituale. Prin triburi venite probabil din Asia mică, ei cunoscură într'o zi întrebuinţarea metalelor, şi de atunci dezvoltarea lor fu repede şi minunată.

---

1 Studiul „Neamul romînesc", în „Viaţa rom." No. 7, 8, 9, şi 10 din 1926.

Acum patru mii de ani eram aici în perioada preistorică; Egiptul își avea demult analele. Azi Egiptul începe să se împărtășească la civilizația europeană, idealul actual al întregii omeniri. Multe părți ale lumii sînt încă în stadiul preistoric. Dar omenirea e într'o neîntreruptă frămîntare. Secolele viitoare vor înregistra alte transformări ce nu se pot prevedea. Inegalitatea raselor e datorită și împrejurărilor care nu le-au permis să evolueze, precum ar fi izolarea de centre civilizatoare. Deosebirea, dacă este, între europeanul neolitic și cel ce a cunoscut metalele și semnele scrisului, depinde mai mult de posibilități accidentale, decît de inferioritate intelectuală.

*

Toate popoarele europene sînt mai mult sau mai puțin *metisate*, adică prezintă caractere amestecate, ale raselor care au contribuit la formarea lor. Reprezentanți puri ai raselor de odinioară se găsesc rar, în unele părți ale Europei. Bine înțeles orice individ prezintă caractere predominante ale unei rase care, mai rezistentă din cauze fizice și de adaptare, slăbește sau șterge pe celelalte în ereditatea unui popor. Dar trebue să ținem seama de influența ambianței, a solului, care sînt printre factorii însemnați ai formării raselor.

Examenul antropologic al populațiunei actuale a unei țări nu ne dă decît indicații aproximative asupra străvechilor ei locuitori. Amestecuri, cunoscute sau ascunse, generale sau individuale, sînt neîncetate dealungul vremei. Indivizi veniți de departe, pătrunderi masive sau strecurări întîmplătoare de cete și triburi, au imprimat urmașilor însușiri pe care sîntem plecați să le atribuim străvechilor indigeni. Un complex de caractere atavice subsistă în fiecare dintre noi. Ce știm despre aceste influențe care se deșteaptă deodată, singuratice, după zeci de generații?

Marea problemă a *eredității* e încă nepătrunsă. Misterul ei nu se desleagă cu cîteva indicii de medii antropometrice. Dacă s'ar putea face o analiză a influențelor ancestrale, de tot felul, formula care s'o exprime ar fi foarte complicată.

Influențele acestea multiple ajută omenirea să meargă înainte pe calea progresului. Cu o ereditate mentală din ce în ce mai bogată, ascuțit mereu, până unde poate ajunge spiritul omenesc?

Dar pămîntul se preface și el mereu. Cataclisme datorite convulsiunilor globului, vor scufunda încă părți din continente și din omenire. Într'o zi, o nouă extensiune glaciară poate să acopere Europa și să șteargă pentru totdeauna popoarele care au făcut din ea focarul civilizației. Evenimente de felul acesta ne arată ce puțin înseamnă pentru natură, manifestările ei trecătoare.

O. G. Lecca

Panait Istrati

— Nelinişti în jurul unei tăceri —

Deşi în revistele literare discuţiile în jurul lui Panait Istrati s'au domolit cu vremea până la limita de mişcare normală a valurilor beletristice, cu o sensibilă tendinţă chiar de scufundare în subnormal, adică în tăcere conspirată, simte totuşi oricine că persistă să existe undeva, în aer, dincolo de efemerul foilor cotidiane, un alt Istrati, un caz literar, pus în problemă, dar nerezolvat încă, cazul Panait Istrati. In anumite condiţii de exprimare sau de accentuare în vorbă, un „caz" înseamnă recunoaşterea implicită şi simultană a două lucruri: 1. constatarea unui fenomen demn de toată atenţia, 2 o încurcătură de explicare. Deaceia cazul Panait Istrati înseamnează o astfel de încurcătură şi împărtăşeşte soarta tuturor încurcăturilor. Soarta aceasta se cheamă *amînare*, este foarte puţin de invidiat şi cunoştinţa de aproape cu ea a lăsat multora (şi lasă fără îndoială întotdeauna) amintirea rea a lucrurilor enervante şi perverse.

Personalitatea şi opera literară a lui Panait Istrati au tras dintre lozurile criticei romîneşti pe cel al amînării sine die şi momentan în însuşi fenomenul „amînare" trebue să fie căutat acest scriitor. Ori faptul amînării, examinat de aproape, se reveleazá a nu fi mai vechiu decît epoca quaternară, apărînd odată cu creatorul său, omul. Animalele nu amînă. Pentru ele există numai momentul prezent, în care trebue să trăiască şi să se comporte imediat şi tactica lor nu cunoaşte în consecinţă altă procedare decît aceia care se declanşează imediat şi în toată amploarea deodată. Cunoscînd mîndria leului, care nu mai repetă un atac nereuşit, cruzimea decisă a tigrului persistent sau viclenia tîrcoalelor de vulpe, tactica animală nu înregistrează în nici-un caz metoda a-

mînării. Invenţie pur omenească şi pentru scopuri pur interumane, amînarea pare să fie o metodă de tortură. Tot ceiace este în legătură cu tortura, instrumente, chinurile fizice însăşi sau chinurile interior-sufleteşti par să fie străbătute de un acelaşi mare principiu fundamental. Şi acest principiu este comun amînării şi chinuirii. O unealtă de casnă, fie unealtă întîmplătoare a unei răzbunări nesăţioase, fie cea îndelung experimentată a Inchiziţiei sau cele similare juridico-poliţieneşti,—sînt întotdeauna construite pe baza principiului zădărîrii. Crucificarea, tragerea pe roată, arderea pe rug (à petit feu), pisica la sac sau încălţămintea de fer înroşit, presupun toate relativ lungă desfăşurare în timp, creştere neîncetată în intensitatea durerii produse, dar în acelaşi timp un fel de variaţie meşteşugită, de cădere şi ridicare a senzaţiilor, de alternare bruscă a lipsei de durere cu cea mai sfîşietoare dintre dureri, încheindu-se toate cu lovitura de graţie atunci cînd moartea nu mai este măcar isbăvire binecuvîntată de chinuri. Construcţia uneltelor însăşi trebue să aibă în vedere acest scop şi evident că în chinurile sufleteşti cel care chinueşte procedează la fel. Expresia populară spune „una caldă, alta rece“, în chip foarte nimerit, deşi nu isbuteşte să redea toată zădărîrea savantă, toată încordarea groaznică a chinuitului atîrnînd de buzele celuilalt, toată enervarea în care e ţinut cu pauze perfid intercalate chinuitul de către călăul său; iar sfîrşitul poate să mai constate în chinurile sufleteşti ceva care mai seamănă poate a fiinţă omenească, dar în realitate e ceva sdrobit, sdruncinat, istovit, inert.—Amînarea are comun cu tortura tocmai momentele principale: zădărîrea enervantă, aşteptarea cu respiraţia tăiată şi finalul fatal şi deconcertant. Nimic nu lasă înadevăr o impresie mai dezolantă de absurd în legile omeneşti decît moartea care închee o tortură şi recunoaşterea tîrzie a unei valori. Cu un moment mai devreme o asemenea decizie întîrziată ar fi găsit încă un om, un om pe care să-l bucure, să-l întristeze sau să-l răsplătească omeneşte; un moment mai tîrziu se află în faţa unei masse insensibile,—o victimă istovită. In această clipă non-sensul vieţii noastre, acoperit de goana preocupărilor mărunte, iese la iveală: „De e sens într'asta e 'ntors şi ateu, Pe palida-ţi frunte nu-i scris Dumnezeu“—Amînarea apare deci ca o armă specific omenească, armă menită să chinuiască, să producă maximum de durere prelungită din exploatarea unei inimi omeneşti. Pe de altă parte cruzimea caracteristică a amînării se pare să dee indicaţiuni şi mai specifice pentru încadrarea ei. Şi anume, dacă interpretarea unor fapte nu este fantezistă sau direct eronată, cruzimea a fost creată de femei. Cercetările asupra religiilor orgiaco-orfice, dela Babilonul Mesopotamiei până la sabaturile lui Dionisios în vechea Eladă, arată că acel delirium potatorum era însoţit de încă un delir pe bază de concepţie generală a lumii [1]. Credinţa guvernării vieţii umane de

---

1 Florian Christian Rang, în revista „Die Kreatur“, 1928.

către mişcările corpurilor cereşti, cu revenirea lor periodică la punctul de plecare,—impunea, după credința acelor vremi, o pauză între anul vechiu şi anul nou, între ceiace a fost şi ceiace începe. Pauza aceasta înseamnă un răstimp în care domină capriciul, în care se răstoarnă complect valorile şi ordinea obişnuită a lucrurilor. Ori personagiile principale în această desfrînare generală sînt tocmai femeile. Bărbații sînt spectatorii în cerc ai dansatoarelor stăpînite de demon, ai mamelor care-şi sfîşie cu dinții proprii copii. Acest fapt demonstrează evident că cruzimea maximă e rezervată femeilor şi explică dece amînarea, armă subtilă de chin, reprezintă tactica feminină de predilecție. Amînarea corespunde perfect setei de cruzime din carnea femeii şi romancierii psihologi au observat-o. In Arthur Schnitzler formează chiar una dintre preocupările marcante ale romanului său: femeia care se răsbună amînînd.—După cum se vede soarta amînării, care pîndeşte orice creație spirituală al căreia grad de complexitate nu încape în formulele epocii respective, este prin sine însăşi o cruzime omenească de gradul cel mai înalt, anume o cruzime feminină. In cetatea creațiilor spirituale de orice fel amînarea s'a furişat şi a prins rădăcini adînci. In critica ştiințifică, literară sau filosofică are dreptul de cetățenie bine stabilit, dar deghizată pentru ochiul profan subt numele grav şi onest de „judecata posterității" sau de „judecata istoriei". Exemplele marilor amînați, Leonardo da Vinci în ştiință, Spinoza în filosofie, Stendhal sau Eminescu în literatură, dovedesc cu greutatea lor de fapte importanța amînării şi veracitatea caracterelor notate, ridicînd-o la rangul de categorie sau de metodă în procesul de recunoaştere a valorilor. Ceiace se aşteaptă dela amînare, privită în afară de considerațiunile etice este ceiace se numeşte puterea timpului, a patinei vremii, care fără altă intervenție voluntară umană, ştie să pună lucrurile la locul lor. In această apelare la vreme se întrevede, în primul rînd, un blam pe care mintea omenească şi-l dă cu seninătate şie-însăşi, adică o recunoaştere publică a neputinței de înțelegere şi a lipsei de curaj pentru o hotărîre tranşantă. In al doilea rînd se poate descifra în credința, în forța de împăcare a timpului, un apel la ceva socotit aprioric superior, deşi apare numai în această ocazie ca o mărturisire indirectă, deduşă. Cînd criticii literari vorbesc de timpul a toate împăciuitor se gîndesc fără îndoială la „dintele vremii", care roade aspectele inutile ale unui fenomen, îl degajează de impuritățile mărunte şi-l oferă simplificat şi clarificat prelucrării umane. Recunoscînd însă existența şi valoarea dintelui vremii, nu se recunoaşte în realitate altceva decît importanța nelipsită a unui filtru critic anonim în massa anonimă a publicului cetitor, un fel de critică literară sau filosofică, care se ridică din massa difuză a aprecierilor, se concentrează într'un fel de axă de orientare şi deacolo, din cel mai desăvîrşit şi desinteresat anonimat, dă indicațiuni penelor critice celebre. Apelul la vreme din orice amînare înseamnă deci în cele din urmă o mărturisire umi-

lită de incompetenţă individuală şi trecerea „cazului" rebel într'o mînă mai sigură, mîna celor mulţi şi neştiuţi. In felul acesta vedem clar stabilirea unor concluzii surprinzătoare: critica (în genere) îşi rezervă în realitate dreptul de explicare şi apreciere numai pentru ceiace se prezintă în proporţii reduse, pentru ceiace nu iese din orbita normală a prezentului. Fenomenele exorbitante prin dimensiuni şi pretenţii nu pot intra în formulele prea înguste şi prea exclusiv create pentru nevoile de explicare momentană a unor fapte ordinare. Prin urmare critica (în genere) unei vremi nu abordează decît *efemerul*, faptul zilei şi faptul de ultimă oră, părăsind publicului, pe care îl dispreţueşte şi vrea să-l orienteze, tocmai *durabilul* şi poate *eternul*. [1]—Spuneam mai sus că aceste consideraţiuni asupra amînării convin perfect lui Panait Istrati şi reprezintă în adevăr primul element în circumscrierea situaţiei lui literare. E un caz neclarificat încă, neînserat încă în istoria literară prezentă, un amînat. Deaceia, poate, cei care au încheiat bilanţul literar al anului 1927, ocupîndu-se de scriitori mai mărunţi sau chiar de *tăcerea* unora demult recunoscuţi, nu şi-au îngreuiat inutil sarcina cu pomenirea scriitorului brăilean, deşi Nerrantsoula apare în acel an.

Este deasemenea preţios de observat pentru înţelegerea cazului Panait Istrati, că deşi el aparţine astăzi literaturii mondiale a anilor contemporani, cazul său nu trebue căutat nici în Franţa, ţara în a cărei limbă a scris, nici aiurea, în altă ţară, care-l posedă cu uimitoare grabă, în fragmentare traduceri. Motivul acestei eliminări metodice stă în faptul că nici pentru Franţa, nici pentru celelalte literaturi nu există „un caz" Panait Istrati, ci un fenomen de istorie literară de claritate desăvîrşită. „Cazurile" se nasc numai din ţinuta rebelă a fenomenelor, care nu intră în formulele preexistente, aşteptînd o nouă explicare, mai adecvată, sau—mai modest—o nouă catalogare. Ori literatura franceză posedă de multă vreme formula pentru scriitorii de origină străină, dar de limbă franceză: je prends mon bien où je le trouve, valabilă dela Ronsard până la Jean Moréas şi dela contesa de Noailles până la Myriam Harry. La fel se întîmplă cu celelalte literaturi, întrebuinţînd formula generală a literaturilor naţionale faţă de literatura străină de mare anvergură: sau acceptare—neacceptare, sau îşi iau, fără să voiască cu dinadinsul, sarcina de a impune un scriitor străin însăşi patriei lui literare. Lucrul nu este rar şi Valéry Larbaud îl explică prin existenţa unei elite intelectuale internaţionale. [2]

Rămîn prin urmare numai două ţări, care ar putea simţi în atmosfera culturală apăsarea grea şi inevitabilă a cazului Istrati:

---

1 Vezi exemple caracteristice şi distractive în *Max Brod*, Versunkene Tage, în Das Stachelschwein, März 192?.

2 *Valéry Larbaud*, Vom Lacter des Lesens, in Neue Deutsche Rundschau, 1928.

Grecia și România, două neamuri care l-au adus pe lume și două țări în care a trăit. Dacă aceste două împrejurări comune ambelor țări au fost suficiente ca să pue problema atît la noi, cît și acolo în extrema sudică a peninsulei balcanice, — după cum se simte din spusele lui Apostol Monastiriotis, — și dacă prin natura lor ar putea să țină tema în nesfîrșită indecizie, nu trebue să se scape din vedere intervenția unui element cu totul particular pentru România: literatura lui Panait Istrati e smulsă din mediul romînesc și se insereazǎ perfect în evoluția noastră literară.

Deaceia, inserîndu-se în însăși realitățile noastre național-creatoare, nu putem neglija, nu putem lăsa în suspensie acest caz, care, ca orice fapt spiritual, nu-i posibil să fie suprimat nici cu tunurile dela Iena, nici cu tăcerea, ci va continua să irite conștiința publică până la deplina lui deslegare. Niciunul din elementele care îl leagă pe Panait Istrati de alte țări, nu lipsesc dintre multele lui legături cu noi, nici limba, nici originea, adăogîndu-se această realitate covîrșitoare — prelucrarea artistică a unui material romînesc, dovadă a unei legături profunde, a unei înrădăcinări decisive. Mediul romînesc în care a trăit îndelungat a fost atît de puternic, atit de impresionant, încît l-a covîrșit, l-a asimilat, pecetluindu-l așa de strașnic, încît vagabondul fără patrie n'a putut niciodată să ne uite și ne poartă cu el în toată lumea largă. Panait Istrati nu este un trecător prin Romînia, un călător cu ochiul ager și nimic mai mult. Dela Kyra Kyralina, trecînd prin minunatul Codin și până la Nerrantsoula, dar mai ales în *Căpitanul Mavromati*, cea mai frumoasă dintre bucățile sale literare, Panait Istrati dă viață de artă unui mediu romînesc cu înfățișare specific regională. Dacă mai fiecare dintre provinciile romînești au adus în cîntecul popular, în literatură și în cele cîteva publicații filosofice, nuanțele lor sufletești, o punere în valoare critică a sufletului provincial romînesc lipsește, deși ici-colo s'ar găsi prețioase fragmente indicatoare. Cu atît mai mult ne lipsește o istorie a orașelor romînești și o schiță sociologică pentru cele mai interesante. Oricît de frumoase ar fi „Romînia pitorească" a lui Vlahuță, „Drumurile și orașele" cu reminiscențe istorice a d-lui N. Iorga sau ale d-lui Ioan Simionescu, reprezintă toate un început din care nu ne putem cunoaște țara decît din fuga trenului. Sînt cîteva orașe totuși, care se disting din amorțeala fără istorie a tîrgurilor provinciale, trăesc un destin propriu și lasă amintiri neșterse. Bucureștii și Craiova în deplină creștere, unul cu tendința de oraș european, celălalat constituindu-se într'un centru de burghezie națională, Iașii în dramatica lor decădere, Galații, centru cosmopolit și Brăila, constituesc medii diferențiate, care intră din ce în ce mai clar în literatură. Ori Panait Istrati povestește viața Brăilei. Acum cîțiva ani se pornise o inițiativă foarte semnificativă de cercetare largă a ținutului brăilean, - semnificativă deoarece atenția unui grup în această direcție trăda existența unui fenomen frapant. Și în adevăr viața brăileană se mișcă între bariere imposibil de găsit în altă

parte, o viaţă mult mai complicată decît în orice alt oraş romînesc. Malul Dunării, pe curba căruia se înşiră carachiul grecesc şi armenesc, cetăţuia turcească şi centrul cosmopolit al vieţii comerciale, flancate la un capăt de-o mahala a muncitorilor cu ziua şi de alta de Comorofca căruţaşilor, cuţitarilor şi a pescarilor lipoveni,—stă faţă în faţă cu cealaltă curbă a vechiului şanţ de apărare al raielii turceşti, unde se întîlnesc dragomanii cumpărători de cereale, cu neguţătorul străin şi cu ţăranul venit din inima judeţului cu căruţa de porumb. Intre aceste limite se stratifică pornind dela malul dunărean către şesul judeţului, în legătură directă cu situaţia materială, pe străzi în fragmente de cerc, populaţia brăileană: fiecare stradă înspre şes reprezintă un pas către mediul romînesc şi către situaţia materială precară. Legătura cu toată lumea este Dunărea; pe acolo vin străinii şi banii: legăturile cu ţara pornesc din chiar capătul vadului principal către Dunăre,—vadul Dobrogean,—şi se pierd departe în judeţ şi mai departe în ţară: pe aici vine munca ţării şi braţul nou de muncă. Faţa aceasta geometrică a oraşului a servit de bază şi întregii vieţi a Brăilei, încît pornind dela ea se poate constata ca o suprastructură fidelă, ridicîndu-se cu aceiaşi preciziune geometrică, viaţa comercială cu întîlnirea dintre muncitorul materiei prime cu negustorul băştinaş, mocan sau străin, dintre căruţaşul sau lucrătorul băştinaş cu cel venit din altă parte sau cu marinarul olandez, dintre intelectualul nebăgat în seamă şi boerul banului. Din aceleaşi relaţii multiple se desenează şi agitaţia avidă şi frivolitatea morală şi libertatea fără margini a brăileanului sau lipsa oricărei grupări culturale sau artistice, în definitiv (cu timide excepţii după războiu) toată mediocritatea pretenţioasă şi goală a atmosferei intelectuale. Ca peisagiu Brăila oferă cîmpurile nesfîrşite deoparte şi minunile bălţii de alta. In acest cadru larg se întretae o serie de condiţii derivate, care dau naştere la tipuri şi mediuri pitoreşti, toate cu pecetea brăileană, dela negustorul, care Duminică la ora 2 după amiază se plimbă pe Dunăre cu familia pe vasul unui căpitan de barcă, la grupurile de cheflii dela Ghecetul cu saramură de obleţ şi vinuri acre, dela căruţaşul ieşind Duminica cu calul plin de canafuri, de bilete de bancă şi de argint, săltînd cu frenezie jugul în timp ce stăpînul cu flori la ureche stă dîrz în picioare şi sprijinit în hăţuri, până la cafenelele greceşti pline de zumzetul subţiratec al greerilor lui Homer şi la babele şi femeile de mahala, spărgînd seminţe şi noutăţi în pragul porţii. Dacă prelungirea ialomiţeană a şesului brăilean şi-a găsit poetul orizonturilor largi şi dogoritoare mai întâiu în Odobescu şi pe urmă în Nichifor Crainic, dacă Sandu Aldea a intrat până la porţile Brăilei şi a trecut în privalurile regatului lui Terente, dacă Dunăreanu a prins bine chinul căruţaşilor din oraşele dunărene sau dacă Sadoveanu a venit cu savoarea moldovenească să surprindă viaţa măruntă a bălţii, ori Jean Bart a izbutit să surprindă cu rară artă viaţa de colivie a Prinţesei Bibiţa, cu sprincene negre frumos arcuite şi nas gre-

cesc,—rămăsese fără glas balta văzută de-un ochi de orăşean, cum o vede Panait Istrati în Codin, sau cîrciumile din colţuri, în Comorofca violenţii sau în cartierul grecesc unde visează la mare şi soare sudic emoţionantul căpitan Mavromati. Panait Istrati a descoperit inima într'un hamal cu umerii rotunzi şi negri, cu nările negre de praful greu al fundurilor de şlepuri şi glasul dogit de alcool şi răcnet în infernul elevatoarelor depe cheiul Brăilei; a văzut cum deschide ochii mari de surpriză în faţa răsăritului de soare, în balta sălciilor, un adolescent citadin, a văzut cum se leagănă stuful şi papura, cînd pătrunde în ea săracul cu paşi de hoţ şi cum se iau lecţii de lene solară şi marină, culcat în barcă sau pe şlep, în susurul apei. Panait Istrati ne-a spus secretul liniştii din Cetăţue sau din Carachiu, liniştea de doliu a căsuţelor turceşti, armeneşti sau greceşti, din care bărbaţii iau parcă toată viaţa şi o duc cu ei multiplicată, în port, în prăvălii sau în cafenele, lăsînd în urmă o poartă mare şi mută, ferestre cu storurile trase, în dosul cărora parcă ghiceşti umbre tăcute şi negre, prelingîndu-se ca o suferinţă vie, femei cu ochi orientali şi regim oriental. Reînviază în paginile lui nopţile cu lună, cu miile de lumini reflectate în apa largă a Dunării, cu bărcile plutind pe drumul ei fără pulbere şi fără hopuri, precedate de lumina-semnal şi însoţite de cîntece. „Vino Nella, vin pe mare" a lui Duiliu Zamfirescu, cu chemarea pasionată „te voi duce pân'la Chios, Chios, ţara mea" e cîntecul acelei Brăili, din care a desprins minunate tablouri pentru o mare frescă. Ici o poartă de regiment de călăraşi, unde „gradaţii" se lasă „cinstiţi" cu marfa caldă a plăcintarului grec, dincolo băiatul de prăvălie cu mînile roşii şi crăpate, alergînd într'un suflet din pivniţă în prăvălie şi de-acolo subt umbrarul cu iederă şi flori agăţătoare, aşezat pe trotuarul cu pietre mari de lavă, udate des în simetrice opturi ca să ţină răcoare, dincolo spălătoreasa făcînd periodic rîndul „caselor" ei. Printre această lume se profilează umbra lui Codin, tip brăilean de mahala, cu siluetă puternică şi sveltă, cu nervii de pisică sălbatecă, cu tovarăşii lui, tigri de cafenea din marile porturi, muindu-se ca ceara cînd ţiganul dă peste cap un „oof"! toate lămpile s'au stins", sau frămîntînd cadenţa şi aruncînd cu-un bobîrnac pălăria pe ceafă, cînd lăutarii pişcă strunele în melodia „dată dracului" a specificului brăilean:

Aoleò! Nu pune mîna!
Aoleò! Sare ţiţina!

Este fără îndoială în opera lui Panait Istrati o parte caracteristică din viaţa celor umili, dar sălbateci din mediul brăilean, intrat cu acest mare povestitor în literatura mondială. Era şi vremea dealtfel ca această pătură formată din străini aventuraţi în lume după o pîne muncită greu, camarazi buni ai autohtonilor de jos, muncitori în port şi clienţi ai periferiilor lărmuitoare, să intre în literatura romînească, prea exclusiv preocupată de ţăran şi boer, ciocoi sau desadaptaţi. Deaceia Panait Istrati şi viaţa brăileană e-

rau în mod predestinat meniţi să facă primul pas al literaturii romîne în cucerirea deplină a teritoriului ei social şi să-i deschidă în acelaşi timp orizonturile străinătăţii. Intâiu, pentrucă Brăila reprezintă o periferie a vieţii adevărat romîneşti, o periferie unde cosmopolitismul tipurilor face posibilă tranziţia între romînesc şi străin. Niciodată nu vom fi înţeleşi peste hotare prin Averchie sau prin Radu Tulie Teacă, prin Mihail Sadoveanu sau Damian Stănoiu. Sînt prea în inima ţării, prea depe Bistriţa sau dela Arnota, ca să fie înţeleşi şi gustaţi de cetitorii dela „Revue bleue". In schimb periferia prezintă mai multe puncte de contact şi dispune pe cetitorul străin, nedescurajat dela început, să se aventureze şi mai aproape de literatura noastră naţională. In al doilea rînd, dacă am putea fi cunoscuţi în lumea culturală prin Eminescu, acesta este cu siguranţă intraductibil. Deaceia Istrati a făcut un început norocos şi datorită unei mari calităţi a literaturii sale, aceia de a raporta întotdeauna măruntul la generalul omenesc, a izbutit să intereseze. Poate că această calitate, – generoasă pentru individ şi indispensabilă în literatură,—îl provoacă la manifestaţii mai puţin reuşite în alte domenii, pentru care, dacă are bună-voinţă, n'are însă talent şi pregătire. Dar ceiace voiam să arătăm aici, era numai situaţia sa literară prezentă de „amînat" şi soluţia ei: Panait Istrati, *povestitorul Brăilei*. In această direcţie trebue să se adîncească analiza operei şi artei sale de povestire, pentruca să se găsească, fără mare greutate, în cîteva tipuri, peisagii sau mediuri, o întreagă lume plină de *etern-uman*, dar pitoresc nuanţată în *concepţia ei de viaţă* şi în felul cum *de fapt* trăeşte de azi pe mîne. Căci nimic nu e mai deplasat decît atribuirea unei concepţii de viaţă eroilor literari. Ei trăesc, pur şi simplu, şi povestirea literară este un drum prin concretul vieţii lor, din care nu putem scoate concepţii de viaţă, fenomen cerebral în care se amestecă o lume ideală, de bănueli, de dorinţi, de împrumuturi naţionale, cu fragmente de experienţă şi realităţi personale. Confundarea acestor lucruri introduce deseori în literatura lui Panait Istrati elementul subiectiv al ideologiei sale. De origine mai vastă decît mediul descris, căpătat printr'o experienţă complicată, în ţări şi între numeroase neamuri de oameni, perioadele sale ideologice nu se aplică perfect povestirilor, nu răsar *firesc* din ele şi rămîn disgraţioase deoparte, ca untdelemnul în apă. Sînt paginile pe care cetitorul le sare, bucuros să afle mai degrabă firul amăgitor al povestirii. Aceasta e un drum prin concretul unui colţ romînesc, dincolo de *rural* şi *periferic* plasat, la capătul căruia rămîi cu impresia puternică, specifică vieţii adevărate. In numele ei polemizăm cu tăcerea.

Sorin Pavel

Popas

Cerul, ca zugrăveala pe lemn, s'a învechit.

Dănţuitor pe frînghii şi păpuşar vestit
Cu zările pe umăr şi vîntul de căpăstru
Sufletul meu colindă şi-acum sufletul vostru...

Copii rîdicau zmee în drum cînd am purces,
Domoală era vremea şi lungă ca un şes.
Paşii mei din ţărînă lăsau urme pe nouri,
Ocheam, cînd era lună, cu praştia, ecouri...
De-atunci au trecut zile ca luntri fără cîrmă,
In podul palmei dîra norocului se curmă,
Şi-am căutat zădarnic în gînd deatîteaori
Vorba care deschide peştera cu comori...

Işi mînă noaptea cînii negri la vînătoare.
Tăcerea-i grea de zarva vocilor viitoare
Cum timpul tot e 'n clipă şi lumea după frunte...
Şi viaţa-i ne'ncepută ca apele de munte...

Mîni plec din ţara asta cu cerul învechit.

Al. A. Philippide

Prestigiul estetismului

MOTO: „Tu, ar trebui să te piepteni mai estetic".
Fragment dintr'o conversaţie, în parc, la Sinaia

In ultimul timp a început, sau a reînceput, o polemică în jurul chestiunii dacă punctul de vedere estetic trebue sau nu să primeze în critica literară. E reeditarea subt altă formă a unei vechi polemici: „Artă pentru artă sau artă cu tendinţă?" Cu acest prilej, ca o notă marginală la această polemică, vom încerca să răspundem la întrebarea: de unde vine prestigiul sentimentelor şi punctului de vedere estetic?

De importanţa acestui prestigiu se împiedică oricine la orice pas. Tablourile vechilor maeştri costă milioane de franci aur, iar mulţumirea estetică a cumpărătorului mijlociu, dacă am putea-o evalua, ar trebui, fără îndoială, să o taxăm incomparabil mai jos. Diferenţa trebue pusă pe seama prestigiului.

„Cutare e om cinstit" sau „cutare e un estet", cu cît e mai preţioasă această din urmă laudă decît prima! Cu cît mai mult simţim în ea distincţie, şic, valoare socială, într'un cuvînt, prestigiu! Şi totuşi, cinstea are, evident, o utilitate mai mare socială decît simţul estetic. De unde rezultă că, acea teorie utilitaristă care ar încerca să deducă în chip simplist toate valorile sociale din folosul respectiv, ar da greş.

Să pozezi în om blazat, calm, să ironizezi orice fel de valoare socială, e ceva foarte şic. Pentru mulţi, entuziasmul nu mai e *bien porté* ca pe vremea romanticilor. Ei bine, chiar pentru aceştia, singurul entuziasm care mai e admis, e cel pentru operele de artă, entuziasmul estetic.

In discuţii de toate zilele poţi face cunoştinţă cu multe locuri comune, care să te convingă, că valorile estetice sînt mai bine cotate decît cele morale. E vorba, să zicem, de corupţia

vieţii noastre politice, şi toţi interlocutorii se arată revoltaţi, citează cazuri, afirmă că înainte de războiu nu se întîmplau de astea, se întreabă unde avem să ajungem cu anarhia care domneşte etc.. Şi atunci, nu arare, unul din ei plasează o frază interesantă din punctul nostru de vedere, şi care sună cam aşa: „Eu nu zic; la urma urmii, să fure! Dar cel puţin să facă lucrurile mai estetic, nu aşa, grosolan!" Exclamaţii în genul celei de mai sus veţi auzi multe, şi totdeauna ele sînt pronunţate cu un ifos *sui generis*, adică: „băgaţi de seamă, ce spun acuma e distins".

Această valorificare a punctului de vedere estetic nu e un capriciu întîmplător şi trecător al modei: cotarea artei mai presus cu mult decît plăcerea reală ce ar putea-o provoca, durează în Europa actuală cel puţin din secolul al XVII-lea, şi avea loc în timpul renaşterii ca şi în timpul civilizaţiei romane. La un anumit grad de cultură, de bogăţie, de vechime a societăţii, prestigiul estetismului, apare în chip parcă mecanic.

Bine înţeles, ca orice valoare veche şi bine stabilită, prestigiul de care vorbim trece prin alternanţe de vagă şi de relativă demodare. Auzi uneori fraze ca: Ar trebui să se mai ocupe şi de lucruri serioase!" (despre un „estet") sau: Ia nu mai face literatură!" (adică „nu mai vorbi prostii"). Dar aceste atacuri se desenează totuşi pe fondul unei stime solide, trainice şi universale.

Prestigiului acestuia care, după cum am văzut, nu-şi găseşte o explicaţie suficientă în plăcerea propriu zisă pe care frumuseţea şi arta în special o cauzează, prestigiului acestuia vrem să-i dăm de rost. Intrebarea noastră sună, în toată profunzimea ei astfel: „Cum e posibil, în general, şicul frumuseţii ?"

* *

Spuneam că bogătaşii plătesc milioane pentru tablouri cu vază; dar aceiaşi bogătaşi plătesc sume tot atît de mari pentru bijuterii şi alte obiecte similare, adică pentru lucruri care, fără să aibă un mare prestigiu estetic, nu corespund nici ele unei plăceri imediate în raport cu preţul. Bijuteriile sînt semne distinctive ale bogăţiei: acel sau aceia care le poartă dovedeşte astfel că posedă avere multă, şi aici e şi sensul valorii lor atît de mari. Ca o primă aproximaţie—foarte depărtată încă—a soluţiei căutate, am putea deci spune, că operele de artă, sau unele din ele, dovedesc bogăţia posesorului lor, şi de aceia sînt supra-preţuite.

Dar îndată se vede ce mare deosebire e între prestigiul tablourilor şi acel al bijuteriilor. Un om care ar fi în stare să cumpere un tablou de mare valoare dar despre care om s'ar şti că nu poate de loc să-i guste frumuseţea, ar fi invidiat dar şi dispreţuit, ridiculizat. Bogătaşul care consideră cutare tablou fru-

mos, numai pentrucă e scump, e o temă banală de batjocură. Aşa dar, cu preţul tabloului bogătaşul nu plăteşte numai semnul bogăţiei ci plăteşte, sau ar vrea să plătească şi dovada că se pricepe în pictură, că e în cîtva „estet". Şi doar tocmai prestigiul acestei priceperi e de explicat.

*

Totdeauna dorinţa oamenilor s'a concentrat asupra posesiei de avere şi de putere. Dar dacă nu le are, omul se mulţumeşte cu aparenţa lor. Intr'adevăr, convingerea celorlalţi că eşti puternic şi bogat, te face temut şi-ţi creiază un credit mare în sensul cel mai larg al cuvîntului, îţi dă prin urmare avantagii foarte însemnate asupra semenilor.

Dar aparenţa bogăţiei şi a puterii, ca şi multe alte aparenţe, a devenit cu vremea, din armă de luptă, scop în sine, şi astfel a luat naştere vanitatea. Vanitosul nu doreşte să pară bogat ca să aibă mai mult credit, ci îl mulţumeşte însăşi această părere a oamenilor despre el.

Transformările mijloacelor în scopuri au jucat un rol preponderent în stabilirea întregului sistem de valori admis de oameni. De altfel întîlnim asemenea transformări şi la animale: unele fiare îşi dau multă osteneală să prindă şi să ucidă prada, chiar cînd sînt prea sătule ca să o mănînce.

Aşadar oamenii vor să pară bogaţi şi puternici. *Dar* e evident, că acel care are cu adevărat aceste superiorităţi asupra semenilor, nu va mai căuta, sau va căuta mai puţin, să le cîştige, sau să le mărească, decît cel ce nu le are. Bogătaşul şi puternicul nu-şi mai dau osteneală să cucerească bogăţia şi puterea, pur şi simplu pentrucă le au. Dezinteresaţi, fără voe sau merit, ci prin forţa lucrurilor, nepăsarea faţă de profituri de orice fel se va da pe faţă în toată acţiunea lor.

Prin urmare lipsa preocupărilor utilitare e un indiciu de bogăţie şi putere. De aici, pe deoparte, afişarea nepăsării faţă de interesele proprii, afectarea dezinteresării inerentă unei bune creşteri; pe de alta, prestigiul valorilor inutile.

Că acest prestigiu e real, nu încape îndoială: dovadă, spre pildă, nuanţa de dispreţ care pluteşte asupra tot ce e practic. („e deştept *dar* are o inteligenţă practică"). Iar ştiinţa „pură" ne apare ca ceva mult mai „frumos", mai „nobil" (sic) decît cea aplicată.

Aşa dar e frumos să dispreţueşti bogăţia şi puterea, nu pentrucă ele ar fi demne de dispreţ, ci pentrucă, dimpotrivă, dispreţul dovedeşte că le ai. Cel puţin aşa era la origine. Şi cum arta şi atitudinea estetică sînt prin ele înşile „gratuite" — aşa sună ultimul termen, adus la modă de Gide—au beneficiat şi ele de prestigiul lucrului lipsit de utilitate.

Trebue să prevenim o confuzie care ar putea rezulta din

dublul sens al cuvîntului „dezinteresat". Prestigiul unui om politic desinteresat se explică prin aceia că el e util societăţii. Dimpotrivă, valorile gratuite de care e vorba aici, gustul estetic spre pildă, sînt în principiu inutile nu numai pentru posesorul lor, ele sînt inutile în general. Cele două prestigii au, fiecare, cu totul altă origine, şi de aceia sînt esenţial deosebite ca natură. Te convingi imediat de aceasta trecînd cu gîndul dela unul la celălalt, realizîndu-le pe rînd în minte. Totuşi e posibil ca în laudele şi în aprobarea unora faţă de un artist sau de un estet, să se amestece o slabă satisfacţie că acela, fiind orientat spre lucruri nepractice, nu poate deveni un concurent serios în lupta zilnică. De aici o licărire de dispreţ conţinut pentru „naivitatea" poetului sau estetului.

*

Dar nici acum n'am ajuns la soluţia definitivă; nici acum nu ştim de ce arta şi atitudinea estetică au un prestigiu mai mare decît atîtea dovezi propriu zise ale bogăţiei şi puterii.

Răspunsul nu-mi pare îndoelnic: ca să fii „estet" nu e deajuns să fii bogat sau puternic. Pe deoparte e nevoe de o educaţie corespunzînd clasei înalte; pe de alta, ca să te intereseze cu adevărat rezultatele activităţii gratuite, trebue să fi fost multă vreme la adăpostul nevoei, să fi avut mult timp de pierdut. Desinteresarea trebue învăţată şi condiţia e un *far niente* prelung. Arta e inutilitatea şi luxul organizate şi rafinate. „A te pricepe în artă" înseamnă prin urmare dovada că nu eşti un *parvenit*, adică tipul dispreţuit şi ridiculizat de cînd lumea, dela Trimalcion la „burghezul gentilom" şi la îmbogăţitul de războiu din zilele noastre.

Condiţia de mai sus a priceperii în artă era necesară mai ales pe vremuri, cînd arta nu se democratizase încă de loc. Dar chiar astăzi, cred că majoritatea celor pe care arta îi interesează sincer, sînt oameni care au avut mult timp de pierdut. La ceilalţi interesul se reduce deseori la poză sau la meserie.

Bine înţeles, marele număr al acestor „ceilalţi" sînt şi ei senzibili la un fel de frumuseţe şi la un fel de artă: romanele de senzaţie atrag cetitori ziarelor de mare tiraj, lăutarii muşterii în birturile populare, şi cinematografele sînt tixite.

Dar, mai întâiu, acestea toate „nu sînt artă adevărată". Prin aceasta vrei tocmai să zici că, pentru a te bucura de ele nu e nevoe de vreo anumită educaţie estetică. Şi apoi, plăcerilor corespunzătoare nu li se dă nicio importanţă; ele servesc să-ţi mai treacă timpul, sînt „*des passe-temps*". Aşa se şi potriveşte pentru cine nu e obişnuit să fie neocupat şi care nu ştie ce să facă cu un răgaz excepţional.

La cel inactiv din meserie, dimpotrivă, ocupaţia din timpul liber e un lucru principal; şi tocmai pentrucă îi dă multă im-

portanţă, plăcerea estetică se dezvoltă şi ajunge intensă ; căci un sentiment e în funcţie şi de atenţia pe care i-o dai, ca şi de valoarea pe care i-o atribui.

Omului crescut liber de preocupări utilitare zilnice, i s'a atribuit totdeauna o anumită superioritate şi nobleţă. Iată :

Socrate: Imi pare că oamenii crescuţi din tinereţă la tribunal şi cu grija afacerilor sînt ca nişte sclavi faţă de oamenii liberi, cînd îi asemeni cu cei care s'au îndeletnicit cu filosofia şi cu alte învăţături de felul acesta.

Theodor: Cum asta ?

Socrate: Pentrucă, după cum ai spus, aceşti din urmă au totdeauna timp liber şi stau de vorbă între dînşii liniştiţi cît le e poftă. Şi după cum noi schimbăm acum a treia oară subiectul convorbirii, aşa fac şi ei ori decîte ori vine vorba de ceva care le place mai mult decît despre ce fusese vorba până atunci... Ceilalţi, dimpotrivă, n'au niciodată vreme de pierdut, cînd vorbesc... Cuvîntările lor sînt totdeauna pentru sau împotriva unui sclav ca şi dînşii... Sufletul lor e josnic şi fără dreptate ; căci robia în care e supus din tinereţă l-a împiedicat să se înalţe şi l-a despuiat de nobleţa lui... (Platon : Teaitetos).

°

Aceasta e explicaţia părtinirii oamenilor în folosul plăcerii estetice şi a nedreptăţii faţă de atîtea alte plăceri. Fără îndoială, dacă ar exista un mijloc de a măsura cantitativ plăcerile, am putea constata că suma celor datorite mîncării şi băuturii e, considerînd omenirea în întregul ei, mult mai mare decît suma plăcerilor estetice. Şi totuşi nu există o ştiinţă corespunzînd esteticei care să se ocupe de originea, natura şi sistematizarea gusturilor plăcute, bucătarul nu e *„un monsieur“* cum e artistul, cel preocupat de plăcerile mesei e un „mîncău“ cînd cel preocupat de frumuseţe e un „estet“, înfine artei culinare i se spune artă doar în ironie.

Toate acestea pentrucă, după cum se spune, trebue considerată nu cantitatea ci calitatea plăcerii. Tocmai originea superiorităţii calitative a plăcerii estetice am încercat să o găsim : Pe cînd preferinţa pentru anumite mîncări, chiar dacă e privilegiul unei clase, nu înseamnă nimic în ce priveşte vechimea, stagiul în acea clasă, anumite gesturi estetice sînt indiciul că eşti om distins, adică de familie bună. Căci fiind datorite şi mediului în care ai petrecut copilăria, şi felului de viaţă pe care l-ai dus, ele simbolizează un întreg sistem de tradiţii patriciene.

°

Cînd consideri cotele valorilor atribuite de opinia curentă diverselor activităţi şi atitudini, o anomalie paradoxală îţi jigneşte logica : dintr'un anumit punct de vedere cel ce se foloseşte cu pricepere de operele de artă e superior însuşi creatorului lor, artistului.

Adevăruri ca cel de mai sus sînt greu de dovedit, căci se reduc la surprinderea intuitivă a unor nuanţe. Nu putem decît să facem apel la sinceritatea cetitorului, să-l rugăm să se coboare în conştiinţa lui morală şi să răspundă cinstit dacă nu e mai elegant, mai distins şi mai şic să fie cineva „un estet" decît un pictor, un compozitor, un scriitor etc.

Acum, pentru noi, lucrul e foarte explicabil: singur consumatorul de artă e boier. Activitatea artistului, ca a ori cărui alt producător, se reduce, şi mai ales se reducea pe vremuri, la o meserie. (Notaţi nuanţa depreciativă a cuvîntului din urmă, mai ales pus în legătură cu domeniul estetic. Nu e de mirare: cel ce exercită o meserie vrea să cîştige bani, dovadă că nu e bogat).

Prestigiul artistului e, prin urmare, derivat din prestigiul omului de gust, e un reflex din lumina proprie acestuia. Şi e remarcabil că artistul posedă prestigiul de care ne ocupăm, mai ales întru cît are „fire de artist" care se confundă în mare parte cu „fire de estet", deci, de om subţire, de boier.

*

Aceasta ne pare a fi originea prestigiului atitudinei estetice; dar numai originea: valoarea de care ne ocupăm s'a despărţit demult de sistemul valorilor între care a luat naştere, şi de atunci a evoluat independentă. Acum face parte cu totul din altă ordine de valori. După cum aparenţa bogăţiei şi a puterii a devenit scop în sine, tot astfel atitudinea estetică şi în genere cea dezinteresată a ajuns să fie elegantă, fără să mai simbolizeze cîtuşi de puţin originea nobilă. Atîţia oameni lipsiţi cu totul de orice fel de snobism se înclină totuşi în faţa estetismului.

Prin exemplele pe care le-am dat, m'am referit la un fel, cum am zice, mitocănesc de a aprecia activitatea estetică. Dar trebue să spunem că toţi oamenii—sau, cel puţin, toţi orăşenii—sînt într'un fel sau altul sensibili la prestigiul diverselor atitudini desinteresate (estetice, ştiinţifice etc.). Şi din aceste diverse feluri, unele sînt foarte simpatice şi n'au nimic din ridicolul felului mitocănesc.

*

Sîntem în faţa unei probleme nouă: de ce parvenitismul e, universal şi în aşa grad, dispreţuit, încît indiciul că nu eşti parvenit a ajuns atît de preţios?

Invidia membrilor clasei inferioare, faţă de cei pe care i-a apucat de cînd ştiu ca superiori, s'a uzat prin obişnuinţă. Faţă de egalul de până eri ea se deşteaptă exacerbată şi îşi varsă focul prin formule batjocoritoare.

Membrii clasei de sus, în rîndul cărora vrea să se numere de acum încolo parvenitul, au de asemenea, pentru a-l respinge,

motive temeinice: pe deoparte, bogăția și puterea fiind limitate, e în interesul lor să păstreze cît mai mic numărul celor care le împart; pe de alta li se pare absurd și nedrept în cel mai înalt grad, ca un om care, prin felul său de a fi, de a simți, de a se purta, e asemenea celor inferiori lor ca treaptă socială, să se bucure totuși de prerogativele lor. Hulit și batjocorit de cele două clase între care e prins, parvenitul are o situație foarte grea și foarte șubredă.

Nu e de mirare că încearcă să-și asimileze cu orice preț și cît mai repede obiceiurile și mai ales sensibilitatea specific patriciană.

*

Explicația de mai sus are aparența unui atac. Pentrucă socotim prestigiul atitudinei dezinteresate ca rezultat din vanitate, din dorința de a părea bogat și puternic, s'ar putea crede că combatem acest prestigiu. In realitate însă toate valorile nobile nu pot să descindă decît din sentimente și instincte egoiste și josnice, după cum toate familiile patriciene se trag din țărani și după cum omul se trage din maimuță. Deci orice explicare a acestor valori nu poate să fie decît ori depreciativă în aparență, ori... să nu fie o explicare adevărată.

Pentru Nietzsche atitudinea psihologilor englezi e o curioasă problemă: „Acești psihologi englezi, cărora le datorim singurele încercări de a construi o istorie a nașterii moralei, ei, prin ei înșiși, reprezintă o grea enigmă pentru noi; trebue să recunosc că, în calitatea lor de enigme în carne și oase, sînt superiori cărților lor: *ei înșiși sînt interesanți!*... Totdeauna îi găsești încercînd să pună pe primul plan *la partie honteuse* a lumii noastre interioare și căutînd *acolo* resortul, cîrma, elementul hotărîtor al evoluției, unde mîndria intelectuală a omului ar dori mai puțin să o găsească... Ce-i mînă pe acești psihologi tot în direcția asta? Oare o tendință instinctivă, ascunsă, răutăcioasă și ordinară de a micșora pe om? Sau o bănuială pesimistă, neîncrederea unor idealiști desiluzionați, posomoriți și acriți? Sau o mică dușmănie subterană, *une rancune* împotriva creștinismului (și a lui Platon) care nici n'a ajuns dincoace de pragul conștiinței? Sau poate chiar un gust pervers pentru tot ce e straniu, dureros-paradoxal, îndoelnic și absurd? Sau în fine – din toate cîte puțin?"

După părerea noastră, soluția enigmei e mai simplă: psihologii englezi vroiau să explice morala și deci nu puteau încerca altceva decît să o deducă din elemente anterioare ei, logic ca și cronologic; și, prin forța lucrurilor, acestea nu pot fi decît inferioare moralei.

Un exemplu doveditor ni-l oferă chiar teoriile lui Nietzsche: Din cele două tipuri de morală pe care le consideră, uneia, moralei sclavilor, îi atribue drept origine frica, ura, minciuna etc. iar morala stăpînilor o scapă de înjosire, doar refuzîndu-i orice explicare.

Ioan D. Gherea

Tarapanaua prietinului Piţurcă

Amintiri din „Sotirul" de altădată

Implinisem şaisprezece ani şi eram elev în clasa a şasea liceală, cînd am intrat în politică. Am intrat cu tot seriosul, cu înscriere în regulă în registrul membrilor clubului socialist din sala Sotir, din piaţa Amzei, şi am plătit cotizaţia un leu pe lună. E drept că n'am plătit-o decît de două ori. In a treia lună s'a întîmplat o poznă urîtă. „Prietinii" Toroipan şi Minodoru, care erau prepuşi, unul ca secretar şi celalt casier al clubului, au fost prinşi întrebuinţînd metoade burgheze de expropriere a capitalului proletarian al clubului. După o explicaţie contondentă, icoană plastică a luptei de clasă, cei doi „prietini" au fost daţi afară.

Incidentul m'a impresionat adînc. El a căzut ca un duş răcoritor peste fierbinţeala avîntului meu tineresc. A fost întâia mea decepţie în materie politică! Viitoarea ordine socială se anunţa prost slujită de astfel de apostoli apucători. M'am mîngîiat însă cu formulele obişnuite ale moralei curente: „nu e pădure fără uscături", „banul e ochiul dracului", „omul tot om rămîne, ori unde l-ai pune", ş. a. Ca măsură de precauţie, deşi am rămas în *mişcare*, n'am mai plătit cotizaţiile.

Socialismul meu, ca al tuturor tinerilor din generaţia mea, nu era rodul unor „convingeri ştiinţifice". De Karl Marx şi de discipolul său Engels, n'am auzit decît mai tîrziu, la clubul din sala Sotir, iar pe celebrul „das Kapital", evanghelia socialistă, nu l-am cetit niciodată. Ba chiar, cred că nu i-am văzut măcar scoarţele,

dar mi-te să-i ştiu cuprinsul. Opera era un fel de sperietoare pentru socialiştii din „pătura cultă", cu care ne zdrobeau de sus pontifii.

— N'ai cetit pe Karl Marx!

Şi recunoscîndu-ne inferioritatea, tăceam mîlc şi ne făceam mititei. Cei ce-l cetiseră, se numărau pe degete. Erau trei-patru. Ii priveam cu curiozitate şi cu respect. Căci evanghelia socialistă avea faima că este aşa de adînc, ori de încîlcit scrisă, încît îţi trebuia cap, nu glumă, ca să rezişti la cetire. Ba încă, s'o mai şi pricepi!

Ce mă adusese la *Sotir*, cum i se zicea pe scurt, familiar şi cu nuanţă ironică, clubului socialist, era o impulsiune tinerească de umanitarism, un avînt generos propriu vîrstei, un simţimînt de milă şi de iubire pentru cei săraci şi umiliţi, „desmoşteniţii soartei", exaltat de cetirea întîmplătoare a cîtorva cărţi. Ştiu că mă impresionase adînc cartea unui american—îl chema, mi se pare, Bellamy—cu titlul: *In anul 2000*, în care se făcea, cu multă dibăcie, descrierea plăsmuită a unei organizări ideale a societăţii viitoare, pe temeiuri socialiste. Mă înduioşase până la lacrimi viaţa plină de eroism şi de jertfă a nihiliştilor ruşi, aşa cum era zugrăvită prin romane populare, ori prin broşuri de propagandă. In imaginaţia mea de adolescent, Sofia Perowskaia, atentatoarea la viaţa ţarului Alexandru II, lua proporţiile celei mai extraordinare eroine pe care a produs-o omenirea; abia dacă i se putea compara Charlotte Corday, ucigaşa lui Marat! Recitam cu glas tare şi declamator discursurile revoluţionarului din „Impărat şi Proletar" al lui Eminescu şi vibram de emoţie şi entuziasm pentru copila din popor care, învelită în pletele-i bogate, murea, acoperită de flamura cea roşie, pe baricada de bulgări de granit!

Era socialismul conceput ca o poezie romantică, potrivit cu vîrsta de şaisprezece ani, erupţiune sufletească a febrei pubertăţii.

Poezia s'a risipit, mai tîrziu, în atingerea cu proza realităţii. La Sotir, am găsit, ce e dreptul, „sumbra tavernă mohorîtă cu bănci de lemn şi cu fereşti murdare" din *Impărat şi Proletar*. Dar, în locul apostolului cu faţa iluminată, cu plete bogate, cu ochi de foc şi cu verb înaripat, am văzut urcînd la tribună pe prietinul Piţurcă, potrivindu-şi cu coatele betelia pantalonilor creţi, iar în loc de „vremile-aurite, ce mitele-albastre ni le şoptesc ades", doctrinari pedanţi şi timoroşi propovăduiau *calea legală* şi tălmăceau anost „programul de la Erfurt".

Desîncîntarea s'a furişat în inimă, încetul cu încetul. Idealis-

mul mişcării era pătat de preocupări mărunte de partid, de socoteli de bucătărie electorală, foarte prozaice. Contrastul între pretenţiile ce se rosteau la tribună în vorbe răsunătoare şi între rezultatele meschine la care se ajungea, dădea o impresie de ridicul. Nu era nicio îndoială că mişcarea socialistă bătea apa în piuă.

Atmosfera întrunirilor de Sîmbătă seara era, de obiceiu, lîncedă şi plicticoasă. Trebuia să recunoşti, că mişcarea n'avea răsunet în mase. Vedeai în sală aceiaşi sută de figuri cunoscute. Şi, printre ele, majoritatea o făceam noi, băieţii. Pătura muncitoare, temelia şi rostul mişcării, era absentă. Cînd şi cînd, propaganda vre-unui iscusit *tovarăş*, izbutea să înregistreze cîte-o izbîndă zgomotoasă: un grup de convertiţi apărea în sală, urmîndu-şi şeful, radios de mulţumire. Odată şi-au făcut intrarea birjarii, altă dată „gazetarii", adică vînzătorii ambulanţi de gazete. Din punct de vedere al doctrinei socialiste, nu se prea vedea ce folos puteau să aducă aceste categorii de muncitori oneşti la socializarea bunurilor societăţii burgheze. Şi apoi, după cum o dispoziţie de moment îi aducea în mişcare, tot aşa de uşor, un capriţiu sau o ceartă de persoane îi făcea să iasă.

Organizaţiile de lucrători, mai vechi şi mai solide, ca *Gutemberg* a tipografilor, *Ciocanul* a mecanicilor, *Locomotiva* a ceferiştilor, se ţineau departe de mişcare. Cel mult dacă luau parte la serbarea de întâiu Maiu, contribuind la îngroşarea cortegiului manifestaţiei. Dar asta, nu atît ca să dea ascultare chemării lui Karl Marx: „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!" care striga din litere mari albe pe pancarta roşie purtată în fruntea cortegiului cît mai ales pentrucă manifestaţia dădea oamenilor prilejul să petreacă Maiul, după datina strămoşească, cu „miel fript, pe iarbă verde", la Trocadero, ori la Băicoianu, ori la Puţu cu apă rece. Odată ajunsă aci, după discursurile de cuviinţă, pe care le asculta un grup mic, strîns în jurul tribunii improvizate, manifestaţia socialistă se transforma în cel mai veritabil „Complet" de mahala bucureşteană. Şi, desigur, părechile ce învîrteau până noaptea valţul în doi ori în trei paşi, cadrilul, *craiţ-polca*, şotişul şi mazurca, bătătorind pămîntul şi ridicînd nori de praf, nu prea se sinchiseau de controversele ridicate în jurul programului de la Erfurt şi nu auziseră de marele Karl Marx, nici de discipolul său Engels!

Mai mult decît muncitorii, noi, băeţii, formam masa entusiastă şi războinică. Transportam în şcoalele în care învăţam, ecouri din atmosfera combativă a Sotirului. Constituiam în şcoală

o minoritate foarte militantă şi însufleţită de spirit ofensiv. Eram stăpîniţi de beţia sacrificiului şi nu ne-ar fi durut o eliminare din şcoală pentru socialism. Dimpotrivă, o astfel de pedeapsă ne-ar fi încins fruntea cu coroana martiriului şi ne-ar fi ridicat sus de tot în propria noastră preţuire.

Toate campaniile Sotirului se răsfrîngeau prin noi, în viaţa clasei. Şi cele politice şi cele literare. Polemica dintre „arta cu tendinţi" şi „arta pentru artă", degenerată apoi într'o mahalagiască spălătură de rufe murdare între Toni Bacalbaşa şi doctorul Urechiă, împărţise şi clasa noastră de la Sfîntu Sava în două tabere duşmane. Majoritatea „burgheză" a clasei întruchipase o societate literară, care scotea şi o revistă: „Junimea romînă", litografiată în subsolul Ministerului Instrucţiunii, vecin cu şcoala. Noi, minoritatea socialistă, i-am dat replica, scoţînd, la rîndul nostru, în aceiaşi editură clandestină, parodia „Putregaiul romîn", după modelul „Moftului romîn", pe atunci la modă. Discuţiile politice-literare violente dintre cele două grupuri ajungeau adeseaori până la bătae, în care, copleşiţi de zdrobitoarea superioritate numerică a duşmanului, noi rămîneam totdeauna glorioşii cotonogiţi...

Biruinţa noastră era însă de netăgăduit în lupta de idei. Ca să putem da piept cu duşmanii în polemicile de clasă, citeam tot ce ne cădea în mînă: literatură politică, cărţi de istorie, de economie politică, de sociologie. Cîştigasem cu aceasta o netăgăduită superioritate asupra adversarilor noştri, pe care-i înfundam cu argumente luate din cetit, şi-i turteam cu nume de autori străini. Fără îndoială că pentru noi, tineretul socialist, cea mai folositoare urmare a mişcării a fost această pornire spre cultivare, îndestulată printr'o bogată lectură extra-şcolară, precum şi prin deprinderea cu analiza şi cu discuţia. Influenţa acestei şcoli s'a simţit până tîrziu asupra generaţiei care a frecventat Sotirul.

* * *

Viaţa vechii mişcări socialiste se concentra în întrunirile de Sîmbătă seara din sala Sotir. Ani de-a rîndul am mers la aceste şedinţe cu evlavia cu care merge creştinul Dumineca dimineaţa la biserică.

Văd şi acum sala banală, murdară, slab luminată cu lămpi de petrol, cu pereţii şi tavanul înegrite de fum, mobilată cu un şir de bănci de lemn în mijloc şi cu un rînd de bănci pe lîngă

păreţi. Ca s'ajungi în sală, trebuia să treci printr'un coridor îngust şi printr'o curte interioară infectă. De cum intrai în sală, în timpul şedinţelor, te apuca de nas—mai ales dacă era nas subţire, de „pătură cultă"—un miros acru, de mahorcă, de toval şi de haine ude. Ochii se pironeau pe tribuna din fund, îmbrăcată în pînză roşie, păzită ca de doi arhangheli, de portretele celor doi mari sacerdoţi ai socialismului. In dreapta era Karl Marx, bătrîn rubicond şi impozant, cu plete şi barbă argintii, iar în stînga era Lassalle, slab şi spînatec.

Sala se umplea greu. Afară de rare cazuri excepţionale, niciodată n'am văzut-o plină ochiu. Executarea programului începea: cuprindea numere obişnuite, numere excepţionale şi numere vesele.

Numerele obişnuite ale programului erau reprezentate prin aproape aceiaşi oratori, care purtau corvada şedinţelor. Greul îl duceau prietinii Mille şi Toni Bacalbaşa.

Mille era temeiul, „edecul" clubului. Se urca pe tribună cu o veşnică înfăţişare de om plictisit. Ii plăcea să declare că e „sceptic şi blazat". Vorbea cu glas subţire de sopran, monoton, ţinînd capul aplecat pe un umăr şi ochii în tavan, întrebuinţînd expresii şi întorsături de frază advocăţeşti. Nu se putea închipui o seară la Sotir fără Mille. Deseori m'am întrebat, care să fie pîrghia care susţinea cu atîta îndărătnicie pe acest om într'o acţiune, vădit lovită de o paralizie constituţională? Să fi fost flacăra curată a unui ideal, care-l însufleţea cu adevărat? Să fi fost vre-un calcul de probabilităţi mai practice? In tot cazul, atitudinea şi vorbele nu arătau pe omul de acţiune, pe luptătorul fanatic.

Toni Bacalbaşa, slab şi pipernicit, cu ochi de friguri, era ascultat cu interes şi cu plăcere. Era totdeauna în vervă, deşi totdeauna nepregătit să vorbească. Desigur că, urcîndu-se la tribună, nu ştia niciodată care e subiectul cuvîntării ce avea să ţină. Dar odată începutul înfiripat, vorba îi curgea uşor, rareori cu elan, presărată cu zeflemele răutăcioase şi cu ironii tăioase. Autorul lui „Moş teacă", în care a incarnat tipul vechiului ofiţer, ieşit din trupă, arbitrar, despot şi ridicul, localizat după modelul franţuzesc al colonelului Ramollot, Toni îşi îndrepta săgeţile de preferinţă împotriva „militarismului".

Nici Mille, nici Toni, nu atacau puncte de doctrină, în care se mărturiseau slabi, ci se mărgineau, de obiceiu, la comentarea evenimentelor politice ale săptămînii, din punct de vedere socialist.

Mai tîrziu, s'a stabilit în Bucureşti şi prietinul Ioan Nădejde.

Apariția lui mătăhăloasă la tribuna Sotirului a făcut la început sensație. Decepția a venit însă repede. „Șeful" avea o voce mică și înfundată, care contrasta cu dimensiile lui corporale, iar vorbirea lui, plină de doctrinarism, încîlcită și exprimată într'un limbaj dialectal moldovenesc, pe care voia să-l facă popular, fără să reușească, nu era de loc pe gustul publicului. Era păzitorul Sfintei Sfintelor a ortodoxiei marxiste. Veghea, cu cea mai neînfrîntă cerbicie să se păstreze „calea legală", ca nu cumva, prin greșeli de tactică, să se ducă „partida" de rîpă.

„Pătura muncitoare" era permanent reprezentată la tribună prin prietinii Alexandru Ionescu și Alexandru Georgescu. Amîndoi lucrători tipografi, rotunjori la obraz și la pîntec, cu înfățișare de „burgheji" bine hrăniți, nu prea întrupau icoana proletarului supt de exploatarea patronală. De altfel, invers legilor evoluțiunii marxiste, pe care le tălmăceau de la tribună—așa cum se pricepeau—amîndoi evoluau spre patronat și au devenit doi respectabili patroni de tipografie.

Numărul „excepțional" al programului de Sîmbătă era singurul variat. Uneori, cutare avocat, șef al unui grupuleț socialist din vre-un oraș de provincie—aflat în trecere prin București pentru afaceri personale—se urca la tribună ca să aducă „salutul muncitorimii din orașul X..." Alteori era vre-un scriitor cu afinități sufletești pentru mișcarea socialistă, vre-un ziarist sau chiar cîte-un lucrător adevărat, destul de curajos ca să înfrunte privirile ironice ale „păturii culte", acest copil teribil al mișcării...

Cel mai interesant era prietinul V. G. Morțun. Boier de viță veche, mare proprietar de moșii în Moldova, fire entuziastă, amator de artă, iubind plasticul și în reproducție, și în natură, mare cheltuitor de moșteniri, era, la tribuna Sotirului, o arătare, pe cît de rară, pe atît de ciudată și de simpatică. O figură de creol, luminată veșnic de un zîmbet care-i descoperea dinții albi. Socialismul lui era de sigur un sport, cum fusese și literatura pe care o scrisese în întăia tinerețe, dar un sport pornit din cele mai nobile sentimente. Temperament de orator, era, în sala Sotir, singura voce caldă, vibrantă, în stare să sgudue sufletele ascultătorilor săi.

Foarte rar se ivea la tribună prietinul Dobrogeanu-Gherea. Numele îi era mult mai cunoscut de cît persoana însăși. Scrierile lui critice, polemica dusă cu Maiorescu și cu ciracii acestuia, îi creaseră o faimă, ațîțată și de starea lui personală: refugiat politic rus și stăpînul restaurantului din gara Ploești. Această ne-

potrivită și curioasă dublă personalitate: birtaș și critic literar, dădea ocazie la glume mai mult ori mai puțin reușite. Odată Hîjdău, în trecere prin gara Ploești, întrebat de patronul restaurantului dacă-i plac sarmalele pe care le mînca cu poftă, i-a răspuns:

— Sînt mai presus de orice critică!

Exemplul lui Gherea a fost încercat și de Caragiale, dar fără succes: berăria Bene-Bibenti a dat faliment...

In mișcarea socialistă, Gherea se bucura de multă stimă și de mare autoritate. Sfatul lui era totdeauna ascultat. Dar acțiunea lui politică se mărginea în consfătuiri restrînse, în cercul intim al intelectualilor și conducătorilor. Era, desigur, șeful teoretic al mișcării, șef ocult, care rămînea între culise, însă ale cărui îndrumări se simțeau fără ca el să apară în scenă.

La tribuna publică l-am văzut foarte rar. N'avea făptură și temperament de militant. Era infirm și lipsit de prestanță exterioară, vorbea greu și cu accent străin pronunțat. O singură dată l-am auzit într'o cuvîntare mai lungă. A cetit la „Cercul de studii sociale" o conferință despre „Concepția materialistă a istoriei".

Expunerea, de un caracter științific doctrinar, n'a fost înțeleasă cel puțin de trei sferturi din auditor, nepregătit pentru astfel de lucruri. Ceiace n'a împiedicat pe toți să se arate entusiasmați de eveniment și convinși de teoria conferențiarului.

Pentru noi, tineretul, prietinul Gherea era o personalitate extraordinară. Aveam pentru el o admirație respectoasă, aproape mistică, efect obișnuit al perspectivei pe care o dau distanța și penumbra...

Intr'o zi, idolul a fost pîngărit. Un tovarăș, supărat pentru nu știu ce pricină, a publicat un pamflet, plin cu „revelații" asupra culiselor mișcării socialiste, prin care arunca noroiu asupra foștilor lui șefi și camarazi de luptă. Acolo, am cetit că „prietinul refugiat rus" Dobrogeanu Gherea, s'ar fi numit în țara lui de baștină Solomon Solomonovici Katz, fiul unui morar evreu din Harkov—ceiace era poate adevărat, de și fără multă însemnătate—și că, fugit în Romînia, se menținea aci mulțumită unor tainice compromisuri, cînd cu poliția secretă rusă, cînd cu Siguranța romînă,—ceiace, de bună seamă, nu era așa cum o spunea paraponisitul tovarăș.

Dar defăimarea, susurul ușor care se furișează cu dibăcie subt țeasta capului, nu găsește teren mai priincios decît sufle-

tele virgine ale tinerilor. Niciodată n'am simţit o durere sufletească mai vie. Şi icoana, de o ideală puritate, a veneratului şef, s'a înegurat uşor subt vălul calomniei.

* * *

Elementul de succes al serilor îl făcea însă, *numărul vesel* al programei. Vesel, de sigur, nu prin intenţie, ci prin efect... Nu figura totdeauna în programă, dar cînd îi venea rîndul, se ivea deodată în sală o bună dispoziţie generală, atît la pătura cultă, cît şi la pătura muncitoare. Bine înţeles, din motive sufleteşti deosebite.

Erau bieţi oameni simpli, care aveau despre socialism idei foarte neguroase, fără cultură şi fără mult chiag în judecata lor, care-şi spuneau păsurile şi simţimintele, îmbrăcîndu-le în fraze pompoase, clişee prinse de la alţi oratori ori cetite prin broşurile de propagandă, înţelese rău şi tălmăcite şi mai rău, în forme logice ori gramaticale producătoare de efecte comice.

Cei mai caracteristici reprezentanţi ai acestui gen erau prietinii Edelştain, Tolontan şi—mai ales—Piţurcă.

Prietinul Edelştain a fost o stea rătăcitoare, care a strălucit puţin pe firmamentul Sotirului. O apariţie stranie, ruptă parcă din galeria eroilor din *Chansons des Gueux* a lui Richepin. Inalt, slab şi deşirat, cu părul sbîrlit, neras, jerpelit, se urca la tribună ca să svîrle, într'un extraordinar jargon evreo-romîn, o vehementă filipică împotriva burgheziei. A devenit celebru prin apostrofa :

— Borghejie este-un hoit, a cărui toate febrile şi toate muşchiurile sînt intrate în potirfacţie...

A fost expulzat de poliţie, fiind încurcat în nişte tulburări antisemite, în care jucase, de sigur, rolul hoţului de păgubaş.

O fire cu totul opusă era prietinul Ioniţă Tolontan. Nimeni n'ar fi putut să spue ce meserie învîrtea acest muncitor; probabil că făcea de toate. Era tipul propagandistului prin vocaţie : blînd, prietinos, dulceag, insinuant, strecura *prepagandia* verbală, manifestul ori broşurica, pe unde găsea ocazia: pe stradă, prin cîrciumi, prin întrunirile celorlalte partide. Cam ce fel de argumente aducea Ioniţă Tolontan, e greu de închipuit. Tema cuvîntărilor pentru care urca, din cînd în cînd, treptele tribunii Sotirului, erau, în mod invariabil, convorbirile lui de propagandă. Cum prindea pe cineva, începea să-i toarne propaganda. Clienţii apostolului e-

rau oameni foarte modeşti: cînd un birjar, cînd un ţăran, cînd un chelner; ba uneori îndrăsnea să atace şi reprezentanţi ai autorităţilor: vre-un uşier de minister, sau vre-un gardist. Pe toţi îi lămurea că sînt victimele burgheziei exploatatoare şi-i poftea la Sotir. Conversaţia lui de propagandă cu clientul ocazional, povestită de la tribună, prin neaşteptatele chestiuni şi replici, făcea totdeauna hazul sălii.

Ca şi pe prietinul Edelştain, pe Tolontan l-a făcut celebru printre noi, pătura cultă, o frază, dar o frază mare istorică...

Era la una din lecţiile de Economie politică pe care ni le ţinea prietinul Nădejde pentru şcoala de propagandişti. Şeful ne explica teoria plus-valorii, slujindu-se de pilde uşoare la 'nţeles:

Amù, prietini, ia să videm de unde ies straele, cu care ne inţolim. Din blana mielului, omu'şi face cojoc. Lîna oilor o tunde, o spală, o dărăceşte, o toarce, o bagă'n fabrică şi face din ea postavul, cu care croitorul ne îmbracă. Dacă am porni, tot aşa, de la pielea viţelului, agiungem, printr'un şir de prefaceri, la mănuşile cu care-şi încalţă burghejii labele dinainte (ilaritate în auditor); iar dacă pornim de la boul din ogradă, agiungem la ciubotele cu care se încalţă muncitorul.

Din aceste pilde, prietinul Nădejde scoate lămurirea şireteniei burgheze şti. Cînd e gata, lucrul fabricat a eşit cu o valoare mai mare, decît fusese valoarea materiei prime, a capitalului şi a salariului, care intraseră în el. Aceasta e *plus-valoarea*. Sporul se datoreşte numai şi numai muncii lucrătorului. Dar patronul îl răpeşte în folosul lui, jefuind pe lucrător...

Muncitorii ascultau încruntaţi, chinuindu-şi creerul ca să pătrundă acest *credo* al evangheliei marxiste.

La sfirşitul lecţiei, prietinul Nădejde vrea să se'ncredinţeze dacă l-au înţeles elevii:

— Ia să vedem, prietine Tolontan, ai priceput cum iese plus-valoarea?

— Priceput, prietine Nădejde.

— Spune, bre, s'audzîm!

Tolontan reflectează o clipă, îşi cercetează cu coada ochiului notiţele însemnate cu *plaivazul* în carnet, tuşeşte şi explică foarte serios:

— Apoi, să vedeţi. Dacă o luăm de la miel, ajungem la bou.

Toată clasa, profesor şi elevi, a izbucnit într'un rîs care nu

mai contenea, un rîs cu sughițuri. Răspunsul a fost imortalizat de noi „pătura cultă" subt numele de „Legea de fier a lui Tolontan", vrednică de pus alături de Legea de aramă a lui Lassalle în Academia economică a Sotirului.

* * *

De netăgăduit însă, cel mai interesant propagandist popular al vechii mișcări socialiste a fost prietinul Pițurcă.

Numele lui întreg era Niță I. Pițurcă. Așa-i plăcea să se recomande și să și-l vadă scris în *Munca*, ziarul partidului. Pițurcă aparținea „Pantalonilor-creți". Făcea parte adică dintre locuitorii mahalalelor mărginașe ale Bucureștilor—jumătate oraș, jumătate sat—în care s'a păstrat costumul de obîrșie bulgărească al satelor din jurul Capitalei.

De portul costumului se leagă și o prejudecată de ordin moral. „Pantalonul-creț" e reputat ca un individ grosolan, brutal, zurbagiu, aplecat spre băutură și pornit pe bătae. Din tribul Pantalonilor-creți, politica veche recruta pe profesioniștii operațiilor electorale, mercenari ai bîtei. Caricatura și revista au imortalizat pe *bătăușul* electoral, subt forma unui „Pantalon-creț", rezemat în bîtă, cu căciula țuguiată trîntită pe ceafă.

Cu astfel de idei preconcepute asupra Pantalonilor-creți, producea mirare aflarea lui Pițurcă într'o mișcare politică în care nu era rost de cîștigat bani, nici de învîrtit bîta. I-a fost dat prietinului Pițurcă să reabiliteze pe Pantalonii-creți, dovedind că și dintre ei a putut să se ivească un idealist, așa cum, pe vremea Mîntuitorului, din Nazaretul de proastă faimă a fost cu putință să iasă marele isbăvitor...

Căci, intr'adevăr, oricît ar fi părut de paradoxal lucrul, Niță I. Pițurcă era un idealist—cum, de altfel erau mai toți luptătorii, de toată mîna, ai vechiului Sotir. Un idealist în pantaloni creți ! Ce problemă psihologică interesantă pentru „pătura cultă" ideologia acestui mahalagiu, lipsit cu totul de cultură, de înțelegere politică, care nici măcar nu era un lucrător industrial, care să conceapă socialismul ca rețeta vindecătoare a sărăciei lui, prin exproprierea patronului și luarea în posesie a fabricei sau a atelierului, de către „tovarășii" sindicalizați !

Pițurcă se intitula „lucrător-croitor". De fapt, era *șalvaragiu*, adică lucrător acasă, pe seama lui, de costume groase mahalagiești : ilicuri civite cu găitane negre, mintene de dimie și pantaloni creți.

Cînd se urca pe tribuna dela Sotir, numaidecît vedeai voioşia lucind pe figurile celor din sală. Piţurcă îşi aşeza liniştit căciula ţuguiată în stînga tribunii, pe locul unde stătuse mai înainte jobenul cenuşiu al prietinului Mille, ori *feutrul* lui Toni, da de duşcă până la fund paharul de apă, lăsat neatins de preopinenţi, işi ştergea cu dosul palmelor mustăţile lungi, pe oală, şi incepea:

— Prietini de idei şi fraţi de suferinţă!

Discursurile lui Piţurcă se ilustrau printr'un limbaj foarte colorat şi o gramatică *sui-generis*:

— Noi, poporu muncitor, a căria burghezia ne suge ca să zic aşa sîngele, trebue pentru ca să sdrobim aceste *idre* cu şapte capete...

Burghezia era stigmatizată cu metafore împrumutate din Zoologie: scorpii, căpcăuni, vampiri, şi cîte şi mai cîte nume de dihănii, căutate cu preferinţă printre speciile sugătoare. Cînd animalul ales ca termen de comparaţie era prozaicul păduche, prietinul Piţurcă se întorcea spre păretele din spatele tribunii şi, cu gestul energic al apăsării unghiei degetului mare pe zid, arăta în mod intuitiv cum trebuia stîrpită burghezia.

Cuvîntarea se desfăşura prolixă, cele mai dese-ori subt formă de parabolă, folosind conversaţii reale ori închipuite cu alţi muncitori neîndoctrinaţi, amestecînd epocile istorice şi personajele, nesinchisindu-se de legăturile în timp şi în spaţiu, trecînd cu o desinvoltură uimitoare de la o idee la alta, deformîndu-le pe toate, ca într'un caleidoscop cu oglinzile deranjate, învîrtit de mîna neştiutoare a unui copil.

In ardoarea lui de apostol, Piţurcă a încercat să-şi mute cîmpul de propagandă în mahalaua lui. Desigur că teoreticianii partidului i-au atras atenţia că „mahalaua periferică bucureşteană nu este ajunsă într'un stadiu de evoluţie proletariană, care să-i îngădue a-şi însuşi socialismul"... Dar fanatismul lui Piţurcă nu se împiedica de astfel de nimicuri. Şi aşa se face că am asistat şi eu la o întrunire în casa lui Piţurcă, în strada Ursului, pe la bariera Iancului.

In poarta casei, prietinul Piţurcă îşi poftea vecinii:

— Hai, neică Ghiţă, intră numai niţeluş! Hai, lele Siţo, că doar n'o fi foc!

Bărbaţii mai stăteau pe gînduri, scărpinîndu-şi ceafa pe subt căciula împinsă pe o sprînceană. Dar femeile erau duşmănoase propagandei apostolului şi neutralizau îmbierile lui Piţurcă, trăgîndu-şi de mînecă bărbaţii:

— Vino'ncoa, mă omule. Ce să cați la nebunu de Niță? Las'că dac'o vrea guvernu, să face el dipotat și fără tine!..

Cu multă cheltuială de vorbă a putut s'adune Pițurcă vre-o duzină de mahalagii, care-i ascultă discursurile, ori nedomiriți, ori bănuitori, cu mîna la gură. Și cîte nu le toca prietinul Pițurcă? Despre cum a împărțit Mihai-Viteazul pămînturile boierilor la țărani, până ce l-au vîndut Turcii Ungurilor; despre școlile de *adulție* ale lui Cuza, *a căria* popii l'au vîndut Grecilor, fiindcă-l ajutase pe Tudor Vladimirescu", om sărac de-al nostru din poporu muncitor"...

De la o vreme, Pițurcă începu să-și piardă cumpătul și șirul. Privirile lui se tot întorceau spre ușă, unde apăreau și dispăreau figuri suspecte, „Pantaloni-creți" sadea, agenți electorali ai partidelor istorice, care purtau pică acestui enigmatic concurent, al cărui rost nu-l înțelegeau. Pițurcă încercă să-i îmbie la ascultare. Dar cetățenii, care-și ridicau mereu moralul la circiuma din colț, aveau alte intenții. Cîteva pietre și cărămizi, aruncate din stradă, le-au lămurit. A fost semnalul. Intrunirea s'a spart în mijlocul panicii. Pițurcă avu timp să ne strecoare la ureche nouă, băeților, veniți acolo ca musafiri:

— Fugiți pe la dreapta prin Mihaiu-Bravul. Scăpați la sigur. Să n'o luați pe la stînga, prin Agricultori. P'acolo sînt oameni răi...

Din capătul străzii, unde ne oprisem un minut ca să răsuflăm, am întors capul, ca să vedem ce-o fi cu Pițurcă. L-am zărit alergînd cît îl țineau picioarele pe lîngă niște uluci, urmărit de cițiva vecini, ca un cîne străin fugărit de o haită de dulăi.

In Sîmbăta următoare, Pițurcă s'a urcat pe tribuna Sotirului cu capul plin de vînătăi și de cucuie, dar mai în vervă decît totdeauna.

Cu timpul, prietinul Pițurcă a izbutit să zămislească un program economic, care a devenit ideia centrală a tuturor discursurilor sale. Aceasta era: exproprierea monetăriei statului, *tarapanaua*, cum o numea el, cu expresia populară:

— Trebue pentru ca să punem mîna pe tarapana, pentru ca nu numai burghezia, dar fiște-care muncitor să aibă bani cît îi trebue.

Odată partidul instalat la tarapana, revoluția socială era săvîrșită și domnia dreptății se introna: toată lumea era bogată și muncitorul nu mai era nevoit să lucreze, ca să fie exploatat de burghezie.

La început, descoperirea lui Piţurcă a făcut senzaţie. Pătura muncitoare căzuse pe gînduri. Poate că era oul lui Columb, pe care nici înţelepciunea lui Karl Marx nu ştiuse să-l aşeze aşa cum trebuia. Pătura cultă făcea zeflemele. Dar Piţurcă se ţinea dîrz şi raţionamentul lui făcea impresie:

— Ce nu sînt muncitori de-ai noştri, a căria învîrtesc maşinile tarapanalei? Nu sînt tot muncitori de-ai noştri, a căria fabrică hîrtia cu care se tipăresc banii? Nu tot de-ai noştri, a căria compun zaţul? Dar burghezia şireată s'a făcut, care va să zică, stăpînă pe tarapana şi prosteşte—ca să zic aşa—pe muncitori, a căria tipăresc doar atît cît îi trebue iei, burgheziei, aşa că muncitorimea rămîne în sărăcie. Pe cîtăvreme, dacă ai noştri ar porunci acolo, ca stăpîni pe „instrumentul producţiei", aşa cum scrie în „Munca", ar tipări atîţia bani, ca să ajungă la fiştecare, după sfînta dreptate.

Şi Piţurcă, în aplauzele muncitorimii, din ce în ce cîştigată de ademenitoarele lui teorii, soma pe şefi s'o mai lase cu fleacurile luate de prin cărţi nemţeşti: plus-valoarea, legea de aramă, calea legală, votul universal, şi să îndrepteze mişcarea pe calea practică „a căria" duce la triumful cauzei socialiste. Şi aceasta, era, fără îndoială, cucerirea tarapanalei!

Cu cît prietinii din pătura cultă opuneau mai multă rezistenţă la adoptarea programului lui Piţurcă, cu atîta acesta devenea mai dîrz. Bănuiala începea să-i încolţească în suflet. Nu cumva...? Să se fi dat şi şefii noştri după păr? Să fie oare şi ei nişte lupi în piele de oaie?

Nu s'a lăsat cu una cu două. Tare pe convingerea lui, din propagarea căreia îşi făcuse un apostolat, prietinul Piţurcă a adus chestia tarapanalei la Congresul social-democrat, care s'a ţinut în sala Hugo—unde a fost mai tîrziu Teatrul Modern. A tălmăcit-o el şi a răstălmăcit-o, cum s'a priceput mai bine. Nici rîsul cu lacrimi al gazetarilor de la jurnalele burgheze, care erau de faţă la şedinţele Congresului, nici tăcerea încurcată a „prietinilor de idei şi a fraţilor de suferinţă", nu l-au descurajat. L'a mîhnit însă atitudinea prietinului Nădejde.

Hotărît şi încruntat, şeful a declarat că:

— Aiestea-s curate utopii, bre omule! Noi nu putem să ne giucăm cu experienţe de-aiestea. Noi sîntem *partidă* serioasă. Trebue să umblăm pe calea legală...

Şi iar începe-o cu „Karl Marx, şi, după el, Engels" cu

programul de la Erfurt, cu circulația fiduciară, și cu multe de-al de astea, cu care i se acrise prietinului Pițurcă.

Campania lui Pițurcă a căzut. Exproprierea tarapanalei n'a putut fi înscrisă în programul partidului, nici printre revendicările imediate, nici printre idealurile depărtate. Infrînt, Pițurcă s'a retras amărît subt cort. Nu s'a mai auzit de el. A murit înainte de falimentul fatal al mișcării.

Căci, încetul cu încetul, lincezeala mișcării a devenit paralizie progresivă. Poporul muncitor nu se lăsa convins. Conducătorii intelectuali erau din ce în ce mai obosiți și descurajați de zădărnicia sforțărilor lor. Işi dădeau seamă că energia tinereţelor lor se iroseşte într'o acțiune osîndită la eşec. Simțul lor practic, crescut cu vîrsta maturității, încuiba tot mai tare în suflete dorința de a săvîrși ceva real în politica țării. Nu e de mirat că s'au lăsat tîrîți de curentele politice burgheze și au sfîrșit prin a debarca, unul cîte unul, sau în grupuri, în porturile sigure și bine chivernisite ale partidelor vechi.

Sotirul a intrat în istorie...

. . . .

. . . .

Au trecut mulți ani de-atunci.

Vremurile din urmă au adus prefaceri uriașe. Evenimente, pentru înfăptuirea cărora se credea mai înainte că ar trebui veacuri, s'au petrecut în ani, ba chiar în săptămîni. S'au răsturnat împărății, state și concepții. Altă lume, alte gînduri, alte sisteme. Cîte idei, considerate altădată ca utopii, nu s'au înfăptuit aevea!

Adolescentul de acum treizeci de ani, este astăzi om matur, în pragul bătrîneții. Iernile i-au cernut zăpadă pe tîmple. Viscolele lor i-au spulberat multe fire de păr din creștet și multe iluzii din suflet. Suflarea lor înghețată a domolit văpaia tinereții și a răcit entuziasmul ei necugetat. Flamura roșie nu mai proiectează reflexele ei înșelătoare asupra lucrurilor. Mintea s'a deprins să cumpănească și experiența vieții a învățat-o să deosebească realul de plăsmuire. Numai arare-ori, de subt stratul gros de cenușă, se ivește licărirea roșietică a unui tăciune, încă neatins... Și atunci, trecutul pîlpîe cîteva clipe, împrăștiind, ca o rază călduță, o ușoară adiere de melancolie...

Așezat comod în fotoliu, cu ochelari prinși peste urechi, urmăresc întîmplările zilei din gazete ce stau teanc pe masă. Ce interesantă lectură e rubrica „Economice-Financiare", pe aceste vre-

muri de scumpete şi de nesiguranţă a valorii banului, pe care îl ţii cu frică în buzunar! Cuvinte nouă: valută, inflaţie, devalorizare, plafond de emisiune, caută să lămurească dezastre financiare întimplate, sau să prevestească altele nouă.

Cifre, cifre, cifre... se rînduesc şi se urmăresc, din ce în ce mai multe, din ce în ce mai mari, în şiruri orizontale, în coloane verticale. E un vîrtej uluitor de miliarde, de bilioane... In Austria, circulaţia fiduciară a atins ţifre fantastice; coroanele tipărite de Banca naţională au trecut de trilioane. In Germania, valoarea hîrtiei pe care a tipărit-o Reichsbankul se tălmăceşte printr'un număr care ţine vre-o două şiruri. Nici nu se mai poate citi. Astfel de numere nu se întîlneau până acum de cît în măsurătoarea spaţiilor stelare. In Rusia domneşte haosul; nimeni nu mai ştie şi nimeni nu mai întreabă cîţi bani de hîrtie tipăresc sovietele statului, judeţelor, comunelor, organizaţiilor.

Ziarul îmi scapă din mînă. Ochii, zăpăciţi şi obosiţi de mirajul ţifrelor, se închid. Prin întuneric, danţul fantastic al miliardelor urmează. Aci se grămădesc în munţi uriaşi, aci se împrăştie în vîrtejuri ameţitoare, străbătînd fulgerător spaţiul în dire curbe, ca nişte cozi de comete.

Din mijlocul acestui Sabbat monetar, se siluetează puţin cîte puţin, o vedenie familiară. Îi recunosc căciula de miel, mustăţile pe oală, pantalonii creţi... Umbra lui Piţurcă zîmbeşte triumfător. E revanşa lui biruitoare. E ceasul triumfului lui. Tarapanalele funcţionează subt mare presiune în marile ţări ale Europei. Maşinile gifie, tipărind bani, ziua şi noaptea. Muncitorii nu mai pridìdesc cu lucrul: tipăresc, numerotează, împachetează bancnote. Prietinii de idei şi fraţii de suferinţă sînt stăpîni la tarapanale. Şi *fişte-care muncitor* are însfîrşit pline de bancnote buzunarele, traistile, lăzile...

De ce e însă aceiaşi nemulţumire în lume? De ce se îndeasă muncitorii în convoiuri cînd tăcute, cînd zgomotoase, ca şi mai nainte? Oare, dacă buzunarele lor sînt pline de bani, de ce stomacurile le rămîn goale? Şi numai ochii li sînt plini, dar plini de lacrămi?...

Văd umbra prietinului Piţurcă încruntîndu-şi sprincenile îmbinate, într'o expresie de nedumerire, de mîhnire.

Redeschid ochii ca să gonesc vedenia. Iau în mînă un ziar vesel. O caricatură nemţească. In faţa unei brutării, un muncitor a cumpărat o pîne. Din buzunarele doldora scoate un teanc de bancnote şi le numără pe tejgheaua brutarului; mai scoate un al-

tul și iar numără. Cîteva sute de mii de mărci, prețul pînii.

— Hei, cumetre Iohann, ai ajuns milionar—glumește brutarul.

— Să nu-mi dăruiască Dumnezeu zile amare, s'ajung și miliardar! oftează bătrînul.

Vezi, asta n'ar fi priceput-o prietinul Pițurcă. Fie fericit c'a intrat mai din nainte, ca om de lumea veche, în împărăția celor buni și drepți, unde i se cuvenea locul, după sufletul lui, și n'a trăit ca să sufere și pe cea de-a doua și supremă decepție. Căci, la dreptul vorbind, nu știu care o fi mai înșelător: paradisul creștinesc al Dumnezeului burgheziei, ori paradisul pămîntesc al lumii nouă, orînduit după Evanghelia lui Karl Marx și a discipolului său Engels...

Constantin Chirițescu

Tip şi normă în estetică

Intr'una din crizele sale de revoltă libertară, Victor Hugo declară în prefaţa dramei *Cromwel* că a sosit timpul unei mari răfueli şi că „ar fi straniu ca în această epocă, libertatea, întocmai ca lumina să pătrundă pretutindeni şi numai în lucrurile cugetării nu, în acelea care prin naşterea lor sînt cele mai libere din lume". Incă de acum o sută de ani eram invitaţi aşa dar să izbim cu ciocanul în teorii poetice şi sisteme. Căci, fără îndoială, nu există nici reguli, nici modele! Opoziţia împotriva normelor estetice se îmbogăţeşte astfel cu un document important. Dar pentrucă prefaţa dramei *Cromwel*, după cum adeseori s'a observat, este mai mult o scriere cumpătată, Victor Hugo revine şi exceptează printre regulile pe care mai întâiu le condamnase în bloc: „legile generale ale naturii care planează deasupra întregii arte şi legile speciale care, pentru fiecare compoziţie, rezultă din condiţiile de existenţă proprii fiecărui subiect". Excepţia ameninţă astfel să epuizeze întregul domeniu al comunului.

Deşi abuzurile comise în trecut sînt evidente, privilegiul esteticei de a normaliza are o anumită îndreptăţire metodică. In această privinţă este bine de subliniat dela început că norma în estetică este principiul care mijloceşte delimitarea obiectului de cercetat. Orice ştiinţă debutează printr'un asemenea act de recunoaştere a fragmentului de realitate care îi revine. Nu se poate face de pildă zoologie înainte de a se cunoaşte caracterele faunei. Şi de fapt empiria ne destăinuieşte dela început aceste caractere, ea indică domeniul pe care zoologul îl va lua în cercetare, chiar dacă strictele litigii de frontieră, ca de pildă cărei specialităţi anume îi revine studiul bacteriilor, rămîne un ultim rezultat al ştiinţei. Tot astfel nu se poate face estetică înainte de a defini obiectul ei. A-l defini însă înseamnă a-l prescrie.

Intre acestea e cu neputinţă de a lega întinderea esteticei de anumite limite exterioare, oferite numai cunoaşterii şi sustrase cu totul preţuirii. Zadarnică a fost totdeauna încercarea de a preciza

domeniul esteticei, asimilîndu-l cu domeniul istoric al artei, pentru că în acest domeniu ne întîmpină toată scara valorilor, dela cea care cucerește consimțămîntul nostru până la contrariul său. Nu numai că estetica n'are să primească dela istoria artelor, indicații asupra obiectului ei, dar în realitate aceasta din urmă cere esteticei criteriile care să-i permită o justă ordonare a materialului de care dispune. Ce face altceva istoricul literar care arată cum capodopera unui gen literar este pregătită treptat, decît să interpreteze cu valori estetice o oarecare desfășurare istorică? Așa e între altele cazul lui F. Brunetière (în conferințele sale despre epocile teatrului francez) cînd expune procesul care conduce dela tragediile lui Mairet, Téophile și Tristan până la *Cidul* lui Corneille. Există apoi istorii literare și ale artei scrise dintr'un punct sau altul de vedere, dovedind prezența unui gust activ care prețuește, selectează și combină, cu o repartizare diferită a accentelor, tabloul integral al literaturii și artei. Voluminosul *Cours de Littérature* al lui La Harpe, în care Grecii sînt atît de coborîți față de Latini, în vreme ce Voltaire e valorificat cu mult deasupra lui Racine, este în întregime scris după indicațiile de gust ale clasicismului veacului al XVIII-lea. Romantismul și-a luat sarcina de a modifica structura intimă a istoriei literare, așa cum ea fusese stabilită de secolele anterioare. Se citează mult cazul lui Ronsard care, uitat aproape cu totul vreme de o sută cincizeci de ani, este prețuit de romantici ca unul din părinții literaturii în dezvoltare și ocupă astfel, în complex, un loc pe care nu-l avusese mai înainte. Dar cu aceasta complexul însuși se modifică. Vasta construcție a istoriei literaturei franceze, cuprinzînd veacurile medievale, atît de ignorate mai înainte, stabilind o mare înflorire în secolul al XVI-lea, și o trecătoare extenuare în al XVIII-lea, este opera gustului romantic, recunoscut încă drept cel mai bun. Dar în mod general practica istoriei literare este imposibilă fără acțiunea directoare a unei norme.

Tot astfel este cu neputință de a delimita cîmpul esteticei pe niște căi pur experimentale. Incercarea a fost cu toate acestea făcută de un G. Fechner, care cerînd subiectelor sale de observație să-i declare proporțiile, formele și volumele pe care acestea le-ar fi socotit mai frumoase, le pretindea lor să delimiteze un cîmp ale cărui granițe el se oprea să le precizeze. Din bogata însumare a unor astfel de declarații spera Fechner să obțină formula frumosului, fără să-și dea seama însă că această formulă exista înaintea tuturor declarațiilor particulare, de vreme ce numai în temeiul ei, ele puteau fi făcute. Ba chiar, deoarece Fechner spera să ajungă la un consemn general, dovedește că norma anterioară care îndreptățea mărturiile particulare, trebuia să aibă o perfectă valoare de universalitate. Estetica experimentală înfățișează o fundamentală petiție de principii și desuetudinea ei actuală trebue pusă pe seama demascării acestei stări de fapt.

Am spus că este caracteristica obiectului estetic ca în măsura în care e definit să fie și prescris. Pentru că în estetică ac-

tul de recunoaştere al regiunii proprii coincide cu caracterizarea creaţiei şi atitudinei estetice, el ia un caracter normativ. Actul strict logic al delimitării se transformă de altfel în prescripţie normativă ori de cîte ori se îndreaptă asupra domeniului unei valori. O valoare nu poate fi definită decît prin relaţia ei cu o subiectivitate care o socoteşte dezirabilă şi care poate într'un fel oare care să şi-o apropie. In rîndul realităţilor valoarea nu trece, decît atunci cînd subiectivitatea se găseşte în măsură de a închipui calea prin care ar putea ajunge la ea. A gîndi o valoare înseamnă a o închipui prin anumite mijloace în posesiunea ta. Această cale, aceste mijloace, constituesc norma.

Cu toată evidenţa funcţiunii metodologice a normelor, încrederea în ele nu înceta să slăbească. J. Volkelt (Syst. d. Aesth., I pg. 43 urm.) distinge cu limpezime cauzele acestei crize a normativului şi ceiace observă el poate să ne folosească şi nouă. Expansiunea metodelor ştiinţelor naturale şi înclinarea de a explica chiar produsele spiritului prin condiţiile mediului fizic şi social, au contribuit în primul rînd la această criză. Pentrucă ştiinţele naturale constată fapte şi nu formulează imperative, i s'a tăgăduit şi esteticei dreptul de a fi altceva decît o ştiinţă descriptivă. Pentrucă opera de artă părea a creşte, ca un product plantiform, din împrejurările cosmice şi sociale care o înconjoară, i s'a tăgăduit normei, concepută ca un act de autoritate, orice eficacitate şi prin urmare orice fundament. La acestea s'a asociat tocmai încrederea în libertatea nesfîrşită a artistului şi teama ca nu cumva caracterul autoritativ al normelor să n'o pericliteze.

Dar criza naturalistă a trecut şi ultimele vederi în materia care ne preocupă au afirmat o poziţie ecclectică după care concepţia unei estetice descriptive se îmbină cu aceia a unei estetice normative (şi anume în încercările de sinteză datorite lui Volkelt şi Lipps) într'un fel care nu ne poate mulţumi mai mult. Pentru Volkelt caracterul normativ al esteticei este incontestabil. După cum sufletul omenesc, spune acesta, dovedeşte anumite nevoi estetice, aceste nevoi nu se pot satisface decît potrivit condiţiilor speciale ale vieţii sufleteşti. Condiţiile despre care vorbim sînt normele. „Astfel, adaogă Volkelt, dovada complectă a caracterului normativ al esteticei nu poate fi obţinută decît la sfîrşitul acestei ştiinţe". Afirmaţie care trebue bine cumpănită! Căci dacă este adevărat că dovada caracterului normativ al esteticei se desăvîrşeşte treptat, este tot atît de sigur că mai înainte de orice dovadă, norma singură face posibilă existenţa acestei discipline. Se poate spune mai bine că necesare încă dela început, normele estetice se adîncesc şi se precizează odată cu progresul cercetării, în acelaşi fel în care domeniul zoologiei, delimitat aproximativ din capul locului, a căpătat graniţe precise abia mai tîrziu. Fără postulatul unor norme nici Volkelt n'ar fi putut recunoaşte nevoile estetice printre celelalte nevoi ale sufletului. Recunoscîndu-le, înseamnă că a gîndit obiectul lor ca dezirabil şi capabil să fie apropiat.

domeniul esteticei, asimilîndu-l cu domeniul istoric al artei, pentru că în acest domeniu ne întîmpină toată scara valorilor, dela cea care cucereşte consimţămîntul nostru până la contrariul său. Nu numai că estetica n'are să primească dela istoria artelor, indicaţii asupra obiectului ei, dar în realitate aceasta din urmă cere esteticei criteriile care să-i permită o justă ordonare a materialului de care dispune. Ce face altceva istoricul literar care arată cum capodopera unui gen literar este pregătită treptat, decît să interpreteze cu valori estetice o oarecare desfăşurare istorică? Aşa e între altele cazul lui F. Brunetière (în conferinţele sale despre epocile teatrului francez) cînd expune procesul care conduce dela tragediile lui Mairet, Téophile şi Tristan până la *Cidul* lui Corneille. Există apoi istorii literare şi ale artei scrise dintr'un punct sau altul de vedere, dovedind prezenţa unui gust activ care preţueşte, selectează şi combină, cu o repartizare diferită a accentelor, tabloul integral al literaturii şi artei. Voluminosul *Cours de Littérature* al lui La Harpe, în care Grecii sînt atît de coborîţi faţă de Latini, în vreme ce Voltaire e valorificat cu mult deasupra lui Racine, este în întregime scris după indicaţiile de gust ale clasicismului veacului al XVIII-lea. Romantismul şi-a luat sarcina de a modifica structura intimă a istoriei literare, aşa cum ea fusese stabilită de secolele anterioare. Se citează mult cazul lui Ronsard care, uitat aproape cu totul vreme de o sută cincizeci de ani, este preţuit de romantici ca unul din părinţii literaturii în dezvoltare şi ocupă astfel, în complex, un loc pe care nu-l avusese mai înainte. Dar cu aceasta complexul însuşi se modifică. Vasta construcţie a istoriei literaturei franceze, cuprinzînd veacurile medievale, atît de ignorate mai înainte, stabilind o mare înflorire în secolul al XVI-lea, şi o trecătoare extenuare în al XVIII-lea, este opera gustului romantic, recunoscut încă drept cel mai bun. Dar în mod general practica istoriei literare este imposibilă fără acţiunea directoare a unei norme.

Tot astfel este cu neputinţă de a delimita cîmpul esteticei pe nişte căi pur experimentale. Incercarea a fost cu toate acestea făcută de un G. Fechner, care cerînd subiectelor sale de observaţie să-i declare proporţiile, formele şi volumele pe care acestea le-ar fi socotit mai frumoase, le pretindea lor să delimiteze un cîmp ale cărui graniţe el se oprea să le precizeze. Din bogata însumare a unor astfel de declaraţii spera Fechner să obţină formula frumosului, fără să-şi dea seama însă că această formulă exista înaintea tuturor declaraţiilor particulare, de vreme ce numai în temeiul ei, ele puteau fi făcute. Ba chiar, deoarece Fechner spera să ajungă la un consemn general, dovedeşte că norma anterioară care îndreptăţea mărturiile particulare, trebuia să aibă o perfectă valoare de universalitate. Estetica experimentală înfăţişează o fundamentală petiţie de principii şi desuetudinea ei actuală trebue pusă pe seama demascării acestei stări de fapt.

Am spus că este caracteristica obiectului estetic ca în măsura în care e definit să fie şi prescris. Pentru că în estetică ac-

tul de recunoaştere al regiunii proprii coincide cu caracterizarea creaţiei şi atitudinei estetice, el ia un caracter normativ. Actul strict logic al delimitării se transformă de altfel în prescripţie normativă ori de cîte ori se îndreaptă asupra domeniului unei valori. O valoare nu poate fi definită decît prin relaţia ei cu o subiectivitate care o socoteşte dezirabilă şi care poate într'un fel oare care să şi-o apropie. In rîndul realităţilor valoarea nu trece, decît atunci cînd subiectivitatea se găseşte în măsură de a închipui calea prin care ar putea ajunge la ea. A gîndi o valoare înseamnă a o închipui prin anumite mijloace în posesiunea ta. Această cale, aceste mijloace, constituesc norma.

Cu toată evidenţa funcţiunii metodologice a normelor, încrederea în ele nu înceta să slăbească. J. Volkelt (Syst. d. Aesth., I pg. 43 urm.) distinge cu limpezime cauzele acestei crize a normativului şi ceiace observă el poate să ne folosească şi nouă. Expansiunea metodelor ştiinţelor naturale şi înclinarea de a explica chiar produsele spiritului prin condiţiile mediului fizic şi social, au contribuit în primul rînd la această criză. Pentrucă ştiinţele naturale constată fapte şi nu formulează imperative, i s'a tăgăduit şi esteticei dreptul de a fi altceva decît o ştiinţă descriptivă. Pentrucă opera de artă părea a creşte, ca un product plantiform, din împrejurările cosmice şi sociale care o înconjoară, i s'a tăgăduit normei, concepută ca un act de autoritate, orice eficacitate şi prin urmare orice fundament. La acestea s'a asociat tocmai încrederea în libertatea nesfîrşită a artistului şi teama ca nu cumva caracterul autoritativ al normelor să n'o periciiteze.

Dar criza naturalistă a trecut şi ultimele vederi în materia care ne preocupă au afirmat o poziţie ecclectică după care concepţia unei estetice descriptive se îmbină cu aceia a unei estetice normative (şi anume în încercările de sinteză datorite lui Volkelt şi Lipps) într'un fel care nu ne poate mulţumi mai mult. Pentru Volkelt caracterul normativ al esteticei este incontestabil. După cum sufletul omenesc, spune acesta, dovedeşte anumite nevoi estetice, aceste nevoi nu se pot satisface decît potrivit condiţiilor speciale ale vieţii sufleteşti. Condiţiile despre care vorbim sînt normele. „Astfel, adaogă Volkelt, dovada completă a caracterului normativ al esteticei nu poate fi obţinută decît la sfîrşitul acestei ştiinţe". Afirmaţie care trebue bine cumpănită! Căci dacă este adevărat că dovada caracterului normativ al esteticei se desăvîrşeşte treptat, este tot atît de sigur că mai înainte de orice dovadă, norma singură face posibilă existenţa acestei discipline. Se poate spune mai bine că necesare încă dela început, normele estetice se adîncesc şi se precizează odată cu progresul cercetării, în acelaşi fel în care domeniul zoologiei, delimitat aproximativ din capul locului, a căpătat graniţe precise abia mai tîrziu. Fără postulatul unor norme nici Volkelt n'ar fi putut recunoaşte nevoile estetice printre celelalte nevoi ale sufletului. Recunoscîndu-le, înseamnă că a gîndit obiectul lor ca dezirabil şi capabil să fie apropiat.

Aceiaşi observaţie se poate aplica şi lui Th. Lipps care încearcă la rîndu-i aplanarea divergenţei dintre descriptiv şi normativ în estetică. Astfel declară el că la începutul tratatului său: „Să presupunem că cunoaştem condiţiile de producere ale sentimentului frumosului; că ştim de ce unii factori sînt potriviţi pentru acest scop, iar alţii nepotriviţi; că am aflat legile după care anumite condiţii în acţiunea lor convergentă trezesc sentimentul frumosului, iar altele intervin pentru a-l împiedica. In acest caz pot spune şi ce condiţii trebuesc împlinite, care anume trebuesc ocolite pentru ca problematicul sentiment al frumosului să fie realmente trezit. Cunoştinţa stării de fapt implică în sine şi prescripţia". Precizarea lui Lipps suprimă însă de fapt caracterul normativ al esteticei. După cele spuse mai sus este sigur că nu mai întâiu trebue să se afle care *sînt* condiţiile frumosului pentruca mai apoi să ştim care *trebue* să fie aceste condiţii (ceiace de altfel n'ar mai fi nici o noutate) ci dimpotrivă, care trebue să fie condiţiile a ceiace vom avea a numi frumosul, pentruca astfel recunoscut să-l putem studia şi din punct de vedere descriptiv.

Posibilitatea esteticei este condiţionată aşa dar de un act iraţional de postulare. Ceiace estetica îşi propune să studieze subt numele de „frumos", este obiectul unei dorinţi emanînd din adîncurile individualităţii. Din spontaneitatea naturii omeneşti rezultă frumosul, de unde ameninţarea ca în indiferenţa ei frumosul să dispară. Chiar dacă frumosul ar exista în natură, pentru a-l recunoaşte, rămîne necesară anterioara lui existenţă în suflet. Fără o individualitate care să-l valorifice, lucrul acesta din afară ar fi mort şi fără expresie.

Acelaşi lucru îl afirmă totdeauna poporul deopotrivă cu rafinaţii cînd refuză să recunoască vreun temeiu obiectiv satisfacţiilor noastre estetice. Forma ştiinţifică a acestei constatări o găsim la R. Müller-Freienfels (Psych. d. Kunst, ed. 2., II pg. 241 urm.) Ciudat este însă că iraţionalitatea valorilor, despre care aminteşte un cunoscut aforism popular, în loc să fie o dovadă a legitimităţii normelor, devine pentru Müller-Freienfels, dovada caracterului lor inoperant în estetică.— Pentru gînditorul german valoarea este totdeauna o trăire (Erlebniss). Valoare estetică obiectivă nu există. Piatra din care este făcută statua şi litera cu care s'a tipărit cartea sînt lucruri moarte şi indiferente în sine. Ele nu devin valori decît în măsura în care spiritul le resubiectivează. Existînd numai în subiectivitate şi atîrnînd exclusiv de ea, valoarea nu o poate depăşi fără să nu se transforme în fantoma unei valori. Din această pricină valoarea nu se lasă normalizată. Norma este, în adevăr, valorificarea unei valori, o valoare secundară. Prin normalizare valoarea îşi pierde caracterul ei original, îşi pierde oarecum din forţa şi căldura pe care i-o dă intimitatea conştiinţei şi devine esteticeşte indiferentă. Care va fi deci utilitatea normelor cînd ele nu pot impune subiectivităţii o valoare pe care ea însăşi nu o socoteşte dezirabilă? Desigur că nici una. Şi acesta e răspunsul la care se opreşte şi Müller-Freienfels.

Dar adevărul cuprins în cunoscutul aforism popular, are drept corolar firesc, adevărul la fel de incontestabil că poate fi frumos nu numai ce mă satisface pe mine, dar şi ceiace place altora, desigur nu pentru mine ci pentru aceştia din urmă. Nu cumva atunci „norma" căreia i se adresează critica lui Müller-Freienfels, este aceia care încearcă să impună în mod general punctul de valoare al satisfacţiei proprii, o normă desigur inoperantă, pe cînd faptul că viaţa artistică interesează o mulţime variată de temperamente ireductibile, lasă să se înţeleagă că împreună cu fiecare din ele apare în artist năzuinţa de a duce lumea subt legea unui alt ideal de frumuseţe şi în spectator, năzuinţa la fel de exclusivă de a regăsi în artă idealul estetic latent în sufletul său? Dar subiectivităţile omeneşti nu constituesc o pluralitate haotică ci, după cum au arătat cercetările de psihologie diferenţială, ele se lasă sistematizate în cîteva chipuri fundamentale. Se înţelege atunci că reacţiunile subiective care alcătuesc valorile, vor împărţi şi ele soarta serialităţii tipurilor omeneşti, se înţelege că vor fi şi ele tipice. La aceste concluzii se vede constrîns şi relativistul Müller-Freienfels. Pornind dela Nietzsche, stabileşte el astfel două tipuri fundamentale de emoţie estetică, „simpatia" şi „contemplaţia".

Am vorbit până acum oarecum amestecat de „tip" şi de „normă" şi este timpul acum să distingem. Tip şi normă sînt pentru noi unul şi acelaşi lucru privit din două puncte de vedere. Tipul este norma realizată; pe cînd norma este legea finală care guvernează tipul. Această lege finală este la rîndul ei tot una cu năzuinţa individualităţii către un anumit sistem de valori estetice. Individualitatea nu poate găsi satisfacţie cîtă vreme nu întrupează acest sistem; dar ea îl întrupează în operă, care devine astfel obiectul final al normei. Intre normă şi tip am spune că există aceiaşi legătură ca între o devenire şi un devenit. O plăsmuire devenită, statică, mărgineşte şi închide o devenire, dar nu se comportă faţă de ea ca punctul final faţă de linia întreagă sau ca ultima verigă faţă de întregul lanţ. Devenitul mărgineşte, dar în acelaşi timp rezumă devenirea. In plăsmuirea încheiată, liniştită, definitivă, recunoaştem procesele care au produs-o. Dar devenirea se poate întrupa în devenit, fie pe calea unei necesităţi mecanice, fie în virtutea unui principiu final. In primul caz se găsesc de pildă formaţiunile geologice, a căror alcătuire păstrează urma proceselor de comprimare, a erosiunilor sau erupţiilor active cîndva în acele locuri; pe cînd cazul al doilea este acel al organismelor vii, produse în virtutea unei „entelechii", a unei tendinţe de reconstituire a ansamblului, prezentă chiar şi în fiecare din părţile lui.

Prin analogie cu organismele vii, este înţeles „tipul" în concepţia reprezentată aci. Tipul ni se pare a fi determinat de un principiu final, de o putere orientată către un scop, pe care o socotim tot una cu „norma". Opera în care străluceşte idealitatea tipului, conţine şi în fiecare din detaliile sale, spiritul ideal al în-

tregului. Intr'un singur detaliu dintr'o compoziţie de Rubens sau de Dürer străfulgeră energia caracteristică a operei lor întregi. Imprejurarea aceasta a fost recunoscută demult în acea teorie organicistă a artei, care dela Plotin şi până la Hegel formează un lanţ aproape neîntrerupt. Şi această împrejurare minunată, dar nu singulară în natură, a fost explicată de-alungul întregului misticism estetic prin caracterele *ideii*, unice şi identice cu sine, care întrupîndu-se în sensibil, unifică acest sensibil şi-l face asemănător cu sine în fiecare din părţile sale. Dar „tipică" este pentru noi opera, nu în sensul că întrupează esenţa ideală a unei categorii oarecare de realităţi, ci în sensul că manifestă cu unitate un temperament orientat către o anumită valoare estetică.

Cetitorul a putut să se convingă acum că felul în care înţelegem normele exclude ideia de autoritate. Norma fiind întemeiată pe actul iraţional, izvorînd dintr'o individualitate tipică şi realizîndu-se într'un tip de operă, se înţelege că ea nu poate funcţiona decît înlăuntrul acesteia din urmă. Se înţelege atunci că dela sfera unui tip nu poate emana nici un imperativ către sfera altui tip; sau cînd lucrul se întîmplă, înţelege dece o asemenea normalizare este falşă. Aceasta a fost totuşi greşeala Renaşterii cînd condamna goticul, a clasicului Voltaire cînd combătea drama romantică a lui Shakespeare, a neoclasicismului cînd dădea un sens peiorativ idealului baroc sau a lui Fr. Schlegel, în prima parte a carierei sale, cînd critica toată poezia creştină în numele poeziei antice. Greşeala de a crede că un tip poate comanda altuia, nesocotirea adevărului că norma nu funcţionează decît înlăuntrul unui tip.

Am spus că norma este legea finală care lucrează înlăuntrul tipurilor. Toată munca artistului se reduce în esenţă la clarificarea, aprofundarea şi potrivirea silinţelor sale, norme care guvernează tipul căruia îi aparţine. Cînd aceste silinţe sînt inconforme cu tipul pe care vrea să-l realizeze, artistul înregistrează situaţia cu sentimentul penibil al neadaptării şi nu oboseşte să experimenteze până cînd toate amănuntele operei sale nu manifestă spiritul tipic al întregului. Sînt artişti la care tipicul conduce cu uşurinţă execuţia; sînt alţii la care această voinţă tipică este mai nesigură şi mai şovăitoare. Aceştia din urmă trebue să încerce mai îndelung şi toată activitatea lor ia forma unei dibuiri excesiv de obositoare. Osteneala muncii artistice devine însă cu atît mai gravă, atunci cînd găsirea normei interne este îngreuiată de faptul că în acele adîncimi problematice, ea nu există singură, ci se însoţeşte cu o normă deosebită, care solicită pe artist în direcţii divergente. Unul dintre aceia care a resimţit mai tragic prezenţa şi conflictul dintre două norme interne diferite, a fost Gustave Flaubert. Intr'o scrisoare adresată unei prietine la 15 Ianuar 1852, el recunoaşte cu limpezime motivul cazului său dramatic; „există în mine literalmente vorbind doi oameni distincţi, unul care este îndrăgit de strigăte de lirism, de mari sboruri de vulturi, de toate sonorităţile frazei şi de culmile ideii; un altul care sapă şi scor-

monește adevărul atît cît poate, căruia îi place să accentueze micul fapt tot atît de puternic ca pe cel mare, care ar vrea să ne facă să simţim aproape materialmente lucrurile pe care le reproduce. Acestuia îi place să rîdă şi să se desfăteze în animalităţile omului". Situaţia este atît de bine diagnosticată, încît s'a putut stabili printre scrierile lui Flaubert, alternanţa regulată dintre operele de tip romantic şi operele de tip realist. Cu *l'Education sentimentale*, Flaubert aspirase însă să unifice cele două tendinţe eterogene care îl sfîşiau lăuntric. Opera terminată, Flaubert se vede însă nevoit să constate „eşecul" său. Mărturisirea se găseşte în aceiaşi scrisoare. De fapt cele două tendinţe n'au ajuns niciodată să se armonizeze în opera lui Flaubert şi de aceia nici una din acestea n'a ajuns să exprime în întregime omul, în vreme ce omul, prin corespondenţa lui, ne oferă un mişcător document al unui neîncetat conflict cu sine însuşi.

In acelaşi fel subiectul care ia conştiinţă de operă este sensibil la inconsecvenţa tipului şi cere unitatea lui. El va simţi ca ceva supărător o tiradă lirică într'un roman realist, o ornamentare prea bogată a unei faţade în stilul renaşterii, sau în sculptură, o detaliere prea mare a unei fizionomii care vrea să impresioneze ca ceva general-omenesc. In faţa tuturor acestor inconsecvenţe subiectul are dreptul să pretindă restaurarea unităţii tipice. La rîndul lui, subiectul care recepteazǎ opera, poate primi critica noastră, atunci cînd în faţa unui epos antic se plînge că nu găseşte un conţinut de reflecţie ca în operele poeţilor sentimentali moderni sau cînd dimpotrivă, se înşeală crezînd că a găsit o intenţie patetică în statua Venerii de Milo. De fiecare dată îi putem atrage atenţia asupra nepotrivirii atitudinei sale receptive, invitîndu-l să o pună de acord cu intenţia tipică a originalului.

Critica are aşa dar dreptul să normalizeze şi opera şi atitudinea estetică. Niciodată însă activitatea aceasta nu ia forma unei presiuni autoritare, pentrucă niciodată nu stă în voinţa ei altceva decît a readuce fapta artistului sau reacţiunea subiectului subt legea care îi este proprie. Exerciţiul acestei normalizări nu poate fi resimţit de nimeni ca o tiranie, ci tocmai ca o eliberare. Asemeni legii morale care eliberează personalitatea, punînd-o de acord cu sine, acţiunea normalizatoare a esteticei ne ajută să descoperim în universul artei, ceiace răspunde finalităţii adînci a firii noastre şi să o îndrumeze mai uşor şi mai sigur către obiectul propriu al dorinţelor sale.

O bună cultură estetică reuşeşte să lămurească idealul de artă care se potriveşte cuiva. In acest sens se poate spune că acţiunea normativă a esteticei are şi o însemnătate practică. Ea liberează şi arată gustului căile sale naturale. Căci „gustul" este facultatea unei sigure şi energice orientări în domeniul artei. El presupune în primul rînd puterea de a alege printre felurıtele valori artistice, aceia care îi este proprie. „Trebue să alegem, scrie Sainte-Beuve, şi prima condiţie a gustului, după ce a înţeles totul,

este de a nu călători fără încetare, dar de a se așeza în cele din urmă și a se fixa. Nimic nu istovește și nu stinge mai mult gustul decît călătoriile necurmate; spiritul poetic nu este Jidovul rătăcitor". (Lundi 21 Oct. 1850). Puterea de a alege, presupune însă pe aceia de a exclude. Deaceia gustul este parțial și simplificator. Lipsa de gust presupune dimpotrivă exces și aglomerare. Lucrînd în puterea unei norme care coincide cu însuși principiul individualității, gustul este spontan și irațional. Lipsa de gust este însă totdeauna premeditativă. Cînd condamnăm în artă „căutatul" (le recherché) reliefăm tocmai acest caracter al prostului gust. Mișcîndu-se în lumea sa proprie, gustul este exclusiv. Doi oameni de gust deosebit sînt ca două energii care se resping. Luptele literare și artistice sînt provocate de astfel de energii sigure de sine, iraționale și exclusiviste. Cînd dimpotrivă vigoarea caracterului artistic slăbește, întîmpinăm acele încercări de ecclectism care marchează perioadele de eclipsă ale bunului gust.

Reflecția asupra gustului artistic ne pune în fața unei curioase relații în funcțiunea estetică a omului și o anumită forță și rectitudine a caracterului său. Ea ne arată că lipsa de gust este într'un fel una din formele lașității, a unui spirit prudent, calculat și amator de compromisuri. Bunul gust poate fi atunci interpretat tocmai ca o formă a bravurei. In acest punct estetica și morala se întîlnesc. Ființa morală și omul de bun gust manifestă aici unitatea profundă a caracterului lor.

Tudor Vianu

Flori întîrziate

I

Lucrurile se petreceau în după amiaza unei toamne întunecate, în casa prinţului Priclonschii.

Bătrîna prinţesă şi fiica ei, Marusea, stăteau în odaia tînărului prinţ, îşi frîngeau mînile şi-l implorau. Plîngeau şi-l implorau, cum ştiu să plîngă şi să implore nişte femei nenorocite: pentru numele lui Dumnezeu, cinstea, ţărîna tatălui...

Mama stătea nemişcată în faţa lui şi plîngea.

Apoi, dînd voce lacrămilor şi vorbelor, întrerupînd pe Marusea la fiecare pas, bătrîna începu să copleşească pe prinţ cu reproşuri, cu vorbe crude şi chiar injurioase, cu mîngîieri, cu rugăminţi... De o mie de ori a amintit despre negustorul Furov, care le-a protestat poliţa, despre răposatul tată, ale cărui oase se întorc în mormînt, şi aşa mai departe. Aminti chiar despre doctorul Toporcov.

Pentru prinţii Priclonschii doctorul Toporcov era un spin în ochi. Tatăl lui fusese rob, camerdiner, fecior al prinţului. Nichifor, unchiul lui după mamă, e încă până azi camerdiner pe lingă persoana prinţului Egoruşca. Şi chiar el, doctorul Toporcov, în copilărie primea palme peste ceafă pentru cuţitele şi furculiţile princiare, pentru ghetele şi samovarele rău curăţite. Iar acuma — ce stupiditate! — e un tînăr şi strălucit doctor, care duce viaţă de boier, stă într'o casă enormă, umblă cu doi cai, — parcă în ciuda Priclonschilor, care merg pe jos şi se tîrguesc mult, cînd iau o birjă.

— E respectat de toţi, — zice bătrîna prinţesă, plîngînd, fără să-şi şteargă ochii, — iubit de toţi, bogat, frumos, primit pretutindeni... Foasta slugă a ta, nepotul lui Nichifor! O ruşine! Şi dece? Fiindcă se poartă bine, nu face beţii, cu oamenii răi nu umblă... Munceşte de dimineaţă până în seară... Iar tu? Doamne, Doamne!..

Prinţesa Marusea, o fată de vreo douăzeci de ani, drăgă-

laşă ca o eroină dintr'un roman englez, cu nişte minunate bucle de culoarea inului, cu ochi mari şi inteligenţi, de culoarea cerului de Sud, implora pe fratele Egoruşca tot cu atîta energie.

In acelaşi timp vorbea cu mama şi săruta mustăţile ţepoase ale fratelui,—care miroseau a vin înăcrit, îl netezea pe chelie, pe obraji şi se lipea de el, ca un căţeluş speriat. Nu rostea decît vorbe gingaşe. Nu era în stare să spună fratelui ceva măcar asemănător cu o vorbă înţăpătoare. Iubea aşa de mult pe fratele ei! După părerea ei, stricatul ei frate, prinţul Egoruşca, husar în retragere, era expresia cea mai înaltă a dreptăţii şi modelul celor mai înalte virtuţi! Era sigură, sigură până la fanatism, că nătărăul acesta beat are o inimă pe care ar invidia-o toate zînele din poveşti. Vedea în el un om fără noroc, neînţeles de lume, nerecunoscut. Desfrînarea lui beţivănească o scuza aproape cu admiraţie. Mă rog! Egoruşca a convins-o demult, că bea numai de necaz, că numai cu vin şi cu rachiu ştie să înece o iubire disperată care îi arde sufletul, iar în braţele femeilor pierdute caută să scoată din capu-i de husar, chipul ei încîntător. Şi care Maruse, care femee nu consideră dragostea drept o cauză de o mie de ori scuzabilă, capabilă să motiveze totul? Care femee?

— Georges!—zicea Marusea, lipindu-se de el şi sărutîndu-i faţa slăbită, cu nasul înroşit de beţie.—Tu bei de necaz, e adevărat... Dar încearcă de uită necazul. Toţi nenorociţii trebue să bea? Rabdă, fă-ţi curaj, luptă! Fii bărbat! Fii viteaz! Cu o inteligenţă ca a ta, cu un suflet atît de onest, de iubitor, se pot îndura loviturile soartei! Aşa sînteţi voi, cei nereuşiţi: nişte fricoşi...

Şi Marusea (iart-o, cetitorule) îşi aduse aminte de Rudin al lui Turghenev şi începu să-i vorbească despre el lui Egoruşca *.

Prinţul stătea lungit în pat şi cu ochii săi roşii şi mici se uita în tavan. In cap simţea un mic vuet, iar în partea stomahului o satisfacţie plăcută. Abia stătuse la masă, băuse o sticlă de cel roşu şi acuma, fumînd o ţigară destul de bună, se pregătea de siestă. In creerii afumaţi şi sufletu-i mic descurajat se ciocneau simţiminte şi gînduri din cele mai felurite. Ii era milă de lacrămile mamei şi surorii, şi în acelaşi timp îl chinuiau şi micile remuşcări ale conştiinţii (probabil tot aşa de mici). Era prost, dar nu până la atîta, încît să nu înţeleagă, că familia prinţilor Priclonschii se prăpădeşte de bună seamă, şi se prăpădeşte şi din pricina lui...

Prinţesa şi Marusea se rugară îndelung. In salon fură aprinse luminile, sosi o cunoştinţă, pe cînd ele tot se mai rugau. In sfîrşit Egoruşca, sătul de a sta culcat, fără să doarmă, se lungi cu zgomot şi zise:

— Bine, mă corijez!

---

* Cehov are dreptate cînd cere scuză pentru biata fată, atît de naivă, care compară pe Rudin cu fratele său Egoruşca: Rudin, ratatul lui Turghenev, un ideolog şi un suflet superior, e departe cît cerul de pămînt, de husarul în chestie, timp, beţiv şi ignorant (N. trad).

— Pe cuvîntul tău de om cinstit?

— Să mă bată Dumnezeu!

Mama şi sora se prinseră de el cu amîndouă mînile, şi-l făcură să mai jure şi să mai dea odată cuvîntul de onoare. Egoruşca se mai jură odată, mai dădu odată cuvîntul de onoare şi spuse să-l trăznească un tunet în locul unde stă, dacă nu va înceta de a duce această viaţă dezordonată. Mama îi ceru să sărute icoana, Egoruşca sărută şi icoana, făcîndu-şi semnul crucii de trei ori. Intr'un cuvînt, jurămîntul fu dat după toate regulele.

— Noi te credem! — Ziseră mama şi sora, şi începură să-l îmbrăţişeze.

Ele îl credeau. Şi cum să nu crezi unui cuvînt de onoare dat cu tot dinadinsul, jurămîntului celui mai hotărît şi totodată sărutării unei icoane? Afară de asta, unde-i iubirea, acolo şi credinţa e fără margini. Cele două femei reînviară; şi rîdiau de bucurie şi, ca Iudeii la serbarea Ierusalimului reînoit, începură să serbeze reînoirea lui Egoruşca. După ce petrecură cunoştinţa, se aşezară amîndouă într'un colţişor şi începură să-şi şoptească cum are să se îndrepte Egoruşca al lor, cum are să ducă o nouă viaţă... Ajunseră la încheerea că Egoruşca are să ajungă departe, că iute are să îndrepte lucrurile, şi că n'au să îndure nici ele sărăcia extremă,— acest desgustător Rubicon, a cărui trecere sînt nevoiţi s'o facă toţi cîţi au risipit fără socotinţă... Ajunseră la încheerea că Egoruşca are să se căsătorească numaidecît cu o bogătaşă şi o frumuseţă. Egoruşca e atît de frumos, atît de deştept şi de nobil, încît cu greu s'ar putea găsi o femee care ar îndrăzni să nu-l iubească! In concluzie mama povesti biografia strămoşilor pe care în curînd are să-i imite Egoruşca. Priclonschii, bunicul, a fost ambasador şi vorbea în toate limbile europene, tatăl a fost comandantul unuia din regimentele cele mai cunoscute, iar fiul va fi... va fi... ce va fi?

— Ai să vezi, mamă, ce are să fie! —hotărî tînăra prinţesă.— Iaca ai să vezi!

După ce se ajutară una pe alta la culcare, mai vorbiră încă mult despre viitorul strălucit. Visară, după ce adormiră, nişte visuri încîntătoare. Dormind, zîmbeau de fericire,—aşa de frumoase erau visurile. Cu aceste visuri le-a plătit, probabil, soarta pentru grozăviile pe care le-au încercat amîndouă în ziua următoare. Soarta nu-i zgîrcită: plăteşte uneori şi ea înainte.

Pela ceasurile trei, pe cînd bătrîna prinţesă visa pe bébé al ei într'un strălucit mundir de general, iar Marusea aplauda în vis pe fratele său, care rostise un discurs strălucit, la casa prinţilor Priclonschii sosi o cabrioletă simplă de piaţă. In cabrioletă şedea un servitor dela „Chateau aux fleurs" şi ţinea în braţe nobilul trup, mort beat, al prinţului Egoruşca. Egoruşca era într'o stare de complectă nesimţire şi se legăna în braţele „băiatului", ca o gîscă pe care abia au tăiat-o şi o duc la bucătărie. Birjarul sări depe capră şi sună la intrare. Eşi Nichifor şi bucătarul, plătiră birjarului ş

duseră trupul beat, sus, pe scară. Bătrînul Nichifor, fără să se mire şi fără să se îngrozească, dezbrăcă cu mîna deprinsă, trupul nemişcat, îl aşeză mai adînc în salteaua de fulgi şi-l acoperi cu plapoma.

Slugile nu suflară o vorbă: erau deprinse prea demult să vadă în boerul lor un lucru pe care trebue să-l duci, să-l desbraci, să-l acoperi; de aceia niciodată nu se mirau şi nu se îngrozeau. Pentru slugi Egoruşca beat era Egoruşca normal.

A doua zi dimineaţă toţi fură îngroziţi.

Pela ceasurile unsprezece, pe cînd mama şi fiica luau cafeaua, în sofragerie intră Nichifor şi raportă că prinţul Egoruşca nu-i bine.

— Excelenţa sa e, se poate zice, pe moarte! — zise Nichifor.— Poftim de vedeţi.

Figurile mamei şi fiicii se înălbiră ca pînza. Din gura bătrînei căzu o bucăţică de biscuit. Marusea răsturnă ceaşca şi se luă cu amîndouă mînile de piept,—unde inima, surprinsă şi zguduită pe neaşteptate, începu să bată cu putere.

— La trei din noapte a binevoit a sosi cu chef, va să zică, raportă Nichifor cu tremur în voce.—Ca de obiceiu... Şi acum Dumnezeu ştie de ce s'o fi zvîrcolind, dece o fi gemînd...

Mama şi fata, ţinîndu-se una de alta, alergară în odaia de dormit a lui Egoruşca.

Egoruşca, verde-palid, cu părul vîlvoiu şi grozav de slăbit, zăcea subt pătura groasă de lînă, respira greu, tresărea şi se zbuciuma. Capul şi mînile nu se linişteau o clipă; se mişcau şi tresăreau. Din piept izbucneau gemete. Pe mustăţi atîrna o bucăţică de ceva roşu, parcă de sînge. Dacă s'ar fi aplecat mai aproape de faţa lui, Marusea ar fi observat o rană în buza de deasupra şi lipsa a doi dinţi în falca de sus. Din tot trupul lui bătea fierbinţeală şi miros de spirt.

Mama şi fata căzură în genunchi şi începură să plîngă cu hohote.

— Noi sîntem vinovate de moartea lui! — zicea Marusea, ţinîndu-se de cap. – Noi l-am amărît eri cu reproşurile noastre, şi... nu le-a putut îndura toate astea! Are un suflet prea delicat! Noi sîntem de vină, maman!

Şi în conştiinţa vinei lor, amîndouă deschiseră ochi largi şi tremurînd din tot trupul, se lipiră una de alta. Aşa tremură şi se strîng unul lîngă altul cei care văd că deasupra lor, cu zgomot şi trosnet îngrozitor, se va prăbuşi tavanul şi-i va strivi subt greutatea lui.

Bucătarul avu priceperea să alerge după doctor. Sosi doctorul Ivan Adolfovici, un omuleţ micuţ, alcătuit în întregime dintr'o chelie mare, din nişte ochi proşti de porc şi un pîntec rotund. La vederea lui se bucurară, parcă ar fi văzut pe tata. Ivan Adolfovici mirosi aerul, oftă din adînc şi se increţi

— Nu vă alarmaţi, excelenţă!—zise cu o voce rugătoare.— Eu nu ştii, prinţesă, dar după părere meu, excelenţă, nu găsesc că fiul vostru să fie în mare, ca să zic aşa, primejdie... Nimic!

Dar Marusei îi spuse cu totul altceva.

— Eu nu ştii, prinţesă, dar după părere meu... Fiecare cu părerea lui, prinţesă. După părere meu, excelenţa'sa... pfff... Schwach, cum zice Neamţ... Dar totul depinde... depinde... ca să zic aşa, de criză.

— E primejdie? — întrebă Marusea încet.

Ivan Adolfovici încreţi fruntea şi începu să dovedească, cum că fiecare e cu părerea lui...

Ii dădură o hîrtie de trei ruble. Doctorul mulţumi, se ruşină, tuşi de cîteva ori şi dispăru.

Venindu-şi în fire, mama şi fiica hotărîră să trimită după o celebritate. Celebrităţile sînt scumpe, dar... ce să faci? Viaţa unei fiinţi scumpe e mai preţioasă decît banul! Bucătarul alergă la Toporcov. Acasă, se înţelege, nu-l găsi. A trebuit să lase un bilet. Toporcov nu răspunse îndată la invitaţie. Il aşteptară cu moartea în suflet, cu frică, o zi, o noapte întreagă, îl aşteptară dimineaţa... Vroiau chiar să trimită după un alt doctor, şi pe Toporcov hotărîră să-l numească mojic, cînd o veni, să i-o zică drept în faţă, ca să nu îndrăznească altădată să se lase aşteptat aşa de mult. Locuitorii casei prinţilor Priclonschii erau indignaţi până în fundul sufletului. Insfîrşit, pela ceasurile două ale zilei următoare la intrare se arătă o trăsură. Nichifor alergă cu paşii lui mărunţi, şi peste cîteva secunde începu să scoată cu cel mai mare respect paltonul de postav depe umerii nepotului. Toporcov prin tusă dădu de ştire despre sosirea sa şi, fără să salute pe nimeni, merse în odaia bolnavului. Trecea prin sală, prin salon şi sofragerie, fără să se uite la nimeni, grav, ca un general, umplînd cu scîrţiitul ghetelor sale lucitoare, întreaga casă. Enormul lui trup inspira respect. Era un bărbat bine făcut, grav, impunător şi cu trăsături îndrăcit de regulate: parcă ar fi fost croit din fildeş. Ochelarii de aur şi faţa extrem de serioasă şi nemişcată, complectau ţinuta lui mîndră. După origină e plebeu, dar din plebeu, afară de musculatura puternic dezvoltată, nu mai e aproape nimic. Totul e de boier şi chiar de gentelmen. Faţa—roz, frumoasă şi, dacă e să credem pe paciente, chiar foarte frumoasă. Gîtul—alb ca la o femee. Părul moale, ca matasa, şi frumos; păcat că e tăiat prea scurt. Dacă s'ar interesa de exteriorul său, Toporcov nu l-ar tunde, ci l-ar lăsa sa se încreţească şi să crească până la guler. Faţa e frumoasă, dar prea rece şi prea serioasă, ca să pară plăcută. Rece cum e, serioasă şi nemişcată, faţa aceasta nu exprima decît o mare oboseală, după o grea muncă de zile întregi.

Marusea merse în întîmpinarea lui Toporcov şi, frîngîndu-şi mînile în faţa lui, începu să-l roage. Mai înainte Marusea nu rugase niciodată pe nimeni.

— Salvaţi-l, doctore! — zise, ridicînd asupra lui ochii săi mari. — Vă implor! In dumneavoastră e toată speranţa!

Toporcov ocoli pe Marusea şi se îndreptă spre odaia lui Egoruşca.

— Să se deschidă ventilatoarele! — comandă, intrînd la bolnav.—Dece nu se deschid ventilatoarele? Ce să respire?

Mama, Marusea şi Nichifor alergară la ferestre şi la sobă. La ferestre, unde se puseseră rame duble, ventilatoare nu se găseau. Soba nu se încălzea.

— Ventilatoare n'avem...—zise prinţesa, sfioasă.

— Ciudat... Hm... Tratează o boală în asemenea condiţii! Eu nu tratez!

Şi ridicînd puţin vocea, Toporcov adăogă:

— Duceţi-l în sală. Acolo e mai puţin înăbuşitor! Chemaţi oameni!

Nichifor alergă la pat şi se postă lîngă căpătâiul bolnavului. Prinţesa, roşind că n'are alte slugi, decît pe Nichifor şi bucătarul, şi o servitoare pe jumătate oarbă, puse mîna pe pat. Marusea puse şi ea mîna şi trase din răsputeri. Un bătrîn gîrbovit şi două femei slabe ridicară patul gemînd şi, fără să se încreadă în forţele lor, poticnindu-se şi temîndu-se să nu-l scape, îl puseră în mişcare. Mamei i se rupse pe un umăr rochia, se rupse ceva şi în pîntece; Marusea văzu verde dinaintea ochilor, şi o durură mînile grozav; aşa de greu era Egoruşca! Toporcov, doctorul în medicină, mergea grav în urma patului şi încreţea din sprîncene, supărat că i se răpeşte timpul pentru asemenea fleacuri. Şi nu mişcă un deget, ca să ajute pe nişte femei! Asemenea dobitoc!..

Aşezară patul lîngă pian. Toporcov aruncă plapoma şi, punînd întrebări bătrînei prinţese, începu să dezbrace pe bolnavul care se agita mereu. Cămaşa fu zmulsă într'o secundă.

— Mai pe scurt, mă rog! Asta nu prezintă nici un interes!—tăie Toporcov, ascultînd pe prinţesă. Cei de prisos pot să plece de aici!

După ce bocăni cu un ciocănaş pe pieptul lui Egoruşca, întoarse pe bolnav pe pîntece, şi bocănind din nou, ascultă fosăind (doctorii totdeauna fosăie, cînd ascultă), şi constată delir alcoolic.

— Nu strică să-i puneţi o cămaşă de forţă,—zise cu vocea-i egală, apăsînd pe fiecare vorbă.

După ce mai dădu cîteva sfaturi, scrise reţeta şi se îndreptă iute spre uşă. Scriind reţeta, întrebase între altele numele familiei.

— Prinţul Priclonschii,—zise prinţesa.

— Priclonschii?—întrebă Toporcov.

„Dar iute ai mai uitat familia foştilor tăi... moşieri!"—se gîndi prinţesa.

Cuvîntul „stăpîni" prinţesa nu-l putu gîndi: aspectul fostului rob era prea impunător!

In antreu se apropie de el şi cu frica în suflet îl întrebă:

— Doctore, nu-i primejdios?

— Aşa cred.

— După părerea dumitale, are să se însănătoşeze.

— Cred,—răspunse doctorul rece şi, făcînd uşor din cap, cobori pe scară la caii lui, tot aşa de zdraveni şi gravi, caşi dînsul.

După plecarea doctorului prinţesa şi Marusea respirară mai liber pentru întâia dată după chinul de o zi şi o noapte. Celebritatea Toporcov le-a dat speranţe.

— Cît e de atent, cît de drăguţ! — zise prinţesa, binecuvîntînd în gîndu-i pe toţi doctorii din lume.

Mamele iubesc medicina şi cred în ea, cînd le sînt bolnavi copiii.

— Un domn seri-o-os! — observă Nichifor, care demult nu mai văzuse în curtea boerească, decît derbedei şi beţivani, tovarăşi de-ai lui Egoruşca.

Moşneagul nici nu visa că acest domn grav era tocmai acel Colca murdar, pe care nu odată i s'a întîmplat pe vremuri să-l tragă de picioare de subt roţile sacalei şi să-l bată cu vergi.

Prinţesa ascundea de el, că nepotul său e doctor.

Seara, după asfinţitul soarelui Marusea, istovită de amărăciune şi de oboseală, avu nişte puternici fiori, care o aruncară în pat. După fiori urmă o temperatură înaltă şi dureri într'o coastă.

Toată noaptea a aiurit şi a gemut.

— Eu mor, maman!

Şi Toporcov care sosi la zece dimineaţa, a trebuit să îngrijească pe doi, în loc de unul: pe prinţul Egoruşca şi pe Marusea. La Marusea găsi inflamaţia unui plămîn.

In casa prinţilor Priclonschii începu să miroasă a moarte. Aceasta nevăzută, dar fioroasă, începu să se arate la capătăiul celor doi bolnavi, ameninţînd pe bătrîna prinţesă cu răpirea copiilor. Prinţesa îşi pierdu minţile de disperare.

— Nu ştiu! — îi zicea Toporcov. — Eu nu pot să ştiu, eu nu-s profet. Se va vedea peste cîteva zile.

Rostea vorbele astea rece, cu nepăsare, şi tăia cu ele pe nenorocita bătrînă. Măcar un cuvînt de încurajare! Spre culmea nenorocirii, Toporcov nu ordona bolnavilor aproape nimic, se ocupa numai cu bocănitul, ascultatul şi cu dojane că nu-i aerul curat, că compresul n'a fost pus la timp. Iar toate aceste drăcii de moda nouă bătrîna le socotea drept fleacuri care nu duc la nici un rezultat. Zi şi noapte, fără să înceteze, rătăcea dela un pat la altul, uitînd totul pe lume, dînd făgăduinţi lui Dumnezeu şi rugîndu-se.

Tifosul şi inflamaţia plămînilor prinţesa le socotea drept cele mai primejdioase boli, şi cînd în sputa Marusei se arătă sînge, îşi închipui că tînăra prinţesă e în ultimul grad de ftizie, şi leşină.

Uşor e deci de închipuit bucuria ei, cînd a şaptea zi bolnava zîmbi şi zise: — Sînt sănătoasă.

In a şaptea zi se trezi şi Egoruşca. Rugîndu-se în faţa unui semizeu, rîzînd de fericire şi plîngînd, prinţesa se apropie de doctorul care sosi şi zise:

— Iţi datoresc, doctore, salvarea copiilor mei. Iţi mulţumesc!

— Poftim?

— Iţi datorez mult! Mi-ai salvat copiii.

— A... Ziua a şaptea! Mă aşteptam la a cincea. De altfel e tot una. Să se dea praful acesta dimineaţa şi seara. Cu compre-

sul să se urmeze. Plapoma asta grea se poate înlocui cu una mai ușoară. Fiului dați-i vreo băutură acră. Mîne seară revin.

Și dînd ușor din cap, cu mersu-i măsurat, de general, celebritatea păși spre scară.

II

O zi senină, străvezie, puțin geroasă, una din acele zile de toamnă, în care ușor te împaci și cu frigul, și cu umezeala, și cu galoși grei. Aerul e pănă intr'atîta de străveziu, încît se vede ciocul unei ciori depe clopotnița cea mai înaltă; e întreg pătruns de mirosul toamnei. Cum eșim în stradă, obrajii ni se acopăr de o rumeneală sănătoasă, care amintește un măr bun de Crimeia. Galbenele foi, demult căzute, cu răbdare așteaptă prima zăpadă și, călcate cu picioarele, lucesc în soare ca aurul, răspîndind luciri ca cervonții. Natura adoarme încet, liniștit. Nici o adiere, nici un sunet. Nemișcată și mută, obosită parcă din timpul iernei și verii, natura se răsfață subt caldele și mîngîioasele raze ale soarelui, și privind această liniște, ne vine și nouă să ne liniștim...

Așa era ziua cînd Marusea și Egorușca ședeau lîngă fereastră și așteptau pentru ultima dată pe Toporcov. Lumina care încălzește și mîngîe, bătea și în ferestrele Priclonschilor, juca pe covoare, pe scaune, pe pian. Totul era înecat de această lumină. Marusea și Egorușca se uitau pe fereastră în stradă și-și serbau însănătoșirea. Convalescenții, mai ales dacă-s tineri, întotdeauna sînt foarte fericiți: simt și înțeleg sănătatea,—ceiace omul sănătos de obiceiu nu simte și nu înțelege. Sănătatea e libertate, și cine se bucură de conștiința libertății, ca cei liberați? Marusea și Egorușca se simțeau liberați în fiecare minut. Ce bine le era! Ar fi vrut să respire, să se uite în fereastră, să se miște, într'un cuvînt să trăiască, și aceste dorinți le îndeplineau în fiecare secundă. Furov care protesta polițele, cancanurile, purtarea lui Egorușca, sărăcia,—toate fură uitate. Nu fură uitate numai lucruri plăcute și care nu turbură: timpul frumos, balurile apropiate, buna maman și... doctorul. Marusea rîdea și vorbea fără încetare. Tema principală a conversațiilor era doctorul, pe care îl așteptau la tot minutul.

— Om extraordinar, om atotputernic!—zicea Marusea.—Cît e de atotputernică arta lui! Gîndește-te, Georges, cît eroism: să te lupți cu natura și să învingi!

Și vorbea punînd, cu mînile și cu picioarele, după fiecare frază, umflată, dar exprimată sincer, cîte un mare semn de exclamație.

Egorușca asculta vorba entuziastă a surorii, clipea din ochi și întărea. Respecta și el figura severă a lui Toporcov și era sigur că-i datorește însănătoșirea numai lui. Maman ședea alături și, radioasă, plină de fericire, împărtășea entuziasmul lor.

Ii plăcea la Toporcov nu numai știința de a vindeca, ci și „soliditatea" pe care reuși s'o citească pe fața doctorului.

Oamenilor bătrîni le place, nu ştiu dece, această „soliditate"...

— Păcat numai că-i... că-i de origină aşa de joasă,—zise prinţesa, aruncînd ficei o privire sfioasă.—Şi nici profesia nu-i... aşa de curată. Să scormoneşti veşnic prin murdării... Fi!

Tînăra prinţesă roşi deodată şi trecu pe alt fotoliu, mai departe de mama. Se simţi stînjenit şi Egoruşca.

Egoruşca nu putea suferi fudulia şi aerele aristocratice.

Sărăcia învaţă pe oricine! I s'a întîmplat nu odată să încerce pe pielea lui aerele unor oameni care erau mai bogaţi decît el.

— In vremurile de azi, Mutter,—zise, zmuncind dispreţuitor din umeri:—cine are un cap pe umeri şi un buzunar plin, acela e şi de origină bună, iar la cine, în loc de cap, e şezutul trupului omenesc, şi în loc de buzunar, o beşică de săpun,—acela e zero. Iaca aşa!

Vorbind aşa, Egoruşca făcea pe papagalul. Exact aceste cuvinte le auzise acum vreo două luni dela un seminarist, cu care s'a bătut într'o sală de biliard.

— Cu plăcere aşi schimba principatul meu pe capul şi buzunarul lui,—adăogă Egoruşca.

Marusea ridică asupra fratelui o privire plină de mulţumire.

— Eu aşi spune multe, maman, dar dumneata n'ai să înţelegi,—zise oftînd. Pe dumneata nimic nu te poate schimba. Păcat!

Bătrîna prinţesă, prinsă în flagrant delict de înapoiare se încurcă şi începu să se dezvinovăţească.

— De altfel la Petersburg eu am cunoscut pe un doctor... un baron,—zise.—Da, da... Şi în străinătate de asemenea... Adevărat... Cartea înseamnă mult... Ei, da...

La unu sosi Toporcov. Intră caşi la întăia dată: intră grav, fără să se uite la nimeni.

— Nu vei întrebuinţa băuturi spirtoase şi vei evita pe cît cu putinţă excesele,—se adresă către Egoruşca, lăsînd pălăria.—Vei urmări ficatul. Il ai şi aşa destul de mărit. Creşterea aceasta trebue atribuită în întregime întrebuinţării de băuturi. Vei bea apele recomandate.

Şi întorcîndu-se către Marusea, îi dădu şi ei cîteva sfaturi definitive.

Marusea ascultă cu luare aminte, ca la o poveste interesantă, privind pe omul savant drept în ochi.

— Aşa. Cred că aţi înţeles?—întrebă Toporcov.

— O, da! Merci.

Vizita ţinu exact patru minute.

Toporcov tuşi, îşi luă pălăria şi făcu din cap, ca semn de rămas bun. Marusea şi Egoruşca înfipseră privirea în ochii mamei. Marusea se înroşi chiar.

Bătrîna prinţesă, legănîndu-se ca o raţă şi înroşindu-se, se apropie de doctor şi cu stingăcie puse mîna în pumnul alb al doctorului.

— Dă-mi voe să-ţi mulţumesc!

Egoruşca şi Marusea lăsară ochii în jos. Toporcov ridică

pumnul la ochelari și zări fișicul. Fără sfială și fără să lase ochii în jos, își udă un deget în gură și numără încetișor biletele de bancă. Numără 12 cite 25. Pe fața lui Toporcov trecu un nouraș luminos, ceva ca o lucire, cu care se zugrăvesc sfinții; gura fu atinsă puțin de un zîmbet. După toate aparențele era foarte mulțumit. După ce numără banii și-i puse în buzunar, făcu încă odată semn din cap și se întoarse spre ușă.

Bătrîna, Marusea și Egorușca înfipseră ochii în spatele doctorului și toți înțeleseră deodată că li se strînge inima. Ochii se încălziră de un sentiment frumos: omul acesta pleca și n'are să mai vie, și ei se deprinseseră cu pașii lui măsurați, cu vocea care apăsa pe fiecare cuvînt, și fața lui serioasă. In capul bătrînei miji o idee. Se gîndi deodată să-i arate un pic de dragoste, acestui om de lemn. Se gîndi:

„Un orfan, sărmanul, singur-singurel..."

— Doctore,—zise cu glas moale, de femee bătrînă.

— Doctorul se întoarse.

— Poftim?

— N'ai lua cu noi o ceașcă de cafea? Te rog.

Toporcov încreți fruntea și scoase încet ceasul din buzunar. După ce se uită la ceas și se gîndi puțin, zise:

— Beau un ceaiu.

— Mă rog, ia loc! Iaca ici!

Toporcov lăsă pălăria și se așeză pe scaun,—se așeză drept, ca un manechin, căruia i-au îndoit genunchii și i-au îndreptat umerii și gîtul.

Bătrîna și Marusea se puseră pe pregătiri. Marusei i se măriră ochii, deveniră îngrijorați, parcă i s'ar fi dat o problemă de nerezolvit. Nichifor, în fracul lui negru și uzat și mănuși sure, începu să alerge prin toate odăile. In toate colțurile casei începu să zîngănească vesela pentru ceaiu. Pe Egorușca îl chemară încet, misterios.

In așteptarea ceaiului Toporcov stătu vro zece minute. Stătea și se uita la pedala pianului, nemișcat, fără un sunet. Insfîrșit se deschise ușa salonului. Se arătă Nichifor, radios, cu o tabla mare în mîni. Pe tabla stăteau în suporturi de argint două pahare: unul pentru doctor, altul pentru Egorușca. In jurul paharelor, păstrînd o severă simetrie, stăteau ceștile cu cremă și cu caimac, zaharul cu cleștele, farfurioarele cu lămîe, furculița și pesmeții.

După Nichifor mergea, cu fața slăbită și gravă, Egorușca. Convoiul îl încheia bătrîna prințesă, cu fruntea asudată, și Marusea, cu ochii măriți.

— Mă rog!—se adresă bătrîna către doctor.

Egorușca luă paharul, se dădu la o parte și gustă cu băgare de seamă. Toporcov luă paharul și gustă și el. Mama și fiica se așezară la o parte și se puseră să studieze figura doctorului.

— Poate nu-i dulce?—zise bătrîna.

— Nu, e destul de dulce.

Şi cum era de aşteptat, începu tăcerea — penibilă, uricioasă, în timpul căreia te simţi, nu ştiu dece, grozav de stinjenit, încurcat... Doctorul bea şi tăcea. Ignora, evident, pe cei din juru-i şi nu vedea dinaintea sa, decît ceaiul.

Bătrîna şi Marusea, care grozav ar fi dorit să vorbească cu un om deştept, nu ştiau de unde să înceapă; amîndouă se temeau să nu pară nişte proaste. Egoruşca se uita la doctor, şi se cunoştea după ochi că tot vrea să întrebe ceva dar nu se poate hotărî. Se făcuse o linişte de mormînt, întreruptă din cînd în cînd de sunetele înghiţiturilor. Toporcov înghiţea cu zgomot. Se cunoştea că nu se jenează şi bea cum îi place. Inghiţind, scotea nişte sunete asemănătoare cu sunetul „glî". Ceaiul înghiţit cădea parcă din gură undeva, ca într'o prăpastie, şi acolo se izbea de ceva mare şi neted. Tăcerea mai era întreruptă din cînd în cînd şi de Nichifor, care mereu clefăia din buze, parcă ar fi preţuit pe musafir după gust.

— Să fie adevărat că cică-i vătămător să fumezi?—se hotărî în sfîrşit Egoruşca.

— Nicotina, alcaloidul tutunului, acţionează asupra organismului ca o otravă puternică. Otrava introdusă în organism de fiecare ţigară e minimă, în schimb introducerea e îndelungată. Cantitatea otrăvirii, caşi energia ei, se află în raport invers cu timpul consumaţiei.

Bătrîna şi fiica se uitară una la alta: cît e de deştept! Egoruşca începu să clipească din ochi şi-şi lungi figura-i de peşte. N'a înţeles, sărmanul.

— La noi, în regiment,—începu el, vrînd să aducă conversaţia savantă la una obişnuită:—era un ofiţer, unul Coşecichin, băiat foarte cum se cade. Grozav sămăna cu dumneata! Grozav! Ca două picături de apă! Imposibil chiar de deosebit. Nu ţi-i rudă?

In loc de răspuns, doctorul înghiţi cu zgomot, şi colţurile gurii i se ridicară puţin şi se increţiră într'un zîmbet de dispreţ. Se cunoştea că dispreţueşte pe Egoruşca.

— Mă rog, doctore, eu m'am însănătoşat cu totul?—întrebă Marusea.—Pot eu să contez pe o însănătoşire complectă?

— Cred. Contez pe o însănătoşire complectă, pe baza...

Şi doctorul, ţinînd capul sus şi uitîndu-se la Marusea drept în faţă, începu să vorbească despre rezultatele inflamaţiilor de plămîni. Vorbea măsurat, apăsînd asupra fiecărui cuvînt, fără să ridice, fără să scadă vocea. Il ascultau mai mult decît cu plăcere,—cu deliciu; din nenorocire acest om rece nu ştia să popularizeze şi nu credea necesar a se insinua în creerii altora. Rosti de cîteva ori cuvîntul „abces" fermentaţia lactică, şi în general vorbea foarte bine şi frumos, dar foarte neînţeles. Rosti o lecţie întreagă, împestriţată de termeni medicali, şi nu spuse o singură frază pe care s'o fi înţeles cei care îl ascultau. Toate astea însă nu împiedecau pe ascultători să stea cu gurile căscate şi să se uite la savant aproape cu evlavie; Marusea nu-şi deslipea ochii de gura lui şi

prindea fiecare vorbă. Se uita la el şi compara figura lui cu alte figuri pe care le vedea în fiecare zi. Cît de neasămănătoare erau cu această figură savantă şi obosită, feţele slăbite şi tîmpite de beţie ale curtezanilor ei, prietinii lui Egoruşca, care o plictiseau zilnic cu vizitele lor! Figuri de beţivani şi derbedei dela care ea, Marusea, n'a auzit odată o singură vorbă bună, o vorbă cum se cade, şi nu făceau nici cît pingelele acestei figuri reci, impasibile, dar inteligente, trufaşe.

„O figură admirabilă!"—se gîndea Marusea, încîntată, şi de figură, şi de voce, şi de vorbe.—„Ce inteligenţă şi cîte cunoştinţi! Dece Georges e militar? Dece nu-i şi el un savant"?

Egoruşca se uita la doctor cu înduioşare şi admiraţie şi se gîndea:

„Dacă vorbeşte despre lucruri înalte, va să zică ne consideră drept persoane inteligente. E bine că ne-am creat situaţia asta în societate. Dar eu am făcut grozav de prost, că am născocit minciuna despre Caşecichin".

După ce doctorul sfîrşi lecţia, ascultătorii oftară adînc, parcă ar fi făcut un act de mare însemnătate.

— Ce bine e să ştii totul! - oftă bătrîna.

Marusea se ridică şi, caşi cum ar fi vrut să mulţumească doctorului pentru lecţia ţinută, se aşeză la pian şi atinse clapele. Grozav ar fi dorit să atragă pe doctor într'o conversaţie, să-l atragă mai adînc, mai simţitor, şi muzica întotdeauna aduce după ea conversaţia. Vroia să-şi arate şi aptitudinile faţă de un om deştept şi înţelegător.

— Asta-i din Chopin,—începu bătrîna, zîmbind cu un zîmbet lînced şi ţinînd mînile ca o elevă de pension.—O bucată admirabilă! Eu, doctore, pot să mă laud. Marusea e şi o cîntăreaţă admirabilă. Eleva mea... Pe vremea mea posedam o voce splendidă. Iar asta... O cunoşti?

Şi bătrîna rosti familia unei cunoscute cîntăreţe ruse.

— Imi datoreşte... Da-a... I-am dat lecţii. Era drăguţă fata! Era şi cam rudă cu răposatul meu prinţ. Iţi place muzica vocală? Dar ce mai întreb? Cui nu-i place muzica vocală?

Marusea începu să cînte partea cea mai bună din vals şi se întoarse zîmbind. Voia să cetească pe faţa doctorului ce impresie i-a produs jocul?

Dar n'a reuşit să cetească nimic. Faţa doctorului era caşi mai înainte, neturburată şi rece. Doctorul îşi sfîrşea în grabă ceaiul.

— Eu sînt înamorată de pasagiul ăsta,—zise Marusea.

— Mulţumesc,—zise doctorul.—Mai mult nu vreau.

Trase ultima înghiţitură, se ridică şi-şi luă pălăria, fără să arate cea mai mică dorinţă de a asculta valsul până la urmă. Bătrîna sări. Marusea se încurcă şi, jignită, închise pianul.—pleci?—începu bătrîna, foarte întunecată.—Nu mai vrei? Sper, doctore... Acuma ştii drumul. Seara, cîndva... Nu ne uita...

Doctorul făcu de două ori din cap, strînse cu stîngăcie mîna întinsă a tinerei prinţese, şi plecă tăcut la blana lui.

— Ghiaţă ! Lemn !—începu bătrîna prinţesă după plecarea doctorului.—Ingrozitor ! Nu ştie să rîdă, parcă-i de lemn ! Degeaba i-ai cîntat, Marie ! Parcă ar fi rămas numai pentru ceaiu ! A băut şi a plecat !

— Dar cît e de deştept, maman ! E foarte inteligent ! Cu cine să vorbească el aici ? Eu îs o ignorantă, Georges e ascuns şi mereu tace... Parcă noi putem să susţinem o conversaţie inteligentă ? Nu.

— Cică e un plebeu ! Cică-i nepotul lui Nichifor !—zise Egoruşca, bînd crema din cănuţele de lapte. L-aţi văzut ? Raţional, indiferent, subiectiv... Iac'aşa toarnă, afurisitul ! Plebe-eu ? Dar trăsura ! Uitaţi-vă ! Şic !

Şi tustrei se uitară pe fereastră la trăsura în care se aşeza celebritatea în marea-i blană de urs. Bătrîna se înroşi de invidie, iar Egoruşca clipi semnificativ dintr'un ochiu şi şueră. Marusea n'a văzut trăsura. N'avu cînd s'o vadă : ea se uita la doctorul care i-a produs o impresie puternică. Un lucru nou pe cine nu impresionează ?

Şi pentru Marusea, Toporcov era ceva prea nou...

Căzu întâia zăpadă, după ea a doua, a treia, şi începu iarna cu gerurile ei crîncene, cu nămeţi şi ţurţuri pela streşine... Iarna nu-i plăcută şi nu pot fi crezuţi cei care spun că le place. Frig în stradă, fum prin odăi, udeală în galoşi. Cînd aspră ca o soacră, cînd plîngătoare, ca o fată bătrînă, cu fermecătoarele ei nopţi cu lună, cu troici, vînători, concerte şi baluri, iarna te plictiseşte foarte iute şi ţine prea lung, ca să poată otrăvi nu o singură viaţă ftizică şi fără cămin.

In casa prinţilor Priclonschii viaţa îşi urma mersul ei obişnuit. Egoruşca şi Marusea se însănătoşiră cu totul, şi nu-i mai considera bolnavi nici mama. Lucrurile, caşi mai înainte, nici gînd n'aveau să se îndrepte ; mergeau tot mai rău şi mai rău, banii se împuţinau din ce în ce. Prinţesa amanetă şi răsamanetă toate bijuteriile, moştenite şi agonisite. Nichifor flecărea, caşi mai înainte, în prăvălioara vecină : că stăpînii îi sînt datori trei sute de ruble şi că nici gînd n'au să plătească. La fel se plîngea şi bucătarul căruia, din compătimire, negustorul îi dărui cizmele sale cele vechi. Furov deveni şi mai încăpăţinat. Nu mai primea nici o amînare şi răspundea prinţesei cu obrăznicii, cînd era rugat să mai aştepte cu protestarea poliţei. După pilda lui Furov începură să facă gură şi alţi creditori. Se plănuia, pare-se, un concurs de urmărire.

Perna bătrînei prinţese nu se mai usca de lacrămi. In timpul zilei bătrîna se mai stăpînea, dar noaptea dădea libertate deplină lacrămilor şi plîngea până în ziuă. Nu trebuia mers departe pentru a găsi pricina acestui plîns. Pricinile erau aproape de tot şi băteau la ochi prin claritatea lor. Sărăcia, amorul propriu, insultată zilnic... de cine ? De nişte fiinţi inferioare, fel de fel de Furovi, de bucătari, negustoraşi. Lucrurile scumpe inimii mergeau la amanetat, despărţirea de ele o junghia pe prinţesă drept în inimă. Egoruşca ducea, caşi mai înainte, o viaţă dezordonată. Marusea

stătea încă fără rost... Puţine erau motivele pentru lacrămi? Viitorul era neguros, dar şi prin negură prinţesa zărea nişte fantome sinistre. Slabă era nădejdea în acest viitor... Viitorul era de temut, nu de sperat.

Banii se împuţinau din ce în ce, iar Egoruşca chefuia tot mai mult şi mai mult, bea stăruitor, cu înverşunare, parcă ar fi vrut să cîştige timpul pierdut cu boala. Bea tot ce avea şi n'avea, al său şi al altora. In destrăbălarea lui era sfruntat şi obraznic la culme. Să împrumute la cel dintăiu venit, nu-l costa nimic. A se aşeza la cărţi fără un ban în buzunar era în obiceiul lui, iar să bea şi să mînînce pe socoteala altuia, să-i tragă o plimbare cu şic, cu birja altuia şi să nu plătească—nu era nimic. Se schimbase foarte puţin: mai înainte se supăra cînd era luat în rîs, acuma numai se ruşina puţin, cînd îl scoteau cu ghionturi, sau numai de mînă.

Se schimbă însă Marusea care descoperise o noutate şi o noutate teribilă. Incepu să-şi piardă iluziile despre frate. Cine ştie din ce, începu deodată a i se părea că Georges nu seamănă a om nerecunoscut, neînţeles, că e pur şi simplu un om ca toţi oamenii, ba chiar mai rău... Nu mai credea în amorul lui desnădăjduit. O teribilă noutate! Stînd zile întregi la fereastră şi uitîndu-se fără scop în stradă, căuta să-şi închipue figura fratelui şi să cetească ceva ce n'admite decepţia; şi nu reuşi să cetească pe această figură ştearsă, decît atîta: „un om de nimic, un om stricat". Alături de figura aceasta treceau prin închipuirea ei figurile tovarăşilor lui, figurile musafirilor, babe—consolatoare, pretendenţi şi faţa mamei însă-şi, plîngătoare şi istovită de amărăciune,—şi inima sărmanei Marusea se strîngea de durere. Cît e de meschin totul, cît de incolor şi sarbăd, cît de stupid, plicticos şi mort, în mijlocul acestor oameni, scumpi, rude prin sînge, dar nuli!

Urîtul îi strîngea inima, şi i se oprea respiraţia la o dorinţă, pătimaşă şi eretică... Avea momente cînd ar fi vroit să fugă, dar unde? Acolo, se înţelege, unde trăesc oameni care nu tremură în faţa sărăciei, nu trăesc în desfrîu, muncesc, nu stau de vorbă zile întregi cu babe idioate şi nătărăi beţivi. Şi în închipuirea Marusei stătea înfiptă ca un cuiu o singură figură detreabă şi înţeleaptă; pe această figură cetea ea, şi inteligenţă, şi o infinitate de cunoştinţi, şi oboseală. Figura asta nu se putea uita. O vedea în fiecare zi, şi anume în acele momente fericite, cînd posesorul ei muncea, sau părea că munceşte.

Doctorul Toporcov zbura în fiecare zi pe lîngă locuinţa Priclonschilor, în sania sa luxoasă, cu blana de urs pe genunchi, şi vizitiul lui gros. Clienţi avea foarte mulţi. Făcea vizite disdedimineaţă până seara tîrziu, şi într'o singură zi cutreera toate străzile şi uliţioarele. In sanie şedea, caşi în fotoliu: grav, ţinînd drept capul şi umerii, fără să se uite înlături. De după gulerul moale al blănii de urs nu se vedea decît fruntea lui albă, netedă, şi ochelarii de aur; dar pentru Marusea era destul şi atîta. Ei i se părea că din

ochii acestui binefăcător al omenirii trec prin ochelari nişte raze reci, mîndre, dispreţuitoare.

„Acest om are drept să dispreţuiască! — se gîndea Marusea.— E un înţelept! Ce sanie luxoasă totuşi, ce cai minunaţi! Şi e un fost rob!.. De altfel trebue să fie cineva, ca să se nască lacheu, şi să ajungă, cum a ajuns el, inabordabil!"

Singură Marusea îşi mai amintea de doctor, ceilalţi începură să-l uite, şi în curînd l-ar fi uitat cu desăvîrşire, dacă nu le amintea singur. Şi le aminti într'un chip prea simţitor...

A doua zi de Crăciun, la amiazi, pe cînd Priclonschii erau acasă, în antreu, sfios, zbîrnîi clopoţelul. Nichifor deschise uşa.

— Drăguţa de prinţesă e aca-asă? — se auzi în antreu o voce de bătrînă, şi fără a aştepta răspuns, în salon pătrunse o băbuşcă.—Bine v'am găsit, prinţesă drăguţă, excelenţă... binefăcătoarea noastră! Ce mai faceţi, excelenţa voastră?

— Ce pofteşti? — întrebă prinţesa, uitîndu-se curioasă la bătrînă.

Egoruşca pufni în pumn. Capul bătrînei îi aminti un mic pepene galbăn şi răscopt, cu codiţa în sus.

— Nu mă recunoaşteţi, drăguţa mea? Se poate? Dar pe Prohorovna aţi uitat-o? Am ridicat pe prinţişorul vostru.

Şi băbuşca se tîrî până la Egoruşca şi-l sărută iute pe piept şi mînă.

— Nu înţeleg,—bombăni Egoruşca, supărat şi ştergîndu-şi mîna de surtuc.—Dobitocul ăsta bătrîn de Nichifor lasă să intre tot felul de lepădă...

— Ce pofteşti?—repetă prinţesa, şi i se păru că dinspre bătrînă vine un miros tare de untdelemn.

Bătrîna se aşeză într'un fotoliu, şi după o lungă introducere, zîmbind şi cochetînd (peţitoarele totdeauna cochetează) declară, că prinţesa are marfă, iar ea, băbuşca—un negustor. Marusea se înroşi deodată. Egoruşca pufni şi se apropie curios de babă.

— Ciudat,—zise prinţesa.— Ai venit, va să zică, în peţitorie? Te felicit, Marie, pentru logodnic! Dar cine-i? Se poate şti?

Băbuşca începu să gîfîie, băgă mîna în buzunar şi scoase de acolo o batistă roşie de cit. După ce îi dezlegă cîteva noduri, o scutură deasupra mesei, şi împreună cu un degetar, căzu şi o fotografie.

Toţi strîmbară din nas: dinspre batista roşie cu flori galbene veni miros de tutun.

Princesa luă fotografia şi o apropie alene de ochi.

— O frumuseţă, drăguţa mamei,—începu baba.—Bogat, nobil... Un om minunat, nu bea...

Prinţesa se înroşi şi dete fotografia Marusei. Marusea se îngălbeni.

— Ciudat,—zise prinţesa.— Doctorul, dacă doreşte, putea, cred, să vie şi singur... Intervenţiile n'au de loc ce căuta... Un om cult, şi deodată... El te-a trimis? Personal?

— Da... Tare i-aţi plăcut... Familie bună.

Marusea ţipă deodată şi, strîngînd în mînă fotografia, se repezi nebună din salon.

— Ciudat,—urmă prinţesa.— Extraordinar... Nici nu ştiu ce să-ţi răspund... Nu m'am aşteptat deloc la aşa ceva dela doctorul... La ce era să te trudeşti dumneata? Doctorul putea să poftească şi singur... e jignitor chiar... Apoi până şi negustorii au început azi să trăiască altfel.

— Hm!—mormăi Egoruşca, uitîndu-se cu dispreţ la capul bătrînei.

Mult ar fi dat husarul în retragere, să i se îngădue să dea măcar o sfîrlă în acest cap! Nu putea suferi babele, cum nu poate suferi un cîne mare pisicile, şi-l apuca un entuziasm curat cînesc, cînd vedea un cap sămănînd a zămos.

— De, cuconiţă,—zise bătrîna, oftînd.—Deşi nu-i neam de prinţ, pot să spun că prinţesa-mamă... Aţi fost doar bine făcătorii noştri. Oh, păcatele noastre! Şi parcă nu-i nobil? A capătat şi învăţătură de tot felul, e şi bogat, şi cu lux de tot felul l-a înzestrat Maica Cerească. Dar dacă doriţi să vie, poftim... Vine, cum nu? De ce să nu vie? De venit se poate...

Şi luînd pe prinţesă de un umăr, bătrîna o trase către ea şi-i şopti la ureche:

—Şeaizeci de mii... cere... Se înţelege! Nevasta-i nevastă, şi banii—bani! Ştiţi şi singuri... Eu, zice, nevastă fără bani nu iau, fiindcă ea trebue să aibă tot felul de plăceri... Să aibă capitalul ei...

Prinţesa deveni stacojie şi, foşnind cu rochia ei grea, se ridică depe fotoliu.

— Fii bună să spui doctorului că noi sîntem foarte miraţi,—zise.—Jigniţi... Aşa nu se poate. Mai mult nu pot să-ţi spun nimic... Tu, Georges, de ce taci? Să plece! Poţi pierde orice răbdare!

După plecarea peţitoarei prinţesa se luă de cap, căzu pe divan şi începu să geamă:

— Iată unde am ajuns! Doamne! Un doctoraş oarecare, o scîrnăvie, lacheul de eri ne face propuneri! Nobil! Ha! Ha! Ce mai nobleţă! Trimite peţitoare! Dacă nu-i tatăl vostru... N'ar lăsa el lucrul ăsta aşa! O fiinţă meschină şi un dobitoc. Un Cham!

Dar nu era prinţesa atît de jignită pentru că pe fiica ei o peţeşte un plebeu, pe cît—fiindcă i se cereau şaizeci de mii, pe care ea nu le avea. Cea mai mică aluzie la sărăcia ei o jignea. S'a bocit până seara tîrziu, şi noaptea se trezi de două ori, ca să mai plîngă...

Dar vizita peţitoarei nu lăsă asupra nimănui impresia pe care o lăsă asupra Marusei. Sărmana fetiţă fu cuprinsă de o febră teribilă. Tremurînd din tot trupul, căzu în aşternut, şi-ascunse căpuşorul înfierbîntat subt pernă, şi începu pe cît era în stare, să rezolve chestia:

— Cu putinţă?

O întrebare în adevăr grea: Marusea nici nu mai ştia ce

răspuns să-şi dea. Intrebarea asta exprima şi mirare, şi turburare, şi bucurie ascunsă, pe care,—cine ştie dece,—se ruşina să şi-o mărturisească, şi pe care ar fi vrut s'o ascundă de ea însăşi.

— Cu putinţă ?! El, Toporcov... Nu se poate! E vre-o încurcătură... A minţit baba!

Şi în acelaşi timp visurile cele mai dulci, cele mai tainice, fermecătoarele visuri, de care se topeşte sufletul şi se înfierbîntă capul, începură să-i furnice prin creeri, şi un extaz inexplicabil coprinse toată mica ei făptură. El, Toporcov, vrea să facă din ea nevasta lui... Şi e atît de frumos, atît de nostim, deştept! Şi-a închinat viaţa omenirii şi... umblă într'o sanie atît de luxoasă!

— Cu putinţă ?! Pe dînsul ea îl poate iubi!—hotărî Marusea spre seară.—O, eu consimt! Sînt liberă de orice prejudecăţi şi plec cu acest rob la marginea lumii! Să zică mama măcar o singură vorbă,—şi plec dela ea! Eu consimt!

Celelalte chestii, secundare şi mai puţin importante, n'avea cînd să le rezolve. Nu ele o preocupau. Ce are a face peţitoarea? Dece şi de cînd a început el s'o iubească? Dece nu se arată singur, dacă o iubeşte? Ce-i pasă ei de aceste întrebări şi altele la fel? Era izbită, mirată... fericită... pentru ea era destul şi atita!

— Primesc!—şoptea, căutînd să-şi zugrăvească prin închipuire figura lui cu ochelari de aur, prin care privesc ochi inteligenţi, serioşi, obosiţi.—Las să vie. Primesc.

Şi pe cînd Marusea se sbuciuma în aşternut şi simţea cu toată fiinţa ei cum o arde fericirea, peţitoarea cutreera casele negustoreşti şi cu o mînă darnică împrăştia fotografiile doctorului. Trecînd dintr'o casă bogată la alta, bătrîna căuta marfa, pentru care putea recomanda pe „nobilul" cumpărător. Toporcov n'o trimisese special la Priclonschii. A trimis-o „unde vrea ea". Căsătoria sa, de care simţea nevoe, o privea cu indiferenţă, pentru dînsul era tot una, unde a intrat baba... Lui îi trebuiau... şaizeci de mii. Şaizeci de mii, nu mai puţin! Casa pe care vroia s'o cumpere, nu i-o cedau mai eftin. Să împrumute suma asta, n'avea unde, o amînare a plăţii nu se primea. Rămînea un singur lucru: Să se însoare cu bani,—ceiace şi făcea. Marusea în dorinţa lui de a se încurca în legăturile căsniciei n'avea nici cea mai mică vină!

La ceasul unu din noapte în odaia Marusei intră încet Egoruşca. Marusea era dezbrăcată şi se silea să adoarmă. Fericirea neaşteaptă o obosise. Marusea ar fi vrut să-şi liniştească măcar cîtuşi de puţin inima, care bătea fără răgaz şi, cum i se părea ei, peste toată casa. In fiecare zbîrcitură depe faţa lui Egoruşca se ascundeau o mie de secrete. Egoruşca tuşi misterios, se uită semnificativ la Marusea şi, caşi cum ar fi vrut să-i comunice ceva grozav de important şi secret, se aşeză la picioarele ei şi se plecă puţin spre ea, ca să fie auzit mai bine.

— Ştii ce-am să-ţi spun, Maşa ?—începu încet.—Iţi spun pe faţă... Părerea mea o ştii... Fiindcă doresc tot fericirea ta... Dormi? Tot pentru fericirea ta: mărită-te cu ăsta... cu Toporcov! Nu face

nazuri, mărită-te şi... gata! E un om în toate privinţile... Şi bogat. Nu-i nimic, că-i dintr'o pătură de jos. Să nu-ţi pese!

Marusea închise ochii mai tare. Îi era ruşine. In acelaşi timp îi plăcea foarte mult că fratele său simpatizează pe Toporcov.

— In schimb e bogat! Cel puţin n'ai să stai fără pîne. Până să-ţi vie un prinţ sau un conte, te pomeneşti că crăpi de foame... Noi n'avem doar o copeică! Fiuchi! Gol! Dormi? A? Tăcerea—semn de învoire.

Marusea zîmbi. Egoruşca începu să rîdă, şi cu putere—pentru întâia dată în viaţă—îi sărută mîna...

— Mărită-te! E un om cult. Şi cît de bine are să ne fie! Bătrîna n'are să mai urle!

Şi Egoruşca se cufundă în visuri. După ce se mai gîndi, clătină din cap şi zise:

— Numai iată ce nu înţeleg... Dece dracu a trimis el baba aceia? Dece n'a venit el singur? Aici parcă n'ar fi lucru curat... Asta nu-i omul care să trimită peţitoare.

„Aşa-i,—se gîndi Marusea,—tresărind, fără să ştie de ce,—nu-i lucru curat... E stupid să trimiţi peţitoare. Adevărat, ce înseamnă asta"?

Egoruşca, de obiceiu incapabil să găsească o explicaţie, de astădată o găsi.

— De altfel singur n'are cînd bate străzile. E ocupat toată ziua. Aleargă ca un zmintit după bolnavi.

Marusea se linişti, dar nu pentru mult timp. Egoruşca tăcu puţin, apoi zise:

— Şi iată încă ce nu pot înţelege: a poruncit zgripţuroaicei asteia să spună, că zestrea să nu fie mai mică de şaizeci de mii. Ai auzit? Altfel cică nu se poate.

Marusea deodată deschise ochii, tresări din tot trupul, se ridică iute şi se aşeză,—uitînd chiar să-şi acopere umerii cu plapoma. Ochii îi scăpărară, obrajii se aprinseră.

— Bătrîna a spus? — întrebă, zmuncind pe Egoruşca de mînă.—Spune-i că minte! Aceşti oameni, asemenea oameni, ca dînsul adecă... nu pot vorbi asemenea lucruri. El şi... bani! Ha! Ha! Asemenea josnicie o pot bănui numai cei care nu ştiu cît e de mîndru, cît e de cinstit, de dezinteresat! Da! E un om admirabil!... Nu vor să-l înţeleagă!

— Şi eu cred tot aşa,—zise Egoruşca.—Baba a minţit. A vrut probabil să se puie bine cu el. S'a deprins acolo, pela negustori!

Căpuşorul Marusei făcu semn de aprobare şi se cufundă iute subt pernă. Egoruşca se ridică şi se întinse.

— Mama urlă,—zise.—Dar noi nu ne uităm la ea. Va să zică aşa? Consimţi? Foarte bine. Mofturi? La ce? Doctoreasă... Ha! Ha! Doctoreasă!

Egoruşca lovi pe Marusea peste tălpi şi, foarte mulţumit, eşi din odae. Culcîndu-se să doarmă, plănui în cap o lungă listă de musafiri, pe care o să-i invite la nuntă.

„Şampania are să trebuiască luată dela Aboltuhov,—se gîndea, adormind.—Mezeluri dela Corciatov. La ăsta icrele îs proaspete. Apoi şi omarii...

A doua zi dimineaţă Marusea, îmbrăcată simplu, dar cu îngrijire şi nu fără cochetărie, şedea lîngă fereastră şi aştepta. La ora unsprezece Toporcov zbură pe lîngă ei, dar nu se opri. După masă mai zbură odată, cu negrii lui ca pana corbului, chiar pe subt ferestre, dar nu numai nu s'a oprit la ei, ci nu s'a uitat măcar la fereastra, lîngă care şedea Marusea cu o panglică roz pe cap.

„N'are cînd, se gîndea Marusea, admirîndu-l. —Vine Duminică"...

Dar nu veni nici Duminică. Nu veni nici peste o lună, nici peste două, nici peste trei... Se înţelege că la Priclonschi nici nu se gîndea, iar Marusea aştepta şi slăbea de aşteptare... Mici pisici, şi nu obişnuite, ci cu unghii lungi şi galbene îi sfîşiau inima...

„Dece nu vine?—se gîndea.—Dece? A... Ştiu... E supărat, fiindcă... Fiindcă? Fiindcă mama s'a purtat aşa de nedelicat cu bătrîna peţitoare. Acuma şi-închipuie că eu nu-l mai pot iubi"...

— Dobi-toc!—bombănea Egoruşca, care de vreo zece ori fusese pela Aboltuhov şi întrebase, dacă poate comanda şampanie de cea mai bună calitate.

După Paşti, care avu loc la sfîrşitul lui Mart, Mărusea nu mai aşteptă.

Odată Egoruşca intră în odaia ei de dormit şi, rîzînd cu hohot şi ură, raportă că „candidatul la însurătoare" s'a încurcat cu o negustoreasă.

— Avem onoare a vă felicita. Avem onoare! Ha-ha-ha!

Această veste izbi prea crud pe mica eroină.

Işi pierdu curajul, şi nu o zi, ci luni întregi fiinţa ei personifică durerea şi desperarea; zmulse din păr panglicuţa roz şi începu să urască viaţa...

Dar cît e de nedrept şi părtinitor sentimentul! Marusea găsi şi aici o justificare a faptei lui. Nu degeaba a cetit ea atîtea romane, în care însurătorile şi măritişurile se fac în ciuda persoanelor iubite, în ciudă, ca să dea a înţelege, ca să înţepe, ca să rănească...

„S'a însurat în ciudă cu o proastă!—se gîndea Marusea.— O, cît de rău am făcut noi, că ne-am purtat aşa de jignitor faţă de peţitoarea lui! Nişte oameni ca dînsul nu uită insulta!".

Roşeaţa sănătoasă depe obraji dispăru, buzele pierdură obiceiul de a se aşeza în zîmbet, creerii refuzară de a mai visa despre viitor. Şi-a pierdut Marusea minţile! I se părea că odată cu Toporcov a dispărut scopul vieţii sale. La ce îi mai trebue viaţa, dacă în lotul ei au căzut numai nătărăii, paraziţii, beţivii? O cuprinse ipohondria. Fără să observe nimic, fără să ţie în seamă nimic, neascultînd nimic, se lăsă pradă unei vieţi plictisite, incolore, de care sînt atît de capabile fecioarele noastre, bătrîne şi tinere... Pe numeroşii pretendenţi, rude, cunoscuţi, nu-i lua în seamă. Afa-

cerile rele ale familiei le privea cu indiferență, cu apatie. Nu observă măcar cum a vîndut banca palatul prinților Priclonschii, cu tot avutul lor istoric și familiar, și cum ea a fost nevoită să se mute în altă locuință, modestă și eftină, în gust burghez. Totul era un somn lung și greu, care nu era lipsit totuși de visuri. Il visa pe Toporcov subt toate înfățișările lui: în sanie, cu blana lui, fără blană, șezînd, sau pășind grav...Viața-i consta în întregime din visuri.

Dar izbucni un tunet—și zbură visul depe ochii albaștri, cu gene de culoarea inului. La noua locuință prințesa-mamă, incapabilă să suporte ruina, muri, fără să lase copiilor, decît binecuvîntarea și cîteva rochii. Moartea ei fu o groaznică nenorocire pentru tînăra prințesă. Visul dispăru, ca să dea loc tristeții.

III

Sosi toamna, tot așa de umedă și murdară, cași în anul trecut.

Afară era o dimineață sură și lăcrămoasă. Nourii suri-închiși —parcă ar fi fost mînjiți cu noroiu,—cuprindeau cerul în întregime, și prin nemișcarea lor stîrneau o tristeță dureroasă. Soarele parcă n'ar fi existat, și timp de o săptămînă nici nu se arătă, temîndu-se parcă să nu-și murdărească razele în mocirla subțire de pe pămînt.

Picăturile de ploae începură să bată în fereastră cu o putere deosebită, vîntul plîngea în coșuri și urla ca un cîne care și-a pierdut stăpînul... Nu se zărea o figură, pe care să nu cetești un plictis desnădăjduit.

Mai bine plictisul desnădăjduit decît acea tristeță fără margini, care se cetea în acea dimineață pe fața Marusei. Șlepăind prin noroiul subțire, eroina noastră se îndreptă cu pași șovăitori către locuința doctorului Toporcov. Ce caută acolo?

„Mă duc să mă vindec",—se gîndea.

Dar să n'o credeți! Nu degeaba se cetește luptă pe fața ei...

Tînăra prințesă se apropie de locuința lui Toporcov și sfioasă, cu frica în suflet, trase de clopoțel. Peste un minut de după ușă se auziră pași. Marusea simți că îngheață și i se mlădie picioarele. In ușă clănțăni încuietoarea, și Marusea dădu cu ochii de figura întrebătoare a unei nostime fete de casă.

— Doctorul e acasă?

— Noi azi nu primim. Mîne!—răspunse fata și, tresărind de suflul umezelii, păși îndărăt.

Ușa fu trîntită chiar subt nasul Marusei, se cutremură și se încuie cu zgomot.

Tînăra prințesă se rușină și o luă încet spre casă. Acasă o aștepta un spectacol gratuit, care o plictisea demult. Un spectacol care numai princiar nu era!

In micul salonaș, pe divanul acoperit cu un cit nou și lucios, ședea prințul Egorușca. Ședea turcește, cu picioarele îndoite subt

el. Alături, pe duşamea, stătea tolănită prietena lui, Caleria Ivanovna. Jucau birlicul şi beau. Prinţul bea bere, Dulcineea lui— Maderă. Cîştigătorul, împreună cu dreptul de a da protivnicului o sfîrlă peste nas, căpăta şi un dvugrivenic *. Pentru Caleria Ivanovna, ca damă, se făcea o mică concesie: în loc de dvugrivenic Caleria Ivanovna plătea cu o sărutare. Jocul acesta le procura amîndurora o plăcere nespusă. Se tăvăleau de rîs, se pişcau, săreau la tot minutul din locurile lor şi se luau unul după altul. Egoruşca ajungea la extaz de „viţel", ori de cîte ori cîştiga. Il încîntau grimasele cu care Caleria Ivanovna întorcea sărutul pierdut.

Caleria Ivanovna, o brună lungă şi subţire, cu nişte sprincene grozav de negre şi nişte ochi bulbucaţi ca de rac, venea pela Egoruşca în fiecare zi. Venea la Priclonschi pela zece dimineaţa, bea la ei ceaiu, stătea la masă la amiazi şi seara, şi la ceasul unul din noapte pleca. Egoruşca o asigura pe soră-sa că Caleria Ivanovna e cîntăreaţă, că e o damă foarte onorabilă, şi aşa mai departe.

— Incearcă să vorbeşti cu ea,—o încredinţa Egoruşca.—Foarte deşteaptă, grozav!

Nichifor pare să fi avut mai multă dreptate, numind pe Caleria Ivanovna tîrfă şi Cavaleria Ivanovna. O ura din tot sufletul şi turba cînd trebuia s'o servească. Simţea adevărul, şi instinctul de slugă veche şi credincioasă îi spunea că locul acestei femei nu-i lîngă stăpînii lui...

Caleria Ivanovna e mărginită şi proastă, dar asta n'o împiedică de a pleca dela Priclonschi în fiecare zi cu stomacul plin, cu cîştig în buzunar şi cu încredinţarea că fără ea aici nu se poate trăi. E femeia unui servitor de club, atîta; dar asta n'o împiedica de a fi stăpînă deplină în casa Priclonschilor. Acestei scroafe îi plăcea să se urce cu picioarele pe masă.

Marusea trăia din pensia pe care o primea după moartea tatălui. Pensia tatălui ei era mai mare decît o pensie obişnuită de general, dar partea Marusei era minimă. Totuşi chiar această parte ar fi fost deajuns pentru a-i îngădui o viaţă onorabilă, dacă Egoruşca n'ar fi avut atîtea fantezii.

El care nu voia şi nu ştia să muncească,—nu voia să creadă că-i sărac şi-şi eşea din sărite cînd era forţat să se împace cu împrejurările şi să-şi modereze chefurile după putinţă.

— Caleriei Ivanovnei nu-i place carnea de viţel,—zicea deseori Marusei.—Pentru ea trebue fripţi nişte pui. Dracu să vă mai înţeleagă: vă apucaţi de făcut gospodărie, şi nu vă pricepeţi! Mîne să nu mai văd această stupidă carne de viţel. O să faceţi să moară femeia asta de foame!

Marusea se împotrivea o clipă, dar ca să nu dea naştere la neplăceri, cumpăra pui.

— De ce n'a fost azi friptură?—striga uneori Egoruşca.

* 20 copeici = 50 bani (N. trad).

— Fiindcă eri am mîncat pui, — răspundea Marusea.

Dar Egoruşca cunoştea rău aritmetica gospodăriei, şi nu voia să ştie. La masă cerea pentru el bere, iar pentru Caleria Ivanovna vin.

— Poate să fie o masă cum se cade fără vin?—întreba pe Marusea, strîngînd din umeri şi mirîndu-se de prostia omenească,— Nichifor, să fie vin! Treaba ta să vezi de lucrul ăsta. Şi ţie, Maşa, să-ţi fie ruşine. N'am să mă apuc eu singur de gospodărie. Cum vă place vouă să mă scoateţi din răbdări!

Era un sibarit neînfrînat! In curînd Caleria Ivanovna îi veni în ajutor.

— Vin pentru prinţ este?—întreba, cînd se punea masa.— Dar berea unde-i? Trebue adusă bere. Prinţesă, dă omului pentru bere! Ai mărunţi?

Prinţesa răspundea că are mărunţi şi dădea ultimul ban. Egoruşca şi Caleria Ivanovna beau şi nu vedeau, cum se duceau la muntele de pietate ceasornicul, inelele şi cerceii Marusei, una după alta, cum se vindeau hainele ei scumpe negustorilor de vechituri.

Nu vedeau şi n'auzeau cum bombănea bătrînul Nichifor, deschizînd cufărul, cînd Marusea îi cerea cu împrumut pentru masa de a doua zi. Acestor oameni tîmpiţi şi meschini, prinţului şi mahalagioaicei lui, nu le păsa cîtuşi de puţin de toate astea!

A doua zi, pela ceasurile zece, Marusea plecă la Toporcov. Uşa i-o deschise aceiaşi nostimă fată din casă. Introducînd pe prinţesă în antreu şi luîndu-i paltonul, fata oftă şi zise:

— Dar ştii, domnişoară? Doctorul mai puţin de cinci ruble pe vizită nu ia. S'o ştiţi!

„La ce-mi spune ea astea?—se gîndi Marusea.—Ce obrăznicie!..

In acelaşi timp ceva o împunse în inimă: avea în buzunar numai trei ruble. Dar n'are s'o gonească el pentru o meschină sumă de două ruble!

Din antreu Marusea intră în odaia de aşteptare, unde se aflau o mulţime de bolnavi. Majoritatea celor însetaţi de vindecare erau, se înţelege, dame. Ocupaseră tot mobilierul odăii, se aşezaseră în grupuri şi stăteau de vorbă. Conversaţiile erau din cele mai vioaie, despre tot şi despre toate: despre timp, despre boli, despre doctori, despre copii... Toţi vorbeau tare şi rîdeau ca acasă. Unele cucoane, în aşteptarea rîndului, împleteau şi coseau. Oameni îmbrăcaţi simplu şi rău în odae nu se pomeneau. In odaia vecină primea Toporcov. Intrau pe rînd. Intrau cu feţele palide, serioase chiar tremurînd puţin; eşau dela el cu feţele înroşite, ca după o spovedanie, parcă ar fi scăpat de o sarcină grea, cu fericirea pe faţă. De fiecare bolnav Toporcov se ocupa nu mai mult de zece minute. Bolile erau, se vede, nu aşa de grave...

„Cît de mult semănau toate astea a şarlatanie!"—şi-ar fi zis Marusea, dacă n'ar fi fost preocupată de gîndul ei.

Intră în cabinetul doctorului cea din urmă. Intrînd în cabinetul acesta plin de cărţi cu titluri germane şi franceze pe legături, Marusea tremura ca o găină, pe care au cufundat-o în apă rece. Doctorul stătea în mijlocul odăi, răzămîndu-se cu mîna stîngă de masa de scris.

„Cît e de frumos!"—îi trecu pacientei prin cap mai înainte de toate.

Toporcov niciodată nu poza, şi cine ştie dacă s'ar fi priceput s'o facă, dar toate pozele pe care le lua vreodată eşeau, nu ştiu cum, destul de mărețe. Poza, în care l-a găsit Marusea, amintea acele poze de modele mărețe, după care pictorii zugrăvesc pe marii conducători de oşti. Lingă mîna lui răzămată pe masă erau risipite bilete de bancă de cîte zece şi cinci ruble, primite cu o clipă mai înainte, dela paciente. Tot aici erau înşirate într'o ordine strictă, instrumentele, micile maşinării, tuburi,—totul extrem de neînțeles, extrem de „savant" pentru Marusea. Astea şi cabinetul cu mobila lui luxoasă,—toate împreună luate, complectau măreția tabloului.

Marusea închise după ea uşa şi se opri... Toporcov îi arătă cu mîna un fotoliu. Eroina noastră păşi încet spre fotoliu şi se aşeză. Toporcov se clătină măreț, se aşeză pe alt fotoliu, în față, şi înfipse privirea întrebătoare în figura Marusei.

„El nu m'a recunoscut!—se gîndi Marusea.—Altfel n'ar tăcea... Doamne, de ce tace? Ei, cum să încep?"

— Mm?—mormăi Toporcov.

— O tusă,—şopti Marusea, şi ca o confirmare a celor rostite, tuşi de două ori.

— Demult?

— Sînt acum două luni... Mai mult noaptea.

— Uhm... Călduri?

— Nu, călduri mi-se pare n'am...

— V'ați căutat, mi se pare, cu mine? Mai înainte ce-ați avut?

— Inflamaţia plămînilor.

— Uhm... Da, mi-aduc aminte... Sînteţi, mi se pare, Preclonscaia?

— Da, aveam bolnav atunci şi pe fratele meu.

— O să luați praful ăsta... înainte de culcare... a se evita răcelile...

Toporcov scrise iute o rețetă, se ridică şi luă poza de mai înainte. Marusea se ridică deasemenea.

— Mai mult nimic?

— Nimic.

Toporcov o fixă cu privirea. Se uita la ea şi la uşă. El n'avea timp şi aştepta s'o vadă eşind. Iar ea stătea şi se uita la el, îl admira şi aştepta să-i vorbească ceva. Cît e de nostim! Trecu un minut de tăcere. In sfîrşit Marusea tresări, ceti pe buzele lui o căscătură, iar în ochi aşteptare, îi dădu biletul de trei ruble şi se întoarse spre uşă. Doctorul aruncă banii pe masă şi închise uşa după ea.

Mergînd acasă dela doctor, Marusea era grozav de supărată „Ei, dece n'am început eu să vorbesc? De ce? Sînt o fricoasă, iată ce! Totul a eşit aşa de stupid... Numai l-am deranjat. Dece ţineam în mînă afurisiţii ăştia de bani,—parcă i-aşi fi arătat? Banii sînt un lucru aşa de delicat... Ferească Dumnezeu! Poţi supăra omul! Trebue plătit aşa, ca să nu se observe. Ei, de ce am tăcut?.. Mi-ar fi povestit, mi-ar fi explicat... S'ar fi văzut de ce a venit peţitoarea..."

Venind acasă, se culcă în aşternut şi-şi ascunse capul subt pernă,—ceiace făcea, ori de cîte ori era enervată. Dar nu reuşi să se liniştească. In odaia ei intră Egoruşca şi începu să păşească dintr'un colţ într'altul, bocănind şi scîrţiind cu ghetele.

Faţa-i era misterioasă...

— Ce vrei?—îl întrebă Marusea.

— A-a-a... Şi eu credeam că tu dormi, nu vroiam să te deranjez. Vreau să-ţi comunic ceva... foarte plăcut. Caleria Ivanovna vrea să stea cu noi. Am rugat-o eu.

— Cu neputinţă! C'est impossible! Pe cine ai rugat?

— De ce cu neputinţă? Ea e foarte cum se cade... Are să te ajute în gospodărie. O instalăm în odaia din colţ...

— In odaia din colţ a murit maman! Asta nu se poate!

Marusea începu să se agite, să tremure, parcă ar fi simţit nişte înţepături. Pe faţă i se arătară pete roşii.

— Asta nu se poate. Mă omori, Georges, dacă mă faci să trăesc cu femeia asta! Dragă Georges, nu ne trebue. Nu trebue! Scumpul meu! Te rog...

— Dar bine, dece nu-ţi place femeia asta? Nu înţeleg. O muere, ca toate muerile... Deşteaptă, veselă...

— Nu-mi place...

— Da, dar mie îmi place. Imi place femeia asta şi vreau să trăiască cu mine!

Marusea începu să plîngă... Faţa-i palidă se desfigură de desnădejde...

— Mor, dacă stă ea aici...

Egoruşca şueră cu nepăsare şi după ce se mai plimbă prin odae, eşi. Peste cîteva minute intră din nou.

— Imprumută-mi o rublă.

Marusea îi dădu rubla. Trebuia îndulcită cu ceva tristeţea lui Egoruşca, în care, după părerea ei, se petrecea o mare luptă: iubirea pentru Caleria lupta cu sentimentul datoriei...

Seara la Marusea intră Caleria.

— De ce mă urăşti?—întrebă pe tînăra prinţesă, îmbrăţişînd-o. —Sînt o nenorocită!

Marusea se liberă din braţele ei şi zise:

— N'am pentru ce te iubi!

Dar a plătit scump vorba asta! Peste o săptămînă Caleria, instalîndu-se în odaia unde murise maman, găsi de cuviinţă mai

înainte de toate să se răzbune pentru această vorbă. Răzbunarea o alese din cele mai grosolane.

— Şi ce te înţepi aşa ?—întreba pe tînăra prinţesă la fiecare masă. In sărăcia, în care vă găsiţi, ar trebui să te închini faţă de oamenii buni, nu să te fuduleşti. Dacă ştiam că trăiţi în asemenea lipsă, n'aşi fi venit să stau la voi. Şi ce-am găsit eu să iubesc în fratele dumitale ?—adăoga oftînd.

Reproşurile, aluziile şi zîmbetele se sfîrşeau cu hohote pe seama sărăciei Marusei. Egoruşca nici nu se sinchisea de acest rîs. Egoruşca se credea dator faţă de Caleria, tăcea cu smerenie. Pe Marusea însă o otrăveau hohotele idioate ale soţiei unui chelner de club şi întreţinutei lui Egoruşca.

Seri întregi stătea Marusea la bucătărie şi, lipsită de orice sprijin, slabă şi nehotărîtă, vărsa lacrămi în palmele largi ale lui Nichifor. Nichifor suspina împreună cu ea şi-i otrăvea rănile şi mai rău, prin amintirile trecutului.

— Are să-i pedepsească Dumnezeu ! — o mîngîia el. — Nu plîngeţi !

In iarnă Marusea se mai duse odată la Toporcov.

Cînd intră în odae, Toporcov şedea în fotoliu, caşi mai înnainte, frumos şi măreţ... De data asta figura lui era foarte obosită. Ochii îi clipeau ca la omul care nu e lăsat să doarmă. Fără să se uite la Marusea, îi arătă cu bărbia, fotoliul din faţă. Ea se aşeză.

„Pe faţa lui se vede tristeţă,—se gîndi Marusea, privindu-l.— Trebue să fie nenorocit cu negustoreasa lui“.

Un minut stătură tăcuţi. O, cu cît deliciu i s'ar fi plîns de viaţa ei ! I-ar fi spus atîtea, cîte n'a putut el ceti în nici una din cărţile cu inscripţii franţuzeşti şi nemţeşti...

— O tusă,—şopti ea.

Doctorul o privi o clipă.

— Hm... Călduri ?

— Da, serile...

— Noaptea aveţi sudori ?

— Da...

— Dezbrăcaţi-vă...

— Adecă cum...

Cu un gest nerăbdător Toporcov arătă la pieptul său. Marusea, înroşindu-se, deschee încet nasturii dela piept.

— Dezbrăcaţi-vă. Mai iute, vă rog !—zise Toporcov, şi luă în mînă ciocănelul.

Marusea scoase o mînă din mînecă. Toporcov se apropie iute de ea şi cu mîna-i deprinsă îi dezbrăcă într'o clipă rochia până la talie.

— Desfaceţi cămaşa !—zise şi, spre marea groază a pacientei, începu să bocănească pe pieptul ei alb şi slăbit.

— Lăsaţi mînile... Nu mă împiedecaţi. N'am să vă mînînc,— bombăni Toporcov, iar ea se înroşea şi dorea cu patimă să se prăbuşească subt pămînt.

După ce mai bocăni, Toporcov începu să asculte. La vîrful plămînului stîng sunetul se dovedi foarte slăbit. Se auzeau clar raluri crepitante și o respirație aspră.

— Imbrăcați-vă,—zise Toporcov, și începu să-i pună întrebări: dacă e bună locuința, dacă felul de viață e regulat, și așa mai departe.

— Dumneavoastră trebue să plecați la Samara, - zise doctorul, după ce îi făcu o lecție întreagă despre felul de viață regulat. - O să beți acolo cumîs... Am sfîrșit, sînteți liberă...

Marusea își închee, cum putu, nasturii, îi inmînă cu stîngăcie cinci ruble și, după ce mai stătu o clipă, eși din savantul cabinet.

„M'a ținut o jumătate întreagă de ceas,—se gîndi, mergînd spre casă;—iar eu am tăcut! Am tăcut! De ce n'am vorbit"?

Mergea spre casă, dar se gîndea nu la Samara, ci la doctorul Toporcov. Ce-i trebue ei Samara? Acolo, ce e drept, nu-i Caleria Ivanovna, dar nu-i nici Toporcov!

Dumnezeu cu ea, cu Samara! Mergea, turba de necaz și în acelaș timp triumfa: el a recunoscut-o bolnavă, și acuma ea poate merge la el fără ceremonii, cît o vrea, măcar și în fiecare săptămînă! La el, în biurou e așa de bine, așa de plăcut! E frumos mai ales divanul din fund. Pe acest divan ar fi vrut să stea și să vorbească cu el despre multe, să i se plîngă, să-l sfătuiască să nu ia așa de mult dela bolnavi. Dela cei bogați se poate lua, se înțelege, și scump, dar pentru bolnavii săraci ar trebui făcută concesie...

„El nu înțelege viața, nu poate să deosebească pe un bogătaș de unul sărac,—se gîndea Marusea.—Eu l-ași învăța".

Acasă și de data asta o aștepta un spectacol gratuit. Egorușca se zvîrcolea pe divan într'un acces isteric. Plîngea, înjura tremura ca într'un acces de friguri. Pe fața-i beată curgeau lacrămi.

— Caleria a fugit! De două nopți nu mai doarme acasă! S'a supărat!

Degeaba urla Egorușca. Seara Caleria veni, îl ertă și plecă cu el la club.

Desfrîul lui Egorușca atingea culmea... Nu-i mai ajungea pensia Marusei, și începu să „lucreze". Imprumuta bani dela slugi, înșela la cărți, fura dela Marusea bani și lucruri. Odată, mergînd alături de Marusea, îi scoase din buzunar două ruble, pe care ea le adunase, ca să-și cumpere ghete. O rublă o opri la el, iar cu cealaltă cumpără pere pentru Caleria. Cunoștințile îl părăsiră. Vizitatorii de mai înainte ai familiei Priclonschii, cunoștințile Marusei il onorau acuma pe față cu titlul de tricheur princiar. Chiar domnișoarele dela „Chateau aux fleurs" se uitau la el cu neîncredere și rîdeau cînd Egorușca, împrumutînd bani dela vre-o cunoștință nouă, le invita să supeze cu el.

Marusea vedea și înțelegea acest apogeu al desfrîului...

Neobrăzarea Caleriei mergea de asemenea crescînd...

— Te rog să nu mai umbli prin rochiile mele,—îi zise odată Marusea.

— N'are să li se întîmple nimic, rochiilor dumitale, — răspunse Caleria.—Dar dacă dumneata mă crezi hoață, atunci.. poftim. Plec.

Şi Egoruşca, blestemînd pe soră-sa, se tăvăli o săptămînă întreagă la picioarele Caleriei, rugînd-o să nu plece.

Dar asemenea viață nu mai putea ține mult. Toată povestea are un sfîrşit, se sfîrşi şi acest mic roman.

Sosi săptămîna brînzei, şi odată cu ea zilele prevestitoare de primăvară. Zilele deveniră mai mari, începu să curgă depe acoperişuri; dinspre cîmpii suflă o răcoare pe care, respirînd-o, simți primăvara...

Intr'o seară din săptămîna brînzei, Nichifor şedea lîngă patul Marusei. Egoruşca şi Caleria nu erau acasă.

— Eu ard, Nichifor,—zise Marusea.

Nichifor scîncea şi-i otrăvea rănile cu amintiri din trecut... Vorbea despre bătrînul prinț, despre prințesă, despre viața lor... Descria pădurile în care vîna răposatul prinț, cîmpiile prin care zbura pe cai după epuri, amintea Sevastopolea... La Sevastopolea răposatul a fost rănit. Multe povesti Nichifor. Marusei îi plăcu mai ales descrierea casei dela țară, vîndută acum cinci ani pentru datorii.

— Eşeai la terasă... Incepe va să zică primăvara. Doamne, nu-ți vine să rupi privirea dela lumea lui Dumnezeu! Pădurea e încă neagră, dar—iaca aşa aduce plăcere! Rîulețul frumos, adînc... Mamica voastră în copilărie binevoia să prindă peşte cu undița... Sta lîngă apă uneori zile întregi... Ii plăcea la aer... Mă rog, natura!

Răguşi Nichifor povestind. Marusea asculta şi nu-l lăsa să plece. Pe fața bătrînului lacheu cetea tot ce povestea el despre tatăl ei, despre mama, despre casa dela țară. Asculta, se uita la fața lui, şi ar fi vrut să trăiască, să fie fericită, să prindă peşte în acelaşi rîuleț în care prindea mama... Un rîu... Peste rîu cîmpia, după cîmpie—pădurile învăluite într'o ceață albastră, iar deasupra întregului tablou—soarele care străluceşte şi încălzeşte... Bine-i să trăeşti!

— Dragă Nichifor,—rosti Marusea, strîngînd mîna lui osoasă, —drăguță... Imprumută-mi mîne cinci ruble... Ultima dată... se poate?

— Se poate... Tocmai cinci şi am. Luați-le, dă el, Dumnezeu...

— Ți le dau, drăguță. Imprumută-mă.

A doua zi dimineața Marusea se îmbrăcă cu rochia cea mai bună, îşi legă părul cu o panglicuță roşie şi plecă la Toporcov. Inainte de a eşi din casă, de zece ori se uită în oglindă. In antreul lui Toporcov fu întîmpinată de o fată de casă nouă.

— Ştiți?—întrebă noua servitoare, luîndu-i paltonul.—Doctorul mai puțin de cinci ruble nu ia.

In odaia de aşteptare paciente de data asta erau mai ales multe. Toate scaunele erau ocupate. Un bărbat şedea chiar pe pian. Primirea bolnavilor începuse la ceasurile zece. La douăspre-

zece doctorul făcu o întrerupere pentru o operaţie, şi la două începu primirea din nou. Rîndul Marusei sosi abia pela patru.

Fără să fi luat ciaiul, obosită de aşteptare, tremurînd de friguri şi de emoţie, nici nu băgă de seamă cînd se pomeni în fotoliu în faţa doctorului. In capul ei era un fel de gol, în gură uscat, dinaintea ochilor—ceaţă. Prin ceaţa asta zărea numai mişcări: se mişcau mînile doctorului, capul, ciocănelul...

— Aţi fost la Samara? — o întrebă doctorul: — De ce nu v'aţi dus?

Nu răspundea nimic. Doctorul mai bocăni pe piept şi ascultă.

Slăbirea sunetului din partea stîngă cuprindea acuma aproape întreaga regiune a plămînului. Un sunet mat se auzea şi la vîrful plămînului drept.

— N'aveţi nevoe să mergeţi la Samara. — Nu vă duceţi, — zise Toporcov.

Şi Marusea ceti prin pîclă, pe faţa lui rece şi serioasă, ceva ca o compătimire.

— Nu mă duc,—şopti.

— Spuneţi părinţilor să nu vă mai lese la aer. Evitaţi hrana grea, greu de mistuit...

Toporcov începu să-i dea sfaturi, se antrenă şi făcu o lecţie întreagă.

Ea şedea, n'auzea nimic şi se uita prin pîclă la buzele lui. I se părea că vorbeşte prea mult. Insfîrşit doctorul tăcu şi, aşteptînd plecarea ei, o fixă prin ochelari.

Ea nu pleca; îi plăcea să stea în fotoliul ăsta comod şi-i era groază să meargă acasă, la Caleria.

— Am isprăvit,—zise doctorul,—sînteţi liberă.

Ea îşi întoarse faţa şi se uită la el. „Nu mă goni!"—ar fi cetit doctorul în ochii ei, dacă ar fi fost cîtuşi de puţin fizionomist.

Lacrămi mari ţîşniră din ochii ei, mînile se lăsară fără putere pe amîndouă laturile fotoliului.

— Eu te iubesc, doctore! şopti ea.

Şi din marele incendiu sufletesc o roşeaţă de foc se răspîndi pe toată faţa ei şi pe gît.

— Te iubesc!—şopti încă odată, şi capu-i se clătină de două ori, se lăsă în jos fără putere şi atinse masa cu fruntea...

Dar doctorul? Doctorul... se înroşi pentru întăia dată în toată practica lui de doctor. Incepu să clipească din ochi, ca un băeţaş pus la genunchi. Dela nicio pacientă niciodată n'a auzit el asemenea vorbe şi în asemenea formă! Dela nicio femee! Nu i s'a părut oare?

Inima îi sări din loc şi începu să bată cu putere... Surprins şi încurcat, doctorul tuşi...

— Micolaşa *!—se auzi o voce din odaia vecină, şi în uşa

---

* Sunetul *M* înloc de *N* caracteriză îndeajuns starea socială şi cultura „negustoresei" (N. tr.).

pe jumătate deschisă se arătară doi obraji trandafirii ai negustoresei lui.

Doctorul se folosi de această chemare şi eşi iute. Era bucuros de orice pretext, numai să iasă din această încurcătură.

Cînd se întoarse peste zece minute, Marusea era întinsă pe divan. Zăcea pe spate, cu faţa în sus. O mînă, împreună cu un mănunchiu de păr, îi atîrna până jos. Marusea era fără simţiri. Toporcov, roşu, cu bătăi de inimă, se apropie încet de ea şi-i desfăcu şiretele şi cordoanele. Zmulse unul din cîrlige şi, fără să bage de seamă, îi rupse rochia. Din toate garniturelele, cercurelele şi micile ascunzături ale rochiei începură să curgă pe divan reţetele *lui*, cărţi de vizită şi fotografii de ale *lui*...

Doctorul îi stropi faţa cu apă... Ea deschise ochii se ridică pe un cot şi, uitîndu-se la doctor, căzu pe gînduri. O preocupa întrebarea: „unde-s eu ?"

— Te iubesc!—gemu, recunoscînd pe doctor.

Şi ochii plini de iubire şi rugă se opriră pe faţa lui: se uita ca o mică sălbătăciune atinsă de un glonte.

— Ce pot eu să fac ?—răspunse doctorul, neştiind ce să facă.

O întrebă cu o voce pe care Marusea n'o recunoscu, nu cu vocea lui măsurată, apăsată, ci moale, aproape duioasă...

Cotul ei se îndoi puţin şi capul îi căzu pe divan, dar ochii continuau a se uita la el.

El stătea dinaintea ei, cetea ruga din ochii ei şi se simţea într'o stare groaznică. In piept îi bocănea inima, iar în cap se petrecea ceva nou, necunoscut... O mie de amintiri neaşteptate se treziră în capul lui înfierbîntat. De unde aceste amintiri? Să fie aceşti ochi, plini de iubire şi rugă, care le-au deşteptat?..

Işi aduse aminte de prima copilărie, depe cînd curăţea samovarele boereşti. După samovar şi loviturile peste cap, urmară în amintire binefăcătorii, binefăcătoarele în manteluri grele, seminarul inferior, unde fu dat pentru „voce". Seminarul inferior, cu vergile şi caşa * cu nisip cedă locul seminarului superior. In seminar latina, foamea, visările, dragostea cu fiica părintelui econom. Işi aduse aminte cum, în contra voinţii binefăcătorilor, fugi din seminar la universitate. Fugi fără un ban în buzunar şi cu ghetele rupte. Cît farmec în această fugă! La universitate foame şi frig pentru muncă. Greu drum!..

Insfîrşit a învins, şi-a croit cu fruntea tunelul vieţii, a trecut acest tunel şi... mai încolo ? Toporcov îşi cunoaşte admirabil meseria, ceteşte mult, munceşte mult şi-i gata să muncească zi şi noapte...

Se uită pieziş la biletele de cîte cinci şi zece ruble, împrăştiate pe masă, şi-aduse aminte de cucoanele dela care a luat a-

* Caşa: o mîncare făcută din hrişcă tocată, orz, griu, sau alte boabe analoage, prăjite în grăsime; e o mîncare întrebuinţată în toate clasele sociale şi destul de bună, dar prin căzărmi şi internate e detestabilă. (N. trad.)

cești bani, și se înroși... Oare numai pentru bilete de cîte cinci ruble și pentru cucoane a trecut el acea cale grea? Da, numai pentru ele...

Şi subt năvala amintirilor îi scăzu statura măreaţă, dispăru ţinuta-i trufaşă, şi figura-i netedă se increţi.

— Ce pot eu să fac? — şopti încă odată, uitîndu-se la ochii Marusei.

Şi-i fu ruşine în faţa acestor ochi.

„Dar dacă întreabă: „Ce-ai făcut şi ce-ai cîştigat tu în tot timpul practicii tale?".

Bilete de cîte cinci şi zece ruble. Atîta! Ştiinţa, viaţa, liniştea, totul a fost dat pentru ele! Iar ele i-au dat o locuinţă princiară, o masă aleasă, cai,—într'un cuvînt tot ce se cheamă confort.

Şi-aduse aminte de „idealurile" din seminar şi visurile dela universitate, pe lîngă care i se părură un groaznic şi necovîrşit noroiu aceste fotolii şi acest divan acoperit cu catifea scumpă, duşamelele aşternute cu covoare, acest orologiu de trei sute de ruble...

Inaintă un pas şi ridică pe Marusea din noroiul, pe care era întinsă, o ridică sus, pe braţe...

— Nu sta aici! — zise, şi o întoarse cu spatele la divan.

Şi ca un fel de răsplată, o fermecătoare cascadă de păr de in năvăli pe pieptul lui... Lîngă ochelarii lui de aur străluciră nişte ochi străini. Şi ce ochi! Ar vrea să-i atingă...

— Dă-mi un ceaiu! — şopti ea.

. . . .

A doua zi Toporcov şedea cu ea într'un cupeu de cl. I. O ducea în sudul Franţei. Ciudat om! Ştia că nu-i nicio speranţă de însănătoşire, ştia cum îşi ştia cele cinci degete dela mînă, şi totuşi o ducea... Tot drumul o bocănea, o asculta, o întreba. Nu vroia să creadă în cunoştinţile sale, şi din toate puterile căuta să scoată din aceste bocăneli şi ascultări ale pieptului măcar cea mai mică speranţă!

Banii, pe care încă eri îi aduna atît de stăruitor, îi împrăştia acum a în doze enorme dealungul drumului.

Ar fi dat acuma totul, numai să n'audă măcar într'un plămîn al acestei fete, blăstămatele raluri! Cum ar fi vrut să trăiască şi el şi ea! Soarele zilei aşteptate de ei a sosit; dar soarele n'a împrăştiat întunericul, şi nu „în toamna tîrzie vor înflori florile".

Prinţesa Marusea muri, neputînd trăi în sudul Franţei nici trei zile...

* * *

Toporcov, după întoarcerea din Franţa, a început traiul de mai înainte. Din nou vindecă cucoane şi adună bilete de cîte cinci ruble. Dar se poate observa în el şi o schimbare. Cînd vorbeşte

cu vreo femee, se uită într'o parte, în spaţiu... Nu ştiu dece îl apucă fiori, cînd se uită la o figură femeiască...

Egoruşca e bine şi sănătos... A lăsat pe Caleria şi stă acuma la Toporcov. Doctorul l-a luat la el şi nu mai poate de dragul lui. Bărbia lui Egoruşca îi aminteşte bărbia Marusei, şi numai pentru asta îi îngădue lui Egoruşca să-i bea biletele de cîte cinci ruble.

Egoruşca e foarte mulţumit.

A. Cehov

(Tradus din ruseşte de A. Frunză)

Scrisori din Germania

Inimile pioase şi mistice, alături de sufletele înclinate spre patriarhalism, n'au putut vedea într'un oraş mare altceva decît icoana vie a lumii de-apoi,—actualizare terestră anticipînd scrîşnirea dinţilor într'un veşnic întuneric. Desrădăcinaţi ai unei lumi buccolice, confundată într'o linişte ce aminteşte spinoziana subt specie eternitatis, unde însăşi oamenii în slaba lor diferenţiare nu se deosebesc decît prin graiu şi mers de elementele naturii, ei sînt lipsiţi de coardele necesare pentru a se adapta unui mediu complex, într'un regim social enorm de variat. Un psiholog american spunea cîndva că în multiplicitatea atitudinilor faţă de relieful vieţii—subt raport fizic şi moral—omul se aseamănă unui echilibrist pe o sferă în continuă rotire.

Inşeilările acestea de atitudini vremelnice dau cetadinului noţiunea de durată, inspirîndu-i crezul că „c'est le provisoire qui dure". Invăţat să calce numai pe stîncă, ruralul îşi pierde numai decît cumpăna pe o asemenea platformă rulantă; de-aici blasfemul lui îndreptat împotriva maşinismului şi civilizaţiei din „tentacularele oraşe cu mii de ochi electrici"; de-aci mai ales nostalgia adînc strigătoare pentru tihnita viaţă din sînul naturii,—vechiul şi totuşi aşa de noul cîntec al lui „beau vieux temps". Sufletelor acestora de păstori, de monahi şi poeţi lirici le-a închinat J. J. Rousseau evanghelia omului-natură, căci numai tovarăşul lui Emil a putut afirma atît de lapidar că: „plus les hommes se rassemblent, plus ils se corrompent. Les villes sont le gouffre de l'espèce humaine".

Mai presus şi în afară de plîngerile rousseau-iste, oraşul mare —fie capitală apuseană sau port cosmopolit—poate fi socotit, din punctul de vedere al psihologiei, drept un examen al virtualităţilor pe care individul uman le poate realiza pe scara civilizaţiei. Parafrazînd o vorbă a lui Titu Maiorescu, s'ar putea susţine că există indivizi fără de rezistenţă celulară la complexitate, după cum unora nu le rezistă celula la cultură.

In structura sufletească a orăşanului, un psiholog analist de talia unui Marcel Proust ar găsi conţinută istoria lui homo faber dela primele dibueli ale silexului până la antrenamentul aeronautic al sburătorului peste Atlantic, Lindbergh.

Din acest punct de vedere, patriarhalii sînt daltoniştii civilizaţi întrucît le lipsesc organele menite să înregistreze lumea bronzului şi-a arcului voltaic. (De bună seamă e donchişotesc de riscat să credem că prezenţa civilizaţiei implică axiomatic apariţia culturii printr'un soiu de generaţie spontană. Sînt triburi în Africa de Sud care folosesc de o manieră ultra-europeană radio, fracul şi lumina electrică; toate acestea nu-i împiedică să aibă un orizont intelectual de proporţiile unui grăunte de mazăre, după cum expresia sentimentelor nu depăşeşte cu nimic afectivitatea omului gorilă).

Toate aceste gînduri îmi frămîntau mintea în cele dintâiu zile ale sosirii mele în capitala Germaniei. Plecat din tăcutul cuib al zărilor ieşene, unde timpul se deapănă mai lin decît fîlfîitul păsărilor călătoare sau apare ca o mlaştină în închipuirea autorului romanului „Venea o moară pe Siret", eram predeterminat să blestem tălăzuirea infernală a cetăţii visată o nouă *alma mater*.. Privind lucrurile mai deaproape (nu ştiu dacă din îndemn filosofic sau din lipsă de fantezie) am ajuns la convingerea că nimic nu poate fi mai vitreg înţelegerii unui mare oraş decît prejudecata dela J. J. Rousseau cetire.

Primele zile şi chiar săptămîni de şedere în Berlin prezintă un caracter eminamente higienic pentru idolii prin prizma cărora eram obişnuiţi din lecturi să apreciem viaţa şi sufletul german. In primul rînd, misticismul Germanilor de care se face atîta caz în comparaţie cu raţionalismul Francezilor nu atrage după sine, cum s'ar putea crede în teorie, nesocotirea realităţii concrete. Viaţa e atît de scrupulos calculată şi mecanizată în toate amănuntele, încît te întrebi cum de mai poate exista o chilie a clocotului intim în această osatură de fier. Cînd acţiunile se înlănţuesc more geometrico şi se pot prevedea quasi astronomic, ce greu îţi vine să atribui rocei drept izvor vulcanul adîncimilor invizibile! Impresia aceasta e mai puternică la Berlin, mulţumită faptului că Prusacii sînt cunoscuţi prin spiritul lor de ordine şi organizare. In capitala Republicei germane, cadenţa rigidă a soldaţilor lui Frideric cel Mare se răsfrînge ca un ecou în mişcările cotidiene ale berlinezilor. Totuşi, platoşa aceasta de aramă patinată nu este decît decorul unei lumi de veşnică viltoare. După cum Immanuel Kant făcuse din viaţa lui exterioară o armură de cavaler medieval pentru a fi stăpîn pe libertatea gîndurilor, la fel rigiditatea prusacă are tot un asemenea substrat.

Cred că'n imperioasa nevoe de a se regăsi pe ei înşişi, Germanii satisfac mai degrabă dezideratul socratic: „Cunoaşte-te pe tine însuţi" decît mărturisesc ardoarea de a se contopi în fiinţa

infinită a lui Dumnezeu. Pentru un ochiu de psiholog, sufletul german prezintă mari înrudiri cu adolescentul: la amîndoi, în urzeala firii lor, se poate observa acelaşi elan vital impetuos, răspicat în zeci de ramificaţii, neprecizat şi nedefinit către o ţintă clar determinată.

Poporul german îşi caută o manieră de viaţă, un stil artistic sau un sistem filosofic.

Respectul pe care îl poartă Francezilor se datoreşte tocmai faptului că aceştia au reuşit să-şi cristalizeze geniul naţional în fruntarii perfect imutabile. In această privinţă îmi amintesc că Bréhier în volumaşul „Histoire de la philosophie allemande" făcea justa observaţie că filosofia germană nu isvorăşte din subiect (ca în raţionalismul francez) şi nici din obiect (ca în empirismul englez) ci variază ritmic între obiect şi subiect, mecanizînd spiritul sau spiritualizînd natura. Dar în afară de filosofie, exemple care să ilustreze această inconsistenţă, această devenire, ne oferă însăşi viaţa zilnică cu cortegiul ei nesfîrşit de contraste şi acţiuni comice. Nimic nu poate fi mai jignitor pentru un latin decît să vadă pe cineva mîncînd fără nicio jenă la operă, la expoziţii sau muzee! Pentru Germani asemenea contraste se anihilează într'o sinteză nesupărătoare şi comună ca teza şi antiteza în dialectica cugetătorului lor berlinez Hegel.

Dacă admitem ca bună definiţia lui Bergson că: le comique c'est du mécanique plaqué sur du vivant", atunci se poate spune a priori că Germanul îţi poate servi ca obiect de rîs. In primul rînd—şi în mare—oferă prilej de comic însăşi viaţa intim clocotitoare care e solidificată într'un mecanism cronometric de înaltă preciziune. In mic, alte ilustraţii te urmăresc diabolic la fiece pas. Iată, de pildă, un individ cu o coroană de flori ducîndu-se desigur la înmormîntarea unui prietin scump. E îmbrăcat, deşi are figură de lucrător necăjit, solemn: frac, joben, cravată neagră, însă în picioare poartă... bocanci.

Inainte de a vorbi de viaţa universitară, aşi dori să însemn o observaţie care mi se pare foarte caracteristică. E vorba de demnitatea cu care fiecare German îşi cinsteşte profesiunea sau meseria. Un măturător de stradă, un portar de cale ferată sau un taxator de tramway îşi îndeplinesc îndatoririle cu atîta seriozitate şi gravitate încît fac impresia că execută din oficiu divin, că slujesc comandamente decizive în Stat şi Cosmos. E aşa de mare identitatea între slujbă şi funcţionar, de pare că în Germania domneşte armonia prestabilită în acest domeniu. Mă gîndesc cu strîngere de inimă că'n ţara noastră slujbaşul se consideră înainte de toate un năpăstuit al soartei şi abia tîrziu, după ce a smuls compătimirea petiţionarului, începe să se gîndească la datorie.

Cît priveşte Universitatea berlineză, fără să aibă mirajul vremurilor cînd era păstorită de Fichte, Hegel, Helmholz sau Mommsen are încă o fulgurantă galerie de personalităţi, demne să-i ridice faima şi să-i trîmbiţeze renumele. E deajuns să amintim că în corpul profesoral academic figurează Stammler, Sombart, Cu-

nord, A. Einstein, Spranger şi Dessoir,—somităţi ştiinţifice care au depăşit de multă vreme hotarele patriei. La secţia filosofică, atracţia studenţilor se face în două focare întocmai ca în cîmpul unei elipse. Intr'un centru stă Profesorul Max Dessoir, esteticianul de mare anvergură, recunoscut pentru talentul său oratoric desăvîrşit. Elocvenţa lui Dessoir are drept sprijin o claritate de cristal, un ritm domol al debitului, un vocabular îngrijit şi poetic pe lîngă o fascinantă posibilitate de a stăpîni complexitatea formelor verbale pasive, reuşind uneori să termine o frază în cinci verbe deosebite. In schimb lecţiile lui sînt reci şi lipsite de entuziasm, — s'ar putea spune adevărate monumente de ghiaţă. Chiar subiectele care reclamă căldură prin însăşi esenţa lor sînt expuse cu brumă. In această privinţă cred că Profesorul Dessoir este un artist parnasian care reuşeşte la perfecţie să dea cadre clasice şi olimpice, conţinuturilor romantice. (La una din prelegerile despre „Filosofia artei" am aflat dela acest dascăl că printre filosofii artişti trebue socotit însuşi... Kant!).

In celălalt focar stau Profesorii Köhler şi Wertheimer, cunoscuţi în lumea psihologilor ca afişatori ai teoriei formei, *Gestalttheorie*. Pripita universalizare a noţiunii de formă, făcută de Köhler în ştiinţile naturii, unde legile nu sînt socotite sumaţini ci Gestalt-uri, şi de Wertheimer în logica formală, dau cursurilor aerul unui hocus-pocus pueril şi neîndeminatic. Desigur că doctrina formei va fructifica cercetările psihologice, însă ca şi freudismul trebue curăţată de numeroase exageraţii.

Un alt profesor, care deşi n'are talentul oratoric al lui Dessoir şi nici concepţiile originale ale psihologilor *gestaltişti* însă recrutează un auditor destul de impozant este logicianul H. Maier.

In genere, atmosfera filosofică germană e străbătută de un puternic curent idealist şi spiritualist. O concepţie materialistă fără fundament critic în teoria cunoaşterei, ar apărea astăzi drept fantezie beletristică. (Intr'o viitoare scrisoare, voiu căuta să schiţez curentele din actuala cugetare germană).

Pentru a pune punct rîndurilor de faţă ţin să pomenesc şi impresiile lăsate de oaspeţii străini ai Berlinului, de Max Adler, André Gide şi Nansen. Incep cu André Gide.

L-am văzut pentru prima oară la ieşirea din Deutsches Künstler-Theater, unde avusese loc o şezătoare artistică în memoria marelui său prieten dispărut Rainer Maria Rilke. Figură de judecător roman cu trăsături severe, îndulcite doar de un zîmbet şiret de om doritor de distanţe, romancierul francez îşi găseşte timp să cimenteze „o atmosferă de camaraderie între popoarele creatoare ale Occidentului" activînd în chip foarte serios la lucrările societăţii germano-franceze din care fac parte între alţii Georges Duhamel, Albert Einstein, Henri Lichtenberger, Thomas Mann, Ernst Robert Curtius, Elie Faure, Henri Focillon, Hugo v. Hofmansthal, Edmond Jaloux, Lucien Lévy-Brühl, Anatole de Monzie, Jules Romains, Max Scheler şi Stefan Zweig.

In scurtul schimb de cuvinte avut cu maestrul literelor franceze, am reţinut interesanta afirmaţie a lui André Gide că „ştie să preţuiască în publicul romînesc un lector inteligent".

Pe Max Adler, sociologul marxist dela Universitatea din Viena, l-am ascultat conferenţiind despre „Marxism şi ideologie". Dialectician cu resurse inepuizabile, moştenire talmudică în familiile de rabini, Max Adler înfăţişează pregnant şi simbolic tipul Evreului ca doctrinar profetic. Infăţişare exterioară de negustor de haine vechi, cu dinţi stricaţi, cu ochi doldura de conjunctivită acoperiţi de două perechi de ochelari, vraja cuvîntului rostit de Adler pare încarnarea hidosului Socrat fermecînd prin divinitatea gîndurilor sale. Karl Marx—in interpretarea subtilă a profesorului vienez—nu mai apare materialistul cras care vede în stomah însuşi motorul existenţii, ci un idealist de prima mînă, un monist spiritualist.

Cu Nansen, îndrumătorul copilăriei noastre în lumea gheţurilor polare, am încercat o mare şi puternică deziluzie. In închipuirea mea nădăjduiam să găsesc un bunic sfătos, un moşneag duios şi cu haz care să povestească nepoţilor la lumina tăciunilor din vatră amintiri din vremea tinereţii cu întîmplări minunate din nouă ţări şi nouă mări. Cine a silabisit primul roman „Spre Pol", cine a adormit seri dearîndul cu fruntea obosită pe această urzeală de poveşti, încearcă un simţămînt ciudat de năruire şi ameţeală atunci cînd i se oferă prilejiul să vadă pe Nansen îmbrăcat de mare ţinută, captivînd pe savanţii membri ai Academiei din Berlin cu discuţii ştiinţifice despre... „Mişcările isoterice ale scoarţei pămînteşti şi ale suprafeţelor continentale".

E prea posibil, ca durerea încercată prin cunoştinţa lui Nansen să fie echivalentul bucuriei de a fi cunoscut pe André Gide şi Max Adler. Regret profund că echilibrul armoniei universale se satisface cu amintirile sfinte ale copilăriei mele !

George Ştefănescu

Berlin, Mart 1928

Cronica literară

Alte cuvinte despre „Cuvintele potrivite"
de d. Tudor Arghezi

> Se ştie demult că natura copilului şi a poetului sînt înrudite. Şi unii şi alţii se joacă.
>
> *M. Ralea*, „Interpretări".
>
> Aceasta îmi pare că este poezia adevărată—jocul cu imagini, cu ritmuri, cu rime, iluzionarea sinceră, credinţa în imaginile create.
>
> *G. Ibrăileanu*, „Scriitori romîni şi străini.
>
> L'objet pour lui (l'artiste) c'est la configuration musicale ou plastique d'images contagieuses, obtenues selon un procédé de synthèse et de „ramassement" et traduites en rytmes et en sonorités.
>
> *H. Massis*. „Réflexions sur l'art du roman".

Arta D-lui Arghezi nu e un simplu joc, ea este mai mult decît un „passe-temps" favorit. Altceva, chiar, decît o exclusivă ocupaţie. E nevoia imperioasă de a manifesta şi împărtăşi altora singerarea cărnei sale spirituale. Poezia d-lui Arghezi are seriozitatea energică şi adîncă a marei arte: e reflexul unei tragice realităţi sufleteşti. Ca orice poezie adevărată, aceia a d-lui Arghezi este străbătută de sentimentul tragic al vieţii. Este un lucru demn de remarcat că acest întunecat sentiment al existenţei îl întîlnim în toate creaţiile mari ale literaturii, ca un germene fecund, din care răsar nenumăratele probleme şi întrebări adresate necruţător sufletului. Dacă, de pildă, unii nu văd în poezia celebrului Valéry decît o ireală şi splendidă împietrire, să-şi plece

atent urechea la dezamăgita spovedanie, pe care acesta ne-o face în „Monsieur Tëste".

Poezia d-lui Arghezi s'a elaborat lent. „Cuvintele potrivite" le-a scris într'un timp îndelungat. „Puţinii mei prietini—spune poetul—îşi vor aduce aminte că-mi pusesem de gînd, însă cu seriozitate, să scriu până la patruzeci de ani o carte. Nu m'am ţinut de cuvînt: am mai întîrziat şapte".[1] Nu întîlnim la d-sa facilitatea simpatică şi primitivă, „creaţia poetică tinde să coincidă cu emoţia estetică, spre a se apropia de joc[2]"— din care un actual exemplu ar fi poezia tînărului Ciurezu:

> Cic-cicoare
> cintătoare,
> din glădicii
> plini de floare
> (din volumul „Răsărit")

Nici jocul mai reţinut şi mai savant al lui Francis Jammes:

> Elles m'ont dit: Vous êtes le poète
> auquel rêvent nos cœurs en fleurs qui pleurent
> (Elégie neuvième. „Le Deuil des Primevères").

cu toate că subt şlefuirea îndelungată, dureroasă, a versului apare cu greu stăpînită, spontaneitatea prodigioasă a isbucnirei primare. Dar această isbucnire este de altă natură, mai sumbră, mai tristă. Poartă pe ea pecetia unei înfrîngeri, a unei revolte ce n'a putut fi înăbuşită întotdeauna. Uneori, ea erupe roşie şi caldă, galop de ură, de imprecaţii:

> Un ochi să se stingă şi să se sugrume
> Clipind de-amăruntul întors către lume,
> Celalt să-ţi rămiie holbat şi deschis
> Şi rece, 'mpietrit ca'ntr'un vis.
> (Blesteme).

Jocul multiplu al sonorităţilor şi al imaginilor, amestecul de umbre şi lumini, ţesutul vast şi complicat al nuanţelor, al tonurilor armonice, izvorul şi apele poeziei, totul a fost frămîntat, chinuit cu mîna silnică a poetului, topit şi turnat în tipare nouă, neaşteptate. Totul trebuia adequat unei explosive cadenţe lăuntrice. Poezia d-lui Arghezi e mai mult decît un instrument de senină contemplare a unor pasiuni trecute. Sînt în versurile d-sale atîtea strigăte de întrebare, de îndemn, de răscoală, atîta clocot interior, încît supapele de siguranţă ale artei şueră asurzitor,

1 *Ars poetica*. „Adevărul literar şi artistic".—1927.
2 Tudor Vianu: *Arta şi jocul*. „Revista de filosofie", Nr. 1. 1928.

vestind neputincioase că numărul atmosferelor s'a ridicat la maxim. In fiecare vers arghezian stă inchisă potenţialitatea de pătrundere şi devastare a unei schije.

Arareori, poezia d-lui Arghezi e calmă. Dar de un calm îngheţat, aspru, rece până la puterea nefirească de a carboniza. E liniştea de stihii şi de spaime, în care se pregătesc furtunile. Chiar înfringerea împrăştie un parfum amar şi tare de semeţie. De pildă, în versurile,

> Doamne, aşa obişnuit eşti, biet,
> Să risipeşti făptura ta încet.
> Prefaci în pulbere măruntă
> Puterea dirză şi voinţa cruntă.
> (Psalm.)

compătimirea din epitetul „biet" echivalează cu o adevărată sfidare.

Neastimpărul sufletesc al poetului ne este împărtăşit drept, fără lamentări. Plînsul e interior. Plînsul comprimat şi nobil, în care lacrimile cad pe inimă.

* * *

D. Arghezi e omul tuturor experienţelor spirituale. Cea mai caracteristică ipostază sufletească a poetului este desigur cea religioasă. D. Arghezi nu crede. Sau, poate, a crezut odată. E un modern: se analizează cu sete, cu înverşunare, cu toate luminile raţiunii întoarse spre inimă. Şi-a desprins credinţa din realitatea întregului sufletesc şi ea s'a fărîmat şi a pierit, aşa cum se risipeşte argintul viu scos din vasul care-l păstra. In sufletul d-lui Arghezi, sentimentul religios e astăzi absent ca într'o facultate de teologie. „Cunoaşte-te pe tine însuţi" e un precept păgîn. Cu toate astea, poetul scrie „psalmi". Ghiceşti însă în ei efortul penibil, pe care-l face, vrînd să se apropie, aci temător, şi plecat, aci îndrăzneţ, de strălucirea ne mai aflată a Domnului:

> Pentru credinţă sau pentru tăgadă
> Te caut dirz şi fără de folos.
> Eşti visul meu, din toate, cel frumos
> Şi nu'ndrăznesc să te dobor din cer grămadă.
> (Psalm.)

sau modestia cam silită cu care-şi recunoaşte neştiinţa şi omeneasca îngrădire a puterilor:

> Sînt, Doamne, prejmuit ca o grădină
> In care paşte-un mînz
> (Psalm.)

Vă mai aduceți aminte de uriașa, inutila zbatere a lui Papini în „Omul finit“? Zbuciumul d-lui Arghezi n'a fost prea mare. L-a căutat pe Dumnezeu mai mult din curiozitate: să-l „pipăe“, cum spune d-sa. Cu ideia preconcepută că ar fi gol pe dinăuntru. Intr'o zi, sincer, și-a lepădat rassa. Dar cu toate că acum s'au prăsit șoareci în comănacul părăsit, poetul a păstrat o rămășiță de teamă. O urmă de amărăciune. Un sentiment de limitare.

Iubirea, în poezia d-lui Arghezi, nu ocupă un loc însemnat. Poetul nu resimte emoție decît atunci cînd înfrățește acest sentiment cu trecutul: tinereța retorică și caldă a primei tresăriri de dragoste:

> O, tu acea de altădată,
> Ce te-ai pierdut din drumul lumii!
> Care mi-ai pus pe suflet fruntea
> Și-ai luat într'însul locul mumii,
> Femee răspîndită'n mine
> Ca o mireasmă 'ntr'o pădure...
>
> (Psalmul de taină)

Aproape nicăieri însă, nu cîntă prezentul vreunei făpturi grațioase și albe. Astăzi privește lucrurile cu ochiul enorm și rece al minții, și față de trecutul iubirii, păstrează doar un surîs de tăioasă ironie:

> De ce te zămislii atunci din lut
> Și nu-ți lăsai pămîntul pentru oale?
>
> (Jignire)

Se afirmă că d. Arghezi nu are sentimentul naturii. Că are, în schimb, o vădită predilecție pentru mătăsuri, broderii, catifele, nestimate, metale prețioase și jocuri de umbre. Dar această predilecție e de un puternic colorit autohton: smaraldele stau încrustate pe tiara vreunui prelat de-al nostru, fâșiile de întuneric plutesc în unghere de biserici de sat și mătasa e croită din lumina bogată a cerului romînesc:

> Lumina duce omenirea'n poală
> Și pipăitu-i neted de atlaz
> Pune găteli la suflet și grumaz
>
> (Vînt de toamnă)

Se inzistă mult asupra asemănării poeziei d-lui Arghezi cu aceia a lui Baudelaire, subt raportul înclinării spre artificialitate. Trebue remarcată, însă, o accentuată nuanță. La Baudelaire,

artificialitatea e foarte pronunţată, devine de multe ori o adevărată pasiune, o creaţie din care s'a eliminat cu totul natura spre a se face loc exclusiv artei. In «Rêve parisien», de pildă, Baudelaire a visat „un paysage extra-naturel, ou plutôt une perspective faite avec du métal, du marbre et de l'eau et d'où le végétal est banni comme irrégulier. Tout est rigide, poli, miroitant sous un ciel sans soleil, sans lune et sans étoiles".—Dimpotrivă, d. Arghezi se mulţumeşte ca prin aceste elemente de artificial să dea noi definiri naturii, care de cele mai multe ori e prezentă în poeziile sale; bineînţeles, cu un aspect schimbat şi cu însuşiri decadente.

D. Ralea atribue această înclinare decadentă, epocii în care s'a format poetul. [1] Poate fi însă şi o trăsătură temperamentală sau o reacţie contra unui abuz contrariu. [2]

* * *

Flagelle toi! Parais l'impatient martyr
Qui soi-même s'écorche
Et dispute à la flamme impuissante à partir
Les retours vers la torche!
(Paul Valéry.—„La jeune Parque")

Avem o armonie argheziană, ciudată, neîntîlnită până acum. Şirul tradiţional al cuvintelor e frînt de nenumărate ori, răsucit în loc cu toate resorturile plesnite, risipit ca un fum. Inchegat apoi intr'o alcătuire nouă, ca să-şi acorde sunetele cu acordurile de taină ale sufletului, ca să se lipească bine de el. Poezia d-lui Arghezi e în pas cu toate atitudinile sufleteşti.

Artiştii au căutat întotdeauna să lămurească, să justifice intuiţia primară a operei lor. Cei mai mulţi, însă, n'au recurs la un autentic procedeu critic, ci s'au pierdut în lungi şi inutile discuţii. Teama de nebulos i-a făcut să prelungească procesul de creaţie, să întîrzie, să veştejească în explicaţii tresărirea de o clipă a tainei dintâiu. Fulgerul primar îşi iroseşte culoarea şi forţa, ajunge la noi falşificat de excesul de comentarii, sau nu mai ajunge: cade ucis de lungimea drumului străbătut şi de nedumerirea încercată la toate răspîntiile.—In intensa muncă de creaţie

---

1 T. *Arghezi*. „Viaţa Romînească", Nr. 6 şi 7, 1927.

2 Ca un suggestiv exemplu de acest fel de abuz se pot cita următoarele versuri ale pe nedrept uitatului Coşbuc:

Cît de frumoasă te-ai gătit
Natură, tu! Ca o regină!
Cu umblet drag, cu chip iubit

(Vara)

a d-lui Arghezi, latura critică depăşeşte adesea pe cea pur artistică. Odată ajuns la o etapă a realizării plastice, îl ghicim pe d. Arghezi refăcînd drumul înapoi, spre izvorul inspirației, să cerceteze dacă nu cumva ne-a prezentat *masca* în locul feței. Ce departe sîntem de primitiva şi facila inocență a jocului! Călătoria aceasta critică, îndărăt, a folosit mult poetului, căci l-a silit să elimine întreg balastul de adaos. Ne-a uşurat nouă cetitorilor înțelegerea sufletească a poeziei sale. O torță arde, undeva, la un început de drum. Poetul e veşnic în preajma ei. Te cheamă, te prinde de mînă şi te împinge în flacără.

In aproape treizeci de ani, d. Arghezi a scris pentru tipar numai o sută de poezii. Cred că douăzeci şi nouă de ani din acest răstimp, a şters, a tăiat şi a aruncat în foc. A păstrat numai ce era rezistent, sănătos.

Gîndim „gramatical". Mai mult sau mai puțin corect. Orice gînd se naşte şi se manifestă verbal. Schimbul de conținuturi sufleteşti se face prin filiera cuvintelor, convențional. Niciodată nu se ciocnesc, fecund, sufletele, ci numai îşi strîng mînile, indiferente, prin mănuşa impermeabilă a limbajului. Pe piața frămîntării umane nu circulă gînduri, ci fraze. Intocmai cum valoarea, statornică a aurului se evidențiază banal în monete, inele şi cercei. Dar cîți dintre noi i-am zărit, oare subt temeliile munților, puritatea filonului? Lucrul acesta l-a încercat d. Arghezi:

> Unde ni-i cheia, unde-i păzitorul
> Să sfarme zăvorul
> Şi să vedem în fundul nopții noastre
> Mişcîndu-se comorile albastre?
>
> (Descîntec)

şi a izbutit. Cu un gest viguros şi simplu, ne oferă realitatea formidabilă a sufletului, nealterată de nici un conveționalism de exprimare. Trebue cu insistență subliniat faptul că d. Arghezi nu se slujeşte de forme fixe de poezie. Energia lăuntrică a domnieisale ar fi început anevoe în tipare rigide. Ritmul interior e întrerupt, neregulat. Cînd stăpînit şi domol, cînd duşmănos şi rebel, explosiv. Deaceia factura versului arghezian e deosebită.

D. Arghezi construeşte fraza după canoane personale. Cu o rară îndrăzneală, dar şi cu toți sorții de isbîndă, strîmbă curgerea comună a vorbirii şi-i mută încheeturile în vederea unei plastice bizare. Foloseşte cu egală înțelegere mlădierile vechi ale limbii, cum şi contorsiunile contemporane ale ei. Oriunde a ghicit mugurul timid al unei construcții, i-a spart învelişul şi a iscat-o fragedă şi vie. Iar cînd n'a avut vreuna la îndemînă, a inventat-o pe deantregul. D. Arghezi e un maestru neîntrecut în alcătuirea şerpuirilor de grai ajustate pe măsura intențiilor:

Mormînt închis la sgomotul de-afară
Contemplu-a cirtiţelor bucurie
Lingîndu-şi puii cu idolatrie,
Băloşi sub steaua mea polară.

(Vraciul.)

Evident că epitetul este elementul de vervă şi de fast al propoziţiunii. Chiar scriitorii sobri îi recunosc această calitate. Bunăoară, Proust. Nu e un lucru mai puţin adevărat însă că abuzul de adjective dă stilului o lipsă de flexibilitate, o prolixitate care întunecă şi deviază linia gîndirii. D. Arghezi a înlăturat, sau mai bine zis a evitat dilema într'un mod cu totul ingenios. Neputînd să se dispenseze de calităţile epitetului, s'a răsbunat deslipindu-l de substantiv şi izolîndu-l în toate colţurile frazei, să stea, acolo, mirat şi singur, ca o nouă parte de cuvînt.

D. Arghezi ne-a dat o mare lecţie de tehnică literară. Ne-a arătat că flexiunile limbii romîneşti nu sînt atît de ţepene cum vor unii să creadă şi că vorbelor ei puţine li se pot îmbina, cu răbdare şi iubitoare înţelegere, nuanţe noi, nebănuite posibilităţi de exprimare. Ne-a furnizat formidabila demonstraţie că realitatea spirituală a unui neam trebue să aibă şi *are*, în materialul maleabil şi viu al limbei, un desăvîrşit instrument de manifestare. D. Arghezi cunoaşte cu preciziune—şi la nevoe o poate mări—puterea de sens şi de lovire a cuvintelor simple.

Unii critici văd în versurile d-lui Arghezi o stîngăcie, o greutate în exprimare, „o mare energie sufletească lipsită de facultatea de exprimare" [1]). Credem, mai degrabă, că nu poate fi vorba aci de o tară organică şi că discuţia se poate deplasa cu succes în jurul încercării, de cele mai multe ori reuşite, a poetului, de a inova ritmul poeziei. Şi putem afirma că d. Arghezi compune de multe ori curgător, corect; de pildă, în „Psalmul de taină", „Tu nu eşti frumuseţea", etc., sau în poezia „Lingoare" unde imită fără efort cadenţa versului popular.

* * *

Poezia d-lui Arghezi e o poezie de atitudini ferme, îndrăsneţe. Nu este aceasta rezultatul unui optimism. Dealtfel, a pune problema optimismului şi a pesimismului în poezie, este o zadarnică pierdere de timp. Oamenii mari nu sînt, precis, nici optimişti şi nici pesimişti. Dar e mai verosimil să-i socoteşti idealişti. Iar cînd zici „idealism" trebue să înţelegi că nu idealurile sînt frumoase, ci inutila nobleţă de a crede până la urmă în ele. D. Arghezi crede în forţa de creaţie a sufletului, adoră „acea realitate masivă, iluzia", cum ar spune celebrul Chesterton. Astfel pusă, problema se limpezeşte şi, mai ales, se înalţă.

1) M. Ralea: *T. Arghezi*, „Viaţa Romînească", No. 6 şi 7, 1927.

Versurile argheziene impresionează prin nenumăratele întrebări, prin noianul îndemnurilor şi revoltelor ce fierb în ele. D. Arghezi afirmă cu tărie că realitatea sufletească trebueşte trăită sincer, integral:

> Că sufletu-i o sabie sticloasă
> Care trebueşte trasă
> Să-i scântee stelele'n luciu
>
> (Graiul nopţii).

Această poziţie este unică în literatura noastră în care domină senina măreţie a dezamăgirii eminesciene, destrămarea formidabilă şi domoală a învinşilor d-lui Sadoveanu, păruirea lentă a eroilor moldovanului răsărit din greşală între ruinile Tîrgoviştei, Ion Al. Brătescu Voineşti, graţia discretă a d-rei Otilia Cazimir şi frumuseţea de sensualitate şi visare a „Medelenilor". Cel puţin, cazul romanului „La Medeleni" e caracteristic. Dănuţ şi Olguţa ne apar generos clădiţi atît trupeşte cît şi moralmente. Dar excesul de sentimentalism le diluează voinţa, le distruge, în însăşi esenţa lor, forţele hrănitoare ale sentimentului, le denaturează toate atitudinile hotărîte: îndrăsneala lor factice se reduce adeseaori la impertinenţă. Abia atunci cînd ei cad învinşi, îi putem iubi în marele înţeles al cuvîntului şi putem mărturisi că ceiace ne-a reţinut atenţia încordată a fost minunatul dar epic —de amănunte şi situaţii neaşteptate—al domnului Ionel Teodoreanu. Noi n'am cunoscut eroi îndărătnici şi neînfricaţi, de talia celor balzacieni. La noi izbutesc cei ce se tîrăsc. In fundul scrisului romînesc, stă, şiret şi uns, prototipul lor: Dinu Păturică. Literatura noastră e în mare parte, o literatură de şovăiri şi de capitulări.

Pentru întâia oară, d. Arghezi cere pentru suflet dreptul de a sui calvarul tuturor încercărilor umane, de a merge, puternic şi sincer, mereu înainte. Clocoteşte în versurile d-sale, o energie nebănuită. Observaţi, numai, duritatea şi forţa de izbire a cuvintelor folosite de poet şi de cîte ori revine ca o obsesie, sonoritatea aspră şi vitală a cuvîntului „albastru". Cerul d-lui Arghezi nu e niciodată roz sau violet ca al dulceagului Samain.

Iată, am dori ca acest imn al energiei spirituale să trezească un echivalent în literatura epică! Să avem şi noi un Rubempré sau un Rastignac!

Era un lucru firesc ca frămîntarea argheziană mereu tînără cu articulaţiile ferite de podagra unui exces de artă, să se reverse nu de puţine ori, peste hotarul de carton pus poeziei de către esteţi. Lumina acestui neastîmpăr se strecoară în toate ungherele sufletului. Cu predilecţie acolo încep umbrele, unde se întîlnesc, veseli că însfîrşit s'au revăzut, Dumnezeu şi Dracu. Privit subt acest din urmă punct de vedere, d. Arghezi nu

este numai cel mai mare poet al vremurilor romîneşti de azi, dar e şi un mare poet modern.

Fiindcă „modern" nu înseamnă formula comodă, în dosul căreia se ascunde absenţa unui talent, ci o expresie menită a desemna un impresionant zbucium interior.

Vasile V. Georgescu

Cronica externă

Călătoria Ministrului nostru de Externe în străinătate și afacerea optanților unguri.

Romînia își caută încă pozițiunea sa normală în configurațiunea europeană. Punctele sale cardinale sînt două: organizarea unui sistem politic care să garanteze respectul tratatelor și obținerea unor prietinii utile pentru actuala operă de consolidare națională ca și pentru o altă ipoteză a echilibrului european.

Intre aceste două principii există totuși o contradicție. Ea nu este însă nici esențială, nici infailibilă. Ea se poate rezolva pe baza dualității organice a vieții politice și a necesităților comandate de instinctul de conservare. Ea se justifică prin îndoita înfățișare a adevărului istoric și prin definițiunea însăși a înțelepciunii. O țară care nu este o „Mare Putere" trebue să-și organizeze viața pe baza mai multor ipoteze. O țară, care nu este o „Mare Putere" nu are dreptul să reprezinte cu intrasigență o singură afirmație. O țară, care nu este o „Mare Putere" este datoare să cuprindă în sistemul său internațional punctele de întîlnire ale direcțiunilor Marilor Puteri. Astfel se asigură durata și progresul statului și se întemeiază apărarea națională. Totdeodată i se garantează libertatea economică și politică prin concurența autorizată a Marilor Puteri. O țară este o Mare Putere cînd reprezintă în momentul istoric o forță de expansiune și posedă mijloacele necesare ca să o asigure. Ea însemnează o voință de influență și propune altora un punct de vedere. Are o „politică" și un sistem de garanție.

Ea tinde la instituirea unor sfere de influență, la acapararea de sateliți. Celelalte țări trebue să se apere. Apărarea lor nu consistă în izolare, nici în simplificarea vieții naționale la mijloacele proprii. Dimpotrivă, ele trebue să se gîndească la stabilirea unei libertăți, a unui joc liber al influențelor păstrîndu-și dreptul de preferință.

Romînia nu poate căuta numai la Paris direcţiunile generale ale politicii sale străine. Nici nevoile sale de apărare teritorială, nici trebuinţile sale de consolidare economică şi financiară nu i-o îngădue. „Romînia are nevoe de cît mai multe prietinii"—a spus ministrul nostru de externe cu ocazia călătoriei sale în Europa. Formula ar fi excelentă dacă, în realizarea sa practică, n'ar avea nevoe de o restricţie capitală. Cît mai multe prietinii—cu condiţia ca una nouă şi îndoelnică să nu pericliteze două mai vechi şi mai importante. Cît mai multe prietinii,— cu condiţia ca atunci cînd devin protecţiuni să reprezinte o forţă şi un principiu.

Germania, nu Italia, iată ce am fi voit să scriem în fruntea acestei cronici.

Germania este o mare putere; Italia nu este o mare putere. Germania grupează astăzi adeziunea activă a Statelor care vor modificarea tratatelor precum şi simpatia multora dintre foştii neutri. Germania înfăţişează în Europa a doua ipoteză a vieţii internaţionale, a virtualităţilor ei. Este o ţară bogată şi puternică. Are o producţiune de prima importanţă pentru ţara noastră şi o nevoe considerabilă de debuşeul nostru. Germania reprezintă în politica continentală un tablou—dacă mi se îngădue această expresiune. Franţa, pe celălalt. Romînia poate juca pe amîndouă, garantîndu-se respectiv. Şi o asemenea politică este practicabilă fiindcă Franţa însăşi o admite mai uşor decît o orientare a noastră către Italia. Toată politica Italiei de agitaţii contradictorii şi de slăbire a tratatelor este mai periculoasă pentru Franţa şi pentru ordinea europeană decît acţiunea sistematică şi prevăzută a Germaniei. Franţa are o dorinţă de colaborare cu Germania şi aceasta din urmă are cel puţin un interes actual să păstreze bune raporturi cu prima. Europa nu poate să-şi asigure liniştea şi securitatea decît prin apropierea acestor Puteri. Romînia ar sluji pacea şi interesul său propriu printr'o înţeleaptă şi abilă colaborare cu cele două state. Piaţa romînească s'ar dezvolta dacă ar beneficia de concurenţa liberă a comerţului şi a capitalului francez şi german. Nici numai cu Wilhelmstrasse cum făceam până la războiu, nici numai cu Quai d'Orsay cum facem dela războiu încoace.

Ce putem căuta însă la Roma?

Şeful guvernului fascist caută în contradicţiile proprii, şansele unei izbînde ipotetice. Toată acţiunea sa externă se desfăşoară pe planul negaţiunilor şi-şi caută avantagiile în perturbările pe care vrea să le producă. Nici cu respectul tratatelor, nici contra acestora. Nici cu învinşii, nici cu învingătorii. „Italia se află cu viii şi morţii la Brenner" noua graniţă consacrată de tratate. Dar Mica Inţelegere nu are dreptul să stea de strajă la graniţele pe care i le garantează aceleaşi tratate. Italia, cu drept cuvînt, nu admite o intervenţie străină în politica sa minoritară. Ea încurajează însă Ungaria în revendicările sale iredentiste.

Altădată, am arătat toate şovăelile şi antinomiile politicii fasciste. Astăzi, vrem să reţinem numai ceiace este stabil în preocu-

parea Ducelui: ostilitatea faţă de Iugoslavia. Problema Adriaticei, o vagă dorinţă de hegemonie în Balcani, o statornică nevoe de agitaţie pentru a conserva coeziunea internă, întreţin această ostilitate. Dar, vrînd să-şi organizeze un sistem politic care să paralizeze Iugoslavia, Italia loveşte direct şi fatal în interesele romîneşti. Mica Inţelegere trebue dezagregată şi Ungaria autorizată să reclame zilnic modificarea tratatelor. Din această situaţie, Italia nu poate eşi şi îi este atît de supusă, încît se sbate într'o contradicţie radicală: Italia proclamă dreptul Ungariei de a cere modificarea tratatelor şi vrea să demonstreze viaţa provizorie şi fragilă a lor; dar Italia cere respectul tratatelor în ceiace priveşte graniţele pe care i le acordă şi drepturile pe care i le garantează.

Italia nu are decît două prietinii: Ungaria şi regimul actual din Albania.

Franţa însăşi nu poate vedea cu ochi buni o apropiere romîno-italiană. O asemenea încercare din partea Romîniei ar fi văzută în Franţa ca o încurajare a agitaţiilor fasciste în Europa şi o adeziune a noastră la planurile tulburi ale Ducelui. Mica Inţelegere ştie că astfel s'ar pune în cumpănă existenţa sa.

Chestiunea Saint-Gotthard a fost o dovadă. Contrabanda de arme, probînd înarmarea clandestină a Ungariei, dădea ocaziunea Micei Inţelegeri să exercite funcţiunea sa esenţială. Organism înfiinţat să supravegheze respectul tratatelor pentru ca să garanteze astfel viaţa liberă a Statelor componente, Mica Inţelegere trebuia să-şi afirme unitatea şi intransigenţa. Pe o chestie fundamentală ca aceasta, ea avea datoria să protesteze colectiv şi solemn în faţa Societăţii Naţiunilor. Ungaria ar fi aflat chiar de a doua zi după contrabandă că Mica Inţelegere este unanimă să dezaprobe orice violaţiune a tratatului şi decisă să pună în mişcare toate mijloacele sale paşnice pentruca să-i asigure respectul. Procedura aceasta n'a fost însă aplicată. Protestul a venit cu întîrziere. Marile Puteri au intervenit între timp în direcţiunile cele mai deosebite, opinia europeană n'a mai crezut în gravitatea chestiunii şi Ungaria, vinovată, a profitat de şovăelile Micei Inţelegeri. Toată lumea a avut impresia că influenţele surde ale Italiei au determinat disensiunile dinăuntrul Micei Inţelegeri. Chiar de nu ar fi fost aşa şi totuşi acest svon are o considerabilă importanţă. Hotărîţi să punem acţiunea noastră externă subt semnul Societăţii Naţiunilor, trebue să ţinem seamă de mijloacele ei publice şi de sentimentele opiniei mondiale.

Politica Romîniei se poate adapta desigur la jocurile succesive ale influenţelor europene. Trebue să păstreze însă cîteva direcţiuni ferme şi să respecte principiile existenţei sale naţionale. Aceste cronici au înregistrat cu îngrijorare şovăelile noastre între Italia şi Mica Inţelegere. Ultimele declaraţiuni făcute de d. Mussolini Lordului Rothermeere sînt un grav şi definitiv avertisment pentru Romînia. Istoria va înscrie însă lăudabila voinţă a guvernului nostru de a apropia Italia de Mica Inţelegere.

* * *

In afară de scopurile de politică generală şi de rezolvirea cîtorva chestiuni în litigiu, călătoria Ministrului nostru de externe se lega de asemenea de afacerea optanţilor. Recomandaţiunea făcută în Septembre de către Societatea Naţiunilor avea nevoe de adeziunea fermă a tuturor membrilor Consiliului pentru ca să se pună odată capăt unui proces, în care Romînia dăduse dovadă de cel mai larg spirit de conciliaţiune. Votul Italiei era de o mare importanţă şi situaţia sa specială solicita mai ales atenţia ministrului nostru de externe.

Ce este chestia optanţilor toată lumea o ştie. Numeroase dezbateri în faţa Societăţii Naţiunilor, comentarii de presă şi studii eminente au popularizat această afacere, care capătă întinderea şi peripeţiile unei legende.

Ungurii, proprietari în Transilvania, au fost expropriaţi prin aplicarea generală a reformei agrare în tot cuprinsul Romîniei. Dispoziţiunile legii agrare s'au aplicat fără nici o distincţiune de naţionalitate tuturor proprietarilor de pe teritoriul ţării şi, fără nici o deosebire de rasă în favoarea tuturor ţăranilor. Proprietarii unguri expropriaţi se plîng în faţa Tribunalului Arbitral Mixt Romîno-Ungar şi cer restituirea pămînturilor sau, subsidiar, o despăgubire în bani egală cu valoarea actuală şi integrală a terenurilor expropriate. Ei tind să demonstreze că dispoziţiunile articolului 250 din Tratatul dela Trianon le asigură, printr'un regim privilegiat, imunitatea absolută a proprietăţii lor în Transilvania. Nicio măsură—nici chiar generală, de ordin constituţional şi uniform aplicată tuturor proprietarilor din Romînia—nu le poate atinge bunurile fără consimţimîntul lor propriu şi fără o prealabilă şi integrală despăgubire. Dispoziţiunile articolului 250—zic ei—le dau toate garanţiile dreptului internaţional comun şi, pe deasupra, le acordă un privilegiu de imunitate. Tribunalul Arbitral Mixt este competent să judece orice atingere adusă—în orice mod, cu orice scop—dreptului lor absolut de proprietate şi să sancţioneze orice violaţiune a acestui privilegiu de imunitate.

Guvernul romîn răspunde că niciun text din Tratat şi chiar nicio dispoziţie a dreptului internaţional comun nu-l împiedică să opereze o reformă agrară sau să ia orice altă măsură cu caracter general. Că articolul 250 nu are această monstruoasă întindere şi că, în niciun caz, Tribunalul Arbitral Mixt nu este competent să judece o asemenea chestiune. El demonstrează că singura accepţiune a articolului 250 este să anuleze, în ceiace priveşte bunurile ungare de pe teritoriile retrocedate, facultatea acordată Statului romîn prin articolul 232. Limitele articolului 250 sînt limitele însăşi ale art. 232. Ori articolul 232 nu prevede decît lichidarea de războiu a bunurilor ex-inamice. Această facultate de lichidare, şi nimic altceva, este desfiinţată prin dispoziţiunile art. 250. Iar competinţa Tribunalului este strict determinată de conţi-

nutul de două ori excepțional al acestui articol. El este competent să judece numai o măsură cu caracter diferențial, care lovește un bun ungar ca atare. Romînia n'a consimțit niciodată și prin niciun text al tratatului o restrîngere a suveranității sale interne și n'a părăsit dreptul elementar de a aplica pe tot teritoriul statului orice legiuire cu caracter general. Francez, Englez, Ungur sau Romîn trebue să se supună deopotrivă unei reforme constituționale care nu poate fi censurată de Tribunalul Arbitral Mixt.

In fața acțiunii ungare introdusă la acest Tribunal, Romînia ar fi avut de urmat două căi: sau să nu se prezinte și să depună numai o protestare solemnă împotriva acestei încercări de a-i știrbi suveranitatea națională. Chestiunea ar fi fost astfel scoasă de pe terenul juridic și procedura aceasta ar fi constituit ea însăși un gest de autoritate. Sau să se înfățișeze înaintea Tribunalului pentruca să pledeze incompetența, respectînd astfel toate formele legale și toate exigențele procedurii de arbitraj. Prima ipoteză și-ar fi găsit poate și o justificare juridică în concepția că o instanță internațională *nu există* decît în măsura în care o competință explicită îi este acordată de un text determinat. In afară de aceasta, ea nu are nicio existență și deci nimeni nu este ținut să pledeze nici chiar „par déférence". Cetitorul obișnuit cu limbajul juridic va observa că aici este vorba de o *usurpare de putere* și nu de un *abuz de putere*. Un particular oarecare se institue judecător și este respectat de una din părți; cealaltă parte nu este desigur obligată să recunoască și nu are nicio datorie să pledeze.

Ambele aceste căi ar fi condus la Societatea Națiunilor. In orice caz, Ungaria ar fi invocat articolul 239 din Tratat pentruca să ceară de la Consiliu complectarea Tribunalului. Prima ipoteză ne-ar fi dus la Consiliu fără o afirmare de competență din partea Trbunalului dar de asemenea fără dovada că Romînia este inspirată de cel mai larg spirit de conciliațiune și de un neîndoios respect pentru ideia de arbitraj. Și, mai ales, fără dovada că Tribunalul a comis o usurpare de putere.

Romînia, condusă de un exemplar spirit european și de o mare deferență pentru instanțele internaționale, respectuoasă de asemenea de condițiunile obișnuite ale procedurii juridice și mai ales încrezătoare în dreptatea sa evidentă a adoptat a doua cale. Tribunalul s'a declarat competent, adoptînd teza ungară și consacrînd concepțiunea că articolul 250 îi acordă o competință ilimitată și îl constituie în păzitor al dreptului internațional comun.

Cum acest drept internațional comun nu este încă organizat și este format numai din deziderate, Tribunalul va avea să judece toate aspirațiile și chiar fanteziile oricărui cetățean ungur. Președintele a dat deja dovadă de un mare „idealism" atribuindu-și această omnipotență și va tinde desigur să facă din Romînia o cetate ideală unde să se experimenteze, ca într'o nouă „Utopie", toate iluziile jurisconsulților premergători. Regim privilegiat pentru străini, imunitate legală, dispensă permanentă față de plata impo-

zitelor şi a oricăror sarcini, drept de proprietate absolut şi etern, imobilitatea legilor, toate avantagiile organizaţiei sociale şi nicio obligaţie, optanţii unguri din Transilvania ar fi de sigur instalaţi într'un fel de aristocraţie de drept divin şi ar gusta din plăcerile auguste ale imortalităţii. Preşedintele Tribunalului Romîno-Ungar ar deveni un vizionar, un bine-făcător pentru umanitatea viitoare şi ar aduce acestei civilizaţii ideale în holocostă independenţa Romîniei.

Romînia şi-a retras judecătorul din Tribunal şi a încunoştiinţat Societatea Naţiunilor pe baza art. 11 din Pact, de această uzurpare de putere şi de pericolul pe care ea îl constitue pentru bunele raporturi dintre Romînia şi Ungaria. Guvernul ungar a cerut Consiliului să aplice mecanic articolul 239 din Tratat şi să numească un judecător pentruca să asigure funcţionarea tribunalului. Consiliul Societăţii Naţiunilor a considerat gravitatea chestiunii şi inoportunitatea numirii judecătorilor supleanţi. El a instituit un comitet de trei membri prezidat de Sir A. Chamberlain cu misiunea să studieze chestiunea şi să-i supună un proiect de rezoluţie. După ce a luat avizul autorizat al unei Comisiuni de jurisconsulţi, Comitetul de Trei a propus Consiliului un proiect de rezoluţie compus din trei puncte esenţiale, care constatau uzurparea de putere comisă de tribunal şi recunoaşteau că articolul 250 nu dă în competinţa acestuia decît lichidarea definită în articolul 232. Proiectul consacra de asemea teza romînească privitoare la definiţiunea lichidării: măsură de războiu lovind bunurile ex-inamice ca atare şi declară că îndemnitatea nu are nici o însemnătate pentru caracterizarea de lichidare a unei măsuri legale. Romînia este liberă să aplice un plan general de reformă agrară fără controlul Tribunalului afară de cazurile în care, prin aplicarea practică a acestui plan, proprietatea ungară ar fi fost lovită de o măsură diferenţială.

Acest proiect a devenit, prin adeziunea membrilor Consiliului, o rezoluţie recomandată părţilor. Romînia a acceptat-o; Ungaria a refuzat să o adopte subt cuvînt că nu respectă o deciziune de control judiciar punînd astfel subt tutela sa magistratura internaţională. In cele din urmă, Ungaria preferă un recurs la Curtea de la Haga pentru ca să obţină un aviz juridic.

Presa romînească a văzut în acest succes parţial al punctului nostru de vedere un triumf complect al cauzei noastre. Ea a recompensat astfel stăruinţile şi virtuţile excepţionale ale ilustrului nostru avocat, dar nu l-a consultat în privinţa satisfacţiunii obţinute. Pentru Romînia, rezoluţiunea Societăţii Naţiunilor însemna o transacţie, în care subscriam la limita concesiunilor noastre. Ministerul nostru de Externe dovedea încă odată spiritul său de împăciuire şi, recunoscător Societăţii Naţiunilor fiindcă-i acordase dreptatea principală, accepta să supună arbitrajului cazurile izolate de aplicare practică a reformei agrare în limitele determinate de cele trei puncte ale rezoluţiei. Romînia nu putea merge mai departe. Ea consimţea un sacrificiu considerabil pentru ca să satis-

facă dorinţele de conciliaţiune ale Societăţii Naţiunilor şi pentru ca să dovedească devotamentul său extrem faţă de noile principii de arbitraj.

Ungaria, dimpotrivă, a adoptat o metodă de intransigenţă şi a rămas fermă pe principiile sale eronate.

Mai tîrziu, ea a adresat Rominiei o ofertă de transacţiune, în care rezerva doctrina sa juridică, dar tindea să obţină o sumă globală cu titlul de îndemnitate precum şi restituirea unor anumite categorii de terenuri expropiate. Guvernul nostru, mergînd totdeauna şi progresiv pe calea conciliaţiunii, a rămas că nu recunoaşte optanţilor unguri nici un fel de drept, dar că—dacă Ungaria acceptă rezoluţiunea din Septembre 1927—este dispus să acorde, *ex gratia*, o sumă determinată care va fi valorificată asupra despăgubirilor ce ne sînt datorate de Statul ungar cu titlul de reparaţiuni. Ungaria, intransigentă, nu a acceptat.

In această situaţiune a revenit chestiunea optanţilor în faţa Consiliului în luna Mart.

Două metode solicitau deciziunea Consiliului; metoda ungară făcută din intrasigenţă şi pusă artificial subt auspiciile principiilor de drept şi separaţie a puterilor şi metoda romînească inspirată de directivele şi mentalitatea de la Geneva, orientată spre conciliaţie, dar afirmînd respectul Tratatului şi al independenţii Statului romîn. Metoda romînească avea şi avantajul să se aplice pe o rezoluţiune anterioară a Societăţii Naţiunilor şi să ceară de la o instituţiune căreia îi era credincioasă un gest de consequenţă.

Sir Austen Chamberlain constatase el însuşi refuzul constant al delegaţiunei ungare de a lua în consideraţiune orice recomandaţie a Consiliului. Toate încercările au fost zadarnice. Romînia însăşi, vrînd să reînoiască Societăţii Naţiunilor nenumăratele dovezi de respect, a mers poate prea departe răspunzînd—chiar ex gratia —ofertei de transacţiune ungară.

Toată lumea se aştepta ca, în noua Adunare, Consiliul să confirme rezoluţia anterioară. Nici un fapt nou nu intervenise. Chestiunea păstra întocmai aceleaşi caractere şi hotărîrea de competinţă a Tribunalului sta dovadă evidentă a unei uzurpaţiuni de putere.

Consiliul Societăţii Naţiunilor însă în sesiunea sa din Mart a părăsit rezoluţia trecută, a vrut să sacrifice interesele Romîniei, periclitîndu-i organizaţiunea socială şi liniştea internă, şi a acordat metodei ungare un premiu, care constitue lecţiunea cea mai periculoasă, cea mai imorală aşi zice, dată Europei. Romînia n'are decît să adopte ea însăşi această superbă intrasigenţă. Astfel va avea două avantagii: va cere respectul dreptului său de a legifera fără control străin pe teritoriul Statului şi va aminti Societăţii Naţiunilor că voinţele reunite ale moralei şi ale demnităţii o obligă să nu-şi părăsească rezoluţiile drepte şi legale pentru ca să recompenseze injoncţiuni necredincioase.

Noua recomandaţie a Consiliului cere Romîniei să se supună

unei noi judecăţi în faţa Tribunalului Arbitral Mixt complectat cu doi judecători neutri pe lîngă cei trei membri ordinari ai lui.

Cine nu vede riscurile şi contradicţiunile unei astfel de hotărîri?

Pe deoparte, se casează prima deciziune de competinţă a Tribunalului, dar sîntem trimişi să ne judecăm de un tribunal compus din 5 membri, dintre care doi (şi chiar preşedintele) s'au pronunţat deja. Pentru ca Romînia să cîştige trebue ca ambii arbitri adăogaţi să adopte teza romînească. Dacă numai unul este favorabil, sau dacă vre-unul face opinie separată, pierdem. Teza noastră este atît de dreaptă şi de juridică, pretenţiunile ungare atît de falşe şi de extravagante, încît este aproape imposibil de imaginat un alt judecător care să ne condamne. Dar ultima experienţă pe care am făcut-o chiar la Societatea Naţiunilor ne dă dreptul să fim sceptici şi să nu supunem independenţa ţării la surprizele unei judecăţi străine. Politica şi alte bunuri pămînteşti tulbură conştiinţele cele mai ferme.

Pe de altă parte, Consiliul a constatat deja că orice hotărîre de competinţă a Tribunalului constitue o uzurpare de putere şi contrazice cele trei principii adoptate de el anterior şi inserate, cu titlul platonic, în noua recomandaţie. In cazul cînd, prin imposibil un nou Tribunal ar face aceiaşi afirmare, Consiliul n'ar putea decît să constate aceiaşi uzurpare. Afară numai de ipoteza unei conduite fanteziste a Consiliului, care dominat de viziunea viitorului, şi-ar mînca trecutul.

In lupta dintre două metode, Consiliul a ales. El a consacrat astfel intrasigenţa şi nedreptatea şi şi-a izgonit imaginea proprie care se reflecta în atitudinea delegatului romîn. Romînia va trage desigur consecinţele şi, din această neaşteptată lecţie, va accepta toate învăţămintele.

După cum în Septembre nu cîştigasem pe deaîntregul, astăzi, nu pierdem în întregime. Consiliul Societăţii Naţiunilor a casat hotărîrea de competinţă a Tribunalului. Romînia se poate mulţumi cu atît, şi poate refuza o măsură nouă. Articolul 15 din Pact trage limite pe care le cunoaştem şi de care putem am'nti. Societatea Naţiunilor ne invită prin contradicţiunile şi parţialitatea sa.

La sfîrşitul acestor rînduri, ne putem întreba care este motivul acestei schimbări. De ce, mai ales, reprezentantul Angliei a părăsit atitudinea sa favorabilă Romîniei şi a propus o nouă rezoluţie inacceptabilă pentru noi? In acest domeniu, toate explicaţiunile sînt ipotetice şi insuficiente. Se pot însă indica două: nemulţumirea Marei Britanii din cauza împrumutului întreprins de Romînia numai subt auspicii franceze şi întinsa propagandă făcută în Anglia de Guvernul ungar. Toată presa britanică s'a ocupat de chestia optanţilor şi a legat-o indestructibil de prestigiul şi existenţa arbitrajului internaţional. Patru Lorzi au interpelat în Camera britanică atrăgind atenţiunea Guvernului asupra independenţii magistraturii internaţionale. Noua tendinţă de organizare a păcii este

fundată pe principiul arbitrajului. Opinia occidentală tinde să facă din această instituție facultativă un mit. Anglia nu a fost de ajuns pusă în curent cu importanța gravă pe care o reprezenta chestiunea optanților pentru Romînia și a considerat în ea numai o limitare a principiului arbitrajului. Cei patru Lorzi nu au remarcat desigur că suveranitatea noastră națională era știrbită și că un arbitraj pe o asemenea chestiune organică ar fi cu siguranță refuzat de Anglia într'un caz analog. Anglia însăși a dat totdeauna dovadă de o absolută independență pentru ca să poată astăzi pretinde experimentarea unui nou principiu în detrimentul unei suveranități naționale.

Călătoria ministrului nostru de externe în străinătate are desigur o deosebită importanță pentru organizarea sistemului nostru de politică internațională. După ce va lichida chestiunile rămase încă în litigiu de pe urma războiului, Romînia poate pretinde, subt o astfel de conducere, la un loc important în politica de pace europeană.

Const. I. Vișoianu

Miscellanea

Vasile Pîrvan şi tînăra generaţie

Asistăm de aproape un deceniu, cînd cu curiozitate, cînd cu nedumerire la amplificarea proporţiilor din ce în ce mai nepotrivite care se acordă cu extremă bunăvoinţă personalităţii lui Vasile Pîrvan, al cărui scurt destin cultural s'a desfăşurat în anii nervoşi şi agitaţi de după războiu.

După ce am auzit de V. Pîrvan filosof, „cel mai mare dela Conta încoace", de Pîrvan artist, estetician, etician etc. etc., acum ni se prezintă un Pîrvan—ştiţi ce ?,—un Pîrvan jurist.

Această sarcină şi-o ia în ultimul număr din „Gîndirea" d. P. Marcu-Balş. Fiindcă printre rînduri a pomenit în treacăt cîteva linii şi despre noţiunea de stat, iată-l teoreticianul romîn cel mai autorizat ca să distrugă concepţia profesorului de Drept Constituţional C. Stere. „Poziţia lui Vasile Pîrvan se deosebeşte în această privinţă de constituţionalismul d-lui Stere care se reclamă dela constituţionalismul englez". Adică de ce se deosebeşte tocmai de poziţia d-lui Stere şi nu de a scriitorului I. Dragoslav, a pictorului Tonitză sau a doctorului Babeş fiindcă e vorba de comparat, cum se zice, scripca cu epurele ? D. Stere e un jurist, iar V. Pîrvan n'are nimic comun cu aşa ceva fiindcă nu s'a gîndit niciodată să se ocupe cu o teorie a statului. Deci poziţia sa poate fi opusă oricui şi nu numai d-lui Stere.

Aflăm însă cu această ocazie că doctrina statului constituţional care apără libertatea, elaborată de poporanişti, duce direct la pieirea neamului. „Intre cultul exagerat al eului—cum se practică în cultura romînească contemporană cu pericolele aferente anarhism, egotism, criticism dizolvant şi cultul desfiinţării statului este totdeauna prietinie".

Aşa dar, a adopta principiul constituţiei engleze înseamnă a voi desfiinţarea statului. După d. Petre Marcu, Anglia, de unde

ne-am inspirat noi a urmărit trei secole propria sa desfiinţare, iar astăzi se sbate într'o oribilă anarhie, mai rău decît Rusia bolşevică. Noroc că s'a găsit ca remediu la toate acestea doctrina lui V. Pîrvan, a statului istoric şi organic bazat pe disciplină şi lege şi care va salva simultan Anglia şi România.

Dar cînd eram pe punctul de a ne face reproşuri că am susţinut atît de excesiv drepturile individului anarhizant contra statului, tocmai cetim două pagini mai jos că „această spiritualizare a conceptelor de Drept şi Stat în sistemul (sic!) lui Pîrvan nu mai este concepţia „statului—jandarm" şi ospiciul claselor marxiste împărtăşită de poporanism". Iată-ne acum vinovaţi de greşala exact opusă: după ce am susţinut anarhismul libertar, de data aceasta susţinem statul autoritar care bagă individul în ospicii şi-l desfiinţează. Rugăm pe d. P. Marcu-Balş să precizeze odată, cînd sîntem criminali: în prima ori în a doua ipostază. Sau poate ni se aplică ceiace spune un boer despre ţăran într'o nuvelă de d. Al. O. Teodoreanu: „Pe ţăran, bine o face, rău o face, tu să-l sudui".

Dar d. P. Marcu nu e vitreg numai cu noi. Chiar pe idolul său V. Pîrvan îl pune mereu, în suscitatul articol, în poziţii foarte contradictorii. Aici îl prezintă ca pe un apărător al „educaţiei nuanţă" şi al drepturilor individului superior, contra democraţiilor etatiste, aceste „generale superstiţii" care creiază „oameni de sută", aici îl ridică contra noastră ca să ne fulgere cu concepţia statului organic şi istoric, eşit din tradiţia romînească, menit să distrugă anarhismul nostru individualist.

Şi ca să-l salveze pe Pîrvan şi să dovedească că e bun student la Berlin, d. P. M. B. mai citează cîteva duzini de autori germani.

E evident, mi se pare, că misticismul anticriticist e bun la orice, numai la operaţiile de logică şi la delimitarea conceptelor nu.

Cu ocazia acestei grave discuţii juridice, d. P. M. B., extrem de pornit contra spiritului critic, face o aspră critică aproape tuturor curentelor culturale romîneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cei mai criminali sînt junimiştii pe care-i execută şi individual şi colectiv: Pogor, egoist şi spiritual, Maiorescu, poliţist cultural, etc. Se pare că vina lor cea mare e că au avut spirit critic şi că şi-au permis să spue că sînt şi directive rele în cultura noastră, în loc să se mulţumească să o admire delirant. Poporanismul nu face decît să continue şi el această fără-de-lege.

Deoparte, criticiştii care sînt vinovaţi de toate nenorocirile poporului nostru. De cealaltă adoratorii tuturor aspectelor vieţii romîneşti. Oştile stau faţă în faţă. Ele sînt Zarifopol, Aderca, Ralea, Branişte, Suchianu pe deoparte şi dincolo,—descoperiţi-vă,—Pîrvan, Motru, Iorga, Creangă, Eminescu. Cîţiva caraghioşi, în faţa atîtor genii naţionale! Ne permitem să întrebăm însă ce caută glumeţul, „voltairianul" Creangă printre atîtea spirite mistice şi cre-

dincioase? Dar Kantianul Eminescu, criticul acerb din punctul de vedere junimist? Dar Rădulescu-Motru (l-a citit vreodată d. P. M. B.?) care se declară şi el Kantian, raţionalist şi care de curînd a scris un hotărît articol contra misticismului?

Uitasem că d. Rădulescu-Motru e oltean.

Ca patriot regionalist, nu-l lasă inima pe d. Petre Marcu-Balş să-i permită să se terfelească în rîndul necredincioşilor şi criticiştilor. Şi atunci părinteşte îl trece în partea cealaltă. Procedeul e simplu: fără nici un alt criteriu de clasificare d. P. M. B. aşează pe cei care-i iubeşte, indiferent de conţinutul cugetării lor, în rîndul misticilor, iar pe cei dispreţuiţi îi trimite în lada cu gunoiu a voltairienilor. Tot după acest procedeu mai aflăm că Cogălniceanu şi Bărnuţiu, Dumnezeu ştie pentru ce, sînt trecuţi în tabăra d-lui Pîrvan. Probabil numai ca să rămînem noi cu d. Aderca în braţe, cu care d. Balş nu poate să nu ştie că trăim în excelente raporturi!

Discuţiunea devine însă mai gravă cînd încep principiile. Aşa dar lupta se dă între criticism şi credinţa oarbă ori admiraţia delirantă.

Inainte de toate, îndrăznim să atragem politicos atenţia d-lui P. M. B., că d-sa face critică. Şi încă ce critică! Daunăzi, iarăşi în legătură cu nu ştiu ce gravă problemă de filosofie juridică, după ce a citat iarăşi cîteva duzini de autori germani, netam-nesam, fără nicio legătură cu problema de care era vorba, s'a năpustit asupra d-lui P. Zarifopol, cu o serie de amabilităţi... hipercritice.

Desigur însă că critică nu e decît atunci cînd combaţi ceiace nu iubeşte d. P. M. B. Cînd combaţi ceiace îi place, atunci e altceva, e orice, dar nu e critică. Nu-şi dă seamă d-sa, că, pentru ca să fie consecvent ar trebui să fie poet liric, à la Hugo, (şi nu polemist ori pamfletar) închinînd mereu imnuri toată ziua tuturor fenomenelor din jurul său?

Să admitem însă că d-sa critică critica şi că e în dreptul său s'o facă. Aşa dar tot ce se întîmplă rău astăzi în ţara romînească e fiindcă unii din noi protestăm contra abuzurilor, nedreptăţilor, infamiilor. Ar trebui să tăcem şi totul s'ar îndrepta. Tot aşa de rău au făcut junimiştii că nu au lăsat să triumfe latinismul, lipsa de gust estetic, şarlatanismul în ştiinţă, maimuţăreala formelor constituţionale etc. etc.?

Fiindcă s'au găsit oameni care să denunţe răul, deaceia merge prost neamul romînesc?

Desigur că d. P. M. B. e patriot. Ca patriot d-sa voeşte progresul acestei ţări. Chiar dacă delirul său optimist e ca acela al lui Candide că „tout est pour le mieux, dans le meilleur des mondes", tot trebue să concează că lucrurile nu merg aşa perfect în ţara noastră. Cum va fi posibil de îndreptat ceiace e rău, dacă ne interzicem chiar gîndul măcar că ceva poate fi rău.

Şi dacă suferim astăzi de atîtea imperfecţiuni vina nu poate fi a criticiştilor. Negativi prin firea lor, ei s'au abţinut sau n'au

putut produce. Au produs numai spiritele constructive, „creatoare" cum spune d-sa. Şi dacă totuşi nu e bine, cine e de vină? Criticiştii care nu s'au amestecat? Sau constructorii care au construit rău?

Noi ştim însă, fiindcă e vorba de opoziţia critică-creaţiune, că nimic nu se poate creia fără conştiinţă. Conştiinţa e postulatul oricărei invenţii. Dar conştiinţa e o cîntărire de bine şi rău, o ierarhizare de valori, o percepţie netă şi exactă a realităţii aşa cum este, o apreciere justă a puterilor şi forţelor, cu un cuvînt conştiinţa se confundă cu critica.

Ce doreşte d-sa dela noi şi dela generaţia din care face parte? Admiraţie, admiraţie şi mereu admiraţie beată în faţa „forţelor obscure" ale neamului? E deajuns atît? Această abdicare de a lupta şi combate e programul generaţiei sale? N'o credem atît de laşă. Atunci? Nu vede d-sa că clasificaţie critică şi creaţie n'are senz, fiindcă creaţia începe cu critică?

D. P. M. B. se declară pentru misticism, instinct, confuziune. E dreptul său. Dar e şi interesul patriei noastre? Am spus-o deatîteaori că toate directivele mistice care se recomandă acum poporului nostru îi vor fi fatale. Tinerii care încurajează acest lucru nu gîndesc deajuns cît rău fac, în numele unui patriotism bizar pe care-l invocă, ţării lor. Căci de fapt revenirea la misticism înseamnă preconizarea instinctului, a obscurantismului şi a barbariei.

Vitalismul, temperamentul fugos nu sînt valori în sine. Sînt simple instrumente care valorează atît cît valorează cauza în serviciul căreia se pun.

Unui popor care abia a deschis ochii la lumină, i se închide orice posibilitate de civilizaţie. I se spune deadreptul: nu mai judeca şi nu mai gîndi, nu-ţi imblînzi apetiturile şi poftele, bestializează-te cît poţi, căci totul e puterea de viaţă inconştientă. Revino la barbaria în care ai zăcut veacuri dearîndul. Grosolănia, brutalitatea, canibalismul, domnia pumnului îţi vor merge de minune. Ai grijă numai să presări deasupra puţină ortodoxie şi niţel misticism. Nu te debilita cu sentimente nobile şi cu idei: acestea sînt semne de decadenţă. Pune mîna pe ciomag, sparge geamurile şi profanează templele. Acolo e chemarea ta.

Şi cînd te gîndeşti că toate aceste criminale invitaţii care, slavă domnului, la noi pot fi uşor ascultate, sînt pornite numai pentru anume efecte literare!

E adevărat, cum susţine d. Petru Marcu Balş că poporul nostru e infectat de pehlivănia zeflemistă a elementului orăşănesc. Frivolitatea trivială rîde de orice. E grav. Dar d-sa uită că alături de această nenorocire există o alta mai adîncă: absenţa totală de reacţiune a opiniei publice la orice rău, răbdarea pasivă a unui popor până mai eri iobag, care primeşte orice abuz. Să favorizăm prin anihilarea spiritului critic începuturile demnităţii romîneşti, germenii firavi ai caracterului naţional care se va desina odată? Să ne idiotizăm complect până la asentimentul total, până la su-

gestibilitatea imbecilă care primeşte orice ordin, chiar acela de a se sinucide? Aceasta e soarta pe care un entuziast şi talentat tînăr al ultimei generaţii o doreşte patriei sale? Acesta e darul vristei lui? Noi ne îndărătnicim să refuzăm a crede, chiar dacă acest refuz va fi o a amară înşelare.

Nu putem crede că ţara aceasta care se zbate azi în cele mai tragice greutăţi morale—corupţia, necinstea şi laşitatea care ne învălue pe toţi,—nu va avea instinctul de conservare destul de treaz ca să-şi producă tineretul care-i trebue. Dar nu un tineret de atitudini literare, susţinînd curente la modă, nefaste nouă, un tineret de artificial temperament, abătut pe căi auxiliare de lupte religioase şi mistice, de care nu ne arde acum, un tineret reacţionar şi obscurantist, ci unul bărbătesc şi conştient, luminat, uman şi progresist, care combătînd practic, sacrificîndu-se pentru dreptate şi libertate, să elibereze caracterul romînesc şi să prepare o morală romînească.—*M. R.*

Afacerea Glozel

Salomon Reinach a publicat de curînd o broşură rezumativă a peripeţiilor şi vicisitudinilor afacerii săpăturilor dela Glozel. Luptele, pasiunile deslănţuite cu această ocazie, formarea a două tabere inverşunate, sînt emoţionante ca paginile unui roman. Se ştie în ce constă afacerea. Acum vre-o doi-trei ani s'au făcut diferite săpături arheologice la Glozel, în Franţa. S'au descoperit cu această ocazie diferite resturi de semne pe piatră, care au făcut pe unii preistorici să tragă concluziuni favorabile unui alfabet neolitic.

Alţii din contra au datat mult mai recent—epoca romană—aceste descoperiri. Savanţi consumaţi ca Julian sau Salomon Reinach au încrucişat spadele—adică condeele cu alţi cercetători, unii pentru o soluţie alţii pentru alta. Partizanii ideii că semnele găsite la Glozel n'ar fi decît din epoca greco-romană, au formulat grave obiecţiuni contra adversarilor lor. Dar, lucru curios, în loc ca aceştia să răspundă, ei invitau la noi săpături şi exact a doua zi după formularea unei obiecţiuni se descoperea un alt monument care ţinea seamă complect de ele! Atunci taberele în luptă s'au acuzat de excrocherie şi fals. Unii au mers până acolo încît acuzau pe ceilalţi că fabricau noaptea anumite probe pe care le îngropau în pămînt şi pe urmă le descopereau tot ei. Pasiunile s'au ridicat până la un nivel extrem de încordat. Prietini de o viaţă s'au certat pe această chestie şi de multe ori membri ai unei familii nu şi-au mai vorbit între ei. Asistăm la un fel de „afacere Dreyfus" între savanţi pentru adevărul ştiinţific.

Oricare ar fi desnodămîntul acestei afaceri, ea are, chiar de pe acum, o nobilă semnificaţie. Ca şi afacerea Dreyfus, pornită pentru triumful dreptăţii, afacerea Glozel e pornită pentru triumful adevărului. Şi aceasta din urmă presupune o înaltă pasiune pentru problemele şi ideile abstracte. „Entuziasmul abstract" e caracteristica sufletească curat franceză.

Pentru a înţelege un moment semnificaţia adevarată a unor astfel de lupte, să ne transpunem la noi în ţară, unde luptele se dau pentru acapararea unor acţiuni la o bancă, pentru venirea la putere ori pentru căpătarea unei slujbe.—*X. Y.*

Alegerile din Franţa şi Germania

Alegerile din cele două mai importante ţări de pe continent, Franţa şi Germania, au dovedit încă odată că democraţia e forma cea mai înaltă de civilizaţie şi că ea se aliază totdeauna cu prosperitatea şi progresul, şi că e oarecum termometrul cel mai sigur al acestora. Imediat după războiu, cînd foametea, dezorientarea, mizeria cotropeau ţările Europei, dictatura a fost posibilă. Dar pe măsură ce războiul şi ultimele lui consecinţe posibile s'au lichidat, democraţia şi-a reluat locul său firesc.

Sîntem siguri că înaintarea popoarelor nu va veni nici dela dictatura comunistă, nici dela cea fascistă şi că singura formulă de civilizaţie şi progres n'o pot aduce decît soluţiile social-democrate în ţările industriale şi partidele radicale în ţările mai puţin industrializate.

Dealtfel ultima evoluţie e evenimentelor politice indică clar acest lucru. Franţa, burgheza Franţă se menţine aproape în aceiaşi fizionomie democratică ca la 1924, doar cu o uşoară înclinare către centru. Structura politică a burgheziei franceze rămîne mai departe cea radicală, în care institutorul de sat, medicul de plasă şi intelectualul de provincie domină ca ascendent. E adevărat că guvernul Poincaré a ieşit întărit. Dar la noi se crede că Poincaré e un om de dreapta. Politica sa internă e din cele mai democratice, iar dacă şi cea externă e ceva mai puţin conciliantă aceasta e datorită situaţiei speciale a Franţei.

Germania, deşi îndatorată, încercuită din toate părţile după ce a suferit ani de mizerie şi înfometare, a ştiut totuşi să scape de pericolele dictatoriale ale spartachiştilor şi „Deutsch-naţionalilor".

Germania tocmai fiindcă e aşa de înaintată în evoluţia capitalistă va realiza reforma socială fără violenţă. Incetul cu încetul politica normală, europeană şi democratică dinainte de războiu se reabilitează. Fie ca prestigiul Europei, totdeauna puternic la noi, să modifice şi mentalitatea noastră. In orice caz exemplele care se luau mereu înainte numai dela militarismul prusac şi dela fascia italiană, nu mai sînt posibile.—*X. Y.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

L. Rebreanu, *Ciuleandra,* roman, ed. Cartea Romînească.

Fizionomia viguroasă şi aspră de romancier a d-lui L. Rebreanu s'a alcătuit în legătură cu cele două puternice romane de factură naturalistă „Ion" şi „Pădurea Spînzuraţilor". Calităţile sale s'au fixat cu această ocazie: observaţie directă, ascuţită, gust bărbătesc pentru fenomenele dure, obiectivitate şi putere de colecţionare a faptului caracteristic în slujba unor evoluţii, clar şi sistematic gradată.

După ce a epuizat acest gen, d-sa a arătat o tendinţă vie, către aspecte mai variate ale artei. Curiozitatea l-a împins către alte alcătuiri, către forme şi teme cu totul îndepărtate de primele sale manifestări. Trecînd peste aptitudinile sale naturaliste a dat atunci o operă de pură imaginaţie: „Adam şi Eva". Nimic mai îndepărtat de ceiace credeam că va persevera mereu autorul lui „Ion". Nu trebue să uităm însă că Flaubert, după „M-me Bovary" ternă aquarelă a vieţii de provincie, s'a pasionat după viaţa Carthaginei şi ne-a dat „Salammbô".

Inţeleg perfect această nevoe de extensiune a orizonturilor artistice la firile bogate, puternice şi sănătoase. Specializarea e semnul artei mici. Ea duce la subtilitate şi cizelare, la perfecţionarea detaliului. Cînd eşti silit să ari mereu acelaşi cîmp, nu-ţi rămîne decît cultura intensivă, adică, aplicîndu-ne la artă—manierismul.

Pe d. L. Rebreanu, spirit robust, nu-l ademeneşte subtilitatea alexandrină, care în arta literară, în aceia a bijuteriei sau în altele, împarte firul de păr în patru. Cuceritor, el doreşte spaţii largi şi virgine, pe care are ambiţie să le defrişeze mai întâiu.

In ultimul său roman, a fost ademenit de o temă psihiatrică. Problema şi-a pus-o oarecum conştient şi parcă „a priori". Pe urmă a căutat soluţia.

Puternicul său talent, excela mai ales în desene de caractere. „Ciuleandra" nu urmăreşte acest lucru. Nu e vorba aici de conflicte de firi omeneşti. Sînt numai trei personagii în acest roman:

fiul, tatăl și doctorul și unul foarte auxiliar dealtfel și destul de convențional, mătușa, „tante Tilda". Ciocniri între ele nu sînt. Dealtfel aceste figuri sînt vag și general estompate. Firea lor importă puțin în acest caz. Particularitatea lor vie e trecută cu vederea. Dealtfel ea e indiferentă. D. Rebreanu a făcut intenționat acest lucru. In „Ciuleandra" nu personagiile interesează, ci situațiile lor sufletești succesive. Preocuparea d-lui Rebreanu de data aceasta n'a fost să creeze *figuri*, ci mai ales *stări* sufletești. E vorba de formațiunea, evoluția și criza unui caz de demență. Etapele lui sînt înșirate cu știință și precizie. Gradația crizei e prezentată cu toată pătrunderea psihologică. E vorba de un *proces* patologic care se întinde, se generalizează, cuprinde încet toată conștiința normală. Cu ascuțime de clinician autorul arată germenii, întâiu timizi, și apoi pronunțați ai nebuniei: aparița superstiției numărului treisprezece. Apoi fobia și ideia persecuției din partea doctorului. (Am fi dorit poate ca delirul persecuției să fie ceva mai accentuat).

Deși și-a schimbat temele de inspirație, metoda de a privi lucrurile a d-lui Rebreanu a rămas, cum e și firesc, aceiași. Chiar cînd mînuește lucruri așa de profund deprimante, umoarea sa egală și echilibrată nu se tulbură. Nicio urmă de dramatism în această teribilă tragedie de ospiciu. Impasibilitatea și obiectivitatea cea mai desăvîrșită prezidează în toată desfășurarea romanului. Detaliile concrete se urmează calm unul după altul, fără sbucium. Sîntem aproape de atitudinea unui om de știință însuflețit numai de curiozitate. Scriind romanul său, d. Rebreanu și-a însușit starea de spirit a eroului său dr. Ursu.

Și procedeul de redare e quasi-științific. Autorul se menține în cadrul *descrierii*. El se ferește să suggereze. Procedeul *suggestiei*, care indirect și perfid, ne furișează în suflet atitudinea autorului e oricum mai subiectiv, decît descrierea care pune toate aspectele pe același plan, fără ierarhie și fără preferinți, lăsînd parcă cetitorul să aleagă ce vrea el din această prezentare de fapte. „Ciuleandra" e total lipsită de o intenție retorică. Ea nu vrea să probeze nimic. Sfîrșind romanul nu sîntem angajați prea mult pe panta niciunei emoții. Se depune numai peste noi, ca o pulbere ușoară, o tristeță lucidă.

M. Ralea

* * *

Otilia Cazimir, *Din întuneric.* Fapte și întîmplări adevărate. (Din carnetul unei doctorese), Ed. „Cartea romînească", București.

Literatura feminină are în genere un caracter subiectiv. Confidențele, auto-analiza sau etalarea adesea indiscretă a eului sînt domeniul ei de predilecție și rareori o scriitoare izbutește să păstreze o atitudine obiectivă față de realități, care nu sînt în directă legătură cu eul ei propriu.

Ca și Lucia Mantu și în timpul din urmă d-ra Ivonna Stahl, Otilia Cazimir e din acest punct de vedere, o excepție.

Realismul pictural sau psihologic ca şi sobrietatea clasică a expresiei prin care se distingeau versurile delicioase şi cristaline ale poetei, se întîlnesc deopotrivă, în proza ei vioae, nervoasă şi elegantă.

Faptele şi întimplările adevărate, înfăţişate în volumul „Din întuneric", ne transportă în mediul rural cu pitorescul şi mentalitatea lui şi constitue în multe privinţi o excelentă anchetă socială asupra unui sat din valea Siretului. Dar ancheta departe de a fi un searbăd reportaj etnografic, e un film animat în care figuri variate, scene de interior şi aspecte ale naturii se desfăşoară, intens şi viu, înaintea noastră.

Mai toate categoriile sociale ale satului: sub-chirurgul, moaşa comunală, şeful de post, jandarmul, învăţătoarea, notăriţa, circiumarul evreu şi familia lui sînt desenate în siluete de un fin relief.

Inzestrată cu un simţ deosebit de observaţie, D-ra Cazimir schiţează din cîteva trăsături un portret, în care detalii bine alese reuşesc să individualizeze tipul. Iată acel al unui procuror venit în anchetă, atît de semnificativ pentru maniera autoarei:

„Totdeauna grăbit, e înalt şi voinic, tăiat în linii precise şi'n unghiuri drepte. Cucoanele din oraş au hotărît că e cel mai frumos bărbat din partea locului. Are figura regulată, ochi întunecaţi în care se aprind şi se sting ace viclene de lumină şi o barbă impozantă, dreptunghiulară, uşor buclată şi cu reflexe arămii. Sîntem în relaţii foarte cordiale, dar între noi nu se poate lega nici un fel de prietinie. Şi asta numai din pricină că procurorul poartă musteţele lungi, rîdicate vertical deoparte şi de alta a nasului şi întoarse asupra lor ca doi covrigei de zahăr ars. La supărare musteţile acestea se zburlesc, îşi desfac rotogoalele simetrice şi fac pe stăpînul lor să samene cu un pisoi negru în defensivă. Iar cînd procurorul e vesel, ele se ridică inegal şi iau forme deosebite—ca ale împăratului din poveste, care rîdea cu o musteaţă şi plîngea cu ceilaltă".

Nuanţa de umor, vizibilă, în acest portret şi de obiceiu de cîteori e vorba de reprezentanţii autorităţii sau civilizaţiei în lumea satului, dispare însă în faţa ţăranilor. Pe aceştia Otilia Cazimir nu-i priveşte ironic nici nu-i idealizează ci îi consideră ca şi d-ra Stahl cu o atenţie serioasă şi gravă, zugrăvindu-i cu o minunată naturaleţă şi scoţînd cu pătrundere în lumină tradiţionalismul, obscurantismul, puterea superstiţiei ca şi neîncrederea lor în binefacerile civilizaţiei urbane.

Ochiul ager al scriitoarei nu se opreşte însă numai la suprafaţă şi proza ei deşteaptă uneori mai mult decît un simplu interes sociologic.

Schiţe ca „Minciuna", „Dureri" sau „Certificat medical" dovedesc o rară şi directă intuiţie a sufletului feminin indiferent de scara socială a personajelor.

Mărturisirea Mariei Cernat şi dragostea ei vinovată, zbuciumul desperat al Anuşei la moartea iubitului, aspra îndîrjire a Pro-

firei gardianca împotriva soțului care o înșeală, bătîndu-și joc de munca ei, sînt redate în pagini de analiză strînsă, concentrată, patetică și au o profundă semnificație umană. Cu aceiași pătrundere și largă compătimire se oprește autoarea asupra copiilor. Figuri ca aceia a lui Gheorghiță, băiatul cuminte și veșnic premiant, mușcat de un cîne turbat, biată victimă a întunerecului din satele noastre, sau a micului Culiță pe care era să-l mînînce lupul cînd venea să colinde surioarei lui la spital sînt înfățișate cu o tandreță și duioșie în adevăr feminină.

Simpatia pe care în poeziile ei Otilia Cazimir o revarsă cu profuziune asupra micilor vietăți, îmbrățișează în granița satului pisicile, cînii, păsările casei, ba chiar asemeni genialei Colette ea se servește ades în caracterizarea oamenilor, de imagini împrumutate acestei lumi inferioare.

In intimă comuniune cu natura, Otilia Cazimir o redă în toată splendoarea ei prin senzații precise, uneori de o rară acuitate și de o delicată prospețime.

„In largul cîmpului respir adînc miros de ierburi fierbinți și de grîne coapte. Intre cerul neclintit și dealurile care alunecă parcă pe zare, văzduhul viu curge ca o apă cu valuri multe și sclipitoare. Am rupt din treacăt un fir de sînziană. Strugurele auriu și-a scuturat îndată pe genunchii mei cruciulițele mici de poleială. La marginea drumului, un mac și-a înălțat din buruiene tulpina subțire. Stă atent,—paznic fragil al finețelor unduitoare. Și fără de veste speriat, începe să bată mărunt din aripele-i de matasă purpurie și zboară, clătinîndu-se, în patru părți de odată".

Alteori natura e înfățișată în peisaje animate de un tainic suflu poetic. „Am plecat prin pînza subțire a înserării. In largul șesului, soarele pe jumătate înfige tăiușuri neclintite în tipsiile bălților. Departe Ceahlăul se desprinde abia, vioriu și transparent, din apusul de aramă nouă. In lunca tăiată stăruie parfum cald de toporași bătuți de soare.

Intr'un tufiș cu ramuri fragile de brumă, o pasăre invizibilă chiamă prelung și grav. S'aude toaca de denie. S'aude—din satul din care am plecat, ori din cel spre care mă îndrept,—nu știu. Poate din amîndouă. Și sunetele se întîlnesc în văzduh și deacolo cad, mărunte, peste mine. Fără voe ridic privirile în sus,—să văd cine toacă. Deasupra mea svîcnește viu o stea. Clipesc. Și cînd deschid ochii, n'o mai pot găsi nicăiri. S'a topit, scîntee de omăt în apa albastră"...

Stilul său comparat cu acel al Luciei Mantu, de o deosebită frumuseță în clasicismul său mai mult static, n'are poate aceiași sobră și marmoreană desăvîrșire dar în realismul lui poetic are ceva mai dinamic, e mai suggestiv și vibrant.

Octav Botez

* * *

N. M. Condiescu, *Conu Enake*, Editura Scrisul romînesc, Craiova.

Cunoscut prin pitoreşti şi interesante note de călătorie în Grecia, Egipt, India, autorul părăseşte de data aceasta exotismul şi reveria, pentru prozaica realitate în care ne zbatem.

Conu Enake „Frînturi dintr'o viaţă închipuită pentru tălmăcirea altor vieţi adevărate" e imaginea unei cariere reprezentative, pentru istoria noastră politică în ultimile decenii. Vlăstar al unei familii albaneze pripăşite la Brăila şi îmbogăţite în comerţul cu grîne, trimis de tatăl său la Paris de unde s'a întors doctor în drept, Enake la început procuror, s'a aruncat repede în politică. Averea moştenită, relaţiile de tot felul, spiritul de intrigă, şiretenia vulpină şi tenacitatea ereditară, au colaborat ca să facă din acest exemplar de duzină, lipsit de oricare din virtuţile ce înobilează omul, o excelenţă şi un academician.

Masă de carne, lacomă, senzuală, apopleptică, ministrul domeniilor e insinuant sau servil cu cei mari, grosier şi viclean cu cei mici, pe care-i înşeală sau îi exploatează.

Incapabil de orice cugetare personală, cu o înţelepciune politică care se reduce la repetarea automatică a unor principii răsuflate sau vide, Conu Enake e întruparea în monstruoase proporţii a levantinismului, imoralităţii şi turpitudinei păturii noastre conducătoare.

Deşi unele detalii picante şi transparente aluzii dau acestei naraţii aspectul unei cronici şi pe alocuri a unui pamflet, prea strîns legat de actualitate, ea se urmăreşte cu interes şi cuprinde pagini impresionante prin pasiunea care le animă şi naturalismul lor viguros şi brutal.

In contrast cu realismul sombru şi amar din „Conu Enache" „Inscripţiile pe cristalul de ghiaţă" sînt poeme în proză care ne transportă în regiuni unde se desfăşoară liber visul şi fantazia.

Reverii estetice sau istorice „Vasul grec", „Statua nopţii", „Intr'o noapte de toamnă", sînt remarcabile prin imagismul, forţa de de evocare şi însuşirile stilistice ale autorului.

O. B.

* * *

X **C. Kiriţescu,** *Criza învăţămîntului secundar şi reforma liceului*, Buc., 1928.

Această broşură conţine conferinţa pe care d. Kiriţescu a făcut-o la „Institutul social romîn". Nimeni nu putea să vorbească mai competent şi mai autorizat despre această problemă, ca acest tehnician al şcoalei romîneşti. Lucrarea cuprinde două părţi: o analiză a cauzelor şi o indicaţie a remediilor.

După d. Kiriţescu criza învăţămîntului secundar e o criză de creştere. Comparaţia luată din fiziologie e fericită. Şi în bună parte adevărată. Noi credem însă că criza şcoalei e, de fapt, una din feţele crizei mai generale a statului romînesc post-belic. Şcoala e în interdependenţă strictă de ceilalţi factori sociali şi ea nu se

poate feri de influenţa descompunerii altor instituţii politice şi sociale. Mai departe d. Kiriţescu analizează cu o deosebită pătrundere efectele a ceiace d-sa numeşte „inflaţia şcolară" şi arată împrejurările care au determinat-o.

In privinţa remediilor d-sa ne sfătueşte cu drept cuvînt să evităm imitaţia modelelor străine. Educaţia socială trebue sporită. Educaţia naţională trebue să fie baza şi spiritul viitoarelor reforme. Dar mai ales d-sa preconizează cu drept cuvînt suprimarea treptată a învăţămîntului extrabugetar şi stăvilirea înfiinţării de noi şcoale. Trebue să lucrăm de acum *intensiv* şi nu *extensiv*.

Această lucrare sinceră, lumintată e mai ales un act de curaj intelectual. Ea ştie să spue verde o serie de lucruri care, până acum nu se spuneau decît în şoaptă.

M. Ralea

* * *

General Radu Rosetti, *Partea luată de armata romînă în războiul din 1877-78.* Bucureşti, Cultura Naţională, 1926, 1 vol. în 8° 172 p. şi 20 schiţe.

E istoria tehnică a războiului nostru pentru independenţă scrisă de un om de specialitate, într'un spirit atît de limpede şi de sistematic, încît expunerea, fără să sacrifice nimic din preciziunea ei tehnică, devine accesibilă oricui. Cartea e o adevărată reuşită, şi aceasta se datoreşte desigur temeinicei culturi istorice a autorului. Factorii militari sînt studiaţi în raport cu întreaga viaţă socială, politică şi morală a ţării, şi d. general Rosetti, în concordanţă cu vederile moderne, acordă o deosebită atenţie şi factorilor civili care hotărăsc de valoarea unei armate. Astfel starea de spirit a diferitelor clase din care sînt recrutate cadrele şi trupa e examinată cu aceiaşi atenţie, cu care sînt analizate ideile dominante la noi în materie de tactică şi de strategie.

Liniamentele generale ale războiului ne sînt cunoscute. Noutatea cărţii d-lui general Rosetti stă în analiza diferitelor epizoade, ceiace permite autorului să emită o judecată motivată asupra cauzelor succeselor şi insucceselor armatei noastre şi asupra valorii respective a diferitelor sale elemente constitutive. Constatarea autorului, concordantă cu a d-lui Iorga şi cu exeperienţele ultimului războiu, e că în general trupa a fost superioară cadrelor. In ce priveşte conducerea generală a războiului, d. Rosetti, arată că ea a fost subordonată preocupării politice care era cucerirea independenţei. De aceia a insistat aşa de mult guvernul romîn pentru independenţa operaţiilor armatei noastre de conducerea armatei ruseşti.

Cartea d-lui Rosetti se semnalează însfîrşit printr'o documentaţie bogată şi exactă. Aproape nu e frază care să nu se spri-

ține pe o referință. Dar sistemul notelor plasate la sfîrșitul cărții e anevoios și cauzează cetitorilor o inutilă pierdere de timp. In schimb schițe excelente permit reprezentarea fiecărui epizod mai important al războiului.

A. Oțetea

* * *

N. Iorga, *Războiul pentru independența Romîniei. Acțiuni diplomatice și stări de spirit.* (Publicațiile Academiei Romîne). București, Cultura Naț. 1927. 1 vol. în 8° 243 p. și 12 planșe.

Aniversarea celor cincizeci de ani dela războiul independenței n'a dat loc numai la o impozantă și demnă comemorare oficială: ea a stimulat cercetări critice care au reînoit și îmbogățit cunoașterea acelor evenimente. Ea a dat d-lui Iorga prilejul să scrie cea mai complectă, cea mai documentată și mai vie istorie a războiului nostru pentru independență, și una din cele mai frumoase cărți ale d-sale. In tot cazul una din acelea în care a pus mai mult suflet. Stăpînirea suverană a materiei dă expunerii o unitate organică pe care varietatea aspectelor subt care e înfățișată nu face decît s'o pună și mai mult în evidență. Cartea e scrisă după surse tipărite, documentele oficiale romîne și străine nefiind accesibile decît în parte, dar informațiile pe care d. Iorga le-a extras din ele confirmă strălucit că „le véritable inédit c'est l'imprimé que personne ne lit". Astfel impresiile „prises sur le vif" ale corespondenților de războiu străini îi furnisează o mulțime de amănunte vii și caracteristice cu ajutorul cărora extraordinara putere de evocare a autorului reconstruiește nu numai „starea de spirit" și moravurile societății noastre de-atunci, dar însăși ambianța fizică: aspectul capitalei și al orașelor noastre dunărene, înfățișarea satelor și a cîmpiei, condiția diferitelor clase și starea generală a populației.

Așezată astfel în mijlocul împrejurărilor asupra cărora a avut să opereze, acțiunea diplomatică a guvernului romîn poate fi echitabil apreciată. Cu toată raritatea documentelor autentice publicate până acum, d. Iorga a putut descrie, cu o artă care pătrunde până la cele mai fine nuanțe, istoricul „alianței cu Rusia" (cap. VI) și al negocierilor de pace (cap. XII). Aceste două capitole esențiale sînt cu atît mai remarcabile cu cît, derulînd asupra unor chestiuni din cele mai delicate ale istoriei noastre, autorul a știut să menajeze susceptibilitatea legitimă a sentimentului romînesc fără să impună nicio concesie probității sale științifice. Nici d. Iorga nu crede că Basarabia-de-Jos ar fi putut fi salvată, Rusia făcînd din anularea acestei ultime clause supărătoare din tratatul dela Paris o chestiune de onoare, dar găsește că cel puțin această chestiune națională ar fi putut fi ridicată de-asupra competițiilor de partid. Părerea lui Maiorescu, că o politică mai clar văzătoare și mai consequentă ne-ar fi adus compensații mai mari în Balcani, unde

în afară de linia Rusciuc-Şumla-Varna, ni s'a vorbit de-o a doua coroană a Prinţului Carol în Bulgaria şi de-o importantă despăgubire de războiu, e posibilă. Pentru aceasta ni se cerea însă consimţirea la o a doua răpire a Basarabiei, consimţire care ar apăsa azi greu asupra provinciei noastre de peste Prut.

Cu toată înfrîngerea pe care Ţara a suferit-o în chestiunea Basarabiei, guvernul care a reprezentat-o în acele memorabile împrejurări „a binemeritat dela Patrie". Pentru prima dată *Romînia* a avut în fruntea ei oameni care nu numai au înţeles importanţa hotărîtoare a momentului, dar au ştiut chiar să anticipeze asupra aspiraţiilor poporului romîn şi să-i pregătească destinele viitoare. D. Iorga are deci deplină dreptate să sintetizeze în sentimentul de *demnitate* al principelui Carol, în pasiunea pentru *libertate* a lui C. A. Rosetti, în iubirea de *neam* a lui Mihail Kogălniceanu şi în *activitatea* lui I. C. Brătianu, „cei patru factori ai independenţei". Aceste virtuţi aveau să devină de altfel ale naţiunii însăşi, „care-şi verificase pe cîmpul de luptă virtuţile morale".

A. Oţetea

* * *

I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii romîneşti din Ardeal.* (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" vol. V.). Cluj, 1928.

In largi şi vii trăsături de condeiu, d. Lupaş ne dă, în conferinţa cu titlul de mai sus, istoricul penetraţiei romîneşti în cetatea gelos păzită a Saşilor sibieni. In realitate, de *penetraţie* nu poate fi vorba decît după irupţia pe care elementul romînesc o face, după un asediu de şapte veacuri, în 1820, cînd i se încuviinţează episcopului Vasile Moga să-şi stabilească definitiv reşedinţa la Sibiu, în mijlocul unei populaţii rurale vrednice să susţină cele mai îndrăzneţe proiecte de expansiune romînească a capului său bisericesc. Saşii o ştiu şi de aceia fiecare progres al infiltraţiei romîneşti, fiecare cucerire culturală sau economică a elementului romînesc e primită cu protestări duşmănoase care nu se dau înapoi nici dela cele mai odioase şi mai profetice delaţii (vezi nota dela p. 26). Dar adevărat „centru al vieţii romîneşti din Ardeal" nu devine Sibiul decît în a doua jumătate a sec. XIX-a, după ridicarea episcopiei ortodoxe la rangul de Mitropolie—*„O Metropolie dacoromană la Sibiu,* exclamă autorul profetic (evident sas) al unui articol din *Wanderer,* Viena 8 Mai 1850, *şi Orientul e pierdut pentru Austria!*—şi mai ales în urma prestigiului pe care i-l dă personalitatea dominantă a lui Andrei Şaguna. Din iniţiativa sau subt impulsiunea marelui mitropolit se înfiinţează toate instituţiile care aveau să contribue la dezvoltarea naţională, economică şi culturală a Romînilor din Ardeal. Astfel, la 1850 se înfiinţează tipografia modernă a *„Archidiecezei"*, la 1861 *Asociaţiunea transilvană pentru lite-*

ratura romînă şi cultura poporului romîn", către 1875 banca *Albina*, la 1884, *Tribuna*. La Sibiu se stabileşte „gobernul romînesc", din 1848-49, aici se proclamă la 1863 egala îndreptăţire a poporului romînesc cu celelalte naţionalităţi din Ardeal, aici s'a alcătuit partidul naţional, aici s'a stabilit guvernul de transiţie, consiliul dirigent din 1919 şi, în sfîrşit, tot aici s'au ţinut şedinţele „marelui sfat naţional" care a votat în August 1919 votul universal şi reforma agrară pentru Ardeal.—Toate aceste fapte, devenite istorice, se desprind cu vigoare din expunerea repede şi concisă a d-lui Lupaş. Ea ne face să simţim interesul pe care l-ar prezenta pentru înţelegerea întregii dezvoltări a poporului ardelean o monografie documentată a Sibiului căreia conferinţa d-lui Lupaş i-ar servi de canavă. Ce descoperiri ne poate aduce o atare monografie se poate ghici din ipoteza emisă de d. Lupaş că „obiceiul vechiu" de care vorbeşte diploma regelui Andrei din 1224 şi în virtutea căreia Saşii stabiliţi în jurul Sibiului aveau dreptul de a-şi alege preoţii şi conducătorii civili „independent de jurisdicţia oficială a comitelui Sibian" (p. 5), n'ar fi decît vechiul obiceiu al pămîntului romînesc—„obiceiu păstrat neştirbit aici în Transilvania la elementul de baştină, la poporul romîn, care se bucură până în ziua de astăzi de importantul drept de a-şi spune cuvîntul hotărîtor la alegerea conducătorilor săi sufleteşti".

A. Oţetea

* * *

Industria hîrtiei şi artelor grafice, Bucureşti, 1928.

Societatea naţională de credit industrial a publicat de curînd o serie de monografii asupra industriei noastre privită din punct de vedere economic şi tehnic, din care face parte şi aceasta privitoare la hîrtie şi arte grafice. Necontestabil că pentru dezvoltarea culturii naţionale aceste două industrii au o importanţă deosebită şi de aceia datele care în mod semi-oficial ni se oferă, sînt în deosebi interesante.

Pe lîngă un istoric, nu totdeauna exact în ceiace priveşte epoca până la Unire, dar amintitor de multe sacrificii făcute de stat şi consumatori în epoca care începe dela 1881 încoace, avem prilejul de a întîlni date preţioase asupra industriei hîrtiei dela războiu şi până azi. Cartelarea intervenită între fabricile de hîrtie a avut drept primă consecinţă o mărire a numărului intreprinderilor, 15 de toate, şi deci şi a producţiei. Astfel în 1925 producţia de hîrtie se poate socoti 2,095 kgr. pe locuitor faţă de 1,327 kgr. în 1920 şi 2,230 înainte de războiu. Austria consuma înainte de războiu 5 kgr. pe cap. Industria indigenă participă deci acum într'o mai mică măsură la răspîndirea culturii naţionale.

Acest fapt trebue atribuit într'o oarecare măsură şi cartelului, care la adăpostul marilor taxe vamale poate să ţină preţuri

prea urcate. Chiar în această monografie a creditului industrial se semnalează neajunsurile acestui sistem industrial, căruia i se cere aplicarea unor corective, care să reducă exagerarea beneficiilor. După indicaţia însăşi a Creditului, acestea ar putea fi controlul mai eficace a statului pentruca avantagiile extraordinare de care se bucură industria hîrtiei să înceteze de a mai fi un mijloc de exploatare a consumatorilor şi o cauză de stagnare în dezvoltarea culturii naţionale.

G. Zane

* * *

Industria zahărului, Bucureşti, 1928.

Monografie din seria celei de mai sus, *Industria zahărului*, este o broşură lămuritoare asupra acestei fundamentale industrii a ţării noastre. Romînia, ţară eminamente agricolă şi cu o populaţie destul de mare, are posibilităţi reale de a dezvolta o vastă industrie a zahărului. Cu numărul actual de fabrici, numai 13,—faţă de cele 188 ale Cehoslovaciei care n'are decît jumătate din întinderea noastră teritorială—se poate totuşi satisface consumul intern, ba încă să se exporte. Consumul intern în 1926 a fost de circa 11 mii de vagoane, ceiace reprezintă cam 6,6 Kgr. (şase Kgr. 600 grame) de locuitor pe an.

Din acest punct de vedere Romînia este aproape ţara cea mai înapoiată din lume, ocupînd în Europa locul al 21, din 23 de state, şi este întrecută de toate statele celorlalte continente, până şi de Australia şi Polinezia unde fiecare locuitor consumă în medie anuală 62,4 Kgr. pe an.

Cauza reală a acestei subconsumaţiuni de zahăr la noi, nu poate fi consumaţia mică a populaţiunii rurale. Aceasta este numai un efect. Cauza este organizarea economică a acestei industrii, care poate fi considerată ca o industrie de lux. Avantagiile extraordinare de care a beneficiat şi încă se bucură i-a îngreuiat dezvoltarea, pentrucă la adăpostul tarifelor ultraprotecţioniste şi a Convenţiilor, asigurîndu-i-se un monopol de desfacere, întreprinderile sale n'au fost obligate să-şi perfecţioneze nici tehnica şi nici economia pentru ca să poată apropia preţul produselor indigene de acel al pieţii mondiale. Pe cînd azi preţul mondial este de 12-13 lei Kgr. de zahăr tos, preţul intern este între 35-40 şi pe care consumatorii trebue să-l plătească din cauza tarifului vamal.

Subconsumaţia de zahăr este o consecinţă numai a acestui preţ exagerat, care dacă faţă de preţul din 1914 nu este comparativ cu a altor produse prea urcat, este însă foarte ridicat dacă ţinem seamă de faptul că şi înainte de războiu preţul acestui articol întrecea cu mult pe cel al similarului mondial. Mărirea consumaţiunii acestui element de prim ordin al momentului nu poate să provină decît din scăderea preţului. La atari concluziuni ajunge în parte şi Creditul industrial, însă politica noastră economică

este îndreptată în sens invers, pentrucă prin tariful vamal din 1927 guvernul are facultatea de a mări taxa vamală a zahărului, iar nu de a o scădea.

G. Z.

* * *

Julien Benda, *Properce ou les amants de Tibur*, Editura Grasset, Paris, 1928.

După succesul pe care l-a obținut „La trahison des clercs", ce prezintă aprecierile unei inteligenți superioare asupra unei stări de fapt cu mult prea generală și frequentă, *Julien Benda* publică o carte al cărei subiect și tratare par egal de puțin atractive pentru societatea de azi.

A urmări, în adevăr, cu minuțioasă preocupare de analist, un sentiment—care oricît ar fi de nuanțat și de natură subiectivă—chiar exteriorizat în frumoase forme literare, rămîne același prin generala structură a psihicului uman,—mi se pare o atitudine ce nu oferă suficientă recompensă nici pentru un romancier, nu numai pentru un scriitor de necontestată seriozitate critică. De aceia, subt acest aspect noua lucrare a lui J. Benda apare neglijabilă și poate fi lipsită de atenția unei analize critice.

Există însă un alt punct de vedere, ce o prezintă într'o remarcabilă lumină, prin sensul în care se îndreaptă însăși atenția autorului, exprimînd un criteriu original de apreciere și analiză.

Benda găsește în analiza sentimentului,—de puțin obișnuită intensitate—pe care îl privește cu o largă înțelegere a nuanțelor de afectivitate aleasă, prilejul admirabil de a relua un gen de literatură altădată en-vogue și de a exalta—ca un veritabil oficiant al spiritului antic printre contemporani—cultul alexandrinismului dispărut.

Clasica cultură alexandrină presupunea,—spre deosebire de antichitatea literară italică deosebită prin natura-i originală, nu atît noutatea inspirației cît excepționala preocupare de redare artistică. A fost un cult al formei estetice, al expresivității distinse, al tonalității artistice.

In exemplificarea acestor caractere alese, J. Benda apare în același timp: istoric literar, admirabil causeur și critic. Meticulos și atent până la cele mai mici detalii de sens sau numai de sonoritate—ale expresiei poetice,—pentru el: Dante, Petrarca, Ronsard, Musset, Wagner sau Hugo, sînt creatori, a căror apariție a fost pregătită în spiritul și gustul rafinat al literaturii moderne, de acei primi cizelatori de versuri: Lucullus, *Propertiu*, Horatiu, Ovidiu și Virgiliu, — veritabile talente poetice ale mult prea îndepărtatei antichități.

Dacă o simplă întimplare a salvat pe acel Parthenios Bithynianul — purtătorul alexandrinismului în patria lui Propertiu — din

braţele soldaţilor învingători ai lui Crassus, nu a fost simplu hazard, ci dimpotrivă o necesitate de viaţă, tendinţa către alexandrinism prin care literatura italică şi-a reconfortat forţele epuizate.

J. Benda prezintă o justă apreciere critică asupra valorii şi evoluţiei istorice a talentului poetic.

Talentul superior prezintă o notă de subiectivism adesea exagerat, dar totdeauna mărturia unei puternice individualităţi artistice. Cît timp e forţa inspiraţiei puternică, talentul creiază forme originale de expresie, care—prin chiar acest caracter apar cu totul personale şi subiective. Atunci cînd inspiraţia e însă în depreciere, subiectivism l individual degenerează în forme de obiectivitate poetică, ce îşi pierd odată cu fondul interior al inspiraţiei însăşi distincţia exteriorizării lor. Astfel, evitînd nota prea obişnuită şi adesea colectivă a unei intensităţi moderate, poezia aceasta îmbracă un caracter străin şi artificial, devine o poezie a misterului ce nu presupune un mobil misterios, a neclarului, ce nu presupune necesitatea întunericului.

Adevăraţii poeţi ai omenirii nu sînt acei ce cîntă grandoarea unui solemn eveniment al timpului sau dispariţia unei lumi, ci creatorii formelor superioare în care se realizează suprema unitate a frumosului cu Divinul.

Aceasta e moştenirea, pe care ne-a lăsat-o cultura şi cultul alexandrin.

Mircea Mancaş

* * *

G. M. Cantacuzino, *Introducere la studiul arhitecturii*, Ed. Socec.

„Dacă universul este efectul vreunui act; acest act însuşi, al unei Fiinţi; şi al unei nevoi, al unui gînd, al unei ştiinţi şi al unei puteri care aparţin acestei Fiinţi, este că numai printr'un act poţi tu să întruneşti marele proect şi să încerci imitarea celui care a făcut toate lucrurile. Acolo te poţi aşeza în modul cel mai natural, în locul lui Dumnezeu.

Deci dintre toate actele, cel mai întreg este acel de-a construi. O lucrare pretinde dragoste, meditaţie, ascultarea celui mai frumos gînd al tău, născocirea de legi pentru sufletul tău şi încă alte lucruri, pe care ea le scoate, de minune, din tine însuţi, care n'ai bănui că le ai".

Acestea sînt vorbele lui Socrate către Phèdre din „Eupalinos" al lui Valéry şi ele tălmăcesc, cu prisosinţă, eforturile arhitecţilor mari ai vremii, care au îndrăgit din nou clasicismul, precum un om purtat prin ţinuturi întunecoase se întoarce bucuros la soare. Mai este reîntoarcere, însă, venirea la soare sau la pildele eterne ale arhitecturii ? Mai mult nu, decît da.

Spiritul ultimelor secole purtaseră prin visuri de lene şi fan-

tazii de mîntuială, arhitectura, căreia în loc de soare i se dăduse aurărie şi'n locul spaţiului de îmbrăţişat, ornamente de lipit.

La noi, mai mult decît oriunde, nu s'a ştiut nici ce înseamnă stil şi dacă o arhitectură nouă poate avea un stil vechiu. S'a plutit în întunericul bisericilor lăsate'n întunerec. S'a împrumutat, adesea, materialul şi formele lui, din diversele monumente ale trecutului, fără a se împărtăşi din sufletul vechilor constructori.

Un mers treaz, în pas liber pare că ne poartă înspre nouă tărîmuri. Spiritul romînesc cată să cuprindă ceiace unii „visători periculoşi" n'au putut.

Inceputul noei îndrumări a arhitecturii noastre poate să fie chiar „introducerea în studiul arhitecturii", lucrare pe cît de scurtă, pe-atît de adîncă, simţită, închegată.

D. G. M. Cantacuzino se arată din acest studiu un spirit larg analitic, susceptibil de adînciri metafizice şi reveniri sintetice. Scrie într'o limbă curată, concisă, aspră, care-l apropie şi mai mult de Valéry. Ţinuta acestui studiu este de-o unică mîndreţe. Gîndirilor fără de greş le vin în ajutor pilde exacte şi exprimare aristocrată.

Dar, să pătrundem în acest studiu introductiv, care se ocupă despre *tradiţie, proporţie, ritm* şi *armonie*. Reflexiunile din aceste capitole „au fost scrise în căutarea unei discipline, astăzi cînd relativismul domneşte atît de covîrşitor în toate ramurile vieţii" ne spune însuşi autorul.

Tradiţia apare în acest studiu, corectivul, care tinde să menţie spiritul în armonie. (Tradiţia este conştiinţă, echilibru critic).

Proporţia este „una din imaginile vieţii şi deaceia ea nu e pur geometrică".

Ea nu este, poate, decît imaginea unor anumite şi mari intuiţiuni pe care omul le-a avut întotdeauna. (De pildă ca aceia a contemplatorului lui Alcibiade, despre care acest contemplator spunea: „văzîndu-l, te simţi devenind arhitect". Eupalinos, pag. 93). D. Cantacuzino ne mai comunică şi această adîncă presupunere: „Născută din jocul ideilor şi din armonia fizică a corpului omenesc, proporţia pare a fi imaginea nedespărţirii sufletului de corp".

Pentru a se ajunge la armonia simultană care e arhitectura trebue, dar, a se întruni *proporţia* care „este supremul efort de convergenţă al spiritului cu sistemul nostru fizic, devenind imaginea indisolubilităţii lor" cu *ritmul*, care „nu-i decît proporţia la a doua putere sau mai bine spus însăşi proporţia mişcării".

Reproducem, pentru a încheia, cîteva gîndiri despre arhitectură şi monumental.

„A clădi înseamnă a organiza şi orice organizare dă naştere armoniei". „In arhitectură nu este loc pentru anecdotă. Marea disciplină a acestei arte exclude efectele uşoare".

„Dacă un monument n'ar avea un rol necesar în spiritul nos-

tru, atunci n'ar fi necesar nici în priveliştea nici în oraşul în care este clădit".

Recenzia noastră, de-această dată, a fost mai mult rezumativă şi s'a ţinut aproape numai din citate. Se pot discuta oare aceste idei? Se pot amenda şi supune la obiecţii, ca de pildă ideile d-lor Elie Faure sau André Salmon? Nu credem să fi putut face altceva mai bun decît să fi citat. Astfel am dovedit puritatea şi recunoaşterea comun valabilă a acestor idei frumoase ca şi omul, vechi cît şi cosmosul, tari cît şi Dumnezeu, pe care d. G. M. Cantacuzino le-a priceput şi redat într'o simplitate, egalată doar de adîncimea acestor gîndiri.

Dealtfel în faţa lor care-i omul, care-ar simţi altfel decît Eupalinos, arhitectul care spunea: „cu cît meditez asupra artei mele, cu-atît o exercitez mai mult; cu cît gîndesc şi lucrez, cu-atît sufăr şi mă bucur ca arhitect;—şi cu atît mă simt pe mine însumi, cu o voluptate şi o claritate din ce în ce mai sigure". Toţi simţim aceasta, dar nu toţi o putem exprima.

Petru Comarnescu

Revista revistelor

Max Jacob şi libertatea.

Se spune despre Francezi, că sînt poporul cel mai spiritual depe glob. Prima virtute a acestei spiritualităţi este într'adevăr o inuzabilă elasticitate, o independenţă care niciodată n'ar trebui să poată fi pusă la îndoială.

Totuşi niciodată lumea nu a fost mai puţin spirituală şi mai cu seamă n'a ţins să devină mai puţin spirituală ca acum.

Printre puţinii capabili încă de a întrebuinţa limbajul pentru motive altele decît cele utilitare, şi care au curajul de a închide în activitatea lor ceva destructiv şi rezistent, un refuz permanent, o răbdătoare forţă explozivă, este în primul rînd Max Jacob: acesta menţine adevărata tradiţie atît de întunecată astăzi a spiritului francez.

Această tradiţie, o putem urmări considerînd la fiecare epocă, partea de ne-conformism, de inadecuaţie pe care diverşii scriitori au încorporat-o la opera lor.

Astfel Rabelais, Montaigne, Voltaire, enciclopediştii.

Apoi romantismul în care cu violenţă şi într'o viguroasă mişcare de opoziţie, găseşti exact ceiace speranţele libere din secolul precedent tocmai combătuse: a avea un spirit liber nu înseamnă a inclina către o doctrină care ar propovădui libertatea, ci a lua din fiecare doctrină ceiace are mai extrem şi mai ireductibil. Libertatea nu este un scop în sine ci o higienă.

Impertinenţa vieţii sociale, depăşind astăzi orşice limite este firesc ca inteligenţa, cînd nu vrea să se resemneze, să se manifeste cu o rigoare nestăpînită.

In domeniul, care este acel a omului moral, cel mai grozav efort s'a săvîrşit subt ochii noştrii: André Gide care este omul la care trebue veşnic să revenim cînd vrem să facem tabloul spiritual al timpului nostru, a reuşit prin îndrăzneţele sale analize să stabilească în el o claritate, o lumină, eliberată total de disciplinele la care a fost format. Alăturea de el Max Jacob este astăzi spiritul cel mai înzestrat pentru aceste exerciţii, aceste figuri, aceste reducţiuni.

(Jean Cassou. *Nouvelle Revue Française*).

Despre Poveştile Norvegiene.

Se deosebesc mai multe feluri de poveşti populare: poveşti poetice, morale, hazlii, ori mistice. Mai există însă în afară de acestea o speţă pe care am putea-o numi a «poveştilor de peisagii».

Majoritatea ţărilor trebue să aibă astfel de poveşti care le sînt particulare, care sînt produsele specifice ale peisajului local.

Norvegia este subt acest raport cea mai bogată ţară din lumea întreagă.

Un tablou de Sinding, de pildă, reprezintă o sumbră pădure de munte din care iese un băeţel într'o goană nebună. Tabloul este intitulat: «Ce întuneric este în fundul pădurii». — Privind tabloul îţi închipui deodată

cum umbrele pădurii, freamătul vîntului, singurătatea, rădăcinile, animalele care se furişează, se transformă toate într'o fiinţă supranaturală care a urmărit pe băeţelul înspăimîntat.

Povestea peisajului este mitologia noastră cea mai veche.

Pădurile au avut suflarea lor, fjeld-ul ochiul său, marea emoţia sa mult timp înainte ca omul să fi avut prima sa amintire sau să fi visat pentru întâia oară la eternitate.

Aceste poveşti mai sînt şi prima noastră geografie: în ele se reflectează peisajul şi caracterul diferitelor regiuni ale pămîntului.

Rămîne o intebare: Povestea, este veşnic fantazie şi imaginare? Omul este acela care însufleţeşte natura... sau... inversul poate fi admisibil?

Peisajul avea el oare un conţinut spiritual înainte ca omul să fi venit şi să-l fi absorbit în sensibilitatea sa?

Un poet afirmă că spiritul omului a izvorît din povestea naturii; nimic nu ne îndeamnă să-l combatem.

(Johan Boyer. *Revue de Genève*).

Ce gîndeşte tineretul romînesc

La ancheta «Ce que pense la jeunesse européenne», răspunde pentru Romînia d. Ioan Petrovici, fost Ministru de Instrucţiune publică. D-sa începe prin a constata că învăţămîntul intelectual e nesistematizat, lipsindu-i axa centrală faţă de care ar trebui să fie racordate diferitele materii de studiu predate în liceu. La fel educaţia morală e absentă, explicîndu-se aceasta atît prin atmosfera postbelică dar mai ales prin faptul celor patru dominaţii străine subt tutela cărora tineretul de azi a trăit înainte de unire. De aici rezultă relaxarea moravurilor, o răsturnare de valori înlocuind sobrietatea prin bunul plac. In genere, mentalitatea tineretului romînesc e naţionalistă şi antisemită. Sporturile în mare avînt au influenţat în bine, imprimînd tinerimii un spirit de independenţă şi de curaj. Din dorinţa de a-şi face cariera cît mai repede, predilecţiile tineretului se îndreaptă către studii practice, către drept şi tehnică, ţintind să-şi realizeze situaţii cît mai favorabile subt raport pecuniar.

Lecturile de căpătâiu sînt în proză şi mai cu seamă din autori contemporani, ca Sadoveanu, Rebreanu şi I. Teodoreanu—la véritable révélation littéraire de ces derniers temps». Se ceteşte deasemenea pêle-mêle literatură franceză originală, precum şi traduceri din limba germană şi engleză. Cît despre filosofie, se ceteşte foarte puţin. Există un curent filosofic de mîna a şaptea care popularizează în chip caricatural pe Bergson şi James. Studenţii cu reale resurse de cugetare înclină spre raţionalism, acesta fiind în concordanţă cu bunul simţ şi cu tradiţionalismul poporului romînesc.

Ca aspect general, generaţiile de azi sînt radical separate — bătrânii nu-şi mai pot exercita autoritatea, iar tinerii vor să se guverneze singuri. «Ce tableau peut paraître plutôt sombre, mais les ténèbres sont sillonnées par des éclairs, et si les éclairs peuvent provoquer la panique, ils peuvent aussi éveiller les espérances».

(Jean Petrovici. *Revue des Sciences politiques*).

Stendhal şi Rusia.

Criticii ruşi nu s'au ocupat în deajuns iar cei francezi nu s'au ocupat de loc de chestiunea destul de interesantă a relaţiunilor lui Stendhal cu Rusia.

Chiar însuşi Stendhal a lăsat diferite documente pe care le-am putea utiliza cu folos.

In primul rînd scrisorile ofiţerului şi comisarului războiului Henry Beyle din tot timpul campaniei din Rusia: au fost în număr de şaisprezece dintre care unsprezece nu au ajuns niciodată la destinaţie. Interceptate în timpul retragerii «Marei Armate» ele au rămas îngropate în arhivele naţionale ruseşti până la 1913 cînd directorul general al Arhivelor din Petersburg a comunicat o copie care a permis d-lui Frédéric Masson să le editeze.

Dar aceste prime documente se raportă mai cu seamă la funcţionarul napoleonean Henry Beyle. Celelalte documente cu mult mai interesante se referă la relaţiile scriitorului Stendhal cu amicii săi literaţi ruşi.

Aceste din urmă se găsesc între scrisori şi memorii particulare şi au fost până acum inaccesibile erudiţilor francezi.

In salonul faimos al d-nei Ancelot, care întovărăşise la Petersburg pe soţul ei, autorul dramatic Jacques Ancelot, leagă Stendhal cele mai multe din amiciţiile sale ruseşti.

Turghenief admiră mult pe autorul lui «Le rouge et le noir», vorbeşte chiar într'o scrisoare care se găseşte în arhivele fraţilor Turghenief şi care este adresată prinţului Pierre Vinzemski despre o excursie în Italia şi mai cu seamă la Tivoli, făcută în tovărăşia lui Beyle.

Puşkin, de asemeni şi în contra afirmaţiilor d-rei Olga Smernov pare a fi împărtăşit entuziasmul amicilor săi pentru romancierul francez.

În curînd, cercetările nouă conduse cu multă luare aminte vor îngădui o mai deplină cunoaştere a acestor amiciţii, şi d. Vinogradov are speranţa că în curînd ne va da alte scrisori, de data aceasta complect inedite ale lui Stendhal, privitoare la Rusia.

(Anatole Vinogradov,—*Mercure de France*).

Reforma Camerii Lorzilor.

Adoptarea legii din 1911 (Act of Parliament) transformă în mod dezastruos Constituţia engleză. In Anglia Parlamentul este omnipotent, nu există o Constituţie scrisă şi orice măsură luată de Parlament trebue pusă în vigoare de tribunale.

Dar înaintea legii din 1911, orice lege pentru a fi votată trebuia ca pe lîngă propunerea Comunelor să aibă şi asentimentul Camerii Lorzilor.

Funcţiunea, rolul, acestei Camere era de a îngădui poporului englez timpul necesar de reflexiune înainte de-a adopta o transformare vitală în instituţiile sale. De unde imensa importanţă a acestui „veto".

Această stavilă contra orcărei schimbări, rău cugetate ori intempestive, a fost distrusă în 1911 de d. Asquith. Camera Lorzilor există încă, dar atît de mutilată, că nu i se mai poate acorda nicio eficacitate.

In primul rînd reforma din 1911 institue dreptul Camerii Comunelor de a trece orice lege care intră în categoria „Proectelor financiare" dispensîndu-se de avizul Camerii Lorzilor şi în această categorie puteau uşor trece Acte de confiscări cărora li se dădeau aparenţe de acte de impunere.

Un guvern socialist nu ar dori desigur o armă mai bună.

In al doilea rînd, în afară de Proecte financiare, legea din 1911 mai prevede că orice proect, în afară de acela al prelungirii duratei Parlamentului, care ar fi adoptat de Camera Comunelor în cursul a trei sesiuni succesive, a aceluiaşi ori a altui Parlament, chiar dacă în aceste trei sesiuni va fi fost respins de Camera Lorzilor, proectul va fi prezentat Regelui şi adoptat ca lege de îndată ce va fi iscălit.

Această lege este prin excelenţă exemplul legislaţiei nesocotite şi rău înţeleasă iar existenţa unei a doua Camere, competente cum se arătase Camera Lorzilor până în 1911, pare indispensabilă. Din fericire există o „Adunare" care din punct de vedere practic reprezintă o mare doză de competenţe şi căreia se va căuta a i se da în măsurile posibile puterile constituţionale care i-au fost sustrase cu ocazia legii d-lui Asquith.

(Viconte Finlay. *Revue Bleue*).

Scandalul petrolului american.

Politica nu a constituit niciodată în Statele Unite un conflict de teorii, o luptă de idei. Intre Democraţi şi Republicani, diferenţa este insezisabilă pentru ochii noştri de Europeni. Americanii discută mai degrabă după părerea lor asupra „regimului sec", sau „regimului umed", după originile lor geografice, după rangul social, după cum fac parte din Ku-Klux-Klan ori din „American Legion". In jurnalele americane politica este relegată la locul pe care la noi în Europa îl ocupă faptele diverse.

Ori în Noembre vor avea loc noile alegeri pentru preşidenţie.

Republicanii au o mare popularitate şi cum s'ar putea altfel? Ce necalificabilă dovadă de ingratitudine ar fi să combaţi un partid care a făcut din Americani oamenii cei mai bogaţi ai lumii.

Şi cu toate imensele şanse ale republicanilor, democraţii nu dezesperă: în primul rînd preşedintele Coolidge nu se mai prezintă la alegeri, iar ceilalţi candidaţi sînt departe de a avea aceiaşi popularitate, apoi prosperitatea ţării trece printr'o criză, se afirmă că ar fi aproape 5.000.000 şomeri.

Ocazia n'ar fi minunată pentru Democraţi de-a arăta că prosperitatea economică anterioară nu datora nimic metodelor republicane?

Dar ce întăreşte mai mult pe Democraţi în credinţa unei victorii ste redeschiderea neaşteptată a scandalului petrolului.

Faptele datează de şapte ani, şi de şapte ani se desfăşoară într'un număr nesfîrşit de episoade cel mai neverosimil film poliţienesc.

Toată America defilează pe ecran dela contrabandistul de alcooluri şi până la preşedintele trustului.

Un mare număr de personalităţi politice sînt compromise iar fraudele sînt estimate la 160.000 dolari.

Coolidge pentru a salva onoarea partidului face apel la 160.000 americani pentru ca fiecare să dea câte un dolar şi să oprească astfel bîrfelile gurilor rele.

Toate scandalurile stîrnite de această afacere nu parvin însă să scuture apatia opiniei publice americane faţă de politică şi cu siguranţă că dacă recolta anului acesta va fi bună iar economia naţională înfloritoare, republicanii vor reuşi din nou în alegeri.

(Jean Allary. *La Revue des Vivants*).

Programul Millerand.

D. Alexandre Millerand era invitat să prezideze Duminica trecută o reuniune a Federaţiei republicane care a avut loc la Rodez. D-sa nu a putut lua parte, a trimes însă d-lui Senator Monsservin o scrisoare-program care merită să fie studiată.

Primul punct: viitoarea consultare a electorilor este cu deosebire însemnată, căci majoritatea care va reuşi are să poată tot aşa de bine să aducă totala ruină a Franţei după cum poate să-i şi refacă situaţia financiară. In expozeul său făcut la tribună, deasemeni d. Poincaré spune: „Rezultatele obţinute până acum sînt însemnate, însă fragile. Intărirea lor depinde de capacitatea şi seriozitatea administratorilor pe care îi vom trimete la Cameră".

Din nefericire două circumstanţe se opun ca electorii să-şi aleagă reprezentanţii în plină lumină. Mai întâiu reîntoarcerea la scrutinul de arondismente şi apoi participarea foştilor cartelişti la putere, şi aceasta din urmă este opera d-lui Poincaré, care chemînd pe d. Herriot să colaboreze la opera de refacere l-a reabilitat şi pe dînsul şi a reabilitat şi cartelul.

Părerea şi remediul expuse de d. Millerand în scrisoarea d-sale le vor găsi Francezii într'o colaborare inteligentă, şi subt paza unei discipline riguroase, într'o pace bine asigurată în interiorul ţării precum şi în afară. D-sa arată apoi rolul nefast al cartelului şi regimul de facilitate şi de demagogie pe care-l instaurase.

Rămîne să vedem cum vor fi primite aceste directive atît de patriotice.

(Louis Latzarus. *Revue Hebdomadaire).*

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură.

Johanne d'Orliac, *Chanteloup,* Du XIII-eme au XX-eme siecle.

Această carte relatează viaţa minunată şi fastuoasă a unuia din cele mai frumoase domenii franceze din Touraine.

Opera se subscrie, şi există numai în ediţie de lux la „Arrault et Cie", la Tours (Indre et Loire).

Henry Béraud, *La Gerbe d'Or,* Ed. de France.

Subt acest titlu, firma tatălui său, franzelar în oraşul Lyon, Béraud îşi povesteşte amintirile din copilărie şi ne arată încă odată tot ce poate scoate un scriitor de mare talent, din acest material.

Constantin Photiades, *La reine des Lauturelus,* Ed. Plon, Paris.

Autorul studiului despre Georges Meredith, a cărţii intitulate: „La victoire des alliés en Orient" etc. publică o monografie a Mariei Thereza Geoffrin, marquise de la Ferté Imbault care a trăit dela 1715 la 1791 adică dela moartea lui Ludovic al XIV-lea şi până la arestarea lui Ludovic al XVI-lea. Fiica d-nei Geoffrin fundează în anul 1771, în marginea instituţiunilor stabilite şi în atmosfera jumătate serioasă, jumătate glumeaţă pe care o întreţinea în acea epocă faima lui Swedenborg, Mesmer, Cagliostro, Saint-Martin, „l'Ordre Souverain des Lauturelus, care deveni atracţia spiritelor celor mai distinse ale timpului. Această D-nă Geoffrin, care a fost pe punctul de a deveni regina Poloniei aşteaptă, petrecind şi dansind Revoluţia, şi trăeşte exact cît a trebuit ca să vadă tragedia în care sfîrşeşte societatea cultivată şi frivolă a secolului al XVIII-lea.

Gabriel Perreux, *Les Allemands m'ont dit,* Editions de Paris Midi.

Autorul este un tînăr normalian agregat în Istorie. D-sa a văzut Germania şi a văzut pe Germani fără „parti pris". Este interesant de cetit cartea aceasta mai cu seamă după alegeri.

Romane.

Auguste Bailly, *Estelle et Mikou,* Ed. Fayard, Paris.

Un roman în care se întîlnesc două epoci în persoana a două tinere fete. Dar atît visătoarea Estelle cît şi sportiva Mikou se întîlnesc în preocuparea eternă şi unică a oricărei femei şi anume amorul.

Hoffmann, *La Princesse Brambilla,* Ed. I. Snell, Paris.

Cu ocazia centenarului romantismului care se celebrează pretutindeni, este natural ca noua traducere a uneia din cele mai savuroase fantezii a lui Hoffmann, tradusă de Alzir Hella şi prefaţată de Stefan Zweig, să fie de actualitate.

Influenţa povestitorului german nu s'a mărginit numai la patria lui. Victor Hugo, Jules Jain, Gérard de Nerval îl ceteau cu pasiune şi chiar s'au inspirat din operele sale.

Edmond Jaloux, *Sur un air de Scarlatti,* Edition Stols, Maestricht.

Marcel Hauverger se duce la Veneţia în căutarea „vidului" a „Spaţiului alb" de care are nevoe sensibilitatea sa surescitată. Intr'o seară, umblînd la întîmplare aude o vioară care cînta o melodie de Scarlatti; intră într'o grădină şi vede un violonist mascat cîntînd unei femei de asemeni mascată şi care dansează amîndoi în costume din secolul al XVIII-lea. Mai de o parte stă un om gras în faţa unei mese.

Care este misterul? Omul gras este părintele doamnei elegante, care este pe jumătate nebună: îşi imaginează că trăeşte în secolul al XVIII-lea şi că iubeşte pe un conte Pepola care-i cînta din vioară. Tatăl, crezînd că acesta va fi remediul, roagă pe tînărul Marcel, care de altfel iubeşte pe fiica sa Renata, să joace rolul contelui. Renata substitue tot mai mult pe Marcel, fostului său amant. In ziua însă cînd Marcel o strînge în braţe şi o sărută Renata îl muşcă furios şi se închide apoi în odaia ei unde se trezeşte din visul care-o făcea să-şi confunde iubitul, şi moare.

Georges Duhamel, *La nuit d'Orage*, Ed. Mercure de France, Paris.

La nuit d'Orage este studiul superstiţiei. Un tînăr menaj, materialist şi de un spirit riguros ştiinţific, cedează totuşi în spaima unei boli inexplicabile, tentaţiei de a căuta acestui rău, cauze supranaturale: în speţă influenţa unui „porte-malheur" arab.

Ştiinţă.

Pierre Thomas, *Cours de Chimie Biologique*, Les Presses Universitaires de France

Chimia, aşa numită biologică, se ocupă cu reacţiunile chimice care se efectuează la vieţuitoare, oameni şi animale, precum şi la plante.

Ca să putem aprecia întinderea acestui domeniu trebue să parcurgem primul volum al cursului de chimie biologică a d-lui Pierre Thomas, mult timp ataşat pe lîngă Institutul Pasteur.

Paul Bary, *Où en est la chimie Colloïdale*, Gauthier Villards.

Această lucrare comportă trei sute de pagini de format mic din care o sută consacrată principiului şi două sute aplicaţiilor.

Ştiinţe Sociale.

Vicomte Georges d'Avenel, *Histoire de la Fortune française*, La Fortune privée a travers sept siècles. Payot.

Cartea d-lui d'Avenel nu interesează numai pe istorici, prezintă mai cu seamă interes pentru timpul prezent. Este tratată cu deosebire în ultimul capitol, chestia bogăţiei, a capitalului şi a cheltuelilor Franţei dela războiul din 1914 şi până azi, arătînd perfect în ce măsură veniturile au descrescut şi care este nivelul de viaţă rezonabil pe care trebue să şi-l impună orice Francez.

F. Bayle, *Les Hauts Salaires, La Théorie du Salaire moderne. Origine et Institution du profit. La politique économique et les parasites sociaux. La journée de huit Heures.* Ed. Alcan.

Această carte, cu aşa bogat subtitlu, arată tocmai prin aceasta, importanţa şi varietatea chestiunilor tratate, dar ceiace titlul nu poate arăta, şi ceiace lectura singură o poate face este originalitatea de vedere a acestei lucrări.

COMPILATOR

Bibliografie

Damian Stănoiu, *Călugări și Ispitei*, Scene din viața mînăstirilor, Ed. „Cartea Rom.". Prețul Lei 75.

Mihail Sadoveanu, *Demonul tinereții*, (Roman). Ed. „Cartea Rom.". Prețul Lei 75.

Al. Lascarov-Moldovanu, *Nuvele și schițe satirice*, Ed. „Cartea Rom.". Prețul Lei 60.

Otilia Cazimir, *Din întuneric*, Fapte și întîmplări adevărate (Din carnetul unei doctorese). Ed. „Cartea Rom.". Prețul Lei 75.

Julietta Teodorini și Ettel Pantazi, *Verișoara din America*, Carte pentru copii. Desene de A. Murnu. Premiată de Cartea Rom., Prețul Lei 70.

Petrică Florin Begnescu, *Lăcrămioare*, Tip. G. Jorică, Galați, 1928.

Preot D. P. Micșunescu, *Urîciunea pustiirei în locul cel sfînt*, Plîngere duhovnicească, Prețul 20 Lei.

Ion Ionescu, *Istoricul Societății Politehnice*, Cartea Romînească, București.

P. S. Vartolomeiu, Episcop, al Rîmnicului, *Cum stăm cu progresul general la începutul an. lui 1928 sau Primejduirea omenirii*, Inst. de editură creștină al Episcopiei de Rîmnic, M-rea Cozia.

St. Scybkar-Dyllageorman, *Ideal, Vis și Real*, Craiova, Prețul 50 lei.

Gherghinescu-Vania, *Drum Lung*. Poezii, Scrisul Romînesc, Craiova, Prețul 90 lei.

Ion Mușlea, *Învățătorii și Folklorul*. Institutul de arte grafice « Ardealul », Cluj.

Ion Mușlea, *Șcheii dela Cergău și folklorul lor*, Inst. arte grafice, «Ardealul», Cluj.

Alexandru Boldur, *Unirea*, Tip. «Dreptatea» Chișinău Prețul 25 lei.

Georges Renard, *Este omul liber ?* traducere de B. Marian, Cultura Romînească, București, prețul 50 lei.

Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia, Tip. Eparhială «Cartea Romînească», Chișinău, 1928, Prețul 300 lei.

Gh. N. Fințescu, *Observations biologiques*, Iași, Tip. Goldner, 1928.

Romul Boila, *Organizația de stat*, Tip. Cartea Romînească, Cluj.

N. M. Condiescu, *Conu Enache*, Ed. Scrisul Romînesc. Craiova, Prețul 70 lei.

Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei*, Ed. Cultura Romînească, București, Prețul 60 lei.

P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la Romîni*, Vălenii de Munte.

P. P. Panaitescu, *Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir*, Memoriile secției istorice a Academiei Romîne, Cult. Națională.

P. P. Panaitescu, *Recensii*, Extras din «Dacoromania», Tipografia Ardealul, Cluj.

Ion Pillat, *Intoarcere* 1908-1918, Ed. Petru Cătunaru, Prețul 80 lei.

Prof. M. Goldstein, *Gründzüge der Aristotelische Aestetik*, Tip. Gura Humorului.

Mathieu Fotino, *L'Influence française sur les grands orateurs politiques roumains de la seconde moitié du XIX siècle*, «Cartea Romînească», Bucarest, 1928, 120 lei.

Guy de Maupassant, *Amintire*, povestiri traduse de *A. C. Calotescu-Neicu*, Ed. «Ramuri», Craiova.

Marin Dragnea, *Dela Gange'n Nazaret*, Tip. Cultura, Cluj, 1928.

Alice Gabrielescu, *Necunoscuta*, Nuvele, Impr. Fundația Culturală «Principele Carol», București, 1928, Prețul 60 lei.

Augustin Cosma, *Plinirea Vremii*, dramă în 6 acte și un prolog, Oradea, Prețul 40 lei.

Alexandru Ieșan, *Doctrina spiritistă a lui Hasdeu*, Cernăuți, Prețul 30 lei.

V. Băncilă, *Doctrina personalismului energetic a d-lui Rădulescu-Motru*, «Cultura Romînească», București, Prețul 40 lei.

Gr. Antipa și E. G. Racoviță, *Speologia* Editura «Astra», Cluj, 1927.

Reviste primite la redacție:

Radio Romîn No. 45—47; Buletinul reuniunii camerelor de comerț și industrie No. 3; Corespondența Economică No. 3; Complex No. 1; Căminul No. 4; Independența Economică No. 4; Glasul Vremii No. 1; Biserica Ortodoxă Romînă No. 3—4; Arena Literară No. 6; Pentru inima copiilor No. 4—5; Gîndirea No. 4—5; Natura No. 5; Prietinul Poporului No. 4—5; Pagini Culturale, April; Orpheus No. 1; Ritmul Vremii No. 4; Romînia Militară No. 2—3; Noua revistă bisericească No. 4—5; Ideia pedagogică literară-socială No. 1—4; Societatea de Mîne No. 9; Solia Moldovei No. 20; Comoara satelor No. 9—10; Revista Invățătorilor No. 1; Șezătoarea No. 2—4; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations No. 3—4; Revue internationale du travail No. 4—5; Biruința No. 1—3; Arhiva No. 2; Ideea Europeană No. 210; Revista Contribuțiilor No. 3; Revista Critică No. 2; Viața Medicală No. 4; Revista Filologică No. 3; Tribuna Romînilor Transnistrieni No. 6; Semenicul No. 4; Lamura No. 1; Foaia Plugarilor No. 2—3; Foaia Tinerimii No. 7—8; Cugetul Liber No. 6; Universul Literar No. 18—22; Viața Agricolă No 6—8; Filmul Meu No. 7; Viața Literară No. 81—86; Ramuri No. 4; Țara Noastră No. 15—22; Infrățirea Romînească No. 12—14; Democrația No 3—4; La Nouvelle Revue Française No. 176; Mercure de France No. 716—718; Informațiuni Muzicale No. 4; Vlăsia No. 29; Revista Funcționarilor Publici No. 3—4; Spectatorul No. 20—21; Observatorul No. 2—3; Adevărul Literar No. 383—389; Revista generală a învățămîntului No. 4; Cîmpul No. 7—10; Glasul Minorităților No. 3—4; Transilvania No. 3—4; Zorile No. 3—4.

1928. ANUL XX — MAIU ŞI IUNIE No. 5 ŞI 6.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 10—12

1928

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini.— Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

Iaşi, Strada Alecsandri No. 10—12

ANUL XX.

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poştal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1928 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 400 lei
Pe jumătate an . . . . 200 „
Un număr . . . . 40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an . . . . 600 lei
Pe jumătate an . . . . 300 „
Un număr . . . . 60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924, 1925, 1926 şi 1927 cu lei 300 colecţia.

Administraţia.

Nu poate fi...

Nu poate fi suflet omenesc care să rămînă rece văzînd atîta dragoste şi atîta chin cît a fost în mine. Şi totuşi ea a putut rămine, m'a privit rece până la urmă. Până la urmă am întrebat-o blînd :

— „Crezi că ai putea vreodată să ţii la mine?

— „Nu, răspundea ea tremurînd, nu...

Am omorît-o.

De groază, gîndurile s'au strîns în frunte şi nu găsesc începutul care să desfacă înţelesul lor.

...Visez. E larg înaintea mea. Nesfîrşit. Deasupra, soarele stă imens. Eu orb, merg cu ochii în lumină, căutînd, pipăind cu mînile întinse. Nu văd nimic, nu mă pot opri niciodată, şi sfîrşitul e nicăeri.

— „Pentruce toate, pentruce eu cel slab să cuprind atîta durere?" Strig. Fraza îmi pare inutil înşiruită de-a lungul vieţii şi obosesc, cad, şi tot ce nu pot înţelege s'a aşezat peste mine şi mă înăbuşă.

Cîteodată înţelegeam totul pentrucă gîndeam cu un suflet bun ceva foarte curat şi minunat de simplu. Eram mulţumit. Se destindea mintea, mergeam mai departe pe drumul gîndului deschis... mai departe, şi, deodată, într'o emoţie extraordinară, simţeam că am găsit ceiace căutam. A! se lumina, se lumina fără margini, fără sfîrşit, fără piedică...

Acum însă, mereu unul şi acelaşi gînd încordat, una şi aceiaşi obsesie. Pot închide ochii, îi pot deschide, pot privi orice... ...Orice începe şi se sfîrşeşte cu ea. Orice mi-o aminteşte, mereu.

E în mine, nu o pot scoate din mine şi mi-i dor, dor de ea. Moartea ei a pus capăt povestei, dar nu şi dragostei mele. Ameţit mă zvîrcolesc în jurul meu şi nu o pot găsi.

Dumnezeul meu, ochii ei, imenşii ei ochi albaştri, clari cu întregul cer în ei şi lumina toată răsfrîntă până în adînc. Ameţitor.

Şi acum, singur. Trupul i s'a zbătut în mînile mele; credeam că va începe să trăiască, dar a rămas rece, nemişcată, ca deobiceiu... Nu ştiu dacă am visat atunci, dacă visez acum, dacă m'am deşteptat fără să mai pot vreodată înţelege... De s'ar fi născut şi ar fi murit în închipuirea mea, ori dacă ar fi trăit cu adevărat, tot atîta gol ar fi rămas în urma ei. Gol, gol.

Cel puţin de aşi avea încredinţarea, că ceiace a fost, a fost într'adevăr; că atunci, în clipele de chin ori dragoste cînd am căzut jos, cînd i-am strigat cît de nemărginit o iubesc,—chiar dacă nu s'a aplecat ca să mă ridice la ea, cel puţin se afla în faţa mea, vedea că jos, nu am îngenunchiat în faţa închipuirilor mele.

In mine sînt strigăte de groază şi în jurul meu e zid de întunerec. Sus, deasupra, o frîntură din cerul imens, gol şi rece. Simt nevoia înălţării până la el, nevoia să mă lovesc de cer, să ştiu că există, să ştiu că nu mă va lăsa să trec mai departe mereu, înălţîndu-se şi el mereu, fără să existe vreodată. Imi vreau ochii arşi de soare, dar să ştiu că este lumină.

Ea a rupt bucăţică cu bucăţică din dragostea mea, însîngerînd-o, fără să dorească nimic, fără să răspundă vreodată. Iar eu n'am făcut ce fac toţi în dragoste: n'am legat de prima femee întîlnită toată dorinţa mea, nu, nici măcar atît, ci poate, am clădit eu singur totul, fără nimeni alături de mine. O halucinaţie... Trebue să sfarăm zidul de întunerec. Mă dor mînile, în ele simt căldura trupului ei, dar le pot privi ore întregi, nu se vede nicio urmă. In mintea mea însă, au rămas şi cele mai frivole amănunte şi cele mai adînci dureri. Dar atît. Nicio altă dovadă.

Pot înşirui povestea limpede şi amănunţit, îmi amintesc tot, tot,... dar...

Era iarnă. A treia zi de Crăciun.

Ziua întâia şi a doua am stat singur în casă. Mama plecase pentru cele două zile, lîngă Bucureşti la moşia unor rude. O rugasem să mă lase singur.

In casă era linişte. Servitorii erau plecaţi şi ei. Am cetit, am fumat... şi apoi, a treia zi spre seară pentrucă mama nu se

întorsese după cum făgăduise, pentrucă focul se stinsese, pentrucă începuse să se răcească în odae, m'am gîndit să merg la un prietin, un fost coleg de facultate pe care nu-l mai văzusem de mai bine de doi ani şi pe care îl întîlnisem întîmplător acum, în ajunul sărbătorilor, pe stradă.

Imi spusese:

— „Vino la noi cînd îţi face plăcere, oricînd".

M'am dus.

Cînd am ajuns, toată casa lui era luminată, toate ferestrele. Şi mi-a părut bine. Am sunat. Un servitor înalt a deschis uşa, prietinul se ivi şi el.

— A! tu eşti, spuse, şi îmi surîse. Avea mînile întinse.

Dinăuntru din odăi, se auzea zgomot de glas şi melodii la pian. Atunci mi-am dat seama că nu mă răsesem de trei zile.

I-am spus îngrijorat, enervat:

— „Sînt neras!

— „Văd, a răspuns el rîzînd.

— „Nu pot intra aşa... nu ştiam... am uitat... la tine e lume...

El rîdea mereu cu dinţi mici, albi, de lapte.

— „Ce facem? întrebă.

— „Du-mă la tine şi dă-mi ce-mi trebue. Aşa nu pot intra.

Am urcat scara în goană, am intrat în sala de bae, iar el, dela el din odae, din dulapul lui îmi aduse tot ce-mi trebuia. Eram veseli, rîdeam. Povestea amintiri din facultate.

Din timp în timp spunea:

— „Vezi să nu te tai! şi o clipă mă privea atent.

...Apoi, cînd am fost gata, mi-a dat o sticlă cu Colonie, o sticlă mare, frumoasă, cu o Colonie galbenă. Colonia mirosea curat, proaspăt... un parfum pe care nu-l voi uita niciodată. Voi povesti imediat pentruce.

...Şi tot în fugă, am coborît scara. Eram tare bucuros că venisem.

De cum am intrat în salon, am văzut-o. Era înaltă, slabă, cu ochi limpezi, imenşi, albaştri. Am ameţit. Şi deodată mi-a fost atît de dragă încît dacă mi-ar fi cerut viaţa, i-aşi fi dat-o. ...M'aşi fi aşezat în genunchi, cu capul pe picioarele ei şi aşa aşi fi plîns de bucurie, de prea multă dragoste, atîta dragoste... până la durere. Tot ce dorisem, tot ce aşteptasem, tot ce visasem se împlinea acum. Simţeam că nu mai am putere să îndur atîta fericire. Eram recunoscător prietinului pentru toate, l-aşi fi îmbrăţişat şi i-aşi fi mulţumit nesfîrşit...

Ochii ei limpezi, limpezi, albaştri.

Ameţit, nu am auzit cum o cheamă şi îmi părea bine că nu am auzit. Pentruce i-ar fi trebuit ei nume? Ca să o deosebesc pe ea de toţi ceilalţi oameni îi trebuia nume? Ştiam că îi voi putea spune toată viaţa, viaţa întreagă: îmi eşti dragă, dragă... nu pot fără tine... tu... cald: tu... drag: tu...

Cînd s'a îndepărtat am trecut prin acelaşi loc unde fusese ea... In mine nu mai rămăsese o picătură de sînge...

Acum eram aşezat pe o canapea lîngă ea. Nu-i spusesem încă niciun cuvînt. O priveam însă tot timpul. Din toată faţa nu puteam vedea, oricîtă osteneală mi-aşi fi dat, decît linia înaltă a sprincenelor, lumina ochilor albaştri şi, decîteori o priveam mi se topea trupul într'o senzaţie de alunecare caldă...

Deodată, cu o mişcare violentă, se sculă. Atunci am simţit că e parfumată cu aceiaşi Colonie ca aceia a prietinului, că e parfumată ca mine. Mînile mele, faţa mea, parfumate ca ea.

O clipă mi-am pierdut cumpătul. Mi se păru că mînile mele o atinseseră poate pe ea. Poate. Nu înţelegeam. M'am ridicat în urma ei. Ea se depărta încet, înaltă, plutind.

Se depărta pentru totdeauna. Zidul se va deschide, ea va trece dincolo de el şi se va pierde în noapte pentru totdeauna. In mine viaţa se sfîrşea într'o încordare nebună. M'aşi fi tîrît în urma ei.

Totuşi se opri. O femee îi spunea ceva. Păru că ascultă. Mi-am îngropat faţa în mîni.

O clipă am stat aşa încercînd zădarnic să mă reculeg. Îmi dam seama că a sta aşa, în mijlocul unui salon plin de lume veselă şi indiferentă, e ridicol, e absurd. Trebue neapărat să ridic privirea... O clipă, încă o clipă şi voiu putea...

Mă zdruncină o tresărire adîncă. Auzisem lîngă mine glasul ei. Mă întreba:

— Ce e?

Strînsesem însă ochii atît de tare încît îndureraţi nu mai vedeau, iar ea, în faţa mea devenise un întreg cer de lumină ameţitoare.

In clipa aceia aşi fi dat orice ca s'o pot privi limpede. Atunci eu aşi fi putut şti cine e ea, dacă este, ce aşteaptă dela mine şi tot ce va fi, tot ce a fost. Dar nu vedeam. Am vrut să întind mîna şi să simt: mîna mea se va lovi de ea, sau va trece mai

departe prin ea, neîntîlnind nimic decît lumină? Imi era groază. Strîngeam dinţii puternic, ca să nu se audă clănţănitul lor. Dacă aşi fi întins mîna, ori dacă s'ar fi lovit de trupul ei, ori dacă mîna ar fi trecut prin ea neîntîlnind nimic, spaima ar fi fost atît de mare, încît aşi fi căzut jos. Imi simţeam adunat în fundul gîtului strigătul de groază ce aştepta să izbucnească. Brusc am întors spatele şi am fugit.

Pentruce purtarea aceasta n'a făcut să par tuturora nebun, e uşor de explicat: întotdeauna am trecut drept un original. Nimeni nu se poate sustrage dela judecata lumii care stă la pîndă, controlează gesturile, şi la urmă clasifică: „Artist", „Savant", „Criminal" etc. Cînd gesturile par făcute fără rost, ori nu sînt înţelese, atunci ele sînt aşezate toate subt eticheta de „Original". Eu aveam această etichetă, şi orice aşi fi făcut rămîneam original.

Totuşi, pentrucă simţeam în seara aceia zbătîndu-se în mine dorinţi, bucurii, atît de mari, atît de străine celorlanţi, am căutat, m'am îndemnat să par măcar din timp în timp „normal". Bine înţeles nu reuşeam şi deciteori încercam aceasta, cei din jurul meu surîdeau cu veselie, cu indulgenţă. In tot cazul eu încercam.

M'am dus la prietinul meu şi, degajat:

— „Ştii, e foarte bună colonia pe care mi-ai dat-o".

— „Ţi-a plăcut? Imi pare bine!

— „Adevărat? Iţi pare bine?", aici am simţit că mi se umezesc ochii de lacrămi. „Iţi pare şi ţie bine? Iţi mulţumesc".

In acelaşi timp însă îmi dădeam seama că exagerez şi atunci din nou, liniştit:

— „Intr'adevăr e foarte bună. Să-mi spui şi mie de unde o cumperi".

In mine simţeam că aşi putea cumpăra kilograme şi kilograme întregi, să-mi cheltuesc toată averea pe colonie, să mor înecat în parfumul ei, în ea. Ameţisem, şi, ca să nu observe el toate acestea continuam:

— „E foarte bună! Cine e doamna aceia?

— „E doamna... şi spuse un nume pe care nu l-am ascultat.

— „Bine. Şi dece s'a parfumat şi ea cu colonie dintr'asta?

El deveni palid.

— „Ce, ai înebunit!?

Ne-am privit o clipă. Eu nu înţelegeam nimic. Credeam că am întrecut măsura şi nu ştiam cu ce. Mi se părea că deodată o să vadă cît o iubesc. Surîdeam în gol:

— „I-ai recomandat-o și ei ?—am întrebat.

Fața prietinului se destinse minunat de clară. Mi se păru că mă iubește mult, că ne reîntîlnim după o despărțire de ani grei. Zise :

— „Da" și mă cuprinse cald de braț. „Hai să mergem să bem ceva".

— „Ce idee minunată ! Grozavă idee !

— „Nu-i așa ?"

— „Da, da".

Și sînt sigur că în clipa aceia mă iubea. Asta mă înduioșa și mi-a fost și el drag, deosebit de drag. Tot răul pe care i l-am făcut în urmă a fost fără voia mea și tot, tot ce a fost, a fost pentrucă nu se putea altfel. M'a durut și pe mine totul, cel puțin cît l-a durut și pe el, numai că el a suferit cu suflet plăpînd. El nu avea putere nici pentru durere, dar nici pentru fericire. Nici putere pentru durerea ce te face conștient și nici pentru fericirea largă cu drumuri ce duc dincolo de marginile pămîntului și ale sufletului.

„Je porterai les âmes plus haut que l'espérance, vers la vraie victoire de la volonté ivre de vie".

Aceasta e o frază pe care am scris-o într'o zi și așteptam, așteptam... El însă... Dar m'am îndepărtat iar dela povestire :

Ne-am dus și am băut amîndoi cîte un pahar de oranjadă.

Pe ea o vedeam pretutindeni. Imi era în privire. Mi se părea acum că e într'o livadă largă, de flori de portocali. Florile albeau întinsul : o boltă subt care trecea ea ! Parfumul apăsa greu. Petale albe cădeau tremurătoare, speriate până la ea. Pe gît, pe mîni... Era cald, cald. Am mai băut încă un pahar întreg de oranjadă. Prietinul rîdea cu dinți mici de lapte, umezi. Il țineam de mînă ca pe un copil. Din timp în timp i-o strîngeam puternic :

— „Ce extraordinară căldură !

Asta i-o spuneam eu lui. Rîdea.

— „Ți se pare, nu e deloc cald ! Și să vezi ce viscol e afară !

— „Cum nu e cald ?! Eu m'aşi tăvăli în zăpadă și aşi simți-o fierbinte, încinsă... Cum, nu mă crezi ? Ascultă, iți jur că este adevărat, iți dau cuvîntul meu de cinste că este adevărat. Uite".

Ii dusei mîna la frunte. El se sperie :

— „Ți-e rău ! Ești bolnav ?

— „Nu, deloc, dimpotrivă ! Sînt bine ! bine. Abea acum mi-e

bine. Un bine atît de imens, complect, încît am impresia că acum s'a sfîrşit totul, că deacum nu mai poate veni niciodată nimic mai mult. Totul e lumină. Uite m'aşi culca aici jos, şi aşi rămîne aşa pentru toată viaţa, pentru totdeauna.

— „Tu ai băut niţel cam mult la masă!

— „Da este adevărat" -şi era adevărat", dar nu face nimic, nu de asta sînt aşa acum. Nu, nu. Acum sînt fericit. Auzi, fericit. Dar dacă vrei tu, pot sta şi liniştit... cuminte", îi surîdeam supus. „Fac tot ce vrei tu. Uite, canapeaua asta. Stau aici. Aşa!"

M'a lăsat singur.

Ea era şi de dată asta tot în picioare şi tot înaltă. Era singură. Incet, se întoarse cu trupul cătră mine şi mă privi. Cînd văzu că la ea mă uit (cred că de mi s'ar fi aprins soarele în ochi si tot n'aşi fi putut în clipa aceia lăsa pleoapele) încercă să surîdă, dar nu reuşi, ca şi cum în faţa ei, sîngele şi viaţa n'ar fi ajuns. In ochi însă mi se păru că-i trec umbre de diferite culori: de mirare, de voinţă şi parcă de teamă. Işi întoarse capul dela mine.

M'am sculat şi am ocolit-o de departe într'o jumătate de cerc perfect şi m'am aşezat pe o altă canapea în faţa ei.

Cînd mă văzu, clipi o singură dată, adînc şi apoi, deslipi din nou genele. Avea ochi albaştri ca cerul şi albul lor minunat de clar. Ii sărutam aşa deschişi, înspăimîntat că i-aşi putea strica. Simţeam în mine gustul acela trist, uşor, sărat, de lacrămi. Privirea mea asupra ei se încordă pănă la durere şi deodată mi se păru că, chiar dacă ar vrea, chiar dacă pentru aceasta ar căuta să-şi adune toată voinţa, toată dorinţa n'ar putea să se mişte din locul acela, că este silită de mine să stea aşa, că pot asupra ei orice, că va fi a mea, a mea.

Brusc, m'am sculat în picioare. Atunci, între ea şi mine se rupse ceva, tresări şi se îndepărtă.

Se aşeză departe, pe un scaun înalt, fără spetează. Părea obosită ori tristă. Mi se umplură ochii de lacrămi.

„Draga mea, draga mea". Imi făgăduiam că voi fi bun cu ea şi blînd. Aş fi îndurat surîzînd orice durere, numai ca să-i las ei linişte, să nu audă strigătele mele.

Am început să mă apropiu de ea, dar cu fiecare pas mi se sfîrşia trupul de emoţie. Eram atent să nu mă culc jos şi să nu încep să mă tîrîi pănă la ea. Dacă o clipă măcar n'ar fi fost nimeni în odae, m'aş fi închinat, i-aşi fi mulţumit pentru tot ce-mi

da ea şi poate—nu ştiu dacă aşi fi îndrăznit—i-aşi fi cerut să-i ating piciorul încet, cu vîrful mînii.

După emoţia care îmi crescuse peste măsură în piept, mi-am dat seamă că mă apropiasem de ea. Am întrebat-o în şoaptă, sugrumat:

„Te doare capul? Ţi-e rău?

Mi se păru că o văd fugind de mine înspăimîntată. Zise:

—„Da.

—„Atunci să-ţi aduc o batistă cu apă şi colonie... dela prietin, e aceiaşi pe care o întrebuinţezi. Iţi strîngi fruntea".

—„Ce, ai înebunit!—strigă şi pe ultima silabă i se sugrumă glasul.

Atunci am simţit că s'ar putea asta, că s'ar putea uşor să înebunesc, că totul atîrna de ea, şi i-am răspuns ascunzîndu-mi din nou capul în mîni:

—„Poate".

Creerul mi se clătina încet. Era o senzaţie plăcută de pierdere, de adormire. Mi se păru că este o amintire rămasă în mine din primele luni ale copilăriei: senzaţia legănatului. Dacă s'ar fi apucat cineva să fredoneze un cîntec lent, aş fi înebunit cu adevărat. In cap însă legănarea se făcu apoi înceată, se mai potoli... Eram scăpat.

De noi se apropiè prietinul. Venea tocmai în clipa în care îmi dam seama că nu am înebunit. Mi se păru că el îmi adusese vestea asta. Il iubeam şi pe el nemărginit şi mă simţeam cu un suflet atît de sensibil, dornic de dragoste şi bunătate, încît tremura în mine. Aş fi vrut să fiu mîngîiat ca un copil. Era îngrozitor tot ce ştiam că pot suferi. Eram al ei întreg, fără să mai pot trăi altfel şi ea nu ştia nimic. Mă putea chinui, putea trece pe lîngă mine fără să se apropie, şi prin cuvinte, gesturi mărunte să rupă liniştit bucăţică cu bucăţică din inima mea şi să nu ştie nimic, niciodată. Eu, i-aş fi putut spune că o iubesc, că toată viaţa mea se cuprinde în ea. Aşi fi plîns, spunîndu-i: „Imi eşti atît de dragă!" dar ea putea să nu înţeleagă şi să treacă pe lîngă mine fără să ştie nimic, niciodată. Trebuia totuşi să nu fie aşa, nu trebuia să îndur aşa ceva...

Prietinul o privea şi el. Ea, cu ochii plecaţi părea că se lasă privită. Intre ei amîndoi era linişte. Eu îi iubeam. In salon toate lămpile ardeau mai bogat şi în mine întreg nu se găsea un cuvînt potrivit care să cuprindă tot ce voiam să spun. Atît numai:

aşi fi cerut să nu se mai sfirşească niciodată bucuria. Mereu cald şi lumină. Totul putea fi bine.

El se aplecă, îi şopti ceva, apoi aşteptă răspunsul. Ea surîse. Bucuria mea se asvîrli dincolo de marginile ştiute. Am spus cu glasul zdruncinat:

— „Ce bine a fost în astă seară!

El zise, descoperind dinţii mici:

— „Eşti uşor de mulţumit.

— „Nu, nu îi răspunsei eu, crede-mă că nu, te rog.

Ea spuse enervată:

— „Ce căldură!

Se sculă.

Asta era pentru mine. De ură aş fi zdrobit-o aşa, cu mînile, dar pe urmă mi-am amintit că o doare capul. In gînd îi ceream ertare în genunchi, cu zvîrcoliri. Se îndepărtă cu prietinul. I-am urmat. Deacum eram al lor, pentru totdeauna.

Plecase aproape toată lumea. Rămăsese numai părinţii lui, sora lui şi ea.

Voiam neapărat să plec înaintea ei, ca să o las acolo, să mi se pară că va rămîne acolo mereu, că o pot găsi oricînd. Nu aş fi avut odihnă să ştiu că pleacă şi că nu ştiu unde stă, cum îi este casa, cu cine este în casă. Aici, o vedeam înaltă, dreaptă, cu rochia albă, cu mînile lungi, străvezii, stînd aşa cu ochii mari deschişi, fără să clipească, fără să se mişte subt lumina orbitoare, imensă a lămpii din mijlocul salonului. Mi se părea ceva etern.

Am plecat. Sus, cerul era limpede. Jos, zăpada curată. Străzile pustii. Am început să alerg. Imi era sufletul plin de ţipete de bucurie. Mi se părea că mă născusem în chiar clipa aceia şi că mi se arătase viaţa cu tot ce poate cuprinde mai frumos. Durerile, chinurile, tot ce nu se poate înţelege, erau inexistente. Eu aşi fi avut putere să realizez orice; ea trebuia să fie a mea.

Nu mă gîndeam la posesia fizică. Atunci aşa ceva nu ajungea până la mine. Prin „a mea" înţelegeam că se va uita la mine, că va şti că exist, că mă va aştepta, că i se va lumina faţa, ochii cînd mă va vedea, că-mi va da mînile ei într'ale mele. Mînile ei erau întinse spre mine, mă chemau. Alergam.

Imi era cald. Mi-am scos paltonul. L-am azvîrlit. Alergam. La gît, fularul îmi fîlfîia cu bătăi de aripi albe. Aerul rece pătrundea în plămîni, aducînd cu el o liniştire, o lămurire.

După cîtăva vreme mi se păru că fusesem nebun în seara aceia. Imi surîdeam însă ertător.

Deodată, am înţeles că nu ştiu nici cine e, nici cum şi unde am s'o mai văd; că poate viaţa ei are un alt drum decît al meu, că poate ea niciodată n'are să vrea să ştie de mine. Am văzut-o pentru totdeauna pierdută. Atunci am început din nou să alerg, nebuneşte, dar înapoi spre casa unde o lăsasem.

In drum am revăzut paltonul, era tot acolo, trîntit, căzut. Mă înduioşă, şi mi se păru că acolo odată cu el, lăsasem tot sufletul meu de încredere, şi că deacolo se deschide un drum lung, chinuitor, fără înţeles pentru nimeni. Alergam. Am ajuns. Casa prietinului se întunecase, şi odată cu lumina se topise şi ea pentru totdeauna.

Era exclus să pot suna la miezul nopţii ca să întreb de ea. Nu se putea nimic. Prin minte îmi zburau tot felul de gînduri : Să povestesc că m'au jefuit hoţii, să cer adăpost, să cer ajutor... dar nu puteam hotărî nimic. Imi treceau fiori de ghiaţă pe şira spinării, tremuram şi nu-mi puteam aminti nici privirea ochilor ei, nici mînile, nici mersul... era pierdută. Singure mînile mele păstrau slab parfumul acela. Imi îngropasem faţa în ele şi le sărutam. Am început să plîng.

Nu mai plînsesem de ani şi ani. Plîngeam greu, cu gemete surde, cu zbucium puternic, ca şi cum m'aşi fi căznit să mă desfac din pămînt. Dar nu mă puteam mişca.

Acasă la mine am ajuns spre dimineaţă. In odae era frig, îngheţaseră geamurile.

Cînd m'am zărit în oglindă, m'am speriat. O faţă de nebun; ochii roşii de ger, de plîns, părul încîlcit. O febră puternică mă zguduia. Simţeam că sînt aproape să aiurez, şi totuşi mă grăbeam să desluşesc ce trebuia lămurit. Voiam să ştiu dacă hotărîsem să o mai revăd sau să nu o mai revăd, dar gîndurile alunecau atît de repede, încît nu le puteam prinde. Simţeam totuşi că o pierdusem pentru totdeauna. Voiam să ştiu pentruce şi apoi să se isprăvească totul.

Pe urmă n'am mai ştiut nimic. Mi s'au părut că aud ţipete, apoi am simţit că mă ridică cineva... pe urmă cald, cald...

Era o boltă largă, albă, de flori care se scuturau. Nu erau petale, erau fulgi reci de ninsoare. Se topeau în fiori lungi pe trupul meu înfierbîntat... Departe sta o femee înaltă şi goală. Rîdea cu dinţi mici, umezi, albi, un rîs factice, rece înşiruit.

Atunci mi se desluşi că ea, înţelegeţi ea, trăeşte cu el, cu prietinul meu, că atunci cînd plînsesem în faţa casei, ei erau împreună.

Mi se făcu scîrbă de ea. Totuşi acum o doream. Voiam să fie a mea, corpul ei al meu, cu tot ce poate el simţi mai puternic... o răcoare uşoară la rădăcina părului şi ea îmi prinse între mînile ei subţiri, gîtul. Mi-l strînse încet cu o răbdare uimitoare, din ce în ce mai strîns, mai strîns pătrunzînd în carne. Eu mă înăbuşeam, căutînd să-i strig cît îmi este dragă... apoi se sfîrşi totul într'o fericire uimitoare, luminoasă...

Revenirea la conştiinţă fu curioasă. Mi se făcuse trupul de vată. Puteam să mă mişc, nu-l simţeam.

Imi părea că am nişte mîni foarte mici şi slabe ca de copil. Aşi fi putut sta ore întregi uitîndu-mă la ele. Ca să beau trebuia să-mi razeme cineva capul cu mînile. Aceasta era de nesuferit. Deaceia răbdam de sete ore întregi. In odae era linişte, în stradă însă treceau căruţe, trăsuri, automobile, ceiace era tare curios. Intrebam pe mama:

„Pe stradă sînt trăsuri ?

— „Da.

— „Du-te şi vezi.

Ea mă privea trist—întotdeauna tristeţea ei resemnată mi-a făcut rău—mergea la geam şi spunea:

— „Da.

— „Bine. Iţi mulţumesc mamă", şi după o pauză ca să-i fac plăcere că trăesc: „Să nu le fie frig oamenilor, cailor, poate"...

Ea nu răspundea, se prefăcea că nu aude. Eu aşi fi vrut să-i spun că nu sînt nebun, dar nu aveam putere. Aşi fi început să plîng ca un copil, aşi fi speriat-o. Aşi fi vrut să-i spun: Acum sînt liniştit; dar aşi fi plîns şi pentru asta.

Din timp în timp vedeam nişte lumini albastre, clare. Se întindeau. Asta era întotdeauna o clipă înainte de-a adormi. Imi părea bine, eram fericit că-mi rămăsese măcar atît dela ea. Imi părea că e vară, că sînt întins pe un cîmp larg, şi deasupra cerul imens, curat. Imi venea ameţeală. Cădeam. Adormeam alunecînd, topindu-mă...

Intr'o zi mama îmi spune:

—„ A venit o Doamnă să te vadă. A mai venit şi acum cîtva timp, dar îţi era prea rău. Voia să intre. N'am lăsat-o. Şi

acum spune că trebue să intre. Atunci n'am lăsat-o... dar acum...

Mi se părea că mama vorbeşte de multă vreme, şi că o să continue aşa la infinit şi că eu nu o să trebuiască să iau niciodată vre-o hotărîre.

— „Ce să-i spun?

— „N... nu trebue neapărat... n'are nici un sens...

— „O primeşti?

— „Nu ştiu. Deschide-i uşa larg şi nu-i spune nimic. Să vedem ce face!

Din nou aceiaşi privire tristă la mama. Mă obosea mama... Atunci intră ea. I-am fost recunoscător că-şi scosese pălăria. Să fi intrat cu pălăria cred că m'aşi fi tăvălit de rîs. Purta părul drept ca de metal. Mama ne lăsă singuri. Ea se aşeză pe un scaun şi tăcu timp nesfîrşit. Incepuse să se facă lumină, vară, un cer albastru, să alunec... apoi îmi luă mîna între mînile ei.

O clipă am adormit, poate că am leşinat, că mi-am pierdut cunoştinţa, nu ştiu...

Cînd m'am deşteptat, era înaltă, în picioare lîngă mine, şoptea fără să-şi dea seama:

— „Am venit să te văd. Ai fost bolnav... am venit...

— „Dă-mi mîna.

— „Nu, nu... te rog, nu...

— „Bine. Atunci du-te. Să vină şi el, dar fără tine.

— „Da.

Plecă.

Cînd adormeam nu se mai făcea cer albastru. Se isprăvise. Pentru asta, o uram. Dar o aşteptam necontenit.

După o săptămînă, veni el. Era peste măsură de turburat.

— „Mi-a spus,—aici pronunţă un nume şi din nou am simţit că mi se urcă un rîs gîdilat pe piept,—să vin".

Eu căutam să pronunţ fraza aceasta: „Imi pare bine că ai venit", dar fraza se incîlcea în gură ca un mototol de păr. La urmă am auzit cu spaimă că-i spun liniştit:

— „De cînd trăiţi împreună:

Răspunse strangulat:

— „De doi ani.

Atunci am reuşit să pronunţ:

— „Imi pare bine că ai venit.

— „Am mai fost odată. Ai fost rău bolnav.

— „Se poate. Nu ştiu.

Era inutil să întreb dacă venise cu ea. Nu înţelegeam însă dece venise şi ea singură, în urmă.

El zise :

— „Acum a trecut.

M'am ridicat într'un cot:

— „Crezi?

Cîtă linişte, dacă ar fi crezut el cu adevărat aceasta, dar îmi răspunse fără entuziasm:

— „Aşa spun doctorii.

— „Bine, bine, vom vedea.

— „Te las acum. Să nu oboseşti!

— „Iţi mulţumesc că ai venit, îţi mulţumesc. Crede-mă, eu ţin totuşi la tine.

— „Ştiu.

— „Da, da... Infine vom vedea.

Plecă şi el.

Apoi timpul a trecut greu, lung şi încîlcit. Credeam că visez mereu, şi că nu voi mai avea deacum niciodată putere să mă deştept.

Cînd veni ea a doua oară, eram mai bine de cîteva zile. Mă dam jos din pat şi stam întins pe o „chaise longue". N'aveam însă viaţă pentru nimic. Tot mama îmi anunţă că a venit. De data asta intră cu pălăria, cu haina pe ea. Era îmbrăcată în alb. Nu-mi dete mîna. Se aşeză îndată. Pălăria îi sta foarte bine dar o făcea străină ei. Mi-am dat seama că este o femee frumoasă.

— „Scoate haina... aşa... şi pălăria, te rog... aşa. Eşti o femee frumoasă, foarte frumoasă!

— „Da.

Părea liniştită asupra acestui lucru. Aş fi vrut să-i fac o plăcere. Ochii ei erau însă departe, trişti, nehotărîţi, într'altă lume. Avea mînile întinse pe genunchi. Mîni lungi, lungi şi subţiri: de vis. Cînd văzu că le privesc, mînile tresăriră, se traseră aşezîndu-se altfel, ascunzîndu-se.

Am întrebat-o:

— „Vrei un ceaiu?

— „Nu, îţi mulţumesc.

— „Ar trebui să-ţi ondulezi părul, să-ţi faci tot capul numai cîrlionţi, ca un cuib cald.

Surîse batjocoritoare.

M'am rîdicat în faţa ei:

— „Dacă ai face aşa ceva... să nu se întîmple... cu toate că acum poţi să faci ce vrei, absolut tot ce vrei. Dece vii la mine? Iţi dai seama că vii la mine?

— „Nu ştiu.

— „A, da! Şi el ce zice? Ar trebui să nu mai vii la mine. Ar fi mult mai bine, mult. N'are sens ce faci.

— „Da.

— „Uite, tu dacă vrei, eu pot să mă omor. Pentru tine pot, ca să te scap de mine pentru totdeauna... Spune, îl iubeşti?

— „Da.

— „... îţi mulţumesc că ai venit. Să fii întotdeauna bună cu mine. Dă-mi mîna. Aşa... îmi sînt mai dragi decît oricare clipă din viaţa mea. Cîteodată le visez... dar tu n'ai să poţi să mă iubeşti pe mine niciodată... Ştiu... Nu face nimic... eu te iubesc. Iţi mulţumesc că te pot iubi, îţi mulţumesc că te-am întîlnit, îţi mulţumesc că exişti. Asta e mai mult ca orice. Iţi pot spune, că în cîteva zile am trăit ce aşteptam de nesfîrşit timp să fie... şi acum, du-te".

Plecă. La uşă, am vrut să se reîntoarcă. Am vrut. Intr'adevăr se întoarse, numai cu faţa către mine. Am strigat scos din fire de ascultarea asta:

— „Du-te!

A plecat. Am rămas singur.

După aceia am fost la ţară, apoi din nou bolnav. Imi era trupul cald şi mintea mi se topea. Se adîncise totul în nefiinţă. In mine însă, ascuns adînc, ceva greu, viu şi otrăvit, aştepta.

Pe urmă m'am întors acasă pentrucă voiam să ştiu dacă mai fusese pe la mine.

Da, mai fusese odată, o singură dată. Mi se păru că dacă m'aşi fi hotărît să mă întorc cu un ceas mai devreme aş fi întîlnit-o...

Şi începu un chin nou. In gînd o strigam ziua întreagă. Mă sfîrşiam. Stam ore lungi cu capul răzămat de birou. Margina tare a lemnului îmi apăsa fruntea până la durere. Tavanul se lăsa jos, apăsînd o căldură grea. Afară era un cer albastru, clar, crud şi soarele aprins cît era ziua de mare înfierbînta odaia în care stam închis. Spuneam la infinit cu glas tare: „Mi-e dor de tine", şi de

fiecare dată durerea creştea în suflet. Dorul mă durea dela inimă până în vîrful unghiilor. Mă durea fiecare bucăţică din mine. Simţeam cum înebunesc încet. Tot creerul nu-mi era decît o rană. Cînd se clătina încet, cît de încet, mă chinuia îngrozitor.

Intr'o dimineaţă m'am deşteptat vrînd ca ea să vină la mine. Intre ochi, adînc în frunte, era o voinţă către ea, o voinţă de fier. Trebuia să vină. Eram absolut sigur că vine. O zi, două, trei, cu nopţile întregi... Dacă nu s'ar fi împlinit ce voiam s'ar fi sfărîmat ceva adînc în frunte, între ochi, şi atunci...

Dar veni. Era devreme după amiaz, în toiul cel mare al căldurii.

Cînd a intrat, am vrut să merg înaintea ei, dar n'am putut. A venit ea până la mine. Atunci abia am putut să mă rîdic şi am început să strig înăbuşit:

— „Acum du-te, du-te...

Avea o privire grea, apăsătoare. Il vedea parcă pe el, pe prietin, plîngînd încet, îngenuchiat, la uşă, în urma ei.

— „Du-te.

Se întoarse şi începu să plece.

Trebuia să se deschidă zidul şi ea să treacă plutind, aşa, pentru totdeauna. Cu fiecare pas mă tîra după ea însîngerat.

Am strigat:

— „Stai, pentru numele lui Dumnezeu, stai.

S'a oprit şi a căzut pe un scaun.

— „Iţi mulţumesc că ai venit. Iţi mulţumesc că ai putut veni...

Părea că nu aude, că se înlocuise cu un corp mort. Am vrut să-i iau mîna. Se trase înapoi.

— „Ţi-e scîrbă de mine?

Făcu semn că nu.

— „Ţi-e frică?

Imi era milă de ea. Aşi fi vrut s'o iau în braţe, s'o ocrotesc, să fug cu ea departe, să fie a mea, numai a mea, să fiu bun, bun cu ea, s'o văd că surîde. Atîta dragoste trebue s'o înduioşeze, să-i lumineze faţa, sufletul. Simţeam în mine puterea să împlinesc orice.

I-am spus blînd, ţinînd mînile nemişcate, de teamă să nu se sperie:

— „Dece n'ai mai venit atîta timp la mine?

— „Nu mai sînt în Bucureşti.

— „Unde eşti?

Imi spuse o localitate în Germania, pe malul Rinului. Era singură acolo. Singură...

Cînd am auzit aceasta, am tresărit adînc. Era singură.

— „Dacă aşi veni să te văd, te-ai supăra?

— „Să nu vii"! Şi corpul se îndreptă revoltat.

— „Nu îţi cer nimic, dar trebue să mă laşi să te văd. Cît de rar, dar trebue. Chiar dacă mi s'ar arde de fiecare dată cu fierul roşu ochii şi tot trebue să te văd".

Simţeam că iar o îngrozesc şi atunci, surîzînd:

— Nu este, nu-ţi poate fi atît de greu să mă laşi să te văd. Oricine te poate vedea. N'ai dreptul să mă opreşti tocmai pe mine. Şi acum du-te şi fii te rog liniştită... Poate că n'am să vin... cu toate că mi-ar fi mai uşor să nu mai trăesc. Totuşi poate că n'am să vin, da, poate, pentru tine".

...Şi aşi fi vrut să-i spun, că dacă ar cunoaşte un gest care să mă facă să înţeleg, să mă încredinţeze că ar putea fi a mea prin însăşi dorinţa ei, un gest care să mă convingă de aceasta, atunci fericirea mea ar fi aşa de mare, încît n'ar mai fi nevoe să mai trăesc vreodată nimic altceva decît clipa aceia.

— „Te rog să-ţi fie milă de mine, nu se poate să nu se sfîrşească într'un fel, aşa nu se poate mult timp. Iţi făgăduesc că se va sfîrşi curînd... dar până atunci lasă-mă să te văd, lasă-mă să stau lîngă tine. Cînd nu eşti lîngă mine şi aerul e otrăvit, pătrunde cu durere în mine... Să-mi dai mîna ta. Dacă nu vrei să mi-o dai, lasă-mă să o iau eu, dar dă-mi-o tu te rog, dă-mi-o tu!"

Nu mişcă mîna. Am luat-o eu cu precauţie.

— „Dacă vreodată ai să vrei... spune, nu-i aşa că vreodată ai să vrei? Ai să spui: „Vreau?".

Imi venea să înalţ până la cer cuvîntul „Dorinţă".

Nu răspunse. I-am aşezat la loc mîna pe genunchi.

De cum am lăsat-o, mîna se făcu vie. Se trase înapoi.

I-am mai spus:

— „Dacă ai şti cîtă răbdare am pentru tine!"

Imi aminti răbdarea mînilor ei reci, lungi, strîngîndu-mi gîtul, pătrunzînd în carne...

— „Plec, zise.

— „Bine, tot ce vrei tu.

Plecă, fără să-mi întindă mîna şi mi se păru iar că nu a fost la mine, că nu am văzut-o, că am visat, şi simţeam nevoia să alerg după ea, să strig înebunit în urma ei.

După aceia a trecut iar vreme.

Se înşiruiau zile şi nopţi una după alta. Eram ameţit. Voiam să nu plec, să nu merg la ea, dar ştiam că asta nu se poate.

In seara dinaintea plecării, m'am dus la casa prietinului. Era toată întunecată, numai sus la mansardă, o lumină palidă căuta să se înalţe, tristă. Mi s'a părut că este el acolo, că timid o va aştepta toată viaţa.

In locul unde plînsesem, mi-am regăsit sufletul chinuit din noaptea aceia, întâia. L-am păstrat, l-am tîrît, ceasuri întregi, pe străzi pustii, lungi. Cîteodată credeam că îmi este frig şi îmi părea curios că se topise atîta zăpadă, că pomii aveau frunze, că eu încă alergam pe drumuri lungi.

Spre dimineaţă am plecat.

Trei zile şi două nopţi de tren, adică trei zile şi două nopţi de chin. Deacum trebuia, ştiam că trebue, să se hotărască într'un fel sau într'altul. Deacum ştiam că nu mai poate fi vorba decît de o fericire peste măsură de mare, sau de moarte. Acolo ea era singură, va fi numai a mea.

Zgomotul ritmic al trenului mă lovea în piept. Cînd accelera, mă înăbuşeam. Voiam mai repede, mai repede. Uitam că mergem. Mi se părea că stăm locului, legănaţi în vagoane. Abia cînd se oprea trenul în staţii, îmi dam seama că mai făcusem o bucată de drum. Atunci aveam grabă să pornim din nou.

Intre oameni, mă simţeam singur, încercuit de o idee fixă, de un dor supraomenesc. Mai ales mînile mă dureau. Mi le strîngeam puternic, să simt că revine viaţa în ele. Ea, de le-ar fi atins numai şi m'aşi fi născut din nou, uşor, limpede, fericit, într'o complectă armonie. Ea.

Privirea ei mă urmărea în orice clipă, sufletul meu avea îngenuncheri în faţa ei şi îmi era dor de ea.

Mi se părea că o văd singură şi tristă... că a simţit cît o iubesc, că mă aşteaptă, că va surîde cînd mă va zări. Ii mulţumeam cu lacrămi. Iubeam pe toţi oamenii. Aşi fi vrut să le fac tuturora bine şi plăcere, să le spun că poţi fi fericit. Mă înduioşau şi oamenii de pe cîmp, aplecaţi asupra pămîntului. Aşi fi vrut să mor pentru ei toţi şi îmi era dor, dor de ea. Mi se părea că aşi găsi şi pentru el, pentru prietin, cuvinte care să-i liniştească durerea. Atîta bogăţie în mine, încît ar fi putut fi oricine fericit

numai cu o cît de mică parte din sufletul meu... Acum, lumina slabă dela mansardă îmi părea o speranţă.

O jumătate de zi în Germania, călătorind într'un vagon fără culoar. Eram închis ca într'o cuşcă. A fost îngrozitor. Singur cu mine era un neamţ cărunt. Părea cioplit în lemn. Păr alb, drept ca o perie, mustaţă în formă de furcă cu două vîrfuri, pomeţi eşiţi, ochi de sticlă verzi clari. Cîteodată mi se părea că este ea, că s'a schimbat aşa ca să-şi bată joc de mine. Ochii mai ales. Imi venea să plîng, să mă asvîrl pe geam. Nu înţelegeam de ce eram închis cu nebunul acela. Voiam să evadez.

El, nu s'a mişcat, tot timpul. Privea drept, fără să vadă. Am crezut apoi că el mă duce legat la ea, înjosit, că ea o să mă aştepte la gară şi că o să izbucnească în rîs, că o să fie liberă, liberă deacum, liberă de mine... Doamne, şi îmi era dor, dor de ea.

Infine am ajuns. Era noapte. La gară, se deschise mare, uşa ce da spre oraş. In faţa mea înainta un hamal cu bagajul pe umăr. Incepuse ceva nou.

Portarul hotelului surîse de bună venire. Eu eram bucuros că le pot da tuturora măcar bani mulţi, să se bucure şi ei de toată fericirea mea. In seara aceia, toată lumea surîdea.

Cînd am rămas singur în odae, am deschis larg geamul. Aerul pătrunse curat, în bloc. Strada era jos, afundată feeric, cu asfaltul poleit de lumină. Pe el automobilele lunecau fără zgomot. Peste drum, era gara şi la gară, sus, în faţa mea un ceas imens, luminat pe dinăuntru, clar. Acele nu se mişcau, dar timpul trecea. Chiar o clipire, şi timpul mă apropia de ea. Mi-am azvîrlit batista. Şi-a destins aripele şi a plutit încet, oblic. Eu eram sus, şi subt mine pămîntul se învîrtea. Batista luneca în infinit... A ajuns jos. Un trecător s'a oprit, a luat-o şi a plecat cu ea pentru totdeauna.

Cu ea pentru totdeauna... înălţîndu-mă cu ea pentru totdeauna, ameţitor. Ea, ea pretutindeni, numai ea...

A doua zi m'am sculat slăbit. Zilele grozave petrecute în tren îmi păreau învechite, prăfuite, rămase mult în urma mea; groaza lor, o copilărie, şi bucuria mea de eri seară o nebunie. Simţeam tot sîngele împietrind în mine la gîndul că o voi vedea.

Aşi fi vrut să fug, ne mai oprindu-mă niciodată. Alergam îngrozit. Oriunde însă, mă loveam de ea. Işi aşeza mînile pe fruntea mea, mîni reci. Eu, mă sfîrşiam...

Mă strîngeam în pat ca să nu mă gîndesc la nimic. Căutam să-mi încercuesc mintea ca să nu poată zvîcni nici un gînd. Ea se făcu însă imensă, se înălţă din mine, cuprinse toată odaia cu privirea ei, cu gesturile ei, cu glasul ei. Rîdea batjocoritoare. Imi era frică.

„Aruncă-te pe geam", îmi striga, arătîndu-mi cu mîni subţiri golul adînc. Eu cădeam oblic, cu braţele întinse, din ce în ce mai mic... De sus auzeam hohote mari de rîs... Am sărit din pat, am deschis perdelele: în faţa mea, ceasul era tot acolo. Acele însă, se mutaseră din loc. Acum erau iar nemişcate, dar timpul trecea. Da, da, pentrucă nu vezi nici cum cresc copiii, nici cum îmbătrînesc oamenii, nimic. Pe mine asta mă doare. Simt trecînd prin corp ceva atît de fin încît nu se poate urmări decît cu gîndul. Eu am svîrlit de mult şi ceas şi calendar...

Am sunat servitorul şi l'am trimes în oraş, la hotelul unde sta ea, să întrebe pe portar care este exact fereastra odăii ei.

Omul cumpără o carte poştală cu fotografia hotelului şi însemnă fereastra cu o cruce mare, o cruce care cuprinde întregul geam. Acolo era ea. Servitorul surîdea. Mie îmi era ruşine.

Se întunecase de mult cînd am plecat.

Cînd am dat cu ochii de fereastra ei am tresărit dureros. Geamul era închis, negru, dar eu ştiam că ea e în odae, înăuntru. Mi se păru că o văd: întinsă dreaptă, ochii mari deschişi, albaştri în întuneric...

Noaptea avea mîngîieri blînde de apă neagră. Eu, cu sufletul chinuit priveam o fereastră goală.

Nopţile de boală sau de dor sînt înspăimîntătoare: lungi, lungi...

Pe la miezul nopţii se aprinse acolo sus o lumină slabă. M'am sculat crispat, violent, cu mintea încordată. Trebuia să înţeleg, era ceva de înţeles, eram sigur că e ceva de înţeles... şi apoi aşa pe negîndite mi-am amintit casa prietinului cu lumina slabă sus la mansardă, aceiaşi lumină ca acum, tristă, aşteptînd. Mi se păru că îşi vorbesc amîndoi. Mi-am acoperit ochii. Aceasta era ce trebuia să înţeleg.

Cînd i-am deschis lumina se stinsese.

Acum îmi părea rău că n'am avut putere să rămîn cu ochii deschişi, poate i-aşi fi văzut umbra.

Şi mai pe urmă începu să se lumineze. Intunerecul, se destrăma, se subţia, până se întrezări prin el ziua. Atent, stam cu ochii mari deschişi. Nu vedeam cum, dar se lumina.

Se strecură apoi, tot aşa şi în mine, bucuria. Mă gîndeam: tot aşa, fără să ştiu cum, o să mă iubească ea, o să fie lumină, o să se deştepte hotelul întreg, ca în poveşti; eu am să alerg la ea, o să bat în uşă, o să-mi deschidă, o să-mi surîdă. O luam cu mine pretutindeni. Am să-i arăt şi ei cum se stinge noaptea, cum răsare noaptea, cum răsare soarele, cum trece de uşor timpul şi am să-i spun:

„Toate astea sînt pentru dragoste, totul pentru dragoste. Dacă ai văzut vreodată ceva urît, a fost pentrucă nu iubeai. Totul, totul este frumos şi numai fericire acum. Simţi, e cald şi bogat în trupurile noastre şi totuşi au uşurinţa dorinţelor mereu vii, mereu nouă. Dorinţele noastre se nasc una din alta, fără să moară niciuna, se sprijină una pe alta şi nu se sfîrşesc niciodată. Mereu cu tine".

Se lumina, se lumina...

Apoi portarul a deschis poarta mare a hotelului. Eu am mers spre el şi-am spus că am venit la ea. El m'a privit şi mi-a spus fără bucurie, fără interes, să intru.

Imi stricase fericirea. Aşi fi vrut să-l rog să mă aştepte o clipă şi cînd mă voi întoarce să mă primească altfel: să surîdă, să-mi deschidă uşa larg, să-mi facă semn să trec, să-i pară bine că înfine am venit, să ştiu că ea mă aşteaptă poate... Mi se făcuse un suflet mic, trist şi sensibil, îl putea lovi oricine: portarul, ea, da, şi ea...

Am început să urc în urma unui lacheu, scări multe. Nu mai găseam respiraţie ci inima lovea puternic să spargă, să fugă din mine.

Sus servitorul mă dete în seama unei femei. O femee slabă, cu buze strînse, cu părul cenuşiu. Mă duse pe un gang lung şi întunecos. Covorul asurzea paşii. Gangul avea adîncituri negre şi în fund, o lumină, o flacără răbdătoare, slabă, în agonie aştepta. Aceiaşi lumină.

Femeia mergea repede. Eu o urmam. Se opri brusc; m'am lovit de ea. Bătu în uşă.

Se auzi dinăuntru, stins, îndepărtat, ireal, glasul ei. Atunci

am avut impresia că până la ea mai e drum lung, mult şi obositor. Mi se îngreuiè sulfletul de desnădejde.

— „Cine e? Se auzi.

— „Vă caută un domn, spuse femeia.

— „Bine, să aştepte.

Eu voiam să spun femeii numele meu, să i-l strige ei, să nu se sperie de mine, dar nu aveam putere. Inima se înmulţise în tot trupul, în tîmple mai ales. Mă întrebam fără răspuns: „Pe cine aşteaptă?". In ochi îmi pîlpîiau lumini: sus la mansardă, la odaia ei, şi acum în fundul gangului lumină. Orice aş fi făcut, ori cît aşi fi iubit-o, eram singur, mă lăsa singur.

Deschise uşa şi apăru. Era albă şi înaltă.

—„ Am venit, i-am spus eu cu spaimă.

Imi făcu loc să trec înăuntru, în odae. Se aşeză pe canapea, eu pe un scaun.

—„ Da ştiu", îmi răspunse, „te-am văzut astă noapte. Erai pe o bancă şi ai fumat. Trebuie să fi fost răcoare".

Vertiginos mi se aruncă toată bucuria la loc în suflet.

— „Da, m'ai văzut, pe mine?

— „Da.

— „Iţi mulţumesc, pentru tot ce-mi dai... Am venit la tine...

— „Stai mult?

Nu înţelegeam ce vrea să spue. Cum mult? La asta nu mă gîndisem.

— „Nu ştiu. Dece? Vrei să plecăm? Dacă vrei tu plecăm şi îndată. Merg cu tine ori unde vrei tu".

Ea se turbură, căută să surîdă. N'aveam nevoe de surîsul ei. N'avea nici un semn surîsul ei acum. Incepeam să înţeleg că se purta cu mine politicos ca să-mi învălue cuvîntul „Du-te".

N'avea sens politeţa ei. Nu-i rămînea decît să-mi servească o dulceaţă cu apă, să mă întrebe de sănătate, de cunoştinţe.

Mi-am acoperit ochii cu mîna o clipă, să mă reculeg. Cînd i-am deschis am regăsit-o pe ea cea adevărată. Mă privea.

— „Cum te chiamă? am întrebat-o neştiind ce să vorbesc.

Ea tresări şi spuse maşinal numele ei de familie.

Am început să rîd.

— „Nu, nu asta. Pe acesta trebuia să-l ştiu ca să vin la tine. Numele tău, aşa cum ţi se spune.

Ea şopti un nume. Nu l-am auzit. Un nume cu o rezonanţă oarecare, un nume cu totul străin ei.

— „Bine, bine. N'am să-ți spun niciodată așa. N'am nevoe să-ți spun în nici un fel.

Surîdea crispată. Eu continuam.

—„ La ce ai avea nevoe de nume? N'am nevoe să-ți spun pe nume ca să știu că exiști, ca să te deosebesc. Tu pentru mine ești totul".

Era nemișcată. Eu voiam să fac un gest imens. Tot ce simțeam, nu se mai putea cuprinde în mine. Să cazi la infinit cu ea, pămîntul să se învîrtească imens...

— „Dă-mi mîna, să-ți sărut mîna.

Se trase, se strînse.

— „Nu.

Cuvîntul se înălța ca un zid între ea și mine, mă închise singur. Mi se păru iar că sînt în trenul cel fără culoar, că voi merge așa, nebun, la infinit, fără țintă, fără scop...

— „Plec.

M-am sculat deodată:

Și am plecat fără să-i întind mîna. Ea se uita la mine cu chemări înebunite. Imi striga parcă să o păzesc de o spaimă ce se așezase în ea.

Am eșit în parc, am trecut repede prin el și am intrat în pădure.

Cum am ajuns acolo l-am găsit în mine pe el, pe prietin. Aşi fi vrut să-i cer iertare și să-i spun în șoaptă întreg adevărul: că ea cu mine, vom muri poate căutînd fericirea dar că el nu poate, nu poate nici măcar ști că fericirea există; că în mine este bucuria și că bucuria așteaptă să se nască, prin orice durere, dar să se nască.

Dar ea, înspăimîntătoare, a strigat: „Ți-am dat tot ce pot, acum trebue să mori". Eu tremurînd i-am șoptit: — „N'ai dat încă, n'ai dat. Mai ai dorinți pe care nu le cunoști încă și eu cred în ele. Tu nu știi până unde te pot duce.

Dar ea a rîs de mine și am rîs și eu crud față de mine. Nu știam nici unul până unde puteam merge.

Am alergat înapoi la ea s'o întreb.

In fața hotelului însă, m'am întors fără să vreau s'o văd.

Căutam în mine ceva, dar gîndurile erau întunecate, tumultoase, grele ca norii înainte de furtună. Prin ele treceau cîteodata biciuiri de foc. Să nu se aprindă cerul, gîndeam și aveam nevoe de cineva alături de mine, cineva puternic și liniștit care să înțeleagă fără cuvinte.

Pomii aveau rădăcinile adînc în pămînt şi ramurile înălţate larg spre cer. Pe mine mă sguduiau gîndurile până la nebunie. Simţeam nevoia să plîng ca un copil, dar nu aveam lacrămi. Şi totuşi, toate erau simple: un singur gest de al ei către mine, atît, şi s'ar fi înseninat întreaga lume.

„Primeşte-mi sufletul, îi spuneam eu ei, e prea greu pentru mine singur. Nimeni nu-şi poate duce singur sufletul, primeşte-mi sufletul".

Îi mîngîiam uşor mînile: „Şi gîndeşte-te că dacă ai vrea tu, ai cunoaşte fericirea, tu dacă ai vrea".

Pădurea era goală, eu singur, şi copacii erau liniştiţi până la nebunie. Ingrozit, aş fi urlat de spaima nemişcării lor. Am fugit.

Am intrat în sufrageria hotelului. Sala era aproape goală. In fund, un domn bătrîn, mumificat, cu guler, cravată, cămaşă, atît de albe încît păreau pansamente care acopăr răni. Ea, lîngă un geam la o masă, avea braţele goale.

M'am aşezat în faţa ei.

— „Nu mănînci? mă întrebă.

Am tresărit.

— „Fac tot ce vrei tu, tot ce vrei.

N'aveam nici un gînd în mine. Îi urmăream mînile, care se strecurau printre lucruri, pe masă. Eu devenisem orice—depe faţa de masă. Simţeam atingerile degetelor ei subţiri. Am şoptit:

— „Draga mea, draga mea".

Se înroşi. Da, da, atîta fericire cum nimeni nu bănueşte că se poate ajunge.

I-am spus:

— „Lasă-mă să te servesc eu. Ia ceva din mînile mele".

Aveam să-i spun atîtea. Prea multe şi toate ar fi putut fi tăcere caldă, de s'ar fi apropiat de mine.

Cînd ne-am sculat s'a ferit să se lase să-i pun haina pe umeri.

Cînd umbla, căutam să calc odată cu ea.

Se depărtă de mine, se aşeză în mijlocul „halului" cu un gest obosit şi apoi rămase împietrită.

Servitorii umblau atenţi, fără zgomot, pe covoare.

Portarul în cuvinte şoptite, îmi dete o odae, alături de a ei. Tremuram, nu înţelegeam exact ce fac, ce se întîmplă şi n'am găsit putere să-i spun şi ei că voiu fi şi zi şi noapte alături de ea. Mie însă îmi repetam: „Sînt alături de ea, alături de ea". dar

nervii încordați nu mă lăsau să înțeleg ce se întîmplă. Totuși știam că se întîmplase ceva.

Ea era în același loc, nemișcată; eu alături de ea, neîndrăznind să-i vorbesc.

Deodată, am simțit hotelul ca o cutie mică și noi amîndoi închiși în ea; afară, pămîntul larg cu mulțime de orașe, oameni zbătîndu-se... ce legătură între un singur suflet, cît de chinuit, cît de fericit și întreaga viață, eu și întreaga viață?

Răspunsul atîrna de ea, totul se cuprindea în ea.

Urca scara repede, fumînd. Am urmat-o. Am condus-o până la ușa odăii ei.

— „Te las? am întrebat.

— „Da.

Căutam cu priviri ascunse ușa odăii mele. Nu îndrăzneam să-i spun că stau alături de ea, lîngă ea. Incepusem să înțeleg.

— „Pot veni după masă?

— „Cum vrei", și a intrat la ea, fără alt cuvînt.

Eu, la mine, m'am trîntit pe pat, apoi mi-am spus din nou, „alături de ea", și am înțeles acum cu adevărat. Eram alături de ea. Ne despărțea un zid, un simplu zid.

Trecuse atita timp de eri până azi încît se putuse înfăptui asta. Ceasul imens dela gară cu àcele care nu se mișcă și care arată cum trece timpul. Credeam, că voiu înțelege pentruce dacă toate trec, mai ai nerăbdări, pentruce dacă toate trec strigi și aștepți. Acum puteam să închid ochii și să cred că sînt încă la mine la hotelul unde am deschis ochii. Nu eram acolo, eram aici. Știam că ea este alături de mine.

M'am sculat, m'am apropiat de zid și am ascultat.

Alături se adîncise totul în tăcere. O liniște de pămînt. In urechi îmi vîjîia sîngele: ea era alături, dar numai pentrucă eu știam aceasta. Dacă aș fi știut că nu este alături, tot atîta tăcere mi-ar fi trimes odaea ei.

Mi se păru că se deschide o ușă., încet. Am eșit violent în gang. Era domnul bătrîn. Pleca la plimbare. Sta vis-à-vis de noi. Alunecă surîzînd. Dispăru.

Fără să știu cum, am mers și am bătut încet, de încercare, la ușa odăii ei.

După o liniște, și cu o rezonanță sfîrșită, cu mereu aceiași distanță obositoare între ea și mine:

— „Cine e?"

— „Sînt eu".

— „Se deschise uşa brutal. Apăru. Ii erau ochii mari.

— „Ce vrei ?

— „Nu pot, aşa...

— „Atunci ?

— „Nu ştiu, nu pot.

Mi-am îngropat faţa în mîni.

— „Imi eşti dragă... mă doare.

— „Ce groază ! şopti.

Eu m'am apropiat de ea, lîngă ea, aproape de faţa ei :

— „Ştiu, dar odată o să treacă. Ai să vezi cîtă fericire, cîtă lumină... dacă ai şti ce pot pentru tine... tu...

— „Nu, nu...

— „Ba da, ai să vezi. Şi mie mi-e teamă de tine, dar numai pentrucă nu sîntem împreună. Dacă ai să vrei, cînd ai să poţi... totul are să se schimbe, o să se lumineze întreaga viaţă... atunci ai să înţelegi ce e fericirea... eu am puterea asta...

Mă privi uimită. M'am îndepărtat îngrozit. Işi strînse tîmplele cu vîrful degetelor. Unghiile se albiră.

— „Nu se poate, i-am spus eu, nu se poate, trebue să înţelegi".

Vedeam un cer imens, în flăcări... ne înălţam...

— „Nu sîntem numai noi, şopti. Părea că vorbeşte fără glas.

In fund, în gang, lumina slabă pîlpîia aşteptînd. Atunci m'am dus şi am stins-o ameţit cu o singură suflare.

Odată cu ea, se sfîrşi lîngă mine un geamăt înăbuşit. Am rămas în întuneric. Imi tremura trupul de spaimă, îmi era groază să mă întorc. O simţeam în spate, faţa ei lîngă a mea, aproape, ochii lucioşi în întuneric, ca oglinzile în noapte... să-mi văd spaima în ei... m'am clătinat. M'am întors violent. Eram singur.

Pe ea am găsit'o în odae, pe canapea, cu ochii mari, albaştri, de sticlă. Mă priveau netezi.

Mi se păru, că mă vor chinui cu plăcere ochii ei, încet, cu răbdare, uimitoare răbdare, că-mi vor chinui trupul, mintea şi sufletul, că mă vor privi aşa până în ultima clipă, fără să înţeleagă vreodată. Lumina ochilor cruzi şi goi nu o voi putea stinge niciodată... niciodată... Am început să strig:

— „Inchide ochii, închide-i.

Lăsă pleoapele încet ca aripi tremurătoare, calde, moi şi blînde.

Doamne, să poți plinge lingă ea, să plîngi pe mînile ei, să poți uşura durerea...

Pentruce toate, pentruce viață, şi pentruce eu slab încătuşînd atîta durere, pentruce toate astea?

Am căzut jos sfirşit; încît mi se urcase cuvîntul „Lumină" dar nu-i mai ştiam înțelesul. Il aveam în gură fad până la inexistență,

Speriat, l-am asvîrlit cu glas tare, în odae. Ea a tresărit. Eu din ce în ce mai repede îl căutam în mine, în amintire, dar nu era. Groaza ne încercuise. Aşteptam să izbucnească nebunia în ea, în mine... apoi se făcu gol.

Pe urmă mi-am revenit.

Intâiul lucru ce am văzut a fost mîna ei. O mînă fragilă, depusă ca un obiect pe canapea, lîngă mine. O priveam cu uimire: în ea se cuprindea întreaga mea durere, întreaga mea viață.

Aşi fi vrut s'o întorc, să văd partea dinăuntru, caldă, şi pulsul, cum bate pulsul. M'aşi fi aplecat şi aşi fi îngropat obrazul în ea şi m'aşi fi dat tot. Dar nu ştia face gestul. Goliciunea mînii, mă înspăimînta. Mi se părea, că deodată, mîna ar fi fost întregul ei corp, şi al meu fără voia ei.

Mînile mele se răceau umezite, pierzîndu-se viața din ele. Ea era nemişcată, singure genele tremurau înfrigurate, nemaiputîndu-se deschide. Şi am înțeles că pot face din trupul ei ce vreau, că-i e scîrbă şi groază de mine, dar că aşteaptă. In mine gîndurile, cu tremurarea genelor ei, fîlfîiau ameţite ca aripi de fluturi orbiţi şi îmi era rece pe şira spinării.

Atunci, i-am cuprins mîna. Era moartă.

—„ Strînge mîna, i-am şoptit înăbuşind, strînge-o.

Se strînse mecanic: ghiare de pasăre. Am azvîrlit-o. Mîna se lovi de trup cu un zgomot mat. Se ridică, ochii înspăimîntători de mari. Strigă:

— „Pleacă.

Am ieşit, privind-o. Ii aluneca groaza pe față.

Dumnezeul meu, ce ochi imenşi avea.

Am intrat la mine în odae. Imi era corpul gol de orice dorință şi singure mînile, îngreuiate, păstrau ceva străin, nemişcat, ceva ce trebuia zvîrlit şi ca să rămîie numai ele, curate, uşoare, limpezi.

Le-am băgat în apă. Le mişcam, eram fără gînduri.

Acolo, încet, se liniştiră. M'am culcat apoi şi am adormit căzînd în gol.

Cînd m'am deşteptat, se întuneca. Afară ploua. Eram trist, trist. Ploaia cădea cu răbdare. Ea trebue să fi fost pe aici, prin apropiere. Poate în parc subt ploae, plîngînd, simţind că înebuneşte. Să-i cer iertare, să-i mulţumesc; apoi în linişte să se sfîrşească totul. Să-i spun că am iubit în ea nesfîrşita mea dorinţă... şi ochii, şi obrazul palid şi mînile... şi să plec.

Se auzi o uşă. Am ieşit. Iar domnul bătrîn. Se întorcea dela plimbare. Surîdea. Umbrela picura apă. Dispăru la el.

In întuneric, plîngînd, bîjbîind prin ganguri, aş fi mers la ea. I-aş fi spus: „plec". Ea ar fi aşezat mîna pe fruntea mea, şi fugară, aş fi crezut că simt o sărutare. Plecam. Rămînea în urma mea hotelul mic, şi închisă în el amintirea noastră chinuită. Pămîntul larg, larg... Aşi fi umblat viaţa întreagă căutînd-o... Acolo, odată, ar fi fost ea surîzînd, cu mîinile luminoase întinse, ca să mă cuprindă... ameţit, cădeam în nesfîrşit.

Am intrat la ea în odae, încet fără să bat. Era întuneric. Nu o vedeam, o simţeam, însă nemişcată în acelaşi loc. Tăceam copleşit de tot ce nu-i puteam spune. In mine sufletul înălţa chemări moarte.

— „Tu eşti? spuse.

— „Da.

Tremuram. Acum trebuia să rup inima din mine s'o zvîrl.

Se sculă, şi fără să vorbească, fără să mă bage în seamă, fără să aprindă lumina trecu pe lîngă mine şi eşi.

Am urmat-o. Călcam odată cu ea. Prinsesem ritmul.

La masă n'am spus nici un cuvînt, niciunul. Se auzea ploaia. Ea, era atît de palidă de părea că se va topi liniştită. Intunericul îşi lipise obrazul negru de geamuri. Ne privea.

Deodată hotărîtă se sculă înaltă şi eşi. Eu am urmat-o iar. Intră într'un birou, se aşeză şi începu să scrie. Ii scria lui, prietinului. Erau numai ţipete. Intindea mînile înăbuşind... o priveam. Scria tîrîndu-mi nervi pe hîrtie. Ii spunea că se întoarce, că-i e drag, drag şi dor de el, că va fi a lui, întreagă a lui...

Va închide plicul încet, va suna servitorul, îi va da scrisoarea şi apoi rămasă numai cu mine îmi va striga deodată cu scîrbă ca la cîni:

— „Afară, ieşi de aici, ieşi...

Scria. Vedeam lumina sus la mansardă crescînd galbenă şi apoi întregul cer în flacări. Eu în stradă, căzut găseam în mine plîn-

sul din noaptea aceia. Eram legat de pămînt şi nu mă puteam mişca.

Deodată tocul alunecă, şi ea, se frînse zdrobită, cu faţa ascunsă.

Tîrziu, mult mai apoi, rîdică privirea încet, halucinată şi, cu mînile, rupse mărunt scrisoarea, mărunt.

M'am înălţat şi am auzit că o întreb cu glasul destul de limpede:

— „Crezi că ai putea vreodată ţine la mine?

— „Nu, răspunse ea tremurînd...

— „Bine, bine...", şi apoi încet şi rar, fără să ştiu unde să-mi las privirea:

— „O să înebunim.

— „Da, spuse ea îngrozită.

In mine sufletul era rană însîngerată, amară, putredă.

A trecut şi noaptea asta. A fost neagră, de plumb apăsător. Se aşezase toată pe pieptul meu. Mă înăbuşeam, îngropat de viu în întuneric. Ţipetele toate îşi făcuse cuib în gît. Strîns nu le lăsa să treacă. Am aşteptat... am aşteptat cu nervi ţinuţi să se lumineze. Imi erau ochii încordaţi în negru. Credeam că nu-i voi mai putea niciodată închide şi mă durea adînc între ei. Afară cerul înorat apăsa întunericul, îl ţinea locului, greu pe pămînt.

— „Te iubesc, îi strigam, căutîndu-i mînile, te iubesc". Şi mă dureau mînile zădarnic întinse. Să poţi da norii la o parte şi să priveşti în faţă cerul şi lumina, o clipă măcar.

Dar cerul nu s'a arătat şi lumina zilei nu s'a curăţat.

Departe în pădurea neagră, ceaţă albă, ruptă de vînt se zbătea, se încurca în pomi ca strigoii înspăimîntaţi.

O vedem pe ea pretutindeni, plîngînd, simţind că înebuneşte. Ii vedeam mînile căzute de-a lungul trupului. In genunchi i le sărutam aşa moartă. Dementă, gura ei puternică, sensuală, îmi spunea trist, tremurînd:

— „Te iubesc".

Eu întrebam înfrigurat:

— „Crezi că ai putea vreodată să înţelegi ce spui?

— „Nu, răspundea ea tremurînd.

— „Bine, bine, şi mă sfîrşiam.

Mă dureau mînile până la nebunie, şi voiam buzele ei calde aşezate pe ele, şi voiam întregul ei trup cuprins în ele.

Mă apăsa tot ce trece, tot ce se duce, tot ce nu se poate

trăi şi nu se putea niciodată nimic. Ştiam că şi azi se va întuneca din nou, spre seară, acum, cîndva, curînd, iar... Nu ştiam dacă trăesc ce am mai trăit, sau dacă trăesc ce va fi veşnic.

M'am dus la ea şi i-am spus:

— „Să plecăm, să nu stăm azi aici.

Şi am plecat amîndoi.

Călcam odată cu ea. Părul îi fîlfîia în blocuri grele. Ţinea ochii albaştri deschişi în vînt: lacuri clare, reci, nesfîrşite şi în fundul lor cu cerul răsturnat şi mort. Mergînd, îi vorbeam în mine:

— „Credeam că aşi putea vreodată pleca: minciună. Nu există de cît un adevăr în viaţă: tu. Cu tine începe şi se sfîrşeşte tot. Fericit cu tine aşi înţelege tot. Departe de tine n'aşi putea nici muri: te-aşi aştepta orice ar fi".

Aplecase capul. Părea că merge rezemată spre ce am hotărît eu, dar că nu se va schimba nimic.

Ca să ridice privirea i-am spus:

— „Azi n'o să se lumineze.

Deasupra noastră norii grei rămăseseră nemişcaţi.

— „Da, spuse.

Dar nu ridică privirea. Ştiam că mînile ei pe fruntea mea ar desface încîlcirea.

Deodată n'am mai vrut, n'am mai putut merge mai departe. Noi puteam sta oriunde. Oriunde tot atîta durere.

— „Ne întoarcem, am hotărît.

Se înspăimîntă. O simţeam gata să strige după ajutor.

— „Nu-ţi fie frică, încă n'am înebunit.

Şi din nou m'am uitat la ea ca să ştiu ce va fi. Dar nu am putut deosebi care este ea şi care sînt eu, şi am urmat drumul alături de ea. Dacă nu aşi fi fost atent aşi fi început să alerg urlînd înspăimîntat.

Incepu să plouă mărunt. Am privit în sus. Cerul îşi acoperise faţa şi plîngea.

Şi apoi n'am mai putut umbla. Am rămas locului.

Ea se îndepărta ca în visurile în care nu te mai poţi nici opri, nici întoarce. Şi mă simţea în urma ei...

Deodată am vrut să se întoarcă, ea, cu faţa la mine, cu ochii la mine, să întindă braţele şi să fie a mea, pentru totdeauna a mea. Voiam. Tot, tot, tot ce era voinţă în mine se înălţase. Voiam.

Atunci s'a întors. Ii erau ochii imenşi şi goi, întinse braţele, strigă, şi căzu.

Se deşteptă îndată, cu mînile şi buzele însîngerate, căutînd în jurul ei.

Cînd mă văzu zdrobită, vru să fugă. Căzu din nou, se ridică iar...

Mă tîram în genunchi în urma ei:

— „Mă doare, mă doare, îi spuneam, mă doare.

Se opri şi îmi întinse mîna însîngerată. I-o mîngîiam cu sărutări mărunte, uşoare şi îi spuneam:

— „Mă doare, mă doare, fără să mă pot opri.

Privea fără să vadă.

— „Spune ceva, mă doare, vorbeşte, uită-te la mine.

— „Da, spuse ea, şi surîse blînd cu gura însîngerată.

— „Mă vezi, sînt aici, lîngă tine.

— „Da, tremură gura.

I-am ridicat faţa.

— „Sunt aici, te iubesc.

— „Da, mai şopti odată. Şi am tăcut amîndoi îngroziţi.

Se ghemui.

— „Ce frică mi-e.

— „Nu, o rugam eu, nu.

— „N'o să fie niciodată lumină? întrebă.

— „Taci te rog, te rog din suflet.

— „Ştii, începuse lumina!

— „Mă doare, am gemut.

— „Am sînge pe mîni", şi îşi privi mînile uimită. Pleoapele ameţite tremurau.

— „Vino, mergem acasă. Ai să te odihneşti.

— „Plouă", spuse.

Mi se părea că în curînd va putea plînge însîngerat întregul cer pe feţele noastre ridicate spre el şi va fi puţin. Totuşi în mine se aşezase o linişte de pămînt rece.

— „Să mergem acasă", i-am spus eu din nou.

Se lăsă dusă ca lipsită de viaţă. Gura lovită tremura cuvinte fără înţeles:

— „.... nici început, nici sfîrşit, n'are să se sfîrşească nimic, ...unde mergem, sînt eu şi tu, de eri, de azi, de mereu. O să-i găsim plîngînd, ascunşi... mi-e frică...

Avea glas blînd şi slab.

— „Taci, taci, o rugam ducînd-o.

— „... în toate întunericurile eşti tu... numai ochii se văd albi. ...eu simt în mine inima bătînd repede, din ce în ce mai repede, până n'o mai pot urmări. Atunci se va face lumină".

„Lumină", strigă îngrozitor, „dar niciodată nu mergem până la sfîrşit".

Işi opri mersul.

— „Ascultă zise iar, şi îmi căută privirea, într'o zi... într'o zi...

Tăcu.

Eu aşteptam încordat. Credeam că vorbisem eu şi că uitasem sfîrşitul.

— „Intr'o zi?, am şoptit.

Tăcu, cu ochii dezgoliţi de ploape.

Gol, gol până în adînc. Am rugat-o sfîrşit:

— „Cine a vorbit adineauri, te rog, dacă iţi aminteşti, cine a vorbit, — tu sau eu?"

N'a răspuns.

Intunerecul se înălţa. Fugeam.

Am intrat în hotel închizînd uşile violent. Intunerecul cuprinsese întreg pămîntul, încercuise zidurile, apăsa des căutînd să spargă geamurile, să intre rece, să stingă, să stingă tot...

In odae am stat nemişcaţi. Se sfîrşise lumea întreagă, numai noi uitasem să murim. Aşteptam îngroziţi.

In spaimă, la lumina slabă a lămpii i-am fi putut scrie lui, prietinului, i-am fi spus că ne doare, ne doare îngrozitor, cum nu poate şti el, că nu se mai poate nimic deacum, nimic, să vină el să ne scape, şi să surîdă blînd, cu dinţi mici, albi...

Faţa ei era ridicată, şi tremura, îi tremura şi bărbia, ca la copii. M'am aşezat jos lîngă ea, cu capul răzămat de ea. Ii simţeam genunchii rotunzi şi calzi. O iubeam nemărginit. Plîngea legănîndu-mă. Din timp în timp i se zdrobeau în piept bucăţi grele de durere.

— „Taci, taci...

O mîngîiam. Gemea uşor, ca un copil lovit. Se lăsă mie. Minile, părul, toate ale mele; apoi subt buze mi se topiră ochii ei cu ploapele moi.

Atunci i-am văzut gura, aproape: puternică, mare, sensuală. Tremura inconştient. Am întrebat înăbuşind:

— „Crezi că ai putea vreodată ţine la mine?

— „Nu, spuse ea blînd, nu... şi ochii se deschiseră clari, goi..."

August, 1927. **Henriette Stahl**

Inserare

Pluti întâi o 'ncremenită pace:
Universal presentiment de moarte,
Şi toate câte fură prea departe
Se-apropiară toate mai încoace.

Şi din înaltele singurătăţi
Căzu o umbră vastă prin eteruri
Ca umbra unei mari divinităţi
Ce-ar fi trecut în sbor încet subt ceruri.

Din sine începu să nască ceaţă,
Subţire văl pe-o stranie icoană,
Şi lumea toată fu mai diafană,
Visându-şi parcă propria ei viaţă.

Pluti o spaimă de singurătate
Şi reculegere prin infinit,
Şi totu'n juru-mi a fost ca privit
Cu ochii-abia deschişi pe jumătate.

Pe urmă toate'n jurul meu s'au şters
Subt pulbere măruntă de cenuşă,
Şi numai chipul tău rămas în uşă
Şi gîndul meu au fost în Univers.

Şi cerul parcă începu să sue
Tot mai înalt şi mai nemăsurat
Şi noaptea toată m'a împresurat
In sură neclintire de statue.

Eram cu mine însumi mai aproape.
Murise tot ucis de nu ştiu cine,
Şi numai chipul tău trăia în mine
Aşa cum ziua mai trăia pe ape.

Era o pace cum nu va mai fi,
De-acuma niciodată, cine ştie?
Era o pace cum aşi vrea să fie
In seara 'n care voiu putea muri.

DEMOSTENE BOTEZ

Orientarea animalelor în spaţiu

Problema orientării se pune mai ales pentru animalele care trec distanţe enorme, ţinînd o direcţiune bine determinată, cum ţine o navă sau un vehicul aerian.

Porumbeii, de pildă, duşi în cuşti cu trenul şi lăsaţi liberi la depărtare de peste 100 km. se întorc la coteţul lor urmărind drumul cel mai scurt, după un număr de sboruri ocolitoare în jurul locului de pornire.

Cocostîrcii, cocorii, rîndunelele şi alte paseri călătoare, pornind din Europa ajung până înspre Sudul Africei urmînd iarăşi direcţiuni bine determinate.

Ce însuşire necunoscută nouă au aceste animale? Care organ din cele cunoscute şi în care recunoaştem organizarea dela noi oamenii, funcţionează aşa ca să călăuzească zborul acestor fiinţe peste ţări şi mări? Şi ce excitant exterior ţine în continuă funcţionare acest „organ de direcţie"?

Dacă dela animale superioare ca paserile, trecem la forme inferioare, ca unii fluturi ce fac drumuri enorme pentru puterile lor locomotorii, problema devine şi mai grea. La aceste nu putem stabili care parte din corp poate funcţiona pentru urmărirea unei direcţiuni precise.

La animalele superioare, care călătoresc în cîrduri, putem presupune că indivizii mai bătrîni ştiu drumul din călătoriile mai de mult. Cu toată greutatea de a ne închipui existenţa acestei formidabile memorizări a locurilor odată văzute, să admitem faptul ca exact. Dar la porumbelul care pentru prima dată e luat din coteţul lui n'avem nici o dovadă că ar fi recunoscut vreodată locuri depărtate, pe care apoi să le fi zărit din zborurile lui ocolitoare, cînd se pregătea de plecare îndărăt, cu toate afirmaţiile contrarii ale lui Hachet-Souplet [1].

1. *Hachet-Souplet*. La genèse de l'instinct.—E. Flammarion.

La fluturi şi alte instincte, cu viaţă efemeră, ce fac drumuri lungi călăuza nu poape fi experienţa, ci probabil vreo excitaţie, care atrage prin sporul de intensitate în măsura apropierii. Care e aceasta ?

Iată cîteva întrebări care dau interes problemei.

*

Pentru orientarea animalelor servesc şimţurile cunoscute, în particular văzul, auzul şi mirosul.

Dar văzul e împiedicat de cel dintăiu obstacol şi ar fi riscat să afirmăm că o pasere îşi fixează un punct cunoscut în spaţiu la distanţa de 50—1000 km. şi apoi sboară ţintă într'acolo ; iar undele sonore se pierd la distanţe foarte mici şi nu pot intra în socoteală. Rămîne atunci mirosul.

Mirosul se deşteaptă numai cînd părticele materiale cu anume organizare moleculară ating membrana sensibilă receptoare a nărilor la animalele superioare sau elementele sensibile de pe antenele insectelor. La ce distanţă se pot împrăştia aceste particule de locul lor de risipire ?

Chiar admiţînd că împrăştierea lor e datorită unor explozii şi că ele sînt aşa de mici încît nu sufere prea multe abateri prin isbirile cu molecule din aer ori din gazul prin care se pot împrăştia, tot nu se poate concepe o călătorie prea lungă, spre a ajunge să umple un volum de aer de un km. ori doi de rază ca să excite un fluture în aşteptarea chemării unei femele gata de a fi fecundate.

Oricît ar fi de „particulare" aceste simţuri la unele animale, explicaţia orientării prin simţuri aţîţate astfel este neîndestulătoare.

Pentru ca un animal să ţină o direcţiune anumită trebue să intre în sfera unui excitant în care intensitatea să crească dela periferie spre centru. Excitanţii materiali cunoscuţi : undele sonore ori particulele materiale odorante nu se pot propaga cu intensităţi ori concentrări suficiente decît pe raze mici, iar lumina e orbită de cel dintăiu obstacol. Iar cînd obstacolele obişnuite—dealuri, munţi chiar,—pot fi evitate prin sbor la înălţime mare, piedica curburii pămîntului rămîne neînlăturată.

Consideraţiile de mai sus sînt destul de concludente, pentru a renunţa să căutăm în această direcţie soluţia orientării în spaţiu a animalelor. Iar pentru a porni dela fapte cunoscute şi impresionante asupra exactităţii în orientarea cîtorva animale, care se aseamănă unor busole vii, vom alege numai cîteva exemple şi anume : a) grămădirea unor fluturi bărbaţi spre femelele gata de fecundat şi a groparilor către cadavrele de animale mici (şoareci vrăbii, etc.)

b). Călătoriile lungi ale unor rozătoare, *lemingii*, şi ale paserilor ce ne părăsesc spre toamnă pentru a se duce în ţări calde.

1. Marele Fabre a făcut numeroase observaţiuni şi a rînduit cu meşteşug tot felul de experienţe spre a lămuri cum sînt

vestiţi aşa de repede groparii sau necroforii,—pe care nu-i putea descoperi prin apropierea sa,—îndată ce găsea cadavre la un anume grad de descompunere.

Spre a-şi aduna material de observaţie îi ajungeau cîteva cîrtiţe moarte pe care le risipea ici colea pe cîmpul lui de cercetări. Curînd recoltă destule insecte pentru ca să le observe felul de traiu şi mai ales chipul de dezvoltare al larvelor.

Aceşti gîndaci, mai mici decît cărăbuşii, cu aripele lor închise şi pătate cu roş ori portocaliu, au căpătat numele de gropari pentru obiceiul de a săpa subt cadavre până ce groapa e destul de adîncă ca să intre hoitul întreg. Ţărîna scoasă din scurmătură o aruncă apoi peste mortăciune, în care viermii, născuţi din ouăle aşezate de insectele femei, se pot dezvolta repede pe sama ospăţului bogat. In acest timp al dezvoltării larvelor cadavrul miroase puternic, simte şi omul, dar abia dela cîţiva metri depărtare. Mai înainte mirosul era cu mult mai slab şi totuşi groparii au năvălit.

Atracţiunea femelelor fluturilor păuni de noapte pentru bărbaţi, care veneau roiu în camera de observare îndată ce se năştea o femelă, a îndemnat pe acelaşi minunat observator să varieze experienţele spre a se încredinţa dacă înadevăr simţul mirosului călăuzeşte pe peţitorii înaripaţi. Din aceste felurite experienţe el trage concluzia că: din corpul femelelor pornesc particule mirositoare extrem de subtile, care se'mprăştie cu înlesnire la mari depărtări. Dar cu cît înmulţeşte observaţiile şi experienţele însăşi Fabre atribue excitaţia nu direct particulelor materiale ci vreunui fel de vibraţiune, care s'ar naşte din aceste grăuncioare şi care deşteaptă simţul genezic al fluturilor masculi. In cursul unor observaţii, cu fluturele Bombyx al stejarului, o rudă a fluturelui de matasă, i s'a întîmplat ca fluturii să-i vină dinspre nord, dincotro bătea şi vîntul puternic de primăvară. Dacă vîntul e un cărăuş bun pentru particule materiale mirositoare e şi o piedică considerabilă pentru acele ce s'ar găsi în calea lui. Chestiunea orientării acestor insecte ca şi a necroforilor prin simţul mirosului rămîne dar nesoluţionată, dacă nu căutăm cauzele în alte forţe cunoscute.

2. Lemingii se hrănesc pe munţi cu muşchi, cu licheni, cu ienuperi, ierburi, rădăcini pe care le găsesc din belşug. Rareori se poate vorbi de nevoia unei emigrări din pricina lipsei. Nici variaţia anotimpului nu determină riguros momentul începerii acelor emigrări impresionante, despre care chiar marele Linée în sec. 18 a dat o descriere amănunţită puţin complectată de observatorii de mai tîrziu.

Lemingii pornesc cu mii, cu zeci de mii, mergînd în şiruri lineare la cîteva şchioape unul de altul. Cărăruşele pe care se scurg aceste procesiuni în monom rămîn bătute şi chiar şănţuite după trecerea cîrdurilor cu numeroasele lor şiraguri.

Nici un obstacol nu opreşte procesiunea. Deal ori vale, pisc ori groapă, şanţ ori pîrău, rîuri late chiar nu abat cortegiul din drumul lui fatal.

De remarcat e că în aceste turme predomină bărbaţii, rare ori iau parte femelele.

Pricina călătoriei rămîne misterioasă. Pentru unii ar fi instinctul genezic care mînă bărbaţii în căutarea tovarăşelor, pentru alţii e nevoia de o variaţiune în regimul alimentar, care ar deveni, la anumite perioade, piscivor.

Problema care ne interesează pe noi, e puterea care călăuzeşte aceste fiinţe în drumul lor linear. Văzul nu joacă rol mare pentru că drumeţii merg mai mult noaptea, ziua făcîndu-şi grabnic ascunzători pe unde-i apucă vremea. Auzul vreunui sgomot particular şesului ori ţărmului mărilor, nici atît, cum lesne putem înţelege. Mirosul ?... Cum ? De unde ?

In lipsa vreunui factor cărui să-i atribuim impresionanta pornire spre văi şi ape, cîţiva biologi au susţinut că emigrările aceste sînt instinctive „dela strămoşii constrînşi a emigra în fiecare an din pricina lipsei de hrană pe munte cînd se apropie iarna".

Căutînd în aşa numitele „instincte atavice" explicaţia pornirii în călătorie, încă nu ne putem da sama de preciziunea cu care aceste animale ajung în locurile către care merg, ori ce obstacol li s'ar pune în cale.

Migraţiunile păsărilor sînt provocate de lipsa de hrană odată cu apropierea iernii, dar în aceasta nu găsim puterea diriguitoare a mersului pe distanţe aşa de mari.

Cum am spus şi mai sus, trebue să fie alte forţe, de care să fie călăuzite paserile în drumul lor şi aceste nu pot fi decît nenumăratele octave din undulaţiunile eteriene [1] pornite din locurile către care fiinţele călătoare se îndreaptă, căci numai propagarea acestor unde se face pe distanţe colosale.

Presupunerea ar fi justificată numai dacă s'ar putea dovedi că animalele sînt sensibile acestor unde şi că radiaţiunile pot fi nu numai de origină cosmică ori terestră ci şi de origină biologică.

Experimental s'a dovedit pe tot felul de vieţuitoare că electricitatea, lumina, căldura, prin urmare un număr oarecare de octave din imensa gamă de vibraţii eteriene, au influenţă asupra animalelor şi plantelor. Aceste influenţe variază cu intensitatea energiei oscilatorii. Căldura potrivită favorizează anume funcţii, sporită ucide. Tot aşa lumina şi electricitatea. Un fapt remarcabil e că hulubii călători îşi pierd drumul cînd intră în apropierea posturilor de emisiune.

Incă puţin edificaţi sîntem asupra putinţii vieţuitoarelor de a emite radiaţii de anume lungimi de undă, pe care primindu-le alte vieţuitoare să le simtă ori să le folosească în procesele lor vitale.

E cunoscut că licuricii produc lumină, deci o octavă din imensa gamă a vibraţiilor eteriene. Dacă aceste gingănii se bucură de o asemene proprietate, nu vor fi alte animale în stare să împrăştie radiaţiuni, necunoscute pentru că sînt de o lungime de undă care scapă simţurilor noastre? Şi scapă acestor simţuri pen-

1 A se vedea V. R. No. 2 din 1927, pag. 215.

trucă le lipseşte acordul oscilator al ritmului lor vital față de cel al ființei emițătoare.

In cazul văzului. Retina noastră are o organizare celulară şi moleculară care are resonanță numai pentru octava luminoasă, precum urechea are pentru cele cîteva octave sonore. Primim ritmul apropiat organelor noastre, simțim lumina ori sunetul. In cazul contrar rămînem orbi la oscilațiuni cu lungimi de undă ceva mai mari ori mai mici decît cele ce dau roşul ori violetul.

Retina noastră e insensibilă la razele ultraviolete, ochiul furnicilor însă le prinde.

Tot aşa se prind şi ritmuri vibratorii între ființe asemănătoare, dacă nu e diferență mare în lungimea de undă pornită din corpul emițător, față cu cea pe care o poate inregistra corpul detector.

Vechea zicătoare: „vorbeşti de lup şi lupul e la uşă" a putut-o verifica oricine măcar odată în viață. Numai că, obişnuit, „lupul" e un cunoscut, un prietin, o rudă, deci o persoană cu care am avut contact ceva mai lung, pentruca ceva din ritmul vibrator al materiei lui nervoase să fi provocat o dispoziție de resonator şi în organul nostru aperceptiv.

Dacă din ființa noastră aşa de complexă pornesc radiațiuni care să impresioneze dela depărtare o ființă iubită pentru că acest sentiment, iubirea, amplifică ritmul vibrător, nu e o dovadă că emiterea aceasta de unde—de iuțeli diferite—se împrăştie continuu în cursul vieții?

La ipoteză se adaugă constatări ştiințifice. Sînt cunoscute destule organizme în jurul căror sînt variații de flux electro-magnetic ca în oscilatorii lui Hertz, variații care radiază în spațiu şi sînt primite de alte ființe, care se pot compara cu receptorii Hertz.

Cu aceste informații sumare ne putem apropia de deslegarea problemei orientării animalelor.

Nu părticelele odorante excită necroforii ori păunii de noapte ce caută soții, ci undulațiile care pornesc din vibrațiile moleculelor materiale. Aceste undulații provoacă rezonanța organelor receptoare şi o întrețin călăuzind animalul spre sursa acestor unde.

Pentru călătoriile aşa de lungi ale animalelor superioare în anume condiții de temperatură şi de hrană, fenomenul e desigur mai complex, pentrucă probabil mai multe octave de undulații influențează paserea, de pildă, în acelaşi timp.

Iar organul de orientare, cele trei canaluri semicirculare ale urechii, cuprinde un lichid cu deosebire sensibil acțiunii unui cîmp electromagnetic. Aceste canaluri semicirculare, dirijate în cele trei direcții ale spațiului, se pot dar compara cu un receptor radiogoniometric. Prin un cadru cu două planuri perpendiculare se poate determina direcția unei emisiuni radioelectrice pe pămînt, prin un cadru cu trei planuri, două cîte două perpendiculare, se poate determina emisiunea în aer, la înălțime.

Cadrul receptor există: canalurile semicirculare şi, probabil,

antenele. Fluxul electromagnetic porneşte din mediul fizic şi biologic, rămîne numai să se sintonizeze aparatele pentruca circuitul receptor orientabil al urechii să stabilească direcţia călătoriei şi ea se urmăreşte precum Lindberg a urmat drumul cătră Europa fără să vadă uneori la 10 paşi înaintea sa.

Nu ştim încă decît foarte puţin de chipul cum ajută antenele insectelor la recepţia unora din nenumăratele unde, sigur e că odată ce sînt atinse de fluxul electromagnetic pornit din vieţuitoarele microscopice (microbii) ce atacă cadavrele, ori cel ce porneşte din ouăle sau ovarele femelelor fluturilor observaţi de Fabre, radiogoniometrul particular funcţionează şi insecta ţine glonţ drumul spre locul de emisiune.

G. Lakowschy [1] a refăcut o experienţă a lui Fabre cu fluturele numit *păunul de noapte*. Bărbaţii sînt atraşi de femela abia eşită din gogoaşa ei, cine ştie dincotro.

Fabre punînd cîtva timp femela pe vată ori pe frunze de stejar, constată că fluturii se grămădeau acolo, pentrucă—susţinea dînsul—frunzele ori vata sînt impregnate cu materie mirositoare volatilă.

Lakowschy, tratînd frunzele ori vata cu alcool sau sublimat, făcea să dispară atracţia. De aici ar urma ori că radiaţiile excitante pornesc din ouă, ori că secreţia mirositoare emite radiaţii atîta vreme numai cît e vie, proaspătă, păstrînd din ritmul vibratoriu al materiei componente a corpului femelei. Sublimatul ori alcoolul distrugînd aranjamentul molecular propriu fiinţei, schimbă şi ritmul vibrator.

Sborul în circuite tot mai largi al paserilor înainte de a porni la drum e căutarea direcţiunii undelor „cu ajutorul radiogoniometrului lor natural, constituit de canalurile semicirculare". In acelaşi timp, „paserea îşi procură tensiunea electrică indispensabilă pentru a detecta insectele sau animalele pe care le caută şi care se găsesc la mii de chilometri" (G. Lakowschy) după înălţimea la care se ridică. E cunoscut că tensiunea voltaică sporeşte cu înălţimea, atingînd 100.000 volţi la 500 metri.

In cele de mai sus problema rolului undulaţiilor electromagnetice în viaţa animalelor şi în particular al orientării lor, e deabia indicată. Concepţia aceasta ne poate duce la explicaţii mult mai în acord cu fenomenele fizice cunoscute acum pentru unele din manifestările vieţii.

Rămînînd în cadrul problemei orientării, putem încheia cu cuvintele lui Lakowschy:

„Dacă admitem că păsările emit şi detectă radiaţii necunoscute pentru noi, cuvintele instinct şi simţ special întrebuinţate pentru a explica unele manifestări se clarifică numai decît şi capătă o însemnare precisă.

„Sensul orientării paserilor şi animalelor în general, se explică.

---

[1] *G. Lakowschy*, L'origine de la vie, Gauthier—Vilars, 1927.

„Precum nava pierdută în ceaţă caută să determine cu ajutorul cadrului sau radiogoniometric direcţia farului hertzian care-i trimite unde electromagnetice, tot aşa animalele şi insectele de care e vorba caută să culeagă radiaţiile împrăştiate de fiinţele vii (animale şi plante) care le interesează, apoi ele se orientează după direcţiile descoperite.

„Dar, va obiecta careva, spaţiul ar fi atunci brăzdat în toate direcţiile de radiaţii nenumărate? Cum reuşesc ele să le deosebească?

Răspunsul e uşor: alegerea se face cu înlesnire datorită diversităţii frecvenţelor care deosebesc aceste radiaţii".

T. A. Bădărău

Din scrisorile lui Vasile Alecsandri către George Sion

Un nou mănunchiu de optsprezece scrisori, cu scrisul elegant şi aşezat, ne readuc în minte preocupările, sufletul şi farmecul poetului dela Mirceşti.

Originalele acestor scrisori se păstrează în bogata donaţie făcută de d. George Sion Bibliotecii Universităţii din Cluj. Ele sînt adresate lui George Sion, de care Alecsandri se simţea legat prin-tr'o veche prietinie: amîndoi luaseră parte la încercarea de revoluţie dela 1848, iar ca emigraţi petrecuseră mai mult timp în ospitaliera casă a familiei Hurmuzachi. Ajuns în culmea carierei sale politice şi literare, Alecsandri nu-şi uită prietinul. Incearcă să-l numească agent al Moldovei la Bucureşti, îi sugerează idei, îi revede manuscrise — făcîndu-i critici judicioase — îl încurajează şi-l mîngîe.

Scrisorile ce publicăm nu ne aduc prea multe date inedite —să nu uităm totuşi pasagiul, necunoscut păn'acum, dintr'o comedie „începută şi neterminată" (scrisoarea XV). In schimb, o nouă confirmare în legătură cu atitudinea şi rolul lui Alecsandri în viaţa noastră politică şi literară, şi în special o nouă afirmare a calităţilor şi predilecţiilor lui sufleteşti.

Scrisorile către Sion cuprind însemnări şi preocupări cu caracter politic, literar şi intim. Una singură păstrează viu ecoul epocei de frămîntate lupte politice ale Unirii, cea datată 20. I. 1859. In cariera sa politică, Alecsandri a adus, ca notă dominantă, mult zel, bunăvoinţă, muncă şi pricepere în îndeplinirea misiunilor sale. Aşa ni-l prezintă scrisoarea întâia, cea mai importantă subt acest raport, ea fiind şi scrisă într'o vreme de febrilă activitate politică.

Toate celelalte sînt dintr'o altă epocă (1874—1890), aceia de liniştire a spiritelor, cînd chestiunile politice ies din primul plan de preocupare al scriitorului. In direcţia îndeletnicirilor literare, e de remarcat că Alecsandri, devenit în acel timp autor cu reputaţie bine stabilită, nu mai e zorit de gîndul succesului, ci aşteaptă, cu răbdare, ca opera să i se valorifice în cele mai favorabile condiţii. Aşa se şi explică răgazul pe care-l pune în reprezentarea

piesei sale „Boeri şi Ciocoi", socotită de autor, in 1874, ca cea mai importantă din operele sale dramatice (scrisoarea a doua).

Ca Romîn, ca prietin şi ca dramaturg, el stărue pentru numirea lui Millo ca director al Teatrului Național din Bucureşti, convins că marele talent al cunoscutului actor—pentru care mărturiseşte că a scris rolul lui Arbure din „Boeri şi Ciocoi" (scrisoarea a treia)—va da bune îndrumări artei noastre dramatice.

După anii de creație continuă a sosit vremea clasării şi scoaterii în volum a operelor complecte, de a căror editare Alecsandri e preocupat (scrisorile din 1876). Nu-i indiferent fată de critică, dar—simțindu-se tare—o consideră cu seninătate şi cu lipsă de orgoliu literar (scrisoarea XV). In ultimul an, boala şi vîrsta uzîndu-i trupul, îi sting şi spiritul creator (scrisoarea XVII).

Iar acum, după cum am menționat în întâile rînduri, e locul să relevăm — după cuviință — sentimentele de prietinie credincioasă, sinceră şi îndatoritoare de care era capabil sufletul lui Alecsandri. Merită lauda aceasta acela care şi-a prețuit prietinii şi tovarăşii de luptă păstrîndu-le viu în suflet amintirea şi recunoştința (scrisoarea VII).

De asemenea se cade să atragem luarea aminte asupra perfectului echilibru al naturii sale, iubitoare de societate, de peisagiul tînăr şi vesel al primăverii. E, într'adevăr, admirabilă seninătatea şi umorul discret pe care le păstrează nesdruncinate până în ultimele zile ale vieții. [1]

Ion Muşlea

Cluj, Maiu 1928.

I.

Jassi, 20 Genar 1859

Iubite Sioane

Am priimit raportul ce mi-aĭ trimis prin Administrația de Focşanĭ, şi dacă nu ți-am scris ancă nimică, asta au provenit din multele ocupărĭ ce am avut în timpul Caĭmacamieĭ şi în ḑilele cele dintăĭ a le Domnieĭ.—

Dela rînduirea mea în postul de Ministru tre...ilor străine am redijat tomurĭ întregĭ de corespondență cu Constantinopoli şi de memuarurĭ adresate ambasadorilor de acolo, şi crede că n'am avut nicĭ măcar vreme ca se scriŭ frateluĭ meŭ.

Când aŭ fost se plec la Bakeŭ pentru alegerea mea de Deputat, ți am trimis o depeşă telegrafică prin care te invitam a priimi

1 Intre scrisorile din colecția d-lui Sion, se mai găseşte una, publicată de George Sion ca prefață la traducerea Phedrei lui Racine (Mirceşti, 31 Dec. 1874); alta, a Paulinei Alecsandri, către George Sion după moartea poetului (Decembre, 1891). Odată cu scrisorile lui Alecsandri publicăm şi pe aceia adresată lui Sion de Ion Ghica (singura găsită în fondul amintit), în care e vorba de „Suvenirile contimporane".

In ce priveşte ortografia scrisorilor, am respectat-o întru totul.

se fiĭ agentul Caĭmacamieĭ în Bucureştĭ, şi tot atunce am făcut cunoscută această disposiţie D-lui secretar de stat a Valahieĭ. D-luĭ însă nevoind a înţelege că între doă ţerĭ surorĭ precum sînt a le noastre nu se încape multă ţeremonie, mi-aŭ adresat o notă oficială prin care parea a se tîngui de oareşi care lipsă de forme în rînduirea d-tale. Asemine notă, ce ar fi putut avea loc numai între străinĭ m'aŭ ofensat încît nicĭ n'am găsit cu cale de aĭ respunde, şi Caimacamia noastră trăgând de moarte, am găsit deprisos a intra în o maĭ întinsă corespondenţie cu Secretariatul din Bucureşti. Dl. Brăiloiŭ aŭ arătat o rea vroinţă pecare poate întîmplările politice şi deosebirea sistemelor ambelor guverne i-aŭ dictato. Ori cum se fi fost, postul d-tale de agent este desfiinţat acum. Mai pe urmă vom vedea, cînd se va hotări soarta ţeriĭ Romaneştĭ, de va fi nevoe saŭ nu de asemine post. Până atunce însă nu oiŭ lipsi de a vorbi cu Domnul despre dta.

Scriemĭ în particular prin poşta rusească, cum mergŭ trebile pe acolo căci nu ştim nimică în Jassi. Banchetul pentru numirea luĭ Cuza, fost'aŭ entusiast? Rostitus'aŭ multe şi frumoase cuvinte? Inchinatus'aŭ multe toaste?—La noĭ lucrurile aŭ luat un drum cu totul constituţional şi avem bună sperare că vom propăşi.—Complotul lui Murad bey [1] se reduce mult din ceea ce se auḑise, dar ăncă nu se ştie nimic depositiv. Eŭ, din pricina unei receli am şeḑut în casă vr'o ḑece ḑile şi n'am aflat ăncă nimic lămurit despre ramificaţiile sale.

Cât pentru Brănişteanu, voiŭ face cercetările cuvenite. Camera aŭ decretat omedalie derecunoştinţă Căĭmăcămieĭ, adică lui Panu şi V. Sturza.,

Ministeriul este format; eŭ ocup tot postul meŭ de Ministru trebilor străine şi de prietin apoetului Sion.

V. Alecsandri

Eată o scrisoare pentru Stéphan Golesco

II.

Mirceşti 28 Ghenar 1874.

Iubite Sioane.

Respund la telegramul ce am priimit din partea Dlor membri aĭ comitetuluĭ teatral:

Inainte de toate declar că sînt foarte măgulit de propunerea ce mĭ a făcut comitetul teatral de a represinta în Bucureştĭ piesa

---

[1] Prin care s'ar fi încercat „a se proclama pe beizade Grigorie Sturdza de Domn Rominiei" („Steaoa Dunării" No. 11, din 16 Ianuarie 1859).

mea: *Boerĭ și Cĭocoĭ.*—însă ca unul ce cunosc teatrul și mijloacele de care dispunŭ direcțiile deosebitelor trupe din țeară, îmi fac intrebare dacă trupa Dlui Pascaly este în stare se respundă la dorințile mele de autor?—Comedia mea este în 5 acturi și are un personel numeros — 17 roluri — dintre care cel puțin opt, importante.—

Mărturisesc că îmĭ vine greŭ a crede ca ași gasi în trupa Dlui Pascaly opt artisti care se poată a se însărcina cu acele rolurĭ.—In anul trecut, gasinduma la București, am cetit comedĭa mea lui Millo, și el însuși mi a mărturisit că nu posedă în trupa sa elementele necesare pentru a pune în scenă, o operă dramatică în 5 acturĭ și cu un numer de personagiurĭ atît de mare. Millo a renunciat la beneficiul ce ar fi putut trage ca director din representarea eĭ, și ca artist, la plăcerea de a crea rolul lui Arbure, scris înadins pentru el.—Atunce i-am propus se fuzioneze trupa luĭ cu acea a D-l Pascaly, și astfel se împarte cu acesta folosul deopotrivă.

Precît însă am înțeles, o asemine fuzionare este imposibilă, din causa rivalităței ambilor Directori:—

Acum dacă Comitetul teatral ține numaĭ decît a representa piesa mea, întrebuințeze influența sa pentru a aduce o apropiere între D-n Milo și Pascaly, și cred ca astfel am agiŭnge la un resultat satisfăcător.—

Din toate operile mele dramatice, cea maĭ importenta este ultima mea Comedie: *Boerĭ și Cĭocoĭ.* Am cercat se intru in domeniul Comedieĭ înalte și a grupa pe lîngă o intrigă interesantă tabloul epocei lui Mihail Sturza. E natural ca se doresc a videa această operă bine imparțită, bine representată, căci în cŭalitatea mea de vechiŭ autor, sînt scutit de nerăbdarea debutanților care se mulțumescŭ cu tipărirea numeluĭ lor pe o afișă.—

Așa dar, iŭbite Sioane, te insarcinezi se espui colegilor teĭ, motivele care mă oprescŭ de a ve trimite îndată manuscriptul meŭ.—Aceste motive nu lovescu nici de cum meritul și talentul artiștilor de la Teatrul cel mare, dar aŭ de scop a pune capet nenorociteĭ rivalitățĭ dintre D-n Millo și Pascaly, rivalitate păgubitoare artei dramatice romîne.

Alteŭ vechiŭ amic

V. Al.

Complimente din partemi D-lor membrĭ aĭ Comitetuluĭ.

III,

Mircești, Maiŭ 1874.

Frate Sioane.

Ți-am trimis astăḑi prin poştă piesa mea: *Boerĭ* şi *Ciocoĭ*, tipărită la Bucureşti. Doresc se te gasească sănătos şi bine dispus a lua in consideraţie observările următoare in privirea Teatrului naţional.

Contractul Direcţiei a încetat şi acum Comitetul din care facĭ parte are a se ocupa cu darea din nŭoŭ în antrepriză a Teatrului român. Doĭ competitorĭ se presintă: Pascaly şi Millo, şi precât cunosc spiritul de clopotniţă ce domnesce peste Milcov, nu me indoesc că Pascaly are multe şanse de afi preferat.

Insă! me adresez la D-ta ca la un om de litere, ca la un autor dramatic, şi ca la unul din membriĭ Comitetuluĭ, şi în aceasta tripla cŭalitate, te las se apreciezi meritele ambilor artişti care aspiră a deveni Directorĭ şi se facĭ a atîrna cumpana dreptăţei in partea celuĭ din doi care posedă mai necontestatŭ superioritate în toate privirile.

Millo, *de şi din Moldova*, a devenit prin rarul seŭ talent o notabilitate artistică de care se fălescŭ Romani cu drept cuvînt, şi care va remănea in istoria dramatică precum a remas la Francezi: Bouffé-Frederic Lemaitre, şi alţiĭ; Cu toate aceste, Millo este înlăturat demaĭ mulţi anĭ de la Teatrul cel mare prin efectul unor intrigĭ cunoscute. Oare nu s'ar cuveni se se pue capet acestor intrigĭ şi se dea lui Cesar ce este a lui Cesar? Oare, cînd se va scrie istoria teatrului naţional, cum ar suna la auḑ un pasagiŭ ca acesta: „Millo a fost un artist de un mare talent, care a creat o „lungă serie de rolurĭ caracteristice şi a lăsat urme neşterse „in memoria contimpuranilor seĭ. El a sciut se misce inimele „unei generaţiĭ întregĭ, se le induioşeze, se le veselească, se „le aprindă, etc... şi însă el a fost nesocotit, nesusţinut chiar „de oamenĭ care maĭ mult decât alţiĭ aveaŭ datorie de al „îmbrăţişa, oamenĭ deştepţĭ, învăţaţi, poeţĭ, autorĭ dramaticĭ... „etc, şi printre aceĭ oamenĭ însuşi Iorgu Sion!..—etc."

Cred că nu ĭ contribui la asemini paginĭ umilitoare, şi dar te rog, in interesul Teatrului nostru se daĭ Directia luĭ Millo, saŭ cel puţin se obligĭ pe nŭoul Director de a angaja pe artistul eminent *(de şi din Moldova)* cu condiţiile cele maĭ avantagioase şi maĭ demne de frumosul seŭ talent.—

In această incredere te îmbrăţi-şez frăţesce

V. Al.

IV.

Mircești 23 Dec. 1874.

Iubite Sioane.

Voiŭ ceti cu placere și luare aminte acele doă coale din Phedra ce mi-aĭ trimis și cu nu maĭ puțină plăcere ți-oiŭ îndeplini dorința.

Până atuncĭ îți mulțumesc pentru bonătatea ce aĭ de a te ocupa cu afacerea moșieĭ Patrascani și Borzești.—Un bun mușteriŭ, l'aș băga in sin dacă ar încăpea de urechĭ.—

Cât pentru Englezul amator de copacĭ, care se aibă un metru de diametru, lucru rarisim, nu'mi este cu putință se'l indestulez; însă dacă cumva aĭ avea prilej a te intelni cu el, întreabă l dacă nu i ar cuveni (sic) copacĭ de stejar ce aŭ 10 metres *sous branches* și 1 metru 90 centimetri circonferență. Se înțelege că prețul ce ar oferi pentru acestĭ arborĭ ar fi maĭ scăḑut decât acele de 80 fr. bucata, și la caz de acceptare din partei ne-am înțelege lesne.—

Sciŭ dinainte că cercarea e zadarnică dar fiind că nu ține parale..... vorba românuluĭ.

Felicitări sincere de anul nŭoŭ,—sănătate, voe bună și ceva vigoare.

V. Al.

V.

24 Dec. 1874.

Iubite Sioane.

Până a nu ți scrie epistola ce doresci asupra traduceriĭ tragediei lui Racine, *Phedre*, aș dori se citesc scena VI din actul V, în care se găsesce pasagiŭl cel maĭ renumit, adică le *recit de Théramène.*—Acel pasagiŭ e o bucată de inaltă poesie descriptivă. Aplicĭ-te al traduce ecsact, cu toate frumusețile de ideĭ și de stil ce cuprinde și astfel veĭ compune un model de literatură admirabilă. Astept dar acea scenă și până atunci te îmbrățișez.

V. Al.

VI.

Mircești 26 fevr. 1876.

Frate Sioane.

Am priimit chiar acum vișinatul ce ai trimis Paulinei, l'am gustat, l'am găsit delicios, și am beut în sanatatea d-tale. Cu cine însă credi că am purtat acest toast amical?.. Ghicĭ!.. Cu sora d-tale, cu călugărița care se găsesce acum la mine.—Paulina iți mulțumesce și speră ca și mine că vei maĭ veni în curînd la Mir-

cesti. Eu însă doresc să vii cu primavara, pe timpul frunḑelor pentru ca se ne putem primbla în luncă şi se ascultam privighetorile *i cucul...* în dreapta.

Cand te aflaĭ acie am vorbit despre analissul ce ai intreprins a poemului Tziganilor. Trimetemĭ manuscrisul d-tale ca se'l public in Convorbirĭ [1]. De şi ignoranţiĭ, şi oameniĭ de rea credinţă şi-aŭ făcut un cal de resboiŭ din pretinsa Direcţie Nuoă, eŭ nu incetez de a me interesa la foaia Convorbirilor, ca una ce aŭ intrat in al X-le, an a ecsistenţiĭ sale şi merita prin urmare de afi încuragĭate. Facă Hajdeŭ toate rămăşagurile ce va voi, este unul pe care nu'l va căştiga, acela de a da lovitura de moarte publicatii literare din Jaşi... Căniĭ latră, Ventul bate şi stejarul tot in loc...

Te-am însărcinat cu niste comisioane la Socecŭ, etc.; Cred că le-aĭ indeplinit, şi aştept dar resultatul favorabil...

Drept care şi in urmarea celor maĭ sus pomenite te îmbrăţisez fraţesce.

V. Al.

Complimente dela Paulina.—Gogu iţi întinde o labă amicală.—Odobescu îmi spusese că a se monteze comedia mea: Boerĭ şi Ciocoĭ. Ce are de gând?

P. S. Sora d-tale pleacă mâni la Jaşi deunde ţi-a scrie.
Acum se mulţumesce numai ate săruta.

VII.

Mirceşti 7 Mart 1878.

Iubite Sioane.

Mâni este aniversarul mişcăreĭ dela 1848, şi nu sciŭ pentru ce me gândesc la bietul Coradini [2] care aŭ dispărut dela acea epocă. Ce aŭ devenit el şi scrierile luĭ? In zadar am cercetat, n'am aflat nimic de sigur.—Hai dar se maĭ facem o ultimă demarşă şi cată cum: Cunoscĭ bine pe D-l Esarhu, agentul nostru în Italia; scrieĭ se se adreseze la locurile competente din Florenţa unde aŭ locuit familia lui Coradini, pentru ca se descopere misterul dispa-

1 Vezi şi in scrisoarea următoare o intrebare a lui Alecsandri asupra „studiului făcut asupra *Ţiganiadei*". Sion se ocupa cu gîndul unei analize a epopeii lui Budai-Deleanu încă din 1872, dar abia la 1878 a ajuns să ţină o conferinţă cu acest subiect. (Cf ediţia „Ţiganiadei" publicată de G. Cardaş, Buc., 1925, p. XXXI şi notele 3—5).

2 Michele Corradini, fiul unui toscan stabilit la Iaşi, foarte iubit de intelectualii ieşeni şi prietin al revoluţionarilor, căruia după 1848 i se pierduse cu desăvîrşire urma (Vezi despre el, Alexandru Marcu, *V. Alecsandri şi Italia*, Buc. 1927. pp. 46—48).

rirei nenorocitului meŭ amic. Nu poţi crede cât me interesez se cunosc soarta luĭ, câtă bucurie aş avea dacă s'ar descoperi manuscriptele luĭ. Cine scie? poate că se află la vre un frate saŭ la vre o altă rudă de-ale luĭ.—

Mi-ai anunţat obroşură intitulată: *N. Bălcescu* etc. Nu am primito încă. Care se fie cauza?—

Am cetit in jurnale vestea disolvăriĭ senatuluĭ şi m'am mâhnit că ţeara este lipsită acum de luminile unuĭ senator ca Panaiti Radu... sermană Romanie!

Plîngĭ cu mine, Sioane!

Te îmbrăţişez

V. Al.

Complimente dela Paulina.—N'ai de gând se vi se ciocnescĭ ouă de Pascĭ?

Îmi trimiţĭ studiul ce l'ai făcut asupra *Ţiganiadeĭ*?

VIII.

Mirceşti 14 Mart 1876.

Iubite Sioane,

Paulina aŭ primit seminţele de *Da* saŭ *Poate*, şi iţi mulţumesce in sperare de aţi trimite inderet cantalupĭ de prima cŭalitate.—Şi eŭ din partemi îţi mulţumesc pentru îndeplinirea comisioanelor ce ţi-am dat. Remâne numai se cercetezi la Sococŭ cum merge saŭ maĭ bine ḑicend: cum stă cu publicarea ultimilor volumĭ din scrierile mele?

M'am mâhnit de procedeul D-lui Carp cătră dta, căcĭ fie cineva din orĭ ce partit, din orĭ ce coterie, nu este scutit de legea politeţiĭ. Cât pentru manuscrisul ce ţi-am cerut, in adever că nu me gândisem lo obstacoliĭ ce te oprescŭ de al da *Convorbirilor*. Admit motivele care te punŭ in imposibilitate de a deveni colaborator acestei foĭ, însă nu vroesc se te introduc în coloanele ei sub masca anonimului.—Sion are dreptul de a intra pretutindene cu obrazul descoperit—aşa dar nu priimesc amicala propunere ce mi-aĭ făcut de ami sacrifica o lucrare importantă numai şi numai pentru de amĭ face mie plăcere.

Me intrebĭ despre medalie? Adeverul este că am priimit intr'o ḑi o scrisoare foarte amabilă şi foarte afectuoasă de la Maria Sa, impreună cu o cutiuţă in care se găsea o medalie mică cu devisa: *Bene merenti*.—Nu me asteptam nici de cum la această

graciositate căci nicĭ nu scieam nimic despre instituirea acelei medalii.—Am respuns Măriei Sale cum se cuvinea, conform legei politeţiĭ şi eată cum se face că subscriŭ astăzi.

Amic devotat şi medaīlat.

V. Al.

IX.

Mirceşti Gioi [1]

Iubite Sioane.

Cred ca aĭ spleci din Bucurestĭ sămbătă seara ca se soseşti Duminică dimineaţa la Mircesti, chiar in ḑióa de anul noŭ, Ai dar timpul necesar ca sĕ mi facĭ o mică îndatorire.

Mistral mi-a vestit că a espediat, dela gara de Graveson (Bouches du Rhône) o lădiţă continend niste cărţi.—Lediţa a fost adresată la Bucureşti, cu recomandaţii de a mi se trimite de acolo la Mircesti.—Neorindueala care ecsistă in garele noastre, me face a me teme ca efectul asteptat se nu remăe aruncat de-oparte in magazie, şi prin urmare te rog se intrebĭ de şeful gareĭ din Bucuresti saŭ de şeful magasinier dacă nu cumva a sosit ladiţa. La caz contrar, vei recomenda cuĭ se cuvine ca se mio espeduească aice indată ce va sosi.—Sintu in ea carţĭ destinate pentru Regina şi pentru mine, şi venind ele dela Mistral nu aş vroi ca se se peardă.

Te îmbrăţişez

V. Al.

X.

Mirceşti 24 Ianuar 1883

Iubite Sioane.

Am primit cartea lui Capefigue ce mi-ai trimis; ea m'aŭ interesat foarte mult. Iţi mulţumesc şi promit se ţi o aduc inderet la Bucuresti.

Vitele nu aŭ sosit încă la Mircesti. Omul ce le intovăraşia este incunoscüinţat ca se le aducă aice?... Nu sciu unde se găsesc acum; insă cum or veni la ţeara, le voiu aseḑa in grajduri şi li se va da toată îngrijirea ce merită nisce persoane simandicoase.

Complimentele noastre afectuoase familieĭ.

Te îmbrăţişez

V. Al.

Lucrul piesei merge strună.—Maĭ am numai vr'o trei scene şi sfîrsesc.

Uffff!

---

1 Fără indicarea lunii şi anului. Probabil Decembre 1882, an cind Alecsandri vizitase pe Mistral.

XI.

Mircesti, 1883

Iubite Sioane.

Se priimesc saŭ nu vizite de anul nŭoŭ, Sion este totdeauna binevenit la Mircesti. Sfîntul Vasili îți va eși dar înainte cu un pahar de vin socolean, ca se ți ureze multe fericirĭ pentru 1884, intre care succesurĭ literare și o verde tonțoroime în privirea altor isbîndi (sic [1]).

Se ți fie Crăciunul sătul și volos.

V. Al.

XII.

Mircesti. 20 Iuni 1884

Iubite Amice

In Independența de astăzi am cetit vestea înfioratoare a nenorocireĭ ce te-aŭ lovit.

Eu care decurând am fost pătruns in inimă de durerea perdereĭ uneĭ ființi iubite, sciu ce se petrece in sufletuți sfașieat și mĕ asociez cu lacrimĭ la suferința grozavă și nemeritată, la chinul fără mîngăere care te muncescŭ. Nu vin cu banalitățile obicinuite in asemine triste cazuri, dar îți dic numaĭ: Privesce la ceruri... acolo se află copilul perdut.

Paulina îmbrațisază plângând pe mama și pe surorile luĭ.

Amic devotat

V. Al.

XIII.

Mircesti—5Sept. 1888.

Iubite Sioane.

Am priimit piesa intitulată: *Sarutarea* imitată după: le *Baiser* a lui Theodore de Banville, și am cetito cu multă plăcere.—Ideea ce aĭ avut de a da personagilor un caracter romănesc este fericită, astfel piesa are un farmec mai mult pentru noi. Priimesce complimentele mele sincere: Aĭ arătat la bătrînețe ce-aĭ putut la tinerețe.

Un sing[ur] vers nu mĭ place: următorul pagina 15: *„Drace! Doamne!* Eaca, ce *schimbare vis se fie"* aceasta esclamare, *drace* este o stupidă imitație din franțuzescul *diable!* adoptată de frații nostrii Bucuresteni. Nici un Român nu dice: *drace* in nici o imprejurare; maĭ bucuros el sudue toți sfinții.

---

[1] In text.

Afară de aceasta, după *Drace*, vine îndată *Doamne!*—Nu ţi pare cam nepotrivită asemine vecinătate?

Te sfătuesc prietinesce se schimbĭ versul în a doa ediţie, căcĭ nu me îndoesc că acea ântei se va vinde în curînd.

Aveam de gând a veni maĭ demult la Bucuresti dar un zaiflîc [1] m'au oprit păn'acum de a mişce din Mircesti unde un cyclon ingrozitor mi-aŭ cauzat mari pagube. Sper însă că peste câteva zile voiŭ revedea capitala Dimboviţana.

Te îmbrăţişez

V. Al.

XIV.

Paris 2 | 14 Dec. 1888.

Iubite Sioane.

Iţi mulţumesc pentru volumul *Suvenirilor Contimporane* ce mi-aĭ trimis, şi maĭ cu seamă pentru órele de plăcere ce mi-a procurat lectura capitolurilor care sîntŭ cuprinşĭ in jumătatea finală a volumului. Cunosceam inceputul şi aşteptam cu nerăbdare urmarea; am remas foarte satisfăcut de intregul acestei opere mult interesante şi scrisă într'o limbă limpede şi bine adaptată subiectului.—Priimesce dar ăncă odată sincerile mele felicitări, şi numaĭ puţin urările de vieaţă lungă, de sănătate şi de putere de condeiŭ pentru ca se ne daĭ in curînd un al doilea volum. Suvenirile contimporane sînt destinate a fi cetite cu viŭ interes de urmaşiĭ noştri căci asemine scrierĭ aducŭ adevărata lumină asupra epohelor trecutuluĭ. Ce n'âm da se găsim vre un manuscris din timpul lui Stefan Vodă, cari se ne arăte cum era societatea, cu obiceiŭrile caracterile şi tipurile de acum patru secoliĭ!

O parte din suvenirile contimporane care m'aŭ interesat maĭ cu deosebire este acea intitulată 1848, privitoare la mişcarea din Transylvania. Ea a desceptat in mintemĭ o mulţime de tablouri, şi m'a făcut se intineresc cu 40 de anĭ... Am revezut intâmplările din acel timp furtunos, cercarea de rescoală din Jaşĭ, emigrarea peste munţi, sosirea mea la Braşov, intilnirea noastră laotelul Coronei, adunarea in acel oraş al amicilor nostri din tinereţă, toţi cuprinşĭ de entusiasm, de illusiĭ frumoase, de dorinţa lupteĭ pentru neamul românesc... vaĭ! câţi au maĭ remas din acea pleiadă însemnată cu stea în frunte!.. Cât s'a rărit pădurea de stejarĭ! Crudă lege a natureĭ!

Pentru mine, legănat din copilărie cu basme poetice, şi ado-

[1] Indispoziţie.

rator de povestirile bătrînilor, am considerat totdeauna ca: *une bonne fortune*, intelnirea unui uncheş care a veḑut multe, sciea multe, şi spunea multe.—Astfel am avut norocul de a culege poesiile poporale şi ale scăpa de noeanul uitărei. Astfel te vor consulta maĭ tărḑiŭ amatorii de: *A fost odată* ca *nici odată*, şi veĭ fi cunoscut sub numele de Sion Chronicarul.—Scrie dar inainte, iubite contimporane şi, de vreĭ se me asculţi, feresceţi condeiŭl de cerneală groasă şi otrăvită a politiceĭ...

Pe acie avem earnă grea... 5 graduri de frig! stau prin urmare maĭ mult in casă căci am fost cam bolnav vr'o 15 zile... Ce timp aveţi în ţeară?—Sint zile unde negura e aşa de deasă că lampele şi gazul stau aprinse de dimineaţa până'n seară in unele apartamente. La mine însă am lumină chiar şi la amiazi.

Când îl vedea pe Dl. Maiorescu, întreabăl dacă o priimit o scrisoare a mea?

Te îmbrăţisez

V. Al.

Fiind că te-aĭ ocupat totdeauna de teatru şi ai fost maĭ mulţi ani membru Comitetuluĭ teatral, aĭ putea se scriĭ un articol foarte interesant asupra arteĭ dramatice şi asupra istorieĭ anecdotice a sceneĭ române, pentru tomul II.

Bine aĭ face se trimiţi şi lui Ion Ghica, un volum cu o mică scrisoare amicală: adresa lui este: Prince Ghica, ministre plenipotentiaire de Roumanie.

50 Grosvenor—Gardens—Londres [1].

---

[1] Sion nu uitase nici pe Ion Ghica. Dovada scrisoarea următoare a acestuia:

Légation de Roumanie
Londres

$\frac{10}{22}$ X-bre 1888

Dragă Sióne.

Tocmai îm propunêm s'iţi scriu, ca să te felicit pentru buna şi folôsitóre carte ce ai publicat acum s'iţi şi mulţumesc pentru prietinêsca aducere aminte ce îmi esprimi in scrisórea ce priimii. Am cetit carte din scórţa pină in scórţă şi placute ore am petrecut ascultânduţi povestirile. Am dat chiar o lacrimă de simpatie nenorocitei Olympii. Continua si nu te descuragia de tacerea Gazetarilor si de indiferenţa publicului. Deocamdată ei nu apreciaḑa de cât polemică înjurătoare, căci, nu sunt în stare nici de a analisa nici de a aprecia asemenea scrieri. Cineva îmi ḑicea, vorbindumi de cartea mea că ea va fi fórte apreciata, piste 30 sau 40 de ani. Si acésta m: mângăe destul şi m: face a continua deşi póte, că nu voi avea satisfacţiune de a citi criticele ce se vor face pe atunci in bibliografii. Tu ai sciut se intereseḑi pe ilustri descendenti ai familii Cuciuc cari îţi datoréḑă o recunoştinţă eterna pentru biografia fondatorului familii.

Te sălut de anu nou şi te îmbrăţişedă fraţesce. Nevasta mea ambiţioneḑă un colţ într'acesta scrisóre, ca s'iţi esprime sentimentele sale de mulţumire pentru buna vóstră aducere aminte.

Ion Ghica

XV.

Paris 25 Dec. 1888

Iubite Sioane.

Am cetit critica Domnului Anghel Dimitrescu asupra, saŭ mai bine ḑicend, in contra lui Ovidiu, şi îţi mărturisesc că m'a lăsat cutotul indiferent. Acel Domn a vrut se dee probe de o mare erudiţiune latinească şi n'a probat alta decît vroinţa premeditată de a proclama că piesa mea are toate defectele şi nicĭ o cŭalitate.— Fie... ş'apoi?

Mai mult, criticul meŭ îmĭ face o crimă că am întrebuinţat cuvintul *Olymp, lectică*, etc. când cu accentul pe antea silabă cand pe a doă. în adever m'am folosit de această licenţă precum şi în cuvintele Vultur, aripă, care se pronunţă *vultúr, árĭpă* în Valahia şi *vúltur, arípă* în Moldova... ş'apoĭ?..

Nu maĭ puţin me dojănesce pentru ce am pus pe scenă, în timpul lui Aŭgust precupeţe ce vindŭ naramze şi lămiĭ, pretinḑend că aceste fructe nu existaŭ pe atunce... Auḑĭ? nu ecsistaŭ portocale in ţeara portocalelor! Fie ş'aşa. Eĭ! ş'apoĭ?

Toate aceste şicane nu'mĭ producŭ nicĭ un efect şi me făcŭ numai sĕ ridic din umerĭ. Imĭ aduc aminte de un pasaj dintr'o comedie incepută şi neterminată: Eată'l:

„O! Criticĭ buni de faşă, poeţi in şapte lunĭ.
„Vulturul nu se mişcă de-un ţipet de lăstunĭ".

şi mai departe:

„Ori care paserică işi are ciripirea
„Ce'n treacăt pe-astă lume incăntă auḑirea,
Nalţănd un imn la cerurĭ, prin alte imnurĭ miĭ,
Ş'adaogănd o notă l'a lumeĭ armoniĭ.
Am scris eu multe versurĭ, poate chiar prea multe
Dar n'am cerut la nime cu drag sĕ le asculte,
Nicĭ mĭ a trecut prin minte trufaş ca se păsesc
In fruntea tuturora ce scriu şi versuescŭ...
E unul care căntă mai dulce decăt mine?
Cŭ-atăt mei bine ţeriĭ şi luĭ cu atăt maĭ bine;
Apuce inainte ş'ajungă căt maĭ sus,
La resăritul falnic se'nchină-al meŭ apus.
Ear voĭ care asuprămĭ săgeţi tocite trageţĭ,
Cântaţi dacă se poate, fiţĭ bunĭ şi nu mai rageţi.

Astazi avem Creciunul la Paris! Soarele vrea se iee parte la această serbare de veselie căcĭ a apărut de dimineața in toată splendoarea luĭ. De mult nŭl maĭ vedusem căcĭ sta ascuns după o cortină de negurĭ dese şi recĭ; ivĭrea luĭ ne inveselesce şi mere'ntineresce. I-aş dice Evohe! dacă nu m'aş teme de dascalul Anghel care mi-ar striga: ignorantule, dĭ Enoe, nu Evohe!

Complimente afectuoase din partea noastră pentru întreaga familie şi pentru maĭca Agafia.

Eu îți doresc în deosebĭ sanatate, sanatate şi iar sanatate.

Te îmbrățişez

V. Al.

Me voiŭ informa de adresa D-lui Ioan Riureanu şi aflând'o ți-oiŭ comunicao.

XVI.

Paris 8 Ianuar 1889.

Iubite Sioane.

Mĭ-ai cerut adresa D-lui Riureanu. După multe cercetărĭ, am aflat în sfîrşit ca locuesce Boulevard St. Michel, 48.

Anul noŭ se apropie, strecuranduse pe furiş printre negurĭ şi viscole.—Ce ne va aduce şi el? Negreşit multe polilogiĭ parlamentare şi ațițări de ură uniĭ in contra altora... Maĭ bine şi ar frânge ghĭtul păn'a nu trece hotarul.

Ori cum se fie, îți trimit calduroase urărĭ de fericire şi maĭ cu seamă de sănătate, odorul cel maĭ prețios la vîrsta noastră:

Țe îmbrățişez

V. Al.

Complimente şi felicitări familiei.

Trimetemi, te rog, numerul din Revista lui Hajdeu, consacrat biografieĭ fiiceĭ sale.

XVII.

Paris 29 Dec. 1889

Iubite Sioane

Am primit răvaşul d-tale prin care îmĭ anunți sosirea D-reĭ Maria in companie cu D-na Sc. Ferekide, şi atât Paulina cât şi eu vom avea mare mulțumire se o revedem. Aice sper că se va vindeca de anemie prin mişcare zilnică şi prin o hrană sănătoasă; însă eŭ cred că cel maĭ bun remediŭ pentru o fată mare este căsătoria. Vom cerca. dar aĭ propovăduĭ foloasele unuĭ asemine regim salutar.

Nu a ales un timp favorabil ca se vie la Paris, căcĭ trăim de doă lunĭ intr'o negură păcĭişă foarte tristă şi nu maĭ puțin vă-

tămatoare sănătaţeĭ. Atmosfera e umedă rece, pătrundetoare până la medevă (sic), şĭ maĭ cu seamă *inflenzatoare*. Aĭ cetit negreşit prin jurnale că această epidemie care a luat nascere în Rosia ca toate bunataţile, s'a lăţit într'un mod ingrijitor nu numaĭ in Paris, dar in toată Franţa şi chiar la Versailles unde nicĭ holera nu a pătruns vreodată. Trebue dar se se păzească cineva foarte serios, se nu easă din odae, şi se nu resufle aerul otrăvit aĭ unor cuartierurĭ inghesuite de populaţie miseră.—Nu cunosc locul numit Square du Roule, şi nu sciŭ dacă locuinţa d-n Mărculescu este espusă in bune condiţiĭ, dar orĭ cum ar fi, sfătuesce pe D-r Maria se ducă o vieaţă maĭ mult sedentară până când s'a potoli furia inflenzăi.

Eŭ unul m'am condemnat a nu me deslipi de camină căci Doctoriĭ mi-au recomendat a me feri de recelĭ. Staŭ dar in casă şi îmi petrec órele cu cetirea de voiajuri in toate părţile lumeĭ.

Acum mĕ găsesc in lăuntrul Africeĭ, şi sint mulţumit de a nu me găsĭ in sălbătacimea eĭ decât prin imaginaţie.—Cum de se află oamenĭ care se aibă curajul a merge se viziteze acele locurĭ unde domnesce miseria cea maĭ cumplita, cu barbaria cea mai spăimintatoare ?—

Colonia română a scăḑut mult in earna aceasta din cauza negreşit a Espoziţieĭ care i-a scurs pe mulţi de banĭ.

Batrina princesa Ghica, soţia lui Grigore Ghica Vodă a murit aseară. O regretăm foarte mult căcĭ venia ades se ne vadă şi ne-a aratat totdeauna multă afecţiune.

Scriĭ ceva la gura sobiĭ? Eŭ am legat condeiul de gard, şi Dumneḑeŭ scie când l'oiŭ libera ca se maĭ sburde prin campiile fantezieĭ.— Te îmbrăţişez.

V. Al.

XVIII.

Mircesti 11 Iuni 1890

Iubite Sioane

Am sosit la Mircesti, acum o septemână, intr'o stare de mare slăbiciune care nu'mĭ permite încă de a priimi vizite, căci conversaţiile me ostenescŭ. Cand timpul e favorabil staŭ la soare şi manânc aer proaspet, după cum zicŭ Englezii; me culc de vreme şi nu pot se fac cinste musafirilor. Rog dar pe amicii se mĭ acordeze cel puţin o lună de vacanţie pentru convalescenţă.—Te îmbrătişez

V. Al.

Moş Mitruţ

(Amintiri)

Oficial, îşi scria numele pompos : Demetriu Joannescu. Iscălia mare, cu litere lungi şi strîmbe, pe care nu le-ai fi putut descifra, dacă nu ştiai dinainte cine iscălise. Incheia iscălitura cu o parafă complicată ce se înfăşura împrejurul numelui, înodîndu-se la sfîrşit ca funda unei panglicuţe.

Pe cartea de vizită, titlurile funcţiilor pe care le avea, ori le avusese, se îndesau în rînduri, cînd mai lungi, cînd mai scurte, încît cartonul ajunsese să aibă proporţii puţin obişnuite. Şi fiindcă, totuşi dimensiunile cartonaşului erau oprite la un format convenţional, enumeraţia se sfîrşia cu un foarte vorbitor : *etc. etc*, care, din rîndul cel mai de jos, înştiinţa pe cetitor că lista nu e încheiată. Altfel ar fi fost pornit să-şi facă despre cariera domnului Demetriu Joannescu o părere mai prejos de realitate.

Şi cîte de mai cîte nu fusese dumnealui în lunga-i viaţă !

Fusese rector de universitate, decan de facultate, secretar general de minister, senator, consilier comunal... Era membru activ, de onoare şi corespondent, al atîtor Academii şi societăţi savante din ţară şi străinătate !

Deosebit de impunător era compartimentul demnităţilor exotice : preşedinte de onoare al societăţii de geologie din Bolivia, membru corespondent al Academiei de paleontologie, din Costa-Rica, membru al societăţii geografice din Tananariva, ş. a.

Unde însă se găsea la largul lui, era pe scoarţa broşurilor în care domnul Demetriu Joannescu îşi publica descoperirile ştiinţifice. Simetric aşezate, numele funcţiunilor, demnităţilor şi distincţiunilor, foste şi actuale, ale savantului profesor, începeau să se înşirue dedesubtul numelui în rînduri scurte, creşteau din ce în ce, până ce ajungeau cît latul paginii, apoi descreşteau iarăşi, desemnînd figura unui romb imens, care umplea toată faţa scoarţei.

Nouă, studenţilor, nu ne impunea de loc această pompoasă înşirare de titluri şi demnităţi. Pentru noi bătrînul profesor şi savant era „Moş Mitruţ". Aşa-i moştenisem numele din generaţie în

generaţie de studenţi. Mai pe scurt, îi ziceam: „Moşu". Oricît ar fi voit el să se uite la noi din înălţimea fotoliului de academician, ori a catedrei de profesor, oricît se silea să-şi compue o figură solemnă şi să dea vocii un ton gros şi aspru, nu izbutea de loc să ne intimideze. Noi ne simţeam atraşi de bătrînelul cu privirea iscoditoare, pripit la vorbă şi iute la gesturi. Dar nu pentru că ne-ar fi inspirat vre-un respect deosebit ştiinţa lui....

Era profesor de geologie şi paleontologie. Ştiinţă de lucruri vechi, dispărute, moarte. In tovărăşia lor se împietrise de mult şi ştiinţa bietului Moş Mitruţ. O simţeam bine că e alcătuită din rămăşiţi din alte vremuri. Moşu era un „demodat". Colegii mai tineri din Facultate îl tratau cu ironie. Prin alusie la specialitatea lui, îl numeau „fosilă". El le răspundea cu acreală şi se ţinea departe de ei, izolat.

De ce nouă ne era drag moş Mitruţ? N'aşi putea spune lămurit care era pricina.

Poate, pentrucă şi fiinţa lui, şi cursul lui, şi lucrările practice din laboratorul lui, aveau un aer de venerabilă vetustate, şi, mireasma lucrurilor vechi coboară totdeauna în suflete un sentiment nedesluşit de duioşie...

Poate că, deşi cicălitor, arătîndu-se în aparenţă veşnic nemulţumit, era suflet bun, şi nu respingea niciodată pe nimeni la examene.

Cred însă că cea mai de seamă pricină a simpatiei ce ne lega de bătrînul profesor era faptul că, în fiecare vară, ne lua în excursiile pe care le organiza şi le conducea ca profesor al cursului de geologie, şi aceste excursii erau cele mai plăcute momente ale vieţii noastre de studenţi.

Ah, frumoasele excursii geologice ale lui Moş Mitruţ! Ce amintiri au săpat adînc în inimile noastre de adolescenţi! La dreptul vorbind nu învăţam prea multă carte în aceste excursii. Aşa zisul „folos ştiinţific" nu se simţea. – Uneori chiar ne întrebam: ce-or fi avînd ele de-a face cu geologia? Dar în schimb, ce sensaţii nouă pentru bieţii studenţi, băeţi săraci, chinuiţi un an întreg între amfiteatrul cursurilor monotone şi munca migăloasă din sălile de lucrări practice ale laboratoarelor. Ce desfătare dădea ochilor şi sufletului priveliştea locurilor pitoreşti pe care le străbăteam cu trăsurile, ori călări, niciodată pe jos! Ce mese îmbelşugate înveselite de muzică! Ce primiri entusiaste din partea autorităţilor, urmate de baluri! Ce serenade tinereşti, cînd zgomotoase ca nişte bachanalii, cînd discrete şi duioase, ca nişte idile!

* * *

Parc'a fost eri...

Văd în gară vagonul de clasa a treia, plin ochiu de studenţi, băeţi şi fete, în cea mai veselă dispoziţie. Pe vremea aceia, nu erau înlesnirile de călătorie de astăzi, şi, o excursie care astăzi e un episod banal din viaţa şcolară, era pe atunci un eveniment.

Moş Mitruţ, foarte în treabă, trecea printre noi, numărîndu-ne mereu, ca să nu se înşele la bilete. Era în echipament de excursie: haine albe de dril, bocanci grei cu tălpile înfierate în cuie, cu pulpile strînse în jambiere de piele, cu şapcă'n cap, cu două curele încrucişate pe piept, dintre care, una ţinea binoclul iar cealaltă, taşca cu hărţi. N'avea astîmpăr până nu'şi instala mai întâiu confortabil, pe membrii propriei sale familii. Il dăruise Dumnezeu cu familie numeroasă pe Moş Mitruţ: nevastă, patru fete, un băiat şi, pe de-asupra, o *Fräulein*. Totdeauna, familia lui Moş Mitruţ mergea în excursii. Noi priveam cu binevoitoare indulgenţă această slăbiciune a moşului. Ne dam sama că, mulţumită prezenţei familiei lui printre noi, asprimile unui program de studiu se netezeau şi excursia se prefăcea într'o comodă călătorie de plăcere.

De partea noastră, aveam şi noi grijă să luăm pe cîte-un prietin, înzestrat cu preţioase calităţi distractive: cînd era un bariton, cînd un viorist, cînd un bun zicător de anecdote. Potriveam astfel lucrurile, încît, musafirul nostru, venit la gară, chipurile ca să-şi petreacă prietinii, să nu bage de samă că trenul a pornit-o, şi să rămînă'n vagon. Moşu pricepea şiretenia, se prefăcea întâiu că se supără, apoi se împăca, făcea haz, plătea biletul suplimentar, iar prietinul, cu darurile lui, devenea însufleţitorul lungilor etape ale călătoriilor din tren ori din vapor, a după-meselor şi a seratelor, care alcătuiau miezul excursiei.

Ce privelişte pitorească înfăţişa şirul excursioniştilor călări, încingînd ca un şarpe încolăcit cîte o coastă de deal, sau urcînd greoiu cîte un povîrniş de munte! Căluţii cuminţi păşiau băgători de samă, cu ochii în pămînt, încercînd cu piciorul pietrele fugătoare. Pe şeile lor, nedeprinşi cu călăria, noi eram veşnic în căutarea echilibrului. Picioarele se înţepeneau pe rînd, căutînd sprijin cînd într'o scară, cînd în cealaltă. Corpul urmărea mişcările de tangaj ale calului. Căpăstrul era smucit la fiecare poticneală. Călăreţi nedibaci, eram chinuiţi între preocuparea siguranţei şi a cochetăriei: adică să ne păstrăm echilibrul, dar să nu ne compromitem prin atitudini fricoase, neestetice, ridicule, în ochii colegelor noastre, mult mai curajoase şi mai sigure de ele.

Şi cavalcada mergea ceasuri întregi, perindînd vederilor noastre văi romantice, pîrâuri cristaline, vîrfuri de stînci ameţitoare...

La intervale rari, Moş Mitruţ, care călărea ca un general în capul coloanei, dădea semnalul de oprire. Eram în faţa vre-unei surpături, a vre-unui părete stîncos, „accidentul" geologic care dă prilej profesorului să facă o „demonstraţie pe teren".

Caravana, destrămată pe lungimi mari, se aduna în jurul profesorului. Ne inspecta cu privirea, mustra pe codaşi, se supăra foc mai ales cînd bănuia că vre-o păreche s'a izolat intenţionat de grosul coloanei. Mai ales, ţinea ca familia să fie toată în jurul lui. O striga într'o singură exclamaţie, înşirînd repede diminutivele familiare ale soţiei şi copiilor:

— Sofia, Ficuţa, Vica, Fica, Lica, Jean!

Totdeauna cel din urmă, sosea Sofronie, bătrînul custode al laboratorului. Sosea gîfîind, cu traista în care ducea sculele trebuitoare demonstraţiilor. Nerăbdător, iritat de zăbavă, Moşu salută apariţia bătrînului său auxiliar cu un potop de ocări. Cea mai grea din bănuieli, şi, desigur cea mai întemeiată era că moş Sofronie se oprise pe la cîrciumile întîlnite pe la răspîntii ca să-şi spele gîtul, îmbîcsit de praful pe care-l ridicau copitele cailor cavalcadei. Dar şi Sofronie nu se lăsa cu una cu două ; răspundea dîrz şi era foarte inventiv în născocirea pretextelor :

— Unde-ai rămas, neprocopsitule ?

— Să vedeţi, coane Mitruţ...

— Ce să văz ? Că miroşi a drojdie, cale de-o poştă ?

— Se poate să-mi spuneţi una ca asta ? Da'domnu Pavlescu uitase traista cu *oştrumentele* 'n Ciuperceni şi, ce să vezi, azi dimineaţă, cînd dau să'ncalec, ca diavolu, ia-o de unde nu e...

Domnu Pavlescu, desenatorul laboratorului, avea reputaţie bine întemeiată de uituc. Şi Sofronie o exploata.

Moşu se răsteşte nerăbdător :

— Lasă-l pe domnu Pavlescu în pace şi mişcă mai repede. Să mai stăm acum s'ascultăm şi braşoavele tale...

— Ce braşoave ! Se poate, coane Mitruţ ? Că zic eu, ce-o să se supere conu Mitruţ cînd o da să facă dimonstraţia pă matirial, şi oştrumentele, ioc. D'aia...

— Sfirşeşte odată !...

— Mă răped cu calu înspre Ciuperceni şi, ce să vezi, mă pomenesc cu un om din sat. Săracu venea să...

— Să taci, că...

— Iaca, tac.

— Moş Mitruţ închide autoritativ incidentul, cu ameninţarea dărei afară, pe care o repeta de mai bine de treizeci de ani, fără s'o pue vre-o dată în aplicare. Apoi începe lecţia pe teren. Sofronie, satisfăcut c'a dres-o bine, scoate din desagă mai întâiu *busola de geolog*, vestita busolă a cărei limbă docilă arăta înclinarea stratelor totdeauna aşa cum ne-o anunţa dinainte Moş Mitruţ. Proba busolei mergea repede, fără incidente şi fără nici o discuţie.

Apoi veni rîndul *ciocanului de geolog*. Cu lovituri viguroase, Moş Mitruţ desprinde din stîncă, cîteva spărturi. Toţi trebue să defilăm pe dinaintea mînii lui întinse, care ţine pietrele şi să declarăm că am văzut „caracterul", pe care Moş Mitruţ ţinea cu orice preţ să-l vedem. Greu de tot să fi încercat să spui că nu l-ai văzut. Moşu se supăra, întorcea piatra pe toate părţile, o rîcîia cu unghia ori cu briceagul, o ciocănea, o aburea cu răsuflarea, o mirosea, ne-o îndesa şi nouă pe subt nas şi ne prididea cu întrebările :

— Nu vezi, domnule ? Uite ici, *cvarţul*,

— ..... ?

— Cum se poate, domnule, să nu-l vezi ? Uite, ici, în mijlocul masei verzui, cristalul ăsta lucitor.

Moş Mitruţ scotea nervos lupa din buzunar, se asigura el mai întâiu că într'adevăr cristalul e în regulă, la locul lui, apoi îndesa lupa în mîna studentului, care, zăpăcit, o plimba cînd la un ochiu, cînd la altul, închizînd strîns pleoapele celuilalt, până cînd însfîrşit, se hotăreşte, cu jumătate de glas:

A, da, da. Văd bine acum, cristalul ăsta roz...

— Ce roz, domnule! E alb irizat. Ce vezi dumneata acolo roz, e *feldspat*.

Da,... pardon, aveţi dreptate, confundam... Nu băgasem de samă.— E feldspat, *ortoză*...

— Ce tot baţi cîmpii domnule! Ce ortoză? E *labrador*! Habar n'aveţi. Veniţi încoace, dumneavoastră, de colo...

Intrebările curg ploae. Noi ne încurcăm, ne poticnim în răspunsuri. Une-ori ni se pare că dreptatea e cu noi, dar ne resemnăm şi ne lăsăm în voia soartei. Spunem *da* la tot ce ne întreabă. La urma urmelor, ne gîndim că n'avem nici un interes să-l contrazicem şi să ţinem pe loc caravana, pe deasupra şi cu riscul să trecem drept proşti. Cedăm semnelor cu care ne îmbiau din ochi colegii dimprejur şi afirmăm că am văzut ce-i plăcea moşului să vedem. Ba uneori mai facem şi exces de zel, punînd mult accent în declaraţiile noastre ori spunînd mai mult decît trebuia, ceiace ne atrăgea apostrofe violente.

La urmă de tot, Sofronie scotea din traistă argumentul decisiv: flaconul cu *acid* şi bagheta de sticlă.

Moş Mitruţ, cu mişcări solemne de sacerdote care oficiază un ritual, scoate cu bagheta o picătură de acid din flacon şi o lasă să cadă de sus pe o faţă netedă a spărturii de rocă. Apoi, ne pune să declarăm dacă a făcut *efervescenţă*, ori nu. Noi răspundem în cor, după cum cerea trebuinţa: „a făcut" ori „n'a făcut".

Foarte satisfăcut de această probă hotărîtoare, moş Mitruţ socotea pe deplin reuşită aplicaţia pe teren a cursului dela catedră şi înapoia lui Sofronie ustensilele, împreună cu avertismentele şi ameninţările de rigoare. Sofronie le încasa cu filosofie, mai îndesa în desagă ceva probe din „materialul recoltat" şi pornea la locul lui, spre coada coloanei făcîndu-ne cu ochiul.

Adică:

— Lasă-l să-şi facă obiceiul; cîte de-astea n'am auzit eu!

Caravana se alcătuia din nou cu greutate, şi pornea înainte, cu moş Mitruţ în cap şi cu moş Sofronie în coadă.

Lecţia de geologie pe teren era repede uitată. Legănatul cailor începea să nu ne mai neliniştească iar ochii noştri erau tot mai mult furaţi de priveliştea firii. Pe după crestele dealurilor, discul soarelui se cobora, roşind. Mîngîiate de razele lui îmblînzite stîncile căpătau o culoare purpurie. Pete mari de umbră se întindeau în lungul văilor. O adiere de vînt ne aducea ecoul înăbuşit al tălăngilor unei turme de oi, ce cobora în depărtare spre stînă. Pe o muche, un cioban, rezemat în bîtă, ne privea, desemnînd pe cer silueta unui tripied.

Vraja serii ne pătrundea în suflete. Simţeam cum pieptul ni se umflă şi cum inima zburdă de voioşie. Un glas bărbătesc începea, din mijlocul cavalcadei, o doină, ori o romanţă. La început timid, apoi din ce în ce mai sigur. Una cîte una, alte voci prind să-i ţie tovărăşie. Solo a devenit cor. La vre-o şerpuitură de drum, Moş Mitruţ ne aruncă o privire încîntată şi încurajatoare. Şi tot drumul o duceam în cîntec. Dar vocile răguşiau, acordul lor se făcea tot mai disonant, până cînd, în lălăiala cînilor, intram pe 'ntunecate în satul în care ne aştepta cina de seară şi popasul de noapte.

La masă, moş Mitruţ era foarte vesel. Simţeai că e'n elementul lui. Mînca şi bea cu poftă, făcea glume şi tot felul de farse copilăreşti ; ne îmbia şi pe noi la petrecere şi rîdea din băerile inimii de toate poznele pe care le puneam la cale unora dintre colegii noştri, mai slabi cu duhul. „Artiştii trupei" erau provocaţi să se producă, fie-care cu talentul lui. Unul cînta, altul ţinea discursuri, altul declama versuri, un altul imita sbieretele animalelor.

Către sfîrşitul mesei, deodată, ca din pămînt, se iveau lăutarii. Moş Mitruţ se făcea că se supără. Dar vre-o două duzini de ochi frumoşi îl priveau rugător şi Moşul nu era de piatră...

Danţul se încingea. Picioarele, înţepenite de opintelele de peste zi în şeile cailor, îşi recăpătau elasticitatea şi, abia tîrziu de tot cînd cocoşii satelor se întreceau să chieme soarele cu cucurigul lor, bandele de excursionişti se îndreptau, cu paşi şovăitori, spre cvartiruri.

A doua zi de dimineaţă, era totdeauna fierbere mare. Adunarea se făcea cu greutate. Intîrziaţii erau primiţi de Moş Mitruţ cu imputări aspre. De cele mai multe ori, ele erau îndreptăţite. Căci băeţii îşi luau vînt şi petrecerea, aşa zicînd *oficială*, avea şi suplimente particulare. Moşu nu le ştia, dar le simţia. Şi în mustrările pe care ni le adresa, îngroşîndu-şi vocea şi compunîndu-şi figura cea mai încruntată cu putinţă, revenea mereu ameninţarea :

— Să ştiţi că e cea din urmă excursie, în care mai iau studenţi. Nu meritaţi atîta bătae de cap şi atîta cheltuială.

Noi ne cam ruşinam şi căutam să ascundem pe colegii care, prin înfăţişarea lor lamentabilă, trădau prea făţiş cheful de peste noapte. De emoţionat însă, nu ne prea emoţionam. Ştiam că supărarea Moşului e trecătoare şi artificială. Cît despre ameninţarea cu oprirea excursiilor, ne dam sama ca hotărîrea lui nu era nestrămutată, căci avem aliaţi naturali şi puternici în coana Sofia, în Ficuţa, Vica, Fica, Lica şi Jean !

Şi buna dispoziţie revenea pe deplin cînd, după ce caravana se punea pe picioare, vedeam, sosind în fuga mare, pe moş Sofronie, ca totdeauna cel din urmă, gata să încaseze pe seama lui singur, îndoitul porţiei de ocări pe care o încasam noi ceilalţi, toţi la un loc.

Făceam chef pe înfundate, cînd auzeam justificările pe care le dădea cu dîrzenie moş Sofronie. Ba era calul care-şi pierduse

ieri o potcoavă pe afurisitele de stînci, ba era „materialul" care picase pe drum prin desaga pe care o roseseră şoarecii peste noapte —şi trebuise să se'ntoarcă pe drum să-l adune... Şi cîte şi mai cîte inventa Sofronie, strigîndu-le în gura mare, pe cînd moşul îl ocăra, căutînd fiecare să acopere vocea celuilalt, în cel mai violent duet cacofonic.

Cînd Moşu, obosit, rupea discuţia, chemam la noi pe Sofronie şi, în chip tainic, îl întrebam de pricina adevărată. Bătrînul ne repeta pentru a nu ştiu cîtea oară—cu mici variante—o tarasconadă amoroasă, cu proporţii iperbolice, care l-ar fi reţinut până'n faptul zilei, într'un alcov rustic din sat. Noi cădeam în admiraţie faţă de atîta tinerească vigoare, iar Sofronie ne dădea, cu tonul celui mai adînc adevăr şi însoţindu-şi demonstraţia de cruci şi de jurăminte, aplicaţia acestei nebănuite virtuţi herculeene:

— Aerul de munte, domnule!—Ce stai dumneta de gîndeşti? E aer tare!

* * *

Vechea colaborare a lui Moş Mitruţ cu moş Sofronie a trebuit sa ia sfîrşit într'o seară tragică, odată cu spulberarea unei iluzii în care trăise bătrînul profesor o viaţă întreagă. A fost catastrofa care a pecetluit amurgul carierii lui Moş Mitruţ cu cea mai crudă decepţie a vieţii lui.

De patruzeci de ani, cei doi bătrîni trăiau unul lângă altul printre colecţiile înbîcsite de praf ale vechiului laborator. Nu era zi în care şeful să nu-şi certe servitorul. Dar erau certuri de menaj, ca în familiile cele mai unite. Şi nimeni nu şi-ar fi putut închipui pe Mitruţ fără Moş Sofronie.

Bătrînul servitor se adaptase aşa de mult cu lucrurile printre care trăia, încît părea desprins din dulapurile cu fosile ale lui Moş Mitruţ. Un fel de *homo primigenius*, fosilă însufleţită, gîrbov, cu părul cărunt, veşnic neţesălat, cu ochii spălăciţi şi privirea şaşie, cu nasul roşu, brăzdat de o cicatrice adîncă tocmai pe vîrf, cu mustăţile pleoştite, pe care le netezea mereu pe dedesupt cu dosul palmei, parc'ar fi vrut să şteargă de pe firele lor groase urmele trădătoare ale păhărelului de ţuică în care şi le înmuia, nu atît de des cît îl învinuia moş Mitruţ, dar nici atît de rar, cît jura el.

Cît despre folosul slujbei pe care o îndeplinea moş Sofronie, cei doi bătrîni rosteau păreri diametral opuse:

Părerea cea bună era, negreşit cea pe care o spunea Sofronie, şi întrebat şi neîntrebat:

— Eu duc laboratorul. O să vadă conu Mitruţ cînd oiu pleca eu. Multe zile nu mai am. Cîte mi-or mai lăsa Dumnezeu, vreau să mă odihnesc şi eu, Să mă poleiască cu aur, să mă roage în genunchi, nu mai stau.

Iar moş Mitruţ de partea lui se tînguia:

— Un nemernic şi un beţiv. S'a stricat de tot Nu mai faci nici o treabă cu el. Trebue să-mi caut alt om.

Şi totuş, nici unul nu se ţinea de cuvînt. Nici profesorul nu-şi dădea sluga afară, nici acesta nu-şi lăsa stăpînul. In ciuda ameninţărilor, cei doi bătrîni rămîneau unul lîngă altul, aşa cum se obişnuiseră de aproape o jumătate de veac. Parc'ar fi simţit că-i leagă un fel de solidaritate, a celor rămaşi din alte vremuri în mijlocul unei lumi nouă, duşmănoasă celor bătrîni.

In viaţa noastră de studenţi era un moment cînd moş Sofronie intra în scenă cu un rol foarte important. Era în timpul examenului de licenţă, cu care ne încheiam anii de universitate. Sofronie devenea aliatul nostru, împotriva lui moş Mitruţ. Aliat mercenar, cumpărat cu bani ca să-şi înşele stăpînul, şi să ne ajute să ocolim rigorile regulamentului. Dar asta n'avea însemnătate : dădeam examen de geologie, nu de morală !

De cîţi ani dura complicitatea lui Sofronie cu studenţii, candidaţi la licenţă, ca să înşele pe Moş Mitruţ?

Nimeni n'ar fi putut-o spune precis. Toate seriile de studenţi care se perindaseră în Facultatea de ştiinţi, făcuseră la fel. Obiceiul se moştenea de la premergători şi se transmitea, ca sacru şi secret depozit, urmaşilor.

Inşelătoria se punea la cale foarte simplu şi după un program ce nu se schimba de loc, de la an la an. Candidatul la licenţă trebuia, între alte *probe practice*, să *determine*, adică să le spună pe nume, la zece roce şi zece fosile, dintre cele, chipurile, învăţate în cursul studenţiei, la lucrările practice din laborator şi în excursii. In ajunul zilei de examen, seara, Moş Mitruţ venea la laborator ca să-şi „pregătească materialul" pentru a doua zi.

Alegea bucăţile, scoţîndu-le din dulapurile cu colecţii, le acoperea etichetele cu benzi de hîrtie lipită cu gumă arabică şi le aşeza în serii de cîte douăzeci pe nişte tablale mari de lemn, atîtea la număr, cîţi candidaţi erau anunţaţi la examenul de a doua zi. Odată operaţia făcută, tablalele erau încuiate în biroul profesorului şi cheia dată în păstrarea lui Sofronie.

Actul al doilea era cel mai interesant. El se juca pe două scene deosebite.

Moş Mitruţ eşia din palatul Universităţii cu inima uşoară şi cu zîmbetul pe buze. Căci bătrînul avea inima tînără. Ori de cîte ori, treburile lui ştiinţifice ori profesorale adevărate ori plăsmuite —îl chemau seara în oraş: şedinţă de comitet, adunări de societăţi, pregătiri pentru examenele de a doua zi, Moş Mitruţ se folosea de prilej ca, la înapoiere, să facă şi o mică escapadă de dragoste. Adeseaori, noi studenţii, îl pîndeam şi-l urmărim dela distanţă, interesaţi şi amuzaţi de manevrele stategice prudente pe care le desfăşura bătrînul, ca să-şi găsească o tovarăşă efemeră de petrecere, dar să nu fie observat de lume.

Şi era foarte puţin pretenţios bietul Moşu în alegerea tovarăşii: Cu generositatea noastră tinerească, îl înţelegeam şi-l iertam. Singurul lucru cu care nu ne prea împăcam, erau gusturile lui, din cale afară de democratice. Il vedeam oprindu-se prin aleele

mai ferite ale Cişmigiului, ori ale grădinei Icoanei, sau chiar dinaintea vitrinei luminate a vre-unei prăvălii, unde se prefăcea că priveşte cu luare aminte, pecînd, în realitate, făcea vecinei întîmplătoare, pe şoptite, comunicări şi propuneri, care, de sigur n'aveau nimic de-a face cu paleontologia. De bună seamă, mai degrabă cu fiziologia...

In serile din ajunul probei de licență, observatorii ce spionau din preajma statuei lui Lazăr plecarea lui Moş Mitruț, n'aveau nici un interes să urmărească evoluțiile profesorului prin aleele Cişmigiului. Un interes mult mai mare îi țintuia de Universitate.

Şi abia plecat bătrînul, Sofronie se ivea în uşă şi făcea semn că totul e în regulă. Candidații la examenul de a doua zi erau vîrîți tiptil în laborator, unde se apucau „să prepare" examenul. Sofronie rupea benzile de hîrtie, lipite cu cîteva minute mai nainte de-asupra etichetelor şi aducea condicile cu inventarele colecțiilor, care le dădea cheia descifrării numerelor. Băeții se apucau să „studieze" pe brînci, însemnându-şi numerele pieselor din tablale şi numele corespunzătoare din condică. Inimi generoase, gîndurile lor se abăteau din cînd în cînd spre profesor, care-şi urmărea escapada lui nocturnă, şi-i urau cu sinceritate să-i meargă „afacerea" tot aşa de neted, ca şi lor înşi-le.

A doua zi, treaba mergea strună. Intunecat şi solemn, Moş Mitruț ne întroducea în sala de examen. Pe o masă lungă, stăteau rînduite tablalele, cu tualeta refăcută. Noi ne prefăceam emoționați şi le aruncam priviri speriate. Moşu ne făcea distracții. Apoi, ne aşezam pe scaune, fiecare în fața lotului ce-i căzuse. Incruntați, ne puneam pe lucru. Şi, după un ceas de prefăcută încordare, aşterneam pe hîrtie resultatul pregătit de cu seară. Aveam grija să strecurăm şi cîte una ori două greşeli, aşa ca să nu părem suspecți de atîta ştiință. Să-l fi văzut pe Moş Mitruț ce scandal ne făcea pentru aceste biete greşeli intenționate.

Se întîmpla uneori să fim şi noi indignați... Nu însă pe profesorul, pe care savantlîcul de contrabandă al elevilor săi îl făcea din ce în ce mai pretențios, ci pe cîte unul dintre colegi, care, din lăcomie şi imprudență, ca să primească un brava, ori o mențiune superioară, ne păcălea, mizerabilul, nefăcînd nici o greşală, riscînd să trezească bănuielile profesorului, ori să-i mărească exigențile față de noi, ceştialalți, cei —ca să zic aşa—cinstiți...

Altminteri, nici n'ar mai fi fost cu putință să dăm înapoi. Moş Mitruț era sincer convins că studenții sînt foarte tari la materia lui. Era titlul lui de mîndrie, cu care se împăuna față de răutăcioşii lui colegi din Facultate, şi cu care le da replică la împunsăturile lor. Un resultat modest şi cinstit, obținut de vre-un candidat cu propriile lui mijloace, ar fi decepționat şi înfuriat pe profesor. Candidatul ar fi fost, cu siguranță trîntit. De voe, de nevoe, frauda devenise metoda normală. Nici nu mai putea fi vorba ca cineva să se încumete să dea examenul de geologie, fără să treacă pe la moş Sofronie.

Şi a trebuit ca, într'o seară, să se întîmple catastrofa. Blestemată seară, în care, după ce-şi aşezase conştiincios materialul pentru a doua zi, Moş Mitruţ, cu inima sburdînd de tinereşti avînturi, a plecat, ca de obiceiu, în căutarea aventurii nocturne! Blestemaţi ochii perveşi ai fluturelui de noapte, care au pironit pe loc pe bătrîn şi l-au întors, în doi, pe acelaşi drum pe care plecase, singur, cu un sfert de ceas mai nainte! Şi nu e greu de înţeles turburarea bătrînului cînd, trecînd pe lîngă Universitate a zărit luminate ferestrele camerei, unde stinsese el însuşi lumina, cu mîna lui.

Cuprins de bănueli sinistre, Moş Mitruţ îşi părăsi tovarăşa în stradă şi urcă, sărind cîte două trepte, deodată, vechile scări de lemn ale Universităţii. Intr'un minut e sus şi dă buzna 'n odae!

Ce grozăvie!

Bătrînul crede că halucinează şi-şi trece mîna pe la ochi. Dacă ar fi văzut cum din cadrurile prinse'n păreţi, ori din vitrinele de sticlă a muzeului, s'ar fi desprins craniile hidoase, vertebrele înegrite, femurele gigantice, ale Brontozaurilor, ceratosaurilor şi Dinoteriilor, dacă în jurul lor ar fi luat corp uriaşii timpurilor dispărute, şi dacă armata de monştri ar fi pornit ameninţătoare asupra profesorului, căscînd gurile lor cît nişte abisuri şi plesnind din cozile lor naprasnic, tot nu i s'ar fi tăiat răsuflarea şi nu i s'ar fi înmuiat genunchii, ca în faţa spectacolului pe care-l avea acum în faţa ochilor.

Moş Mitruţ priveşte băeţii aşezaţi comod dinaintea materialului aranjat de *el* cu atîta discreţie, pentru ziua de mîne. Benzile de hîrtie, ticluite de *el* cu grijă, rupte şi asvîrlite pe jos. Pe masă, stau deschise condicile *lui*, în care candidaţii răsfoesc cu mîni impii şi zorite. Pe lîngă ei, se învîrteşte Sofronie, ajutîndu-şi clienţii la săvîrşirea sacrilegiului.

Profitînd de zăpăceala şi înmărmurirea bătrînului, studenţii s'au strecurat, unul cîte unul, pe uşa rămasă deschisă. A rămas numai Sofronie, care căuta, zădarnic, pe lîngă el, o prăpastie, care să-l înghită de viu.

Moş Mitruţ şi-a venit în fire, în sfîrşit. Ochii lui aruncă fulgere. Glasul lui izbucneşte răguşit şi sugrumat:

— Slugă trădătoare şi ticăloasă!

Iar braţul se ridică, cu pumnul strîns, ca o sabie de arhanghel, care pedepseşte.

Candidaţii ghinionişti au fost respinşi la examenul de licenţă. Pentru întâia oară, cădeau candidaţi din cauza geologiei.

Sofronie a fost dat afară din serviciu. A plîns la uşa stăpînului înşelat, s'au rugat pentru el toţi membrii şi toate membrele familiei, şi a fost reprimit.

Dar rana se săpase adînc în sufletul moşneagului şi nu se mai putea vindeca. Iluzia din care trăise o viaţă de om se risipise. Toată mîndria lui de la examene, superioritatea cu care se înfăţişau studenţii la materia lui faţă de a celorlalţi, titlul lui de fală pe care-l invoca mereu faţă de invidioşii lui colegi, toate aceste

fuseseră o minciună! Toată viaţa fusere victima unei farse! jucat pe degete de toate generaţiile de studenţi cari-i trecuse subt mînă, cu complicitatea unei slugi viclene, pe care o tratase totdeauna ca pe un vechiu şi credincios tovarăş!

Cele două-trei serii de candidaţi, care s'au mai prezentat la examene, după această întîmplare, au făcut proba definitivă a minciunii în care trăise. Nu ştiinţa lui, ci ticăloşia lui moş Sofronie, dăduse elevilor lui lustrul înşelător al unei pregătiri serioase.

Umilit în suflet, bătrînul suferea mai cu seamă cînd vedea sporind ironia în privirile şi vorbele colegilor de profesorat. Se făcuse morocănos, mai supărăcios decît înainte, certăreţ şi bănuitor pentru orice lucru. Nimeni nu-i mai intra în voe.

Curînd, legea neîndurătoare şi graba celor doritori să-i moştenească locul, l-au împins în lumea celor inutili. A fost scos la pensie, pentru limita de vîrstă. S'a stins şi cu trupul, după scurtă vreme.

***

Bietul Moş Mitruţ! De cîte ori trec pe strada Albă, unde-şi avea casa bătrînească şi scundă ca şi el, ascunsă după tufe de liliac, în fundul unei curţi mari şi verzi, ca pajiştea unei livezi de munte, mă cuprinde o adîncă melancolie.

Ce trecătoare sînt lucrurile pe pămînt!

Omul de ştiinţă supravieţuieşte şi de dincolo de viaţa pămîntească prin capitalul ştiinţific pe care l-a putut dura, ori prin dîra pe care a însemnat-o în cale, ori prin elevii şi continuatorii lui.

Puţin a rămas pe urma lui Moş Mitruţ din toate acestea.

Opera lui ştiinţifică n'a rezistat la încercarea timpului. Infiripată în vremurile eroice ale începuturilor de cultură romînească, fără temelii trainice, ştiinţa lui nu isbutise să se impună serios, nici pe cînd trăia el. Cînd omul s'a stins, s'a topit şi ea cu totul. De ucenici, continuatori ai şcoalei lui, care să îngrijească cu pietate memoria profesorului lor, n'a avut parte. Unii credeau că, din egoism, nu-şi lipeşte pe nimeni de el. Poate că nu-i plăcea să-şi crească însuşi pe viitorul poftitor la catedra lui. Alţii poate cu mai multă dreptate, îşi dau cu socoteala că bătrînul era sgîrcit cu micul lui avut ştiinţific şi-şi dădea sama ce greu i-ar fi să-l mai împartă şi cu alţii...

Fapt este că lucrările lui nu mai sînt luate în samă de specialişti. Icoana lui, n'a găsit nimeni cu cale s'o veşnicească în Panteonul firav al gloriilor ştiinţei romîneşti. Iar la mormîntul lui uitat, nu vin discipoli să presare flori...

Numai une-ori, vre-un rătăcitor curios şi răbdător iscodeşte într'o vitrină dosnică a Muzăului naţional de Geologie şi Paleontologie, o cutioară umplută cu cioburi de scoici, peste care şi-ar trece privirea cu indiferenţă, ca peste multe altele, dacă luarea aminte nu i-ar fi isbită de numele scris pe etichetă: *Ostrea Joan-*

nescu, omagiu adus, pe timpuri, bătrînului geolog, de un confrate îndatoritor.

Iar într'o încăpere mai mare a aceluiaşi muzău, la picioarele unui schelet uriaş, care se îmbină din frîntura de oase pietrificate, rostuite meşteşugit cu bucăţi de ipsos, privitorul ceteşte, dedesubtul numelui, scris cu litere mari, al mătăhalei antideluviene: *Ursus spelaeus dacicus*, numele scris în litere mai micuţe, al lui Demetriu Joannescu, cel căruia i-a fost hărăzit de soartă norocul să-l găsească şi să-l desgroape din văgăunile peşterii Carpaţilor. Cei doi dispăruţi, monstrul şi învăţatul, s'au găsit, la depărtare de o veşnicie şi şi-au legat numele unul de altul, pentru o altă veşnicie.

Rînd pe rînd, grupuri de copii de şcoală, soldaţi în permisie, lucrători în haine de Duminică, provinciali neîndemenateci în mişcări, trec prin faţa senzaţionalei „piese" şi, dau glas gîndului lor de admiraţie pentru uriaş şi pentru uitatul savant. :

— Tii domnule, ia te uită-mi-te cîta scroafa!

— Taci bre, că-i alifant.

— Să fie schilete—adevărat?

Un elev de şcoală se amesteca binevoitor, cu un aer de superioritate.

— E ursul cavernelor, care a trăit la începutul erei cvaternare. Astă-zi nu mai trăeşte, s'a stins.

— Că asta o ştim şi noi, că doar îi vedem ciolanele 'nşirate. Da nu prea aduc a urs...

— Ba uite, ici jos, îi scrie şi numele: *Ursul spelaeus*...

— Asta-i bună! Da' cine l-a mai şi botezat?

— Nu vezi? Scrie. Tot aici... Demetriu Joannescu.

— Bag seama, asta-i stăpîn'su?... Ursaru...

Elevul e scandalizat:

— Cum să poate să vorbeşti astfel de nerozii? Domnu Joannescu a fost cel care l-a descoperit, geologu, paleontologu...

Cetăţeanul se scarpină după ureche, nedumerit şi ruşinat.

— Ologu... Ologu... bine, înţeleg eu. Dar vorba e, cum de răzbea gogeamete namila, dacă era şi beteag...?

Atîta a rămas, ca urme materiale, din ce a fost profesorul Demetriu Joannescu.

Unul după altul, au tot trecut anii. Şi precum din însăşi învăţătura lui, am deprins fapta picăturii care se prelinge, nebăgată de samă, până ce brăzdează şi fărîmiţeşte stînca cea tare, tot astfel, anii care s'au scurs au tot ros relieful icoanei profesorului, săpat în memoria şcolarilor lui, şi l-au şters cu totul. Trebue o sforţare încordată, pentru ca, pe ecranul neguros al trecutului, să se poată desluşi imagina luminoasă a omuleţelui cu barba sură, cu ochelarii ridicaţi peste frunte, îmbrăcat într'o redingotă demodată, încheiată în nasturi până subt guler, stînd în picioare în faţa lungii catedre din sala de curs, cu un vraf de foi dinainte, îngălbenite de vreme şi slinoase de frecarea semi-seculară a degetelor.

Şi atunci, ceasurile lui de lecţii, revin şi ele în minte. Ceasuri plictisitoare, în care urechea înregistrează, fără să transmită creerului, înşirări de straturi ce se suprapun în etaje peste etaje, asize peste asize, nivele peste nivele, toate înţesate ochiu de o puzderie de fosile, melcişori modeşti şi scoiculeţe nevinovate, pe care imaginaţia savanţilor le-a dăruit cu numele latineşti cele mai populare şi mai bizare. Ceasuri în care maxilarele se dislocau din pricina căscăturilor înteţite, iar pleoapele cădeau grele peste ochii, ce se chinuiau să rămînă deschişi...

Dar cînd întorsătura capriţioasă a unei convorbiri între colegi, evocă pe Moş Mitruţ al excursiilor, în sufletele noastre se revarsă deodată o undă caldă de duioşie.

Memoria oamenilor nu e încăpătoare pentru tot ce au văzut ochii, pentru tot ce a auzit urechile şi au simţit sufletele. Ea nu poate să înregistreze pe cei cu care am vieţuit laolaltă în succesiunea întreagă şi neîntreruptă a aspectelor cu care ni s'au înfăţişat, ci numai cu cele ce ne-au impresionat în deosebi. Şi Moş Mitruţ s'a încrustat definitiv în sufletele noastre, nu cu făptura ceremonioasă şi banală a profesorului de la catedră, ci cu cea familiară din excursii: îmbrăcat în hainele de dril alb, cu şapca 'n cap, trecînd în revistă, ca un general, tinereasca trupă, certîndu-ne fără se ne supere, proectîndu-şi caricaturala statue ecvestră pe decorul verde al unui peisaj de munte.

Şi nu e dascăl de ştiinţe naturale, din cei cu părul încărunţit la tîmple, sau rărit la creştet — semne trădătoare ale vechimei *clasei* — adus prin vre-unul din colţurile pitoreşti ale ţării de dragostea naturii, ori de cerinţele meseriei, căruia să nu-i răsară, din penumbra peşterii Dîmboviciorii din sălbatecele chei ale Bistriţei, din planurile fermecătoare ale Buzăului, ori din desişurile plaurului Deltei, icoana, radioasă de vioiciune şi de simpatie, a bătrînului profesor.

Constantin Kiriţescu

Cîteva note despre Propertius şi Eminescu

Se ştie că marele nostru poet a cunoscut şi a iubit pe clasicii greci şi latini; ba, mai mult, atunci cînd liberalismul demagogic ameninţa, printr'o lege a învăţămîntului, palida cultură clasică din liceele noastre, Eminescu a apărat în scris această cultură cu argumente, care, şi astăzi, îşi păstrează vigoarea şi ar fi de folos pentru actualii reformatori.

Dacă Eminescu, întocmai ca şi Goethe, a fost un admirator al clasicilor, atunci, desigur că şi în opera lui poetică trebue să fi rămas oarecare urme.

Cercetări sistematice s'au făcut în această privinţă asupra lui Goethe [1]: s'a arătat în special influenţa elegiilor lui Propertius asupra lui. De altfel, Goethe singur mărturisea [2] că acele elegii i-au produs o zguduire în fiinţa sa morală (Sie haben eine Erschütterung in meiner Natur hervorgebrecht...).

Situaţii întregi le vedem repetate la Goethe şi dezvoltate mai departe, observă un filolog poet, *Paul Mahn*, [3] care, traducîndu-l în versuri s'a apropiat mai mult decît oricine de geniul elegiacului roman.

Şi, Paul Mahn aminteşte poezia lui Goethe, der Besuch.

Dar, înainte de a arăta *situaţia* din această poezie germană, să ne oprim o clipă la elegia lui Propertius, care a suggerat lui Goethe poezia mai sus amintită.

---

1 cf. *H. I. Heller*, Die antiken Quellen von Goethes Dichtungen [Fleckeis. Iahrbücher 88 (1863) p. 300 şi 92 (1865) p. 397].

F. Bronner, Goethes römische Elegien und ihre Quellen [Fleckeis. Iahrbücher 148 (1893) p. 38 etc.].

2 cf. *Riemer*, Mitteilungen über Goethe 2 (Berlin 1841) p. 646.

3 cf. *Die Gedichte des Properz*, (Deutsche Nachdichtung). Einleitung pg. 10, Berlin ed. IV 1921.

E vorba de elegia a treia din cartea I-a, [1] una din cele mai strălucite creaţii din toată literatura poetică latină.

Poetul se întoarce noaptea tîrziu de tot dela o petrecere şi-şi găseşte iubita adormită, cu capul răzimat în mînile-i obosite:

Cynthia non certis nixa caput manibus,

întinsă în patul ei, întocmai cum, în vremuri legendare, frumoasa Ariadna adormise pe stînca pustie, unde a fost părăsită de Theseus; se apropie încet de patul iubitei vrînd să o sărute, dar, se opreşte, nevoind să-i tulbure somnul dulce (mollem quietem).

Totuşi o priveşte într'una şi, cînd îi pune pe cap o cunună de flori, cînd îi strînge părul despletit (lapsos capillos) şi-i umple mînile de fructe, care însă se rostogolesc în sîn, pănă ce, în sfîrşit, luna cu razele ei domoale pătrunzînd prin fereastra opusă, o trezeşte [2]:

Donec diversas praecurrens luna fenestras,
Luna moraturis sedula luminibus,
Compositos levibus radiis patefecit ocellos.

Să trecem acuma la poezia Der Besuch, a lui Goethe [3]: şi aici poetul îşi găseşte iubita adormită, însă cu lucrul în mînă... (era doar o veritabilă germană!), şi aici poetul se apropie de iubită, fără s'o trezească şi o admiră cum dormia liniştită.

Descrierea iubitei adormite e mult mai dezvoltată decît la Propertius şi cuprinde detalii de un evocator realism:

Deine holden Augen sind geschlossen,
Die mich offen schon allein bezaubern;
Es bewegen deine süssen Lippen
Weder sich zur Rede noch zum Kusse;
Aufgelöst sind diese Zauberbande
Deiner Arme, die mich sonst umschlingen,
Und die Hand, die reizende Gefährtin
Süsser Schmeicheleien, unbeweglich.
. . . .

La urmă, poetul îi pune pe mescioară două portocale şi doi trandafiri şi se strecoară încet afară; iubita deschide ochii şi priveşte uimită la darurile aduse, căci ştia că încuiase uşa înainte de a adormi.

1 *Sexti Propertii elegiarum libri IV* ed. Carolus Hosius, Lps. Teubn. 1922.

2 Desigur, în descrierea din I_3, Propertius a fos influenţat de vreo pictură sau sculptură care reprezenta pe *Ariadna adormită*.

Admirabila copie din muzeul Vaticanului, *Arianna adormentata dopo l'abandonno di Teseo*, ne întăreşte şi mai mult această convingere. De altfel, acesta nu-i singurul exemplu: despre influenţa operelor de artă plastică asupra descrierilor din Propertius s'ar putea scrie o carte întreagă.

3 cf. *Goethe's* sämmtliche Werke, vol. II ed. Cotta, 1840 p. 80.

Tabloul evocat de Propertius în elegia citată precum și detaliile realiste ale descrierii iubitei adormite din poezia lui Goethe au fost, fără îndoială, prezente în sufletul lui Eminescu, atunci cînd, la inceputul lui *„Călin"*, zugrăvindu-ne cum *„după pînza de paianjen, doarme fata de'mpărat"*, a întrecut toți pictorii din lume.

Descrierea aceasta a lui Eminescu întrece pe aceia a lui Goethe, prin marea ei putere de evocare ca și prin atmosfera ei de fierbinte senzualitate și e mai apropiată de tabloul din Propertius. Acesta, pentru a arăta cît mai plastic cum dormia iubita sa, o aseamănă în trei succesive comparații cu Ariadna, cu Andromeda și cu o bacantă căzută de oboseala jocului, toate, teme plastice cunoscute de contemporanii[1] poetului.

Dar, în zugrăvirea iubitei adormite, Propertius nu s'a mulțămit numai cu acele trei comparații, ci ni-a dat și două elemente pe care nu le regăsim decît la Eminescu: la Propertius iubita dormia cu *părul despletit*, după cum se poate vedea din versul următor:

Et modo gaudebam *lapsos* formare *capillos*,

și, tot astfel și la Eminescu:

Resfiratul păr de aur peste perini se 'mprăștie.

Apoi, cel mai poetic detaliu, *luna* (care la Goethe lipsește), apare la Propertius și la Eminescu aproape cu aceleași atribute:

Donec diversas praecurrens luna fenestras
Luna moraturis sedula luminibus...

Ci prin flori întrețesute printre gratii *luna moale*,
Sfiicioasă și *smerită*...

Mai aflăm însă la Eminescu și alte *ecouri* din elegiile pasionatului Propertius: poetul nostru, după moarte, *nu vrea sicriu bogat, făclie* și *flamuri*, ci *un simplu pat* din ramuri tinere; și, *nimeni în urmă să nu-i plîngă la creștet*, doar *teiul sfînt să-și scuture creanga* deasupra mormîntului său (cf. Mai am un singur dor) întocmai ca și poetul latin (cf. II 13, 17 și urm.):

Quandocumque igitur nostros mors claudet ocellos
Accipe, quae serves funeris acta mei:
Nec mea tunc longa spatietur imagine pompa,
Nec tuba sit fati vana querela mei,
Nec mihi tunc fulcro sternatur lectus eburno,
. . . .
Deinde, ubi suppositus cinerem me fecerit ardor,
Accipiat manes parvula testa meos,
Et sit in exiguo laurus super addita busto,
Quae tegat extincti funeris umbra locum.

1 Cît de popularizate erau subiectele mitologice în plastica helenisticoromană și cît interes nutriau pentru ele Romanii sec. I înainte și după Hristos, se poate convinge oricine cercetează picturile murale din Pompei.

(Și cînd moartea închide-va-mi ochii, ascultă ce 'nmormîntare să-mi faci: nu vreau ca'n urma mea să fie-atunci purtate'n lung cortegiu măștile străbunilor, ci nici trîmbița să nu-mi sune'n van a jale, și nici să mi se-aștearn'un pat de fildeș...

Apoi, cînd focul de pe rug mă va fi făcut cenușă, o biată urnă simplă primească manii mei, iar pe mormînt să am sădit un laur, care să m'acopere cu umbra lui...).

Să nu trecem cu vederea că în această poezie funerară, la amîndoi poeții găsim aceleași dorințe negative: „nec"... „nec"..., „nu voiu"... „și nimeni"... o probă mai mult că în „*Mai am un singur dor*" se aud ecouri din jalnicele tînguiri ale elegiacului roman.

O altă *reminiscență properțiană* la Eminescu, întîlnim în *Venere și Madonă*, în care poezie, oricine știe că e următoarea idee fundamentală: poetul „pierdut în noaptea unei vieți de poezie" a văzut în iubita lui o femee ideală și a cîntat-o ca pe-o sfîntă, ca pe-un înger, dar, în cele din urmă, deschide el ochii și vede că s'a înșelat amar, că iubita lui era o bacantă!

La Propertius, în elegia de despărțire (III 24), aflăm același motiv: poetul după multe suferințe își dă, în sfîrșit, seama că toate calitățile pe care le văzuse și le cîntase ca fiind întrupate în iubita sa, nu erau decît opera închipuirii sale, că se 'nșelase până atunci amar...

„*Venere și Madonă*" e prea cunoscută și deaceia nu voi cita decît din elegia de „despărțire" a lui Propertius:

Falsa est ista tuae, mulier, fiducia formae
    Olim oculis nimium facta superba meis.
Noster amor tales tribuit tibi, Cynthia, laudes:
    Versibus insignem te pudet esse meis.
Mixtam te varia laudavi saepe figura,
    Ut, quod non esses, esse putaret amor;
Et color est totiens roseo collatus Eoo,
    Cum tibi quaesitus candor in ore foret...

[Falșă ți-e încrederea în frumusețea ta, femee, pe care numai marea-mi admirație te-a făcut mîndră.

Iubirea mea te-a încărcat, o, Cynthia, cu-așa laude și mi-i rușine-acum că te-am făcut celebră prin versurile mele. Te-am lăudat de-atîtea ori fără să meriți, încît iubirea m'a făcut să cred ceiace nu ești:

(La Eminescu: Și-am zvîrlit asupră-ți, crudo, vălul alb de poezie
    Și paloarei tale raza inocenței eu i-am dat...)

Și ți-am asemuit de-atîtea ori culoarea feții cu rozul aurorii, în timp ce fața-ți era sulimenită.

(La Eminescu: Din demon făcui o sfîntă, dintr'un chiot simfonie
    Din ochirile-ți murdare ochiu-aurorei matinal)

Şi, în alt loc, dacă, după poetul nostru, amorului

„mii de lacrămi nu-i ajung
„şi tot mai multe cere",

şi la Propertius, zeul Amor nu dispreţuia lacrămile:

Non nihil asperis gaudet Amor lacrimis.
(I 12, 16)

Iar în clipele de indignare şi revoltă şi unul şi altul aruncau iubitei acelaşi cuvînt de asprime: *crudelis, crudo !..*

Acestea-s cele mai puternice ecouri properţiene pe care le-am putut deosebi în poeziile marelui nostru liric. Reminiscenţele din elegiile lui Propertius, în cîteva din versurile lui Eminescu, nu sînt decît un fericit adaos la cele ce ştiam noi despre vasta şi cuprinzătoarea lui cultură.

Const. I. Balmuş

O zi de adevăr

Stătea în fața mea și, gesticulînd cu vioiciune, zicea:

— Dumneata crezi, de pildă, că raporturile noastre sociale au la bază o psihologie normală și o moralitate sănătoasă. Dar asta-i o absurditate! E o prostie îngrozitoare! Scuză-mă că ți-o spun. N'am să mai viu cu aforismul banal, că limba ne-a fost dată pentru a ne ascunde gîndurile. Am să spun mai mult: limba ne-a dezbinat cu desăvîrșire. Cît timp n'a existat cuvîntul, cît timp între oameni nu existau raporturi verbale, omul era la înălțimea chemării lui morale. Pe atunci omul era perfect de sănătos sufletește, raporturile cu lumea le avea normale, și în strigăte spontane și nearticulate își exprima, cu adîncă sinceritate, tristețea, groaza, veselia... Cît de frumos, cît de mare era pe atunci omul!

Dar au trecut mii de ani, zeci de mii, sute. Și omul a început să degenereze. A început să decadă moralicește și psihicește. A fost atins de boala vorbirii, — acest biciu pentru tot ce e lumină, acest grozav și dezolant factor al vieții civilizate!

Parcă azi nu sîntem noi toți niște oameni bolnavi? Parcă nu cultivăm într'una dezbinarea personalității, simțind într'un fel, și vorbind altfel? Evident, în noi circulă neîntrerupt două curente: unul pentru noi, altul pentru cei din jurul nostru... Unul poartă în el adevărata esență a vieții noastre psihice, altul apare ca o alterare, o falșificare, adesea ca o înfățișare inversă a celui dintâiu. Și

toate astea nu numai azi, nu mîne, ci luni de zile, ani, toată viața! Iar odată cu această grozavă dezbinare, împreună cu această boală îngrozitoare, se dezvoltă și civilizația. Și toate enigmele naturii, toate tainele existenței,— toate himerele—filosofice au răsărit din acest izvor infectat: dacă n'ar exista vorbirea, n'ar exista împărțirea lumii în psihică și fizică, n'ar exista acel dualism dintre subiectul și obiectul cunoștinții, de care zădarnic se sforțează să scape filosofii!

Simt aici ironicile dumitale zîmbete, colega,—urmă Boris Cuzmici, după o scurtă întrerupere,—dar pe mine toate astea nu mă incomodează. După mine, de pildă, maimuțele, apărînd împreună cu noi din aceiași tulpină, și arătîndu-se astfel ca frați cu noi, s'au dovedit mai fericite decît noi, ele ne pot disprețui cu drept cuvînt, pentru toate acele născociri prostești și complicații ale vieții, care în totalitatea lor poartă numele de civilizație. Și-ți mărturisesc cu sinceritate, că am pentru maimuțe un respect adînc, pentru că n'au învățat să vorbească. Un adînc respect!

Aici nu mă mai stăpînii.

— Iartă-mă, scumpul meu, zic, dar asta nu mai e just. Tot ce e măreț, demn de respect, ce merită o pioasă admirație,—toate astea dumneata le consideri inferioare unei vegetări de maimuțe! Ți-închipui că ai dreptate, susținînd că limba ne duce la minciună, și nu la aflarea adevărului? Și afară de asta, parcă nu limba e ceiace apropie pe reprezentanții fiecărui popor, face din ei frați? O, cît te înșeli, crezînd că limba introduce dezbinare în viața noastră, că alterează psihicul, face din noi niște oameni falși, mincinoși! O!

Boris Cuzmici zîmbi îngăduitor, se gîndi puțin și exclamă deodată:

O idee! O admirabilă idee! Vrei să-ți dovedesc teza mea prin fapte? Vrei?

Clătinai din cap cu zîmbetul unei păreri de rău.

— Ești un fantezist, mormăii,—un original!

Dar Boris Cuzmici mă luă de nasture și, apropiindu-se și mai mult, zise:

— Mîne e anul nou. Să plecăm amîndoi în vizite pela cunoștințile noastre. Și dumneata să-mi dai cuvînt

că toată ziua de mîne vei vorbi numai ceiace vei gîndi, pe scurt—vei vorbi numai adevărul. Vrei?

— Eu n'am... nimic... Dar eu întotdeauna... Eu întotdeauna vorbesc adevărul, scumpul meu!

— Minţi, minţi, dragă!—zimbi Boris Cuzmici,—doar noi, slavă Domnului, nu sîntem copii. Aşa dar, consimţi?

— Hm. Ciudat om!—căutai eu să zîmbesc, uitîndu-mă spre uşă.—E ceva, ştii, foarte original. Numai că...

Prietinul nu mă lăsă să sfîrşesc. Mă copleşi cu tot felul de argumente, citaţii, texte, cită autorităţi, dovezi ştiinţifice. Dar reuşi să mă convingă definitiv numai cînd îmi făgădui mai întâiu că şi el va vorbi toată ziua numai adevărul, al doilea că va edita în anul ăsta două volume din admirabilele mele poezii simboliste, pe cont propriu. Acest argument avu asupra mea un efect, nu ştiu dece, foarte favorabil, de aceia mă hotărîi.

*
* *

A doua zi Boris Cuzmici se înfăţişă la mine la ora douăsprezece. Il aşteptam după învoială încă dela unsprezece şi jumătate şi eram cam necăjit

— Ce, m'ai înjurat zdravăn?—mă întrebă voios, ajutîndu-mi să îmbrac blana.

— In deajuns, zic.—E doar o porcărie să promiţi şi să nu vii la timp. Cu siguranţă te-am făcut de vre-o zece ori dobitoc şi măgar. Nu-mi aduc aminte exact.

— Las că nu-i nimic. Dar la cine mergem întâiu?

— La Sevorţovi.

Eşirăm pe trotuar şi făcurăm semn birjarului celui mai apropiat.

— Cuconaşule, daţi o copeică pentru o zi de sărbătoare,—se auzi dintr'o parte o voce plîngătoare de ţigancă.

— N'am, n'am nimic,—căutai eu să scap. Boris Cuzmici mă privi cu mirare.

— Cum n'ai nimic?—întrebă nedumerit.—Te-am văzut doar adineaoari cum îţi umpleai portmoneul cu argint.

Mi-adusei aminte de învoiala noastră, zimbii şi dădui ţigancii zece copeici. Plecarăm la Sevorţovi.

— Cum fosăi!—observai tovarăşului de drum după un răstimp de tăcere.

— Mi-i lene să scot batista,—răspunse.

— Şi din nas îţi atîrnă o picătură,—adăugai,—fi, ce porcărie!

Işi deschee paltonul, scoase batista şi se şterse. Sosirăm la Scvorţovi.

— Acasă cucoana?—întrebai pe servitoarea care ne deschise uşa.

Fata începu să se agite ca o sfîrlează.

— Poftiţi, poftiţi, cum nu?.. Acasă. Poftiţi!

— Ce dezgustător!—observă Boris Cuzmici.— —Şi ce te tot linguşeşti?—întrebă,—crezi că ai să capeţi vre-un bacşiş? A?

Fata se înroşi şi lăsîndu-mă să-mi scot blana singur, dispăru din antreu, iar noi ne îndreptarăm spre salon.

— Bonjour, Sofia Stepanovna,—zisei către stăpîna casei, sărutîndu-i mîna.—Să vă fie de bine cu anul nou!

— Mulţumesc. Bon jour, Boris Cuzmici. Luaţi locuri, domnilor.

Ne aşezarăm.

— De mult n'ai fost pe la noi, Vasilii Nicolaevici, —observă doamna, adresîndu-mi-se cu un ton prietinos, —ai început să ne uiţi.

Deschisei gura îndată, dar aruncînd o privire spre Boris Cuzmici, răspunsei:

— Da, de sigur, am început să vă uit.

Gazda rîse.

— Iaca asta se cheamă pe faţă,—observă,—dar dumneata, Boris Cuzmici, de ce nu te-arăţi de loc?

Boris Cuzmici se uită la mine pe furiş, dacă-l urmăresc, şi răspunse:

— D'apoi, să vă spun drept, Sofia Stepanovna, nu-mi place să vă vizitez. Casa şi familia dumneavoastră nu-mi plac de loc...

— Ha-ha!—răspunse gazda cu un rîs silit.—Iată un om ciudat. De altfel dumneata de mult treci drept un original... Dar cum e azi timpul, domnilor? Intunecos, mi se pare?

Incepui să rîd fără răutate.

— Parcă prin fereastră, zic, nourii nu se văd? Hehe! Ce întrebare idioată?

— Ce e cu dumneata?—se spărie Sofia Stepanovna, —mi se se pare că nu ți-e bine?

— Eu? sînt bine de tot. Nu-i așa, Boris Cuzmici?

— O, fiți pe pace, Sofia Stepanovna. El tocmai azi s'a vindecat! Cu totul... N'o luați spre ușă, Sofie Stepanovna: aveți o față așa de speriată... Și o expresie așa de stupidă!...

— De altfel așa o aveați întotdeauna, adăugai eu.— Nu-i așa, Boris Cuzmici?

— Se înțelege că-i așa.

— Domnilor, dumneavoastră sînteți beți!—Mișa, Mișa!—strigă Sofia Stepanovna spre biuroul bărbatului.

— Ha-ha-ha!—rîse cu un ton nevinovat Boris Cuzmici,—ce mai chemi pe măgarul ăsta bătrîn, cum îi zice nevastă-mea? Te poate el ajuta? Nu vezi că-i tremură mînile și picioarele de beție? Înțeleg, dacă l-ai chema pe prietinul casei, pe Ivan Petrovici,—îi făcui eu semn din ochi,—altă chestie. E un zdrahon... In locul dumitale eu așa ași face.

— Obraznicilor!—strigă Sofia Stepanovna, sărind.— Afară! Mișa!

— Sărutarăm mîna gazdei, cerurăm scuze pentru deranjul adus cu vizita noastră, iar eu adăugai chiar cu un ton galant:

— Vă doresc fericire pentru anul ăsta, Sofia Stepanovna. Mai întăiu de toate dă doamne să-ți moară bărbatul, apoi și mătușa dumitale, Natalia Nicolaevna. Se zice că așteptați dela ea cel puțin cincizeci de mii. Să-ți dea Dumnezeu toate cele bune.

Plecarăm și, după părerea mea, la timp. Fiindcă Mișa, mi se pare, apucase să îmbrace halatul și eșise în salon, pe cînd coboram noi în stradă.

Dela Sevorțovi plecarăm la Merlușchini. După ce birjarul nostru se apropie de casa acestora, Boris Cuzmici se dădu jos cel dintăiu, lăsîndu-mă să plătesc și de astă dată. Dar mă luai după el și-l apucai de mînecă.

— Nu-i frumos, dragă, strigai.—Vrei să scapi de plata unui dvugrivenic?* Data trecută am plătit eu, acuma e rîndul dumitale. Du-te la birjar!

* Monetă de argint, 20=copeici=50 bani (Not. trad.)

Se înroşi puţin şi plecă să plătească. Il aşteptai în poartă, iar peste trei minute stăteam amîndoi în salonul familiei Merluşchin.

— La mulţi ani, Maria Ivanovna!

— Mulţumesc, mulţumesc, domnilor! Luaţi locuri. Anton Semenîci!—se adresă gazda către domnul care era la ea înainte de venirea noastră, şi în care eu recunoscui pe tenorul dela operă,—Anton Semenîci, daţi-mi voe să vă recomand...

Ne prezintă, apoi ne aşezarăm.

— Pe Anton Semenîci l-aţi auzit de sigur la operă?—mă întrebă gazda,—aţi fost la «Rusalca» acum trei zile.

— Da. V'am şi observat, doamnă. Ba închipuiţi-vă, v'am recunoscut de departe, deşi pe capul dumneavoastră era aruncată o mulţime de bucle falşe de tot felul şi de cozi... Poftim?

Maria Ivanovna se zăpăci puţin, dar fără să se arate, continuă politicos:

— Şi acolo o partitură o execută Anton Semenîci.

Tenorul îşi umflă cu mulţumire obrajii, tuşi şi se ridică puţin din fotoliu.

— E primul sezon, cînd eu cînt aici.—observă tenorul.—Dumneavoastră m'aţi auzit probabil adesea?

Incepui să-mi aduc aminte.

— Daţi-mi voie. Dumneavoastră făceaţi pe Faust săptămîna trecută.

— Eu, se înţelege.—Poftim?...

— Mi-aduc aminte, Da, da. Dar să vă spun drept, dragă domnule,—aţi mugit... Curat ca un morun. Zău, Aşa se cîntă Faust? Această partitură are gingăşie, muzicalitate, un ton liric. Şi dumneata? Dezgustător!

Vasilii Nicolaevici, ce e cu dumneata?—se sperie gazda.—Dumneata cu siguranţă n'ai înţeles despre ce e vorba. Anton Semenîci e tenorul care a executat pe Faust. Iar acum trei zile pe prinţ. Inţelegi?

— Am înţeles admirabil,—Maria Ivanovna,—mi-l aduc aminte pe Anton Semenîci şi în «Rusalca». Nu-i mai bine decît în «Faust». După mine dumnealui ar tre-

bui să părăsească opera și să se ocupe de alt ceva. De pildă, de copiat cu mașina de scris, sau așa ceva, zău.

Tenorul de operă nu se putu stăpîni. Imbujorat, sări din loc, bombăni ceva, își luă ziua bună în fugă dela gazdă și, fără să se uite la noi, eși în antreu.

Peste cîteva secunde se auzi cum se trînti ușa.

— Ce e asta, domnilor?—întrebă Maria Ivanovna cu nedumerire,—așa nu se poate. Ne mai pomenit... In felul ăsta și pe mine o să mă numiți încurînd maimuță bătrînă!

Boris Cuzmici zimbi.

— Nu, dece?—zise cu îngăduință. Ar fi prea-prea. Adevărat, ești prea bătrînă pentru a purta pe cap funde de culoare roz, apoi și sulimanul dumitale ascunde prost crăpăturile depe față, dar să-ți zică cineva maimuță bătrînă... acuma e încă de vreme!

— Iaca, peste doi-trei ani o să se poată,—adăugai eu cu un ton liniștit.

— Scuzați, domnilor,—se ridică gazda,—am dureri de cap, mă duc să mă culc.

— Mă rog,—ziserăm noi, sculîndu-ne voioși.—Dar oare dece?—întrebai eu cu compătimire, luîndu-mi ziua bună,—poate din pricina corsetului? Dumneata ești doar foarte groasă, Maria Ivanovna, uite cum te-ai revărsat!... N'ar trebui să te strîngi așa, e vătămător!

Dar gazda dispăru, fără să aștepte sfîrșitul moralei mele.

După Merlușchini am fost la Petrovi, Fintiflîușchini și Bubencicovi. Petrova ne primi, dar cînd Boris Cuzmici declară fetei celei mai mari, că cu anevoie și-ar mai putea găsi un bărbat,—ne-au rugat politicos să plecăm. Fintiflîușchina ne ținu puțin de tot, deși avu timp să ne arate copilu-i de trei luni, la care eu găsii un cap prea uricios, iar Boris Cuzmici îi prezise limpede și exact un viitor criminal în formă grea, pe baza sinuozităților nenormale ale liniei faciale și craniului turtit în partea dinainte.

Seara plecarăm să ne plimbăm pe străzi. Mulțime mare. Se simțea dispoziția generală de sărbătoare. Pe tro-

tuare furnicau încolo şi încoace liceeni, studenţi, grav mergeau damele în blănuri moi, cu piepturi bombate păşeau militarii...

Cineva mă izbi din întîmplare. Apoi auzii lîngă mine:

— Scuzaţi, mă rog!

Mă întorsei şi observai:

— Altă dată să n'o mai faci.

Apoi cineva mă călcă pe o bătătură. Injurai. Se adună lume. Se amestecă un profesor. Imi exprimai părerea mea despre profesori. Un subcomisar luă partea profesorului. Mă exprimai precis şi sincer de tot şi în privinţa subcomisarilor. Trecu un preot şi hotărî să procedeze cu pace, dar iute, în cîteva vorbe îi arătai convingerile mele în privinţa clerului. Incît pela ceasurile unsprezece eu cu Boris Cuzmici ne aflam la secţie, iar ajutorul comisarului, care era de rînd, gesticula şi spunea şefului abia sosit.

— Nu pot înţelege, Mihail Stepanîci, pentru nişte oameni beţi sînt prea treji, pentru nişte nebuni—prea cu bun simţ. Ce-i de făcut cu ei?

Atunci Boris Cuzmici se uită la ceas, şi văzînd că în curînd sînt douăsprezece, zise:

— Ertaţi-ne, domnilor, că v'am cam deranjat. Dar noi ne-am făgăduit unul altuia, timp de o zi şi o noapte, să vorbim numai adevărul. Raporturile omeneşti, domnilor, sînt în aşa fel condiţionate, aşa de falşe şi nesincere, încît uneori ar fi de dorit să se descopere această minciună, această artificialitate a unor cadre, în care ne-a fixat viaţa noastră civilizată. Şi iată că noi am petrecut o zi, exprimînd sincer adevărul. Am fost sănătoşi o zi. Inţelegeţi? O zi. O singură zi sănătoasă în tot timpul unei vieţi bolnave. Şi dumneavoastră trebue să ne daţi drumul, fiindcă peste jumătate de ceas terminul expiră: din nou o să începem a minţi, ca de obiceiu.

Pristavul ascultă cu compătimire pe Boris Cuzmici, clătină din cap şi zise ajutorului:

— Imi pare rău de ei, Ivan Ivanîci, nu se poate zice că sînt violenţi, ci mai degrabă liniştiţi. Dar ce să le fac?

la măsuri să fie duși la spitalul comunal, acolo au să spună ce-i de făcut.

* * *

Am stat la spital două zile. Am reușit să ne întoarcem acasă, la ocupațiile noastre obișnuite, grație unei împrejurări: am mințit pe doctor, că de anul nou am fost beți tun, și că despre această zi blestămată nu ținem minte absolut nimic.

I. Calii.

(Trad. din rusește de A. Frunză).

O nouă legiuire muncitorească

Reglementarea muncii minorilor şi femeilor.
Ziua de 8 ore.

Puterea ideilor şi a credinţelor nu trebue niciodată nesocotită, mai ales în ordinea economică.

Şi aceasta pentru că ideile şi credinţele odată scăpate din cîmpul limitat al activităţii mintale a individului şi rìspîndite în domeniul vast al conştiinţei colective, devin adevărat forţe motrice a evoluţiei sociale.

Adevărul acestei afirmaţii se vădeşte cu prisosinţă în materie economică, mai ales în ceiace priveşte intervenţionismul şi opera sa practică realizată într'o măsură atît de largă, şi cunoscută subt numele de protecţia legală a muncii.

Nimeni nu poate tăgădui că motivele cele mai puternice care au determinat pe atîţia economişti ori bărbaţi de stat să îmbrăţişeze dezideratele intervenţionismului şi să le traducă în texte precise de legi nu sînt de ordin sentimental.

Generozitatea, mila, frica, factor emoţional mai puţin nobil ca cele dintăiu două, sînt de multe ori cauza decizivă, a măsurilor de protecţie a muncii.

Fie că e vorba de intervenţionismul confesional, care a dus la reglementarea repausului duminical obligatoriu, fie că e vorba de cealaltă speţă de intervenţionism numit atît de bine de un economist belgian, intervenţionism sedatif, al unor anume oameni politici îngrijaţi să suprime o mişcare de furie sau de alarmă a opiniei publice, şi care nu poate duce decît la alcătuirea unor legi de faţadă sau de circumstanţă, această doctrină înseamnă amestecul sistematic al puterii publice în sfera relaţiilor contractuale care se stabilesc între patroni şi salariaţi.

Fără îndoială este o distanţă enormă între intervenţionismul timid de acum 30—40 ani în urmă, de pe vremea cînd principiile şcoalei liberale stăpîneau încă cu atîta putere spiritul clasei „domi-

nante şi al economiştilor şi între intervenţionismul îndrăzneţ şi cuceritor de astăzi, care subt egida majestoasă a Ligii Naţiunilor pătrunde victorios în toate legiuirile muncitoreşti din lume.

Dacă la început intervenţionismul, în latura sa muncitorească, nu se preocupă decît de protecţia celor slabi, copii, adolescenţi, femei, de măsuri de salubritate şi de higienă în ceiace-i priveşte, cu vremea şi-a lărgit cîmpul său de activitate, ocupîndu-se de întreaga muncitorime şi îmbrăţişînd toate măsurile de protecţie reclamate de marile mase.

De la 1914 încoace putem spune că reglementarea muncii şi cu ea însuşi intervenţionismul intră într'o nouă fază.

Opera de reglementare îşi perfecţionează tehnica şi controlul din partea statului se face cu mult mai simţit.

Legislaţiunea muncii se extinde într'o măsură nebănuită şi se amplifică printr'o serie de regulamente, care fatal sfîrşesc prin a impune o nouă organizaţie celor mai multe ramuri ale activităţii economice. In acelaşi timp, o preocupare constantă îşi face apariţia şi anume de a egaliza de la o ţară la alta sarcinele protecţiunii legale a muncitorilor, uniformizînd preţurile de cost ale tuturor industriilor similare din diversele ţări. Astfel, intervenţionismul capătă din ce în ce mai mult un pronunţat caracter internaţional, deoarece toate măsurile de protecţiune a muncii se inspiră de la reguli de drept comune şi de la convenţii obligatorii pentru toate statele membre ale Ligii Naţiunilor.

Dacă reglementarea muncii minorilor şi femeilor precum şi edictarea unor anume reguli sau interdicţii în ceiace priveşte munca în industriile periculoase ori dăunătoare sănătăţii muncitorilor era primul pas al mişcării de protecţie muncitorească spre internaţionalism, adoptarea zilei de 8 ore trebuia să însemne consacrarea definitivă a acestei evoluţii.

Experienţa care s'a încercat cu reglementarea internaţională a zilei de 8 ore nu e de ajuns să ne apară numai ca o inovaţie fără precedent de proporţii istorice pentru societatea contemporană, ci trebue considerată mai ales, ca o formidabilă cucerire internaţională pe care zeci de milioane de lucrători din toate ţările lumii, o socotesc definitivă şi irevocabilă.

Numai acest fapt singur socotim că ne poate suficient lămuri asupra drumului parcurs de către intervenţionism în materie de protecţiune a muncii, de la modestele sale începuturi naţionale de acum un veac şi până la realizările sale internaţionale de astăzi.

Libertatea economică decretată de spiritul jacobin al veacului al XVIII, şi înfăptuită prin distrugerea vechiului regim de producţie a bunurilor şi de protecţie a muncii care era regimul breslelor şi al corporaţiilor, avea să nască un adevărat secol de fier, al cărui ideal va fi pentru majoritatea popoarelor maximum de producţie cu minimum de cheltueală, pentru a dobîndi supremaţia comercială şi prin aceasta însăşi isvoarele de îmbogăţire.

Concurenţa între indivizi şi popoare deveni acerbă şi ea avu

de efect imediat trezirea spiritului de invenţie şi de născocire punînd astfel bazele maşinismului şi industrialismului din veacul al XIX.

Maşinismul în măsura în care îmbogăţea pe întreprinzătorul capitalist, în aceiaşi măsură îngreuia existenţa muncitorului salariat, pentru că datorită concurenţei, învingătorul de astăzi devenea învinsul de mîne, spiritul inventiv al concurenţilor transformînd fără încetare utilajul mecanic spre a produce cît mai mult şi cît mai eftin.

Nici o piedică, nici o barieră nu zăgăzuia această concurenţă brutală şi ucigătoare, care se sfîrşia printr'o eftenire continuă a mînii de operă şi o exploatare din ce în ce mai neomenoasă a păturilor muncitoreşti.

Salariile se micşorară tot mai mult şi condiţiile de viaţă deveniră din ce în ce mai precare pentru clasa muncitorească. — Perioade de şomaj, de violenţe şi de mizerie abrutizantă se succedară în tot cursul veacului al XIX fără ca guvernele diverselor state să fi intervenit în mod efectiv în favoarea muncitorimii. Greutatea de a interveni pentru uşurarea condiţiilor de muncă, a claselor laborioase, venea dela teama de a nu răpi naţiunii respective supremaţia comercială şi industrială cucerită cu atîtea jertfe şi menţinută tocmai prin mizeria şi sacrificiul acestor clase.

Dar dezvoltarea maşinismului şi industrialismului avea să aibă în afară de aceasta şi alte consecinţe cu mult mai grave pentru viaţa muncitorimii.

Concentrarea crescîndă a forţelor muncitoreşti în atelierele şi uzinele din marile aglomeraţiuni urbane avea să fie un adevărat dizolvant al familiei şi căminului uvrier. In adevăr maşinismul şi industrialismul înseamnă utilizarea unei mîni de lucru lipsită de o pregătire profesională îndelungată, sau o forţă corporală mai deosebită. Deci posibilitatea pentru copii de a intra în fabrici de la o vîrstă excesiv de crudă, (industria textilă engleză, ţesătoriile de mătase de la Lyon întrebuinţau copii chiar de 5 sau 6 ani).

Dickens, despre care un istoric va spune că *«e una din cauzele de ordin moral pentru care Englitera a fost scutită de revoluţie»*, zugrăveşte în primele sale romane tocmai societatea engleză de la începutul veacului al XIX, intrată deabia în prima fază a industrialismului (primele maşini cu vapori în uzine sînt din anul 1819 iar prima locomotivă circulă în anul 1830) lăsîndu-ne cîteva tipuri tragice, de copii de 5 şi 6 ani obligaţi să mişte vîrtelniţele timp de 12 până la 13 ceasuri pe zi. Incarnaţia patronului exploatator al acestei Englitere, care are oroare de orice sentimentalism în materie economică este faimosul *Thomas Gradgrind* pentru care totul în lume se reduce la o simplă chestiune de cifre la o problemă de aritmetică. Dar şi alte ţări în afară de Anglia posedau în mii şi mii de exemplare tipul patronului incarnat de faimosul Thomas Gradgrind.

Maşinismul nu numai că concentrează muncitorimea în mase

compacte, atrage copiii nevîrstnici și femeile în cîmpul muncii, distrugînd vechile ateliere ale meșteșugarilor autonomi, dar imprimînd minii de lucru o mobilitate necunoscută până atunci, dislocă familia și ruinează astfel prima celulă a societății.

Astfel excesul răului trebuia să provoace în mod firesc reacțiunea. Și ea veni subt forma legiuirilor tutelare în primul rînd pentru copii și femei și apoi pentru lucrătorii adulți.

Anglia fiind cea dintâiu țară intrată în vîrtejul mașinismului și industrialismului modern, avu să reprime cum era și natural tot cea dintâiu abuzurile provocate de acest nou regim de producție.

Primele încercări de reglementare foarte timide, în Anglia se datoresc lui Robert Peel încă de pe la anul 1802, după care urmează o întreagă legislație foarte minuțioasă și destul de complicată. Astfel copiii subt 12 ani sînt excluși dela munca din fabrici și uzine, cei până la 14 ani vor lucra numai jumătate din zi, sau maximum 30 ore săptămînal, iar adolescenții între 14 și 18 ani, precum și femeile nu vor putea lucra mai mult de 55 ore săptămînal în industriile textile sau 60 ore în celelalte industrii.

In ce privește munca adulților, afară de unele prescripțiuni în favoarea minierilor, (legea din 21 Decembrie 1908) legislația industrială engleză nu cunoaște nici un fel de reglementare.

Astfel în Anglia nu numai că durata muncii nu este determinată, dar nici munca de Duminică nu este prohibită în mod expres cum e în majoritatea țărilor de pe continent. Totuși fără să existe un text de lege, nicăeri repausul duminical nu este respectat cu mai multă religiozitate ca în Anglia, datorită moravurilor acestei națiuni care ele înseamnă legea dacă nu chiar mai mult decît o lege.

Primele legi de ocrotire a muncii apărură în Franța abia pela 1841. Legea din 22 Mart 1841 hotărăște vîrsta minimă de admitere a copiilor în manufacturi la 8 ani, iar legea din 9 Septembre 1848, datorită atmosferei revoluționare deslănțuită de Louis Blanc cu faimoasele sale ateliere naționale reglementează pentru întâia oară pe continent durata muncii adulților la 12 ore pe zi.

Legea dela 9 Septembre 1848 căzu repede în desuetudine căci odată cu proclamarea imperiului, Napoleon al III suspendă toate măsurile consimțite până atunci în favoarea clasei muncitorești. Deabia după o jumătate de secol intervine legea din 1892 relativ la munca copiilor și femeilor, iar la 23 April 1919 — în timpul conferinței de pace dela Versailles, Franța votează legea de 8 ore sau 48 ore săptămînal în toate stabilimentele industriale și comerciale.

Inainte de introducerea orarului de 8 ore, Franța cunoștea trei regimuri deosebite pentru durata zilei de muncă.

1) Copiii, femeile și lucrătorii adulți ce lucrau în aceleași stabilimente împreună se bucurau de favoarea unui orar redus de 10 ore zilnice.

2) Lucrătorii adulți ce lucrau singuri în stabilimente industriale cu cel puțin 20 lucrători și care utilizau forța motoarelor mecanice trebuiau să presteze maximum 12 ore zilnic.

3) Munca în mine și industria transporturilor era supusă unui regim special.

Agricultura, comerțul și profesiunile liberale erau excluse de la avantagiile legii.

Copiilor și femeilor le va fi interzisă atît munca de noapte cît și acele munci considerate ca prea grele sau dăunătoare sănătății lor.

Legea din 23 Aprilie 1919 se prezintă în primul rînd ca o lege de unificare, căci rupe cu principiul protecțiunilor speciale (izvorîte din considerațiuni de vîrstă ori sex) și este în același timp o lege de generalizare, pentrucă înglobează atît stabilimentele comerciale cît și pe cele industriale sau de transporturi, stabilimentele de Stat ori stabilimentele private. Se face o singură excepție: munca în agricultură și munca domestică.

Trebue să adăogăm că legiuitorul francez a ținut să precizeze ce se înțelege prin cele 8 ore de muncă pe care lucrătorul este obligat să le presteze.

Este vorba de *munca efectivă* și nu de timpul petrecut în uzină, de sforțarea reală, producătoare fără nici un repaus și nu de simplă prezență.

Legea oprește ca lucrătorul să presteze în cursul unei zile în fabrică mai mult de 8 ore, însă în afară de fabrică liber este lucrătorul să presteze și alte ore de muncă, muncind la domiciliu sau în altă parte. La rîndul ei fabrica poate lucra fără întrerupere, din moment ce întrebuințează echipe succesive de lucrători a căror prezență la muncă nu depășește cele 8 ore reglementare.

Natural pentru fiecare industrie în parte, regulamente speciale determină și precizează cazurile de aplicație a legii, precum și modul de distribuție a celor 48 ore de muncă pe săptămînă, lăsîndu-se o deplină libertate industriașului în această privință.

Unul din defectele cele mai grave ale acestei legi, în afară de criticile îndîrjite ridicate de lumea patronală este faptul că, prin libertatea pe care o posedă industriașul de a orîndui cele 48 ore de muncă pe săptămînă, nu se mai poate asigura simultaneitatea repausului săptămînal cum era subt regimul legii din 1900.

Prin aceasta, coheziunea familiei lucrătorului va căpăta o grea lovitură, pe care legiuitorul francez dela 1919 nu a găsit încă mijlocul de a o suprima.

In *Germania* admiterea copiilor la muncă era permisă între vîrsta de 13—14 ani, și cu o durată maximă de 6 ore pe zi, iar pentru femei 10 ore.

Munca de noapte era interzisă pentru ambele categorii de protejați.

Munca adulților nu cunoaște nici un fel de reglementare până la faimoasa ordonanță din 23 Noembre 1918, care adoptă durata de 8 ore în stabilimentele industriale și miniere.

Această ordonanță din pricina numeroaselor derogări și mai ales a elasticității lor, poate fi considerată drept o lege de fațadă

menită să scoată industria germană din greutăţile momentane ale revoluţiei din Noembre 1918 şi în acelaşi timp să ofere muncitorimii răsculată o mărturie de sentimentele democratice ce le hrăneşte noul regim republican.

Italia a cunoscut şi ea cu mult înainte de războiu o serie de măsuri protectoare a muncii minorilor şi femeilor, prin legile din 1886, 1902, 1907 şi 1912. In special legile din 7 Iulie 1907 pentru munca copiilor şi femeilor şi pentru repausul duminical în industrie şi comerţ au accentuat destul de mult nota intervenţionistă.

In *Rusia* vechiului regim existau unele măsuri de protecţie a muncii. Astfel prin legile din 1 Iunie 1882 şi 24 April 1890 se interzice accesul fabricilor pentru copii mai mici de 12 ani. pentru cei de 12—15 ani ziua de muncă legală va fi de 8 ore. Munca de noapte va fi interzisă copiilor ca şi femeilor ca şi munca în zilele de sărbătoare şi duminica. Pentru adulţi durata zilei de muncă va fi de 11½ ore în industrie şi de 12 ore în comerţ (29 Octombrie 1917).

Cîteva zile numai după instalarea sa la guvern regimul sovietic proclamă principiul zilei de 8 ore în toate stabilimentele industriale şi comerciale, principiu pe care îl şi introduce în art. 93 din codul muncii din anul 1919.

Insă chiar din anul 1918 prin decretul din 9 Iunie, încep derogările în ceiace priveşte munca suplimentară din industriile metalurgice pentru ca apoi să se generalizeze şi în celelalte industrii.

Pe măsură ce ruina economică cuprindea ameninţînd întregul edificiu industrial al Rusiei, regimul sovietic prelungi durata muncii, introducînd ziua de 10, 11 şi chiar 12 ore (atelierele de cale ferată şi toate stabilimentele ce lucrează pentru trebuinţele armatei). Cu alte cuvinte toate aşa zisele cuceriri ale revoluţiei în domeniul politicei sociale fură anulate, restabilindu-se munca suplimentară atît de odioasă muncitorilor vechiului regim şi sancţionînd-o prin dispoziţiuni legislative cu adevărat draconice.

Sînt alte ţări, cum sînt Statele-Unite ale Americei de Nord unde nu există nici un fel de lege care să reglementeze munca adulţilor. Copiii sînt admişi în cîmpul muncii între 12 şi 14 ani, iar durata muncii nu depăşeşte în genere 8 ore, deşi nu există încă o lege federală asupra muncii industriale. Totuşi datorită politicii urmată de puternicile organizaţii muncitoreşti care sînt *Trade-Unions*-urile şi practicării pe o scară întinsă a contractului colectiv de muncă, se poate afirma fără greşală că în Statele-Unite, ziua de 8 ore există în realitate, instaurată de moravurile naţionale, fără a avea încă consacrarea legală.

In Romînia chestia ocrotirii muncii minorilor şi femeilor ca şi aceia a duratei muncii au mai fost discutate de legiuitor dîndu-li-se chiar un început de soluţionare.

Voesc să spun că spiritul intervenţionist favorabil celor două categorii de muncitori mai lipsite de apărare, cum sînt femeile şi minorii, nu s'a ivit în legislaţia noastră pentru întâia oară odată cu legea din 13 Aprilie 1928.

Incă din anul 1906, vechiul regat poseda o lege asupra muncii minorilor şi femeilor fixînd vîrsta minimă de admitere în aşezămintele industriale, mine, etc., la 12 ani împliniţi.

In acelaşi spirit de protecţie legea meseriilor din 1912 edictează o serie de măsuri privitoare la vîrsta de admitere în cîmpul muncii ca şi la numărul orelor de muncă ce minorii şi femeile pot presta în stabilimentele industriale.

Astfel un copil pentru a fi ucenic trebue să aibă 11 ani împliniţi, iar băeţii sub 15 ani şi fetele sub 17 ani nu vor putea fi întrebuinţaţi nici la lucrări primejdioase şi nici la o muncă de noapte.

In ce priveşte femeile, aceiaşi lege din 1912 dispune o serie de măsuri în favoarea mamelor ce-şi alăptează singure copiii, scutind pe femeile lehuze de orice muncă timp de 6 săptămîni de la naştere.

Legi mai recente cum sînt legea sanitară, sau legea minelor prevăd şi ele unele dispoziţii protectoare pentru munca minorilor sau a femeilor.

Legea sanitară şi regulamentul industriilor insalubre nu admite la muncă copii mai mici de 12 ani, cu o durată de lucru de 6 ore zilnic excluzînd de la munca de noapte atât pe copii cât şi pe femei.

Munca femeilor în lucrările miniere subterane ca şi a copiilor subt 18 ani, este cu totul oprită de legea minelor din anul 1924.

Este foarte adevărat că legea organizării meseriilor din anul 1912, care se ocupă în deaproape de munca minorilor şi femeilor prin art. 36 şi 37 fixînd 8 ore zilnic pentru minorii între 11—15 ani, 10 ore pentru cei între 15—18 ani şi 11 ore pentru fete şi femei orice vîrstă ar avea, nu se ocupă deloc de muncitorii adulţi.

Aceasta era situaţia legală în România în ce priveşte protecţia muncii minorilor şi femeilor şi a duratei muncii până la votarea legei din 13 April 1928.

Pentru a fi cît mai complecţi, ar trebui să amintim şi de decretul No. XII al fostului Consiliu Dirigent al Transilvaniei, care reglementase pentru teritoriile de dincolo de Carpaţi, cu începere dela 1 Iunie 1919, ziua de 8 ore sau 48 ore săptămînal, cu o excepţie de 12 ore săptămînal pentru cazurile de creştere neobişnuită a cererii, pentru motive superioare de interes obştesc sau acord liber consimţit între patroni şi muncitori.

Totuşi dat fiind elasticitatea acestor excepţiuni, socotim că nu mai este nevoe să insistăm prea mult asupra eficacităţii acestui decret care a rămas într'o largă măsură o simplă declaraţie de principiu — fără urmări însemnate pentru muncitorimea ardeleană.

In celelalte provincii cum e Bucovina, domneau prescripţiunile regulamentului austriac din 1907, care fixa durata muncii la 11 ore zilnic, iar în Basarabia, datorită situaţiei sale speciale nu existau decît acorduri locale în care ziua de muncă începea la 6 dimineaţă spre a se sfîrşi la 6 seara, cu un repaus de un ceas şi jumătate pentru masă.

Ocrotirea muncii în Romînia era deci condusă de norme deosebite în fiecare din noile provincii şi această diversitate de legiuiri impuneau o grabnică unificare.

O asemenea lege era cu atît mai necesară cu cît Romînia fiind printre puterile semnatare ale Tratatului dela Versailles aderase la conferinţa internaţională dela Washington din 1919, ratificînd proectul de convenţie relativ la 8 ore de muncă sau 48 ore săptămînal în stabilimentele industriale.

Deci, pe lîngă nevoia internă a unificării şi coordonării legislaţiei în materie de ocrotire a muncii, Romînia trebuia să facă în acelaşi timp prin legea din 13 April 1928, mai ales onoare semnăturii sale pe care o dase încă din anul 1919.

In adevăr articolele 424 şi 426 ale Tratatului dela Versailles stabileau pentru anul 1919 o conferinţă internaţională a muncii la Washington care printre alte chestii cum este protecţia femeii şi a copiilor în materie de muncă ori găsirea mijloacelor de prevenire a şomajului avea să formuleze şi un proect de convenţiune asupra duratei muncii în sensul reglementării zilei de muncă de 8 ore sau 48 ore săptămînal.

La această conferinţă internaţională dela Washington ca şi la proectele de convenţiuni elaborate de ea, au aderat toate statele europene membre ale Ligii Naţiunilor.

Dat fiind că cu ocazia discutării în Parlament a legii din 13 April 1928 s'au ivit unele nedumeriri, găsindu-se chiar un număr de economişti şi jurişti care să nege obligaţia pe care ar avea-o Romînia de a transforma în lege naţională prescripţiunile unor convenţii la care ea aderase şi a căror ratificare se votase de mai mulţi ani de către Corpurile Legiuitoare, socotind că este necesară o mică incursie juridică spre a lămuri pentru ce *Romînia nu mai putea întîrzia votarea legii celor 8 ore de muncă, cu toate consecinţele mai mult decît îndoelnice pentru prosperitatea economică a ţării.*

Se ştie că semnarea unui tratat nu constitue decît o formalitate preliminară, a cărui efect este să constate rezultatul negociaţiilor şi să hotărască «*ne varietur*» textul acordului intervenit.

Tratatul odată semnat de plenipotenţiarii ţării respective, trebue să fie ratificat de către autorităţile care au această capacitate juridică conform constituţiei.

Ratificarea constitue deci actul juridic esenţial prin care un Stat oarecare contractează un angajament faţă de un alt stat, sau faţă de o comunitate de state.

Ratificarea fiind aşa dar actul generator de obligaţii ale unui stat faţă de alt stat urmează că toate obligaţiile iau naştere din ziua ratificării şi nu din ziua semnării sale.

Acest lucru dealtminteri elementar fiind clarificat, vom înţelege mai lesne situaţia în care se găsea Romînia faţă de celelalte ţări semnatare a convenţiei dela Washington până la votarea legii din 13 April 1928.

In adevăr, prin legea din 17 Mai 1921 Romînia ratifică o serie de proecte de convenţii, la care aderase prin delegaţii săi trimişi la Conferinţa Internaţională a Muncii dela Washington din anul 1919, convenţii ce privesc între altele ocrotirea muncii femeilor şi minorilor precum şi durata muncii adulţilor.

Faptul ratificării acestor convenţii la care, repet, Romînia aderase succesiv în diversele conferinţe internaţionale dela Washington, Genua şi Geneva, atrăgeau pentru ţara noastră obligaţia, în conformitate cu art. 19 din convenţia dela Washington, să aplice dispoziţiunile ei (adică să le transforme în lege naţională) cel mai tîrziu până la 1 Iunie 1924 (derogare specială în favoarea Romîniei conform art. 13 din Convenţia dela Washington) şi să ia măsurile ce vor fi necesare pentru a face ca aceste dispoziţii să fie efective. Este adevărat că art. 405 din Tratatul dela Versailles prevede un termen maximum de 18 luni înlăuntrul căruia Statul aderent la o Convenţie internaţională are obligaţia *de a cere autorităţii naţionale competente* (în majoritatea cazurilor Parlamentului) aprobarea pentru depunerea ratificării secretariatului general al Ligii Naţiunilor.

Dar obligaţia în materie de ratificare a unei convenţii trebue înţeleasă în sensul — de altminteri foarte explicit al art. 405 din Tratatul dela Versailles, că statul aderent şi semnatar al unei Convenţii internaţionale are obligaţia de a solicita Parlamentului aprobarea de ratificare, dar nu are şi pe aceia de a obţine, ceiace evident ar fi absurd.

Astfel deşi cea mai mare parte a statelor europene aderente la Convenţia pentru durata muncii de 8 ore zilnic, în cap cu Anglia şi Germania n'au depus încă ratificarea, aceste state se găseau totuşi într'o situaţie juridică mai puţin atacabilă decît a Romîniei, care nu numai că aderase şi obţinuse ratificarea convenţiei de mai sus, încă din anul 1921 dar prin faptul că se grăbise a o depune la secretariatul Ligii Naţiunilor, îndeplinise întreaga procedură prevăzută de tratat şi-şi crea prin aceasta obligaţia de neînlăturat a o transforma în lege naţională.

Cercetînd statistica prezentată de Jurnalul Oficial al Societăţii Naţiunilor din luna Noembre 1927, constatăm că unele ţări au înţeles să fie mai circumspecte în materie de angajamente internaţionale, care odată semnate trebuesc aplicate fără întîrziere şi fără greşală.

Astfel *Austria* comunică Ligii Naţiunilor că va pune în aplicare proectul de convenţie relativ la durata muncii, numai după ce o vor ratifica şi pune în aplicare:

a) Ţările a căror importanţă industrială e cea mai considerabilă şi anume: Germania, Anglia, Italia, Franţa şi Belgia.

b) Toate ţările vecine cu care Austria are relaţiuni economice şi anume: Jugoslavia, Polonia, Elveţia, Cehoslovacia şi Ungaria.

Franţa comunică secretariatului general al Ligii Naţiunilor

în Iunie 1927 că va pune în aplicare Convenţia dela Washington privitoare la durata muncii numai *atunci cînd aceasta va fi ratificată şi aplicată de Germania şi Anglia* (state ce nu au depus încă ratificarea lor).

Italia subordonează şi ea aplicarea convenţiei faptului prealabilei sale aplicări de către Anglia, Germania, Franţa, Elveţia şi Belgia.

Este important de adăogat că Anglia, deşi fiind printre statele care nici măcar n'au ratificat Convenţia dela Washington (proectul de lege pentru adoptarea zilei de 8 ore depus de guvernul britanic în conformitate cu rezoluţiile conferinţei dela Washington a fost respins de Camera Comunelor cu 109 voturi contra 65 încă din 4 Iunie 1921) a cerut totuşi Consiliului de administraţie al Biuroului Internaţional al Muncii, punerea la ordinea de zi a Conferinţei Internaţionale din sesiunea 1929 a propunerii pentru o eventuală revizuire în anul 1931, a acestei convenţii, cerere care dealtminteri a fost respinsă. Totuşi e semnificativă graba unui stat ca Anglia, prima ţară industrială din Europa, de a cere abolirea unei convenţii pe care s'a ferit în mod sistematic de a o ratifica, cu atît mai puţin de a o aplica.

Chiar în sesiunea de anul acesta a Conferinţei Internaţionale a Muncii ce are loc la Geneva, delegatul Angliei a revenit asupra Convenţiei dela Washington cerînd în numele guvernului britanic *o definiţie mai precisă a principiilor sale spre a fi susceptibilă de o aplicare cu adevărat internaţională.*

Inutil să mai adăogăm că delegatul patronal francez a atacat-o în mod vehement, considerînd-o cu totul prematură şi antieconomică.

Deşi în afară de Belgia, Bulgaria, Grecia şi Cehoslovacia, toate celelalte 15 state europene semnatare ale Convenţiei de la Washington *n'au pus-o în aplicare, îngrădindu-se de o serie de măsuri limitative, sau nu şi-au dat ratificarea decît în mod cu totul condiţional*, Romînia se găsea într'o situaţie cu totul deosebită. Situaţia sa era agravată mai ales de modul cu totul exuberant şi lipsit de orice precauţiune, cu care s'au adoptat diferitele convenţii internaţionale şi care au impus Romîniei obligaţia, repet, de neînlăturat a votării legii de 8 ore.

Argumentaţia tuturor acelor economişti care socotesc că adaptarea legei de 8 ore s'ar fi putut înlătura atît din pricina caracterului său anti-economic în general, cît şi mai ales a situaţiei specifice în care se găseşte ţara noastră după războiu, mi se pare cu totul *tardivă şi inactuală*. O asemenea opoziţie îşi avea locul, în momentul în care Romînia adera şi vota ratificarea Convenţiei dela Washington *fără nici o rezervă*, adică în anul 1921 iar nu astăzi cînd obligaţia devenise absolută şi neînlăturabilă.

Reglementarea duratei muncii, în sensul limitării sale la 8 ore zilnice, sau 48 săptămînal va însemna din punct de vedere economic o înrăutăţire serioasă a situaţiei industriei romîneşti.

Este în deobşte cunoscut că în majoritatea ţărilor şi în România mai mult decît aiurea, perioada de după războiu se caracterizează printr'o diminuare îngrijorătoare atît a randamentului calitativ cît şi cantitativ a muncii în genere şi în special a muncii industriale.

In special în România, aparatul de producţie industrială e nevoit să trăiască, faţă de concurenţa acerbă a industriei streine, la adăpostul tarifului vamal şi a altor uşurinţe consimţite de Stat, adică de comunitatea consumatorilor naţionali.

Industria românească care nu cunoaşte pentru moment decît o salarizare pe timpul petrecut în atelier şi nu o salarizare raţională pentru lucrul efectiv realizat, va trebui să lucreze din ce în ce mai scump, în urma adoptării unui orariu redus de muncă.

Dar în proporţia în care va scădea randamentul cantitativ al muncii salariate, în aceiaşi proporţie se vor scumpi şi produsele industriei naţionale ceiace va duce la o nouă urcare a tarifului vamal şi deci la noi sacrificii cerute consumatorului romîn, de oarece preţul produselor romîneşti depăşesc de mult paritatea preţurilor mondiale.

Dacă astăzi industria naţională, ajutată de protecţia efectivă şi serioasă a tarifului vamal de abia poate rezista concurenţei de peste hotare, în urma noii reglementări a duratei muncii şi a unei riguroase aplicări a legii de 8 ore, este cazul să ne întrebăm care va fi viitorul ei? Din acest punct de vedere prespectivele industriei romîneşti ne apar cu adevărat sumbre.

Şi nu trebue să uităm că datorită noilor situaţii create de stabilizarea monetară, industria romînească va trebui să plătească salarii din ce în ce mai ridicate, pentru un timp de muncă din ce în ce mai restrîns.

A păşi la o nouă urcare a tarifelor vamale nu s'ar mai putea, pentru că am atinge pentru un număr însemnat de articole graniţele celui mai draconic prohibiţionism şi pentru că am veni apoi în conflict cu cele mai clare tendinţe ale politicei marilor state industriale, politică reflectată de asemenea chiar în recomandările Ligii Naţiunilor, şi care reclamă nu numai o micşorare a taxelor vamale, dar chiar suprimarea lor complectă.

In aceste condiţii este sigur că producţia industrială în România va cunoaşte o perioadă de grele încercări din care nu va putea ieşi victorioasă decît printr'o revizuire fundamentală a metodelor de parazitizm economic în care se complace astăzi.

Prinsă în cleştele necesităţii, industria naţională nu se poate salva decît prin mijloacele eroice ale liberei concurenţe şi ale metodelor cu adevărat capitaliste.

Legea celor 8 ore de muncă prin greutăţile inevitabile ce le crează, va da din acest punct de vedere industriei naţionale un nou impuls spre modernism şi o va mîna poate în modul acesta spre limanul propriei sale salvări.

Dacă prima parte a legii din 13 April, aceia referitoare la

ocrotirea muncii minorilor şi femeilor n'a ridicat nici un fel de o-biecţie din partea elementului patronal, aceasta se datoreşte nu numai spiritului de generozitate şi umanitate ce stăpîneşte pe reprezentanţii industriei noastre şi mai ales faptului că majoritatea acestor măsuri existau deja după cum am văzut mai sus într'un mare număr de legiuiri anterioare. Singura consecinţă a legii d-lui Dr. Lupu din acest punct de vedere ar fi doar instituirea unui regim uniform pentru toate provinciile romîneşti şi abolirea legiuirilor regionale.

Nu tot astfel este cazul cu partea doua a legii, aceia referitoare la durata muncii. Adoptarea zilei de 8 ore a suscitat critici aspre şi o serioasă rezistenţă din partea patronatului, ba anumiţi membri ai Parlamentului au propus chiar măsură humoristică ca să nu o numesc stranie, aceia de a vota în acelaşi timp cu textul legii şi măsura suspendării sale pentru un timp oarecare ca fiind inoportună din punctul de vedere al economiei naţionale.

Trebue să recunoaştem că teza abstenţionistă a vechiului liberalism, în materie de regulamentare a muncii se prezenta ceva mai strălucit decît argumentele neofiţilor din zilele noastre.

Căci orice s'ar zice există un grăunte de logică şi de adevăr în obiecţiunea acelor care socotesc că orice limitare legală a zilei de muncă este o atingere a principiului libertăţii muncii, şi că limitarea zilei de lucru este un prim pas pe calea socialismului, căci ea duce în ultimă analiză la fixarea legală a minimului de salariu.

Fără îndoială se cunosc răspunsurile la aceste obiecţiuni, este în primul rînd argumentul passe-partout al interesului social, teoria productivităţii descrescînde şi în cele din urmă afirmaţia peremptorie că libertatea lucrătorului faţă de aceia a patronului este cu mult inferioară şi incomplectă.

Reglementarea duratei muncii a trecut totuşi de faza cînd avea nevoe să se apere, ea a devenit aproape o axiomă de politică socială, la noi poate mai mult decît aiurea.

Legea din 13 April 1928 întăreşte şi aşi putea spune consacră acest fapt în mod definitiv în organizarea socială a Romîniei.

Cu toate derogările, recunoaştem foarte numeroase şi justificate, pe care le cuprinde legea aceasta şi cu tot articolul 51 din dispoziţiile finale şi tranzitorii care leagă existenţa legii de rămînerea mai departe în vigoare a Convenţiei dela Washington, trebue să admitem că principiul celor 8 ore de muncă nu va mai putea fi sustras cu nici un preţ maselor muncitoreşti din această ţară.

Să nu uităm că ziua de 8 ore este o revendicare destul de veche a muncitorilor manuali, şi că cei trei 8 au apărut de peste o jumătate de veac drept simbolul protestării proletariatului împotriva regimului economic instaurat de burghezie.

Nicăeri în lume, nu s'ar mai putea retrage muncitorimii pe cale legală avantagiile legate de ziua de 8 ore. Acei care ar fi aplecaţi să o considere drept o concesie vremelnică acordată clasei muncitoare se înşeală amarnic, pentru că regimul democratic în

care trăim, adică forța numărului, nu prăpădește concesiunile obținute ci le consolidează și le fructifică.

Totuși aplicarea riguroasă a legii celor 8 ore de muncă ridică o problemă cu adevărat esențială și care înseamnă de fapt răspunsul dat acelor care se întreabă cu îngrijorare care anume va fi viitorul economic în urma adoptării acestei legi.

Este evident că legea celor 8 ore de muncă este înainte de orice o reformă socială și ca orice reformă socială ea nu se va putea menține în viitor la noi sau aiurea, decît cu o singură condiție și anume de a nu seca izvoarele vii ale prosperității economice.

Toate criticile amare ale detractorilor ca și osanalele înflăcărate ale sprijinitorilor acestei legi trebuesc privite și judecate în lumina realității economice de mîne.

Singură realitatea economică de mîne și prosperitatea națională a fiecărei țări vor hotărî de partea cui stă dreptatea și ce va rămîne dintr'o lege care orice s'ar zice, cuprinde în sine un element de profundă majestate și de grandoare emoționantă prin amploarea sa internațională ca și prin suflul de generozitate și de frăție umană ce-i stă la bază.

George Strat

București, 1928, 10 Iunie.

Două sisteme monetare ale leului

1.—Rolul leului în economia noastră monetară.—2. Fazele de evoluție și sistemele leului. Fazele epocii internaționale.—3. Era leului metalic.—4. Era leului de socoteală și politica monetară a vremii.—5. Critica sistemului și acțiunea pentru monetizarea leului.—6. Urmările psihologice și economice ale acestui sistem monetar.

1. Cu prilejul numeroaselor discuțiuni asupra reformei monetare, unii dintre partizanii măsurilor radicale, au preconizat și schimbarea etalonului nostru monetar.

Introducerea unei unități monetare nouă, odată cu stabilizarea legală a monetei depreciate a avut loc de altminterea în Belgia, care pe lîngă *franc* a înființat și o monetă de socoteală, *belga*, repetîndu-se astfel în forme variate operațiuni întîmplate în alte țări și alte timpuri. Recentele precedente au întărit și mai mult rezoluțiunea economiștilor noștri care cer asemenea reforme, însă e puțin probabil că cei care le reclamă au ținut samă și de condițiunile economice și psihologice mult deosebite la noi de acelea ale țărilor unde reforma s'a putut realiza cu succes.

Un trecut foarte îndelungat și o situație cu totul privilegiată în masele populare a contribuit ca leul, în diversele sale forme, să exerciteze o mare influiență asupra economiei noastre monetare, așa că deținînd o situație exclusiv dominantă, el a rezistat pînă azi la orice încercare de eliminare, fie oficială, fie comercială. Astfel în decursul istoriei sale, deși a reprezentat unități monetare deosebite, însă datorită unor împrejurări pe care le vom releva ulterior, terminologia leu, intrată definitiv în obișnuința populară, a trebuit în mai multe rînduri să fie primită oficial, și cu ocazia ultimei mari reforme survenită opt ani după Unirea principatelor, să devină etalonul actual.

Leul devenit monetă populară încă din primele timpuri ale apariției sale în economia noastră, a obținut dela început favoarea

de a fi socotit cu unanimitate unul dintre puţinele semne ale oricărei bogăţii. Intr'o societate dominată cu atotputernicie de ideile mercantile ale bogăţiei, atributul banului de a fi acumulator de valori trece înaintea tuturor celorlalte şi moneta care-l reprezintă mai bine, bucurîndu-se de un plus de consideraţie în ochii mulţimilor, cîştigă rangul unui element fundamental al vieţii economice, şi devine una dintre forţele care susţin dominaţiunea acestei mentalităţi mercantile. Leul alături de taler şi galben, îndeplineşte, începînd cu veacul al XVII-lea, acest rol, pe care-l moştenise în parte dela alte monete mai vechi.

După cum galbenul era semnul reprezentativ al marilor averi întrebuinţat în special de clasa boerească şi de către negustorii mari, leul serveşte la reprezentarea valorilor mai mici astfel că el interesează mai ales populaţia ţărănească.

Leul şi talerul au fost în clasa ţărănească monete curente începînd dela sfîrşitul veacului al XVI-lea, aşa încît toată atitudinea clasei ţărăneşti şi de bogăţie în general, exprimată în năzuinţele şi în acţiunea ei pentru a o păstra sau obţine, mărturiseşte poziţia sa faţă de aceste monete. Venită din mari depărtări, moneta aceasta de argint lucios, mare şi grea, a dat lovitura decisivă unor resturi încă abondente de economie naturală. Cu fiecare leu intrat în ţările noastre, economia bănească făcea un pas mai departe iar urmările sociale, politice şi economice ale acestui mod de organizare a schimbului au trebuit să devină tot mai evidente.

Dacă leul a adus schimbări profunde în economia ţărănească, fecundînd consecinţele pe care le-a provocat economia monetară în general, după cum arătam altădată, prin atracţia aproape magică pe care a exercitat-o în epoca mai veche asupra clasei ţărăneşti, a fost însă şi sursa unor netăgăduite suferinţi pentru această clasă. Tezaurizarea, fenomen atît de frecvent în veacurile trecute, nu se poate înfăptui fără elemente de provocaţiune. Leul a jucat acest rol, şi cu cît a fost mai mare atracţia mulţimii pentru dînsul şi încercarea sa de conservare, cu atît a putut fi mai apăsătoare presiunea fiscală sau particulară, a domnului şi boierilor, asupra ţărănimii. Milioanele de lei curaţi sau transformaţi în ducaţi, trecute peste graniţă în cursul a cîtorva veacuri subt formele multiple ale tributului, culese prin dări cu ajutorul procedeurilor cunoscute, îşi trag originea nu atît din nevoia gospodăriilor de a-şi organiza producţia pe baza de schimb monetar, ci din atracţia pe care metalele preţioase o exercitau asupra tuturor mulţimilor. Originea sociologică a economiei băneşti ar trebui căutată astfel dincolo de simplele fenomene de schimb.

Moneta şi mai tîrziu noţiunea de leu, este aşa dar înrădăcinată în economia şi viaţa noastră socială la mari adîncimi. In preajma unor radicale prefaceri ale actualului sistem monetar, amintirea sistemelor trecute ale leului din care-şi trage origina cel actual, ar putea să nu fie de prisos.

2. Intreaga istorie a leului, independent de forma avută, se poate împărţi în două mari epoci, prima dela apariţia sa în ţările romîne, adică cu cîţiva ani mai înainte de veacul al XVII-lea şi până la 1867, iar a doua dela marea reformă monetară din 1867 până azi. Prima perioadă este perioada leului internaţional oficializat sau nu, a doua este perioada leului naţional. Din punctul de vedere al formei leului prima perioadă conţine două faze bine distincte:

1) Faza leului metalic.
2) Faza leului de socoteală.

Cea dintâiu fază începe cu apariţia sa şi încetează pela mijlocul veacului al XVIII-lea, iar a doua dela această dată şi până la reforma din 1867.

A doua epocă privită tot din punctul de vedere al formei leului se subdivide în două faze:

1) Faza noului leu metalic.
2) Faza leului fiduciar.

Prima începe odată cu reforma din 1867 în fapt cu 1 Ianuar 1868 şi poate fi socotită ca sfîrşită în 1917, de cînd începe cu exclusivitate dominaţia leului fiduciar, deci a doua fază din epoca doua a leului.

Dintre ambele aceste epoci, se poate spune, atît cît ne este nouă cunoscut, că numai epoca leului naţional a fost cercetată, şi mai ales aceia a leului fiduciar datorită desigur împrejurărilor care li-au adus deprecierea. Leul din prima epocă, leul internaţional, nu a fost deloc cercetat, nici în faza sa metalică, nici în aceia cînd funcţiona ca monetă de socoteală, deşi a provocat fenomene covîrşitor de importante pentru economia noastră. In schimb în virtutea calităţii sale de monetă internaţională mult căutată, leul n'a putut scăpa de numeroase investigaţiuni străine, fie de ordin numismatic, fie de ordin economic, dintre care unele ne interesează şi pe noi, mai ales cele referitoare la circulaţia sa în imperiul otoman, unde a avut o foarte mare răspîndire.

Cu ajutorul materialului intern, complectat eventual cu rezultatele obţinute de cercetările străine asupra circulaţiei leilor în alte ţări, în aceiaşi epocă, să încercăm deci o reconstituire a celor două sisteme ale leului din faza sa internaţională, socotind deocamdată mai puţin necesară o insistare şi asupra epocii a doua.

In prealabil o lămurire ar trebui dată asupra distincţiunii făcută între moneta metalică internaţională şi cea naţională, deosebire care ar putea fi apreciată ca artificială, dacă ne-am referi la situaţia din zilele noastre. O monetă metalică prin natura sa fiind o valoare intrinsecă are o putere liberatorie internaţională. Monetă metalică de argint sau aur, strict naţională adică numai cu putere de cumpărare internă nu există. Prin emisiune toate aceste monete sînt naţionale iar prin forţa de circulaţie internaţionale. Cunoscînd însă împrejurările din veacurile trecute, cînd emisiunile puteau să aibă destinaţiuni diferite dintre care trei mai principale: naţionale, colo-

niale şi internaţionale, distincţiunea de mai sus este perfect valabilă. A existat altădată o foarte răspîndită industrie monetară. Fabricaţiuni speciale de monete pentru străinătate erau foarte frecvente, bineînţeles bătîndu-se un tip de monetă după un ban cu o reputaţie bine stabilită. Leul a făcut parte din această categorie, fiind destinat de ţara sa de origină aproape exclusiv circulaţiei din Europa Sud-Estică, unde datorită unor împrejurări proprii a putut să se impună, după cum se poate impune orice marfă dacă convine ţării în care se exportă. In epoca doua leul este naţional în sensul că e bătut de însuşi Statul romîn şi destinat circulaţiei interne. Că putea trece şi peste graniţă este netăgăduit, însă nu se putea răspîndi deoarece cantităţile în care era bătut erau reduse şi mai ales pentrucă suferea concurenţa unor monete atot stăpînitoare.

Ar fi de insistat totodată şi asupra chestiunii întrucît se poate vorbi de un sistem monetar al leului în epoca sa internaţională, deoarece ar părea exclus ca leul să poată sta la baza unui sistem, fiind o monetă străină. Orice sistem monetar, adică organizarea într'o serie definită de proporţionalitate a tuturor monetelor aflătoare în circulaţie, cu o monetă de bază, poate avea o dublă origină: oficială sau comercială. Un sistem monetar este oficial cînd e opera voinţii unui guvernămînt, care bate o monetă de o greutate şi calitate anumită, urmînd să servească ca etalon tuturor celorlalte. Acest etalon devine axa sistemului, iar sistemul capătă în general numirea acestei monete. Este comercial atunci cînd această regularitate în circulaţia monetară se determină prin dominarea unei monete mai totdeauna străină, a cărei abundenţă şi consideraţie în circulaţie îi asigură exact rolul unui etalon de origină oficială. Numai în acest de al doilea sens, se poate vorbi de un sistem monetar al leului în epoca sa internaţională. In Moldova leul scoate zlotul din rolul de monetă dominantă şi devine chiar dela începutul veacului al XVII-lea, moneta curentă de măsurat valoarea nu numai a bunurilor obişnuite dar şi a celorlalte instrumente de schimb. In faza a doua a acestei epoci, atunci cînd funcţiona ca o monetă de socoteală, leul îndeplineşte această funcţiune îmbrăcat şi de recunoaşterea oficială, pentrucă toate calculele private ori publice se operau pe această bază, impusă obligator de Visterii, caşi de celelalte autorităţi mai ales în Moldova, în toate operaţiile de măsurare ale unei valori.

3. Leul ca monetă metalică, în epoca internaţionalizării sale, aparţinea speciei bogate a talerilor. Dela sfîrşitul veacului al XV-lea cînd Sigismund bătu în Tirol o monetă de argint mai mare, socotită oarecum ca origina talerilor, dar mai ales de cînd principele Schlick din Boemia, datorită minelor dela Ioachimsthal răspîndi din belşug noua sa monetă, care începe să se numească prin prescurtare taler, şi până în zilele noastre, monete de tipul talerilor s'au bătut continuu aproape de toate ţările [1]. Moneta de 5 lei pe care

1 A. Engel şi R. Serrure. Traité de numismatique moderne et contemporaine, I Paris 1897 I. 368.

am avut-o înainte de războiu este ea însăşi o specie din forma talerului, mai uşoară însă cu 2, 3 sau 4 grame decît talerii obişnuiţi în veacurile trecute. Aceştia au circulat din abundenţă şi în principatele romîne cunoscuţi sub numiri variate ca imperiali, griptori, colonaţi, scuzi sau simpli taleri, care erau ioachimici, austriaci, saxoni, spanioli, ruseşti, turceşti, etc. după cum reiese dintr'un număr imens de informaţiuni documentare interne [1].

Circulaţia talerilor a fost excesiv de abundentă chiar din primele timpuri ale emisiunii, şi baterea lor este considerată pentru Germania ca linia de demarcaţie între viaţa medievală şi timpurile moderne. [2] Numai din talerul Mariei Theresa s'au bătut vreo 200 milioane de bucăţi, dintre cari aproape 20 milioane sînt din primile emisiuni dela Viena şi Halle, dintre 1751—1763 [3]

Talerul leu sau Löwenthalerul, talerul leonin „leoninus", „leones" ori mai pe scurt leul, este bătut de Ţările de Jos, care deciseseră în 27 August 1575 emiterea unei noi monete pe baza scuzilor, numită leeuwendaalders, pusă în circulaţie ca o protestare în contra regimului spaniol. Aversul acestei monete purta inscripţia MO. NO. ARR. ORDIN. HOL, bătută împrejurul unui bust de cavaler, iar pe revers era un leu în picioare înconjurat de inscripţia CONFIDENS. DNO. NON. MOVETUR. Acest tip de taler a fost imitat mai tîrziu în diferite oraşe italiene şi în principatul de Orange. [4] Leul cucereşte în veacul al XVII-lea o imensă suprafaţă de circulaţie. Călătorul Johann Michael Wansleb care vizitează Egiptul pe la anul 1664 ni povesteşte că această monetă numită acolo abukelb (tatăl cinelui) era prin acele părţi cea mai răspîndită. [5] Acelaşi fapt ni-l semnalează cam pentru aceiaşi epocă Bandinus, care în memoriul său asupra ţărilor noastre, spune că în popor talerul leonin sau mai pe scurt leul era moneta cea mai căutată. [6]

In principate leul apăruse în ultimul sfert al secolului al XVI-lea după cum ni arată informaţiuni documentare din acea vreme. Aflarea acestor menţiuni numai la sfîrşitul secolului XVI-lea, deci după data emiterii leilor în Olanda, ni arată că informaţia trebue luată ca exactă, contimporanii distingînd corect leul de alţi taleri, cu care ar fi putut să-l confunde datorită faptului că şi aceştia aveau de multe ori bătut pe revers un leu, ce e drept mult mai mic, uneori chiar greu de observat. Circulaţia lor devine repede

1 Vezi G. Zane. Sisteme monetare şi monete principale din veacurile trecute. Extras din „Cercetări istorice" IV. 1. 1928 p. 25, unde se dă şi toată literatura pentru chestiunile următoare.

2 Karl Theodor v. Inama Sternegg Deutsche Wirtschaftsgeschichte in der letzten Jahrhunderten des Mittelalters. Leipzig II, 1901 p. 440.

3 Carl Peez şi Dr. Joseph Raudnitz. Geschichte des Maria Theresien-Thalers. Viena 1898 p. 44.

4 Engel-Serrure' op cit p. 64; Ferdinand Friendensburg. Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten. München-Berlin 1926 planşa IX. No. 132.

5 Peez-Raudnitz op. cit. p. 51.

6 Codex Bandinus publicat de V. A. Ureche. An. Ac. Rom. S. II. XVI. Buc. 1895 p. 136.

îmbelşugată şi aceasta reese nu numai din extrem de numeroasele mărturii documentare referitoare la tranzacţiuni făcute în mare parte pe lei chiar dela începutul veacului al XVII-lea, dar şi din identificarea des întîlnită a noţiunii de leu cu acea de ban. În acest veac documentele interne din ambele principate ni semnalează mai mult de 20 de specii monetare printre care taleri, ducaţi, zloţi, aspri, florini şi costande pentru a menţiona numai pe cele mai principale. Moneta de argint care serveşte în mare parte realizarea tranzacţiunilor de valori imobiliare, aproape singurile despre care avem astfel de mărturii, este leul. Talerul îndeplineşte şi dînsul un rol important disputîndu-şi uneori întăetatea cu leul. Toate celelalte monete de argint au o situaţie mult inferioară. Asprul care avusese în Ţara Romînească o situaţie strălucită, merge din depreciere în depreciere, ajungînd să fie înlocuit de taler, iar zlotul care în Moldova exercitase în circulaţie o supremaţie cum puţine monete au exercitat vreodată, nu poate rezista la concurenţa leului.

Identificarea de către popor a noţiunii leu cu acea de ban, este cea mai elocventă afirmare a influenţei pe care această monetă o exercita în economia noastră monetară. Asemenea fenomene se întîmplă întotdeauna cînd o monetă serveşte singură sau domină circulaţia. Astfel în Ţara-Romînească în veacul al XV-lea terminologia specială, ducat, servea la desemnarea noţiunii generale de ban. Acest fenomen s'a repetat în proporţii diferite cu galbenii, ughii sau talerii şi se repetă şi cu leii. Nu odată întîlnim menţiuni documentare de „lei şalăi", „lei zloţi", „lei potronici" în care termenul „leu" nu poate fi luat în alt sens decît în acel de sinonim cu ban. Numeroase transferări de bunuri imobiliare făcute cu ajutorul leilor în cele mai depărtate sate, arată că leul pătrunsese până în ultimile pături ale economiei noastre şi că încă din primele decenii ale apariţiei sale îşi asigurase un rol dominant. Numai aşa se explică de ce a reuşit să se ridice dela funcţiunea curentă a unei monete oarecare la acea de axă a întregului aparat de circulaţiune.

Încă dela începutul veacului al XVII-lea leul este întrebuinţat ca etalon obişnuit de măsurat valorile, inclusiv acelea ale celorlalte monete. În regimul unei economii de schimb în care se mai păstrează încă resturi de economie naturală şi în care crizele de numerar sînt destul de dese, se simţia de foarte multe ori nevoia ca valorile ce trebue să fie schimbate fără ajutorul monetei care lipseşte, să suporte în prealabil o estimaţiune monetară, pentru o mai justă determinare a proporţiilor fiecăreia. In producerea acestui fenomen, asupra căruia am insistat altădată, [1] leul avea un rol hotăritor, servind, deşi lipsea, să măsoare valoarea lucrurilor. După cum astăzi estimăm cîteodată unele valori, în lei aur, însă plata se face în lei hîrtie, tot aşa şi atunci se

1 In Sisteme monetare şi monete principale etc.

estima în lei şi plata se făcea în vite, produse sau chiar alte monete. Unitatea de măsură reprezentată de leu, intrase definitiv în conştiinţa populară; ea era întrebuinţată aproape în toate transferările de bunuri, fie în forma sa concretă, leul metalic, fie în forma abstractă, aceia a unui etalon ideal. Exercitînd aceste funcţiuni, pe care simultan le mai îndeplineau şi alte monete, însă într'o măsură cu mult mai redusă, leul se afirma ca axa de gravitaţiune a întregului sistem, monetar. Rolul său era de fapt acela al monetei centrale dintr'un sistem pe care îl creia prin atracţia şi dominaţia exercitată asupra celorlalte monete. Se poate deci vorbi despre un sistem monetar al leului în aproape întreg veacul al XVII-lea ca şi în decursul primilor decenii ale veacului următor. Nu s'ar putea însă afirma exclusivitatea sistemului leului. Aceasta ar însemna existenţa unui monometalism de fapt pe bază de argint ceiace nu se poate. Paralel cu exercitarea funcţiunilor leului, ducatul de aur care avea un mare rol, datorită atracţiei şi abundenţii sale, dădea prilejul organizării în fapt a unui sistem bimetalist, care se poate presupune că a funcţionat în permanenţă în toată istoria noastră monetară.

Din toată epoca leului internaţional problema cea mai principală care se pune, şi care din nefericire nu posedă suficiente date pentru a putea fi complect şi definitiv rezolvată, este aceia de a determina epoca cînd dispare din circulaţie şi începe să exerciteze în mod general şi oficial rolul unei monete de socoteală, cît şi de a explica cauzele ambelor evenimente, mai ales a primului. Nu lipsesc însă cîteva posibilităţi de a indica unele soluţiuni pe care dealtminteri le-am şi schiţat în altă parte.

Trebue să fie neapărat exact că şi la dispariţia leului metalic a contribuit acelaşi fapt, care face să dispară din circulaţie orice monetă, anume concurenţa alteia. Oprindu-ne numai la epoca dela mijlocul veacului al XVIII-lea, — de oarece anterior de această dată, pentru primele decenii ale acestui veac, avem numeroase dovezi, de care vom vorbi ulterior, că leul metalic circula încă,—găsim trei monete de argint care ar fi putut efectua această concurenţă. Acestea sînt talerul spaniol, numit şi colonatul, talerul convenţiunii şi talerul Mariei Theresa. S'ar putea adăuga cu oarecare rezerve şi talerul levantin al Prusiei. Primul şi al treilea taler au fost extraordinar de răspîndiţi, în special primul despre care se pretinde că ar fi atins o emisiune de 10 miliarde bucăţi. Şi unul şi altul au circulat din abundenţă în imperiul otoman; colonatul a fost atît de apreciat încît după modelul său sultanii ar fi bătut în secolul al XVII-lea piastrul turcesc. In principatele romîne colonatul se întîlneşte rar. Menţiunile despre dînsul sînt reduse la număr, comparativ cu cele referitoare la lei sau taleri de alte speţe. Colonatul nu putea fi credem cuprins în terminologia generală a talerilor, de oarece cele două coloane bătute pe dînsul îl deosebeau uşor de alte categorii şi-i determinau numirea proprie de colonat sau columnat, pe care o

găsim în unele documente. Deci colonatul n'a putut să concureze leul şi să-l alunge din circulaţie. Tot puţine mărturii găsim şi despre prezenţa talerului convenţiunii, încît nici din partea sa credem că nu ar fi putut veni concurenţa, dat fiind şi faptul că emisiunile mai însemnate au loc după 1753, data convenţiunii. Cam aceiaşi situaţie ar prezenta-o şi talerul levantin al Prusiei. Rămîne de examinat situaţia avută în principate de talerul Mariei Theresa.

Chestiunea aceasta a făcut obiectul cercetărilor unui distins numismat englez, Hasluck, care a conchis că talerul Mariei Teresa împreună cu colonatul au scos leul din circulaţie în tot imperiul otoman. Este probabil că dacă colonatul n'a efectuat această operaţie în principate, ea a rămas în sarcina noului taler al Mariei Theresa. Terenul a trebuit însă să fie pregătit anterior anului 1751, data începerei emisiunii talerului austriac, de oarece în economia noastră monetară se observă anumite fenomene caracteristice ceva anterior acestei date. N'ar fi exclus ca dispariţia leilor din alte provincii otomane, provocată de concurenţa colonaţilor, cît şi a piastrului turc în continuă depreciere, să fi provocat o rarificare a leilor în ţările romîne. Fapt cert este că menţiuni documentare după jumătatea veacului al XVIII-lea, care să ateste la noi existenţa materială a leului, nu mai găsim decît foarte rar. In documentele interne ale veacului al XVII-lea ca şi din prima jumătate a veacului următor, abundă expresiunile de „lei bătuţi". Am încercat să demonstrăm în altă parte, pe baza textelor, că adiectivul „bătut" alăturat unui termen monetar oarecare, indică materialitatea unei monete şi nu o simplă modalitate de plată şi credem că acesta este sensul exact al acestei expresii, menite de a preciza natura monetei în care s'a plătit. Ori asemenia expresiuni nu mai găsim decît rar în a doua jumătate al veacului XVIII-lea, ceiace s'ar putea atribui însăşi lipsei leului metalic.

Tot în epoca dela mijlocul veacului acesta, se mai găseşte un fapt caracteristic pe care ni-l relevă documentele interne, cu oarecare manifestări şi în deceniile anterioare, şi anume deosebirea între lei noi şi vechi. Mărturii despre lei vechi se găsesc puţine după 1750, se găsesc în schimb multe de lei noi. Este sigur că asemenea menţiuni sînt datorite unei noi monete intrate în circulaţie şi care, fie identică fie asemănătoare cu leul, s'a numit leu nou. Asemenea menţiuni sînt foarte curente în istoria monetară şi se găsesc din belşug în documentele noastre interne referitor şi la alte monete. Care monetă a primit denumirea de leu nou, atît de frecvent găsită încă înainte de baterea talerului Mariei Theresia,—cu ajutorul numai a materialului pe care-l avem la îndemînă nu s'ar putea preciza. Ar putea fi piastrul turcesc a cărui valoare apropiată şi uneori identică cu a leului a provocat de multe ori confundarea acestor monete. Străinii care au călătorit prin principate şi au scris despre aceste ţări, vorbind despre moneta sa funda-

mentală, în epoca când leul era o simplă monetă de socoteală, de multe ori îl dădeau drept piastru.

Faptele ce par certe pentru primele decenii din a doua jumătate a acestui veac sînt deci: 1) dispariţia vechiului leu metalic 2) apariţia ocazională a unui leu nou şi 3) întrebuinţarea generală a terminologiei leu. In lipsa unei indicaţiuni precise se poate trage concluzia din această întreită serie de fapte că momentul cînd leul trece la o funcţiune generală şi anume la aceia a unei monete de socoteală este epoca de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.

Care au fost împrejurările ce au prilejuit leului această nouă situaţie, vom vedea imediat în scurta cercetare asupra celei de a doua fază din epoca internaţionalizării sale.

4. Am arătat în „Sisteme monetare şi monete principale din veacurile trecute" că şi alte monete reale se pare că au terminat prin a fi întrebuinţate ca monete de socoteală, fiind probabilităţi că şi în timpul circulaţiunii lor au îndeplinit ocazional acest rol. Pe lîngă aceste cazuri se mai pot cita şi altele. De pildă după d. Docan, terminologia „some" întrebuinţată pe timpul lui Ştefan cel Mare ar fi reprezentat o monetă de socoteală [1]. Deasemeni scotul, fertunul şi grivna nu reprezentau monete reale ci numai valori aritmetice, exprimate curent prin groş. Astfel 2 groşi formau un scot, 6 scoţi un fertun şi 4 fertuni sau 48 de groşi o marcă [2]. Menţiunile despre perperi, aflate în documentele Ţării-Romîneşti s'ar referi după d. Moisil numai la o monetă de socoteală [3]. Tot din această categorie de unităţi de valoare se mai citează punga turcească de argint egală cu 500 piastri, Conto de Reis portughez, egală cu 1000 milreise etc. [4] Fenomene de această natură nu s'au produs de alminteri numai în economia modernă. Ele au fost cunoscute şi economiei antice, iar economia medievală ni dă exemplul vestit al livrei lui Carol cel Mare, care a funcţionat ca monetă de socoteală cîteva veacuri.

Ceiace este interesant în transformarea leului din monetă reală în monetă de socoteală nu e atît fenomenul propriu zis, ci faptul transformării unei monete internaţionale într'una oficială devenită oarecum quasi-naţională. Leul nu era o monetă indigenă, care să ocupe un loc bine determinat într'un sistem monetar, astfel ca dispărînd să poate totuşi supravețui datorită suportului pe care îl oferea sistemul care continua să funcţioneze; leul era o monetă de origină îndepărtată, după cum am arătat, mai înainte, intrată în circulaţia principatelor datorită spiritului de afaceri al apuse-

---

1 I. Bogdan. Documentele lui Ştefan cel Mare, I, 212 şi urm.

2 Dr. Marx Kirmis, Handbuch, der polnischen Münzkunder Passen, 1892, 5, 18, 32.

3 C. Moisil, Monetăria Ţării-Romîneşti. Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj 1924-25 114.

4 A. Luskin v. Ebengreuth. Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte. München-Berlin 1926 p. 195 şi urm.

nilor. Ceiace a contribuit la cîştigarea noului rol, după ce dispare ca ban material, a fost desigur pătrunderea sa până în cele mai îndepărtate colţuri ale ţării, graţie numărului enorm, şi calităţii sale din prima epocă, dar neîndoelnic formei care a trebuit să prezinte elemente de atracţie pentru masele populare.

Funcţiunea îndeplinită de leu ca monetă de socoteală, ca şi a oricărei alte monete care are un astfel de rol, este desigur mult diferită de aceia înfăptuită de o monetă reală. Intr'o economie de schimb, bazată pe moneta metalică, aceasta are în general următoarele funcţiuni:

1. mijloc de schimb şi circulaţie.
2. măsură a valorii şi expresie a preţului,
3. mijloc de tezaurizare şi capitalizare. Desigur că cea dintâiu şi cea de a treia funcţiune sînt strîns legate de materialitatea monetei, cea de a doua se poate exercita şi fără acest atribut, întrebuinţîndu-se de această dată o unitate ideală care reprezintă măsura valorii şi exprimă tot ideal preţul. In acest caz avem de aface cu o monetă de socoteală (monnaie de compte, Rechnungsmünze) al cărei mecanism de funcţionare va reeşi mai clar din cîteva date asupra modului ei de formare.

Se poate întîmpla ca în circulaţia unei ţări existînd monete reale prea mici ori prea mari pentru a servi şi tranzacţiile curente mijlocii, nu s'a putut ajunge la înlăturarea acestui inconvenient decît adunîndu-se—în sens nematerial—două sau mai multe din micile unităţi reale care să formeze astfel o unitate mai mare, tot nematerială. Această unitate începe să servească pe deoparte la reprezentarea unei valori mai mari ca acea a micilor monete curente, iar pe dealta una mai mică ca acea e monetelor mari; totdeodată şi toate bunurile comerciabile găsesc un mod de a-şi exprima valoarea lor prin această nouă unitate de măsură, care nu este altceva decît o monetă de socoteală. Valoarea aritmetică a acestui mijloc de schimb poate să rămînă constantă timp îndelungat, în schimb însă valoarea sa reprezentînd forţa de cumpărare a unităţilor pe care li exprimă se poate coborî sau urca, mai ales coborî, din pricina alterărilor şi falşificărilor la care sînt supuse monetele reale, din care exprimă o cantitate oarecare. Deasemeni în urma unei măsuri de guvernămînt poate să varieze şi valoarea sa aritmetică, dar aceasta se întîmplă de obiceiu mai rar.

O monetă de socoteală poate însă să-şi tragă origina şi din alte împrejurări decît cele expuse mai sus. Astfel leul a fost la început o monetă reală care datorită faptelor menţionate mai sus, devenise moneta cea mai curentă şi servea la exprimarea valorii tuturor bunurilor. Ca monetă reală se descompunea în unităţi mai mici, mai ales parale şi bani. Un număr fix de parale sau bani, adunate împreună dădea un leu. Cînd leul a dispărut din circulaţie a rămas însă mijlocul ca el să se poată reconstitui în mod ideal, printr'un număr oarecare de monete mici, aşa că obişnuinţa

populară de a socoti în lei n'a fost stingherită, și sistemul, firește schimbat al evaluării în lei a putut continua. In fapt până la 1837 un leu era alcătuit din 40 parale și această sumă de mici monete servea să efectueze plata unei mărfi care era estimată la un leu. Cînd prețul era evaluat la 10 lei, ar fi urmat să se plătească 400 parale, ceiace în realitate nu avea loc, de oarece această sumă de parale se retransforma în alte monete de ex. galbeni, ruble, etc., socotindu-se pe cursul zilei, adică după raportul comercial dintre valoarea aramei, cu cea a argintului, ori a argintului cu acea a aurului.

In aceste condiții funcțiunea leului nu era numai aceia a unei simple monete de socoteală. Acest leu imaterial devenise însăși axa întregului sistem monetar atrăgînd în sfera sa de influiență și de gravitațiune toate monetele reale. Numeroasele monete metalice care circulă în această epocă își exprimau valoarea lor în mod curent în astfel de lei. De asemeni și toate celelalte valori, leul fiind etalonul fundamental de măsură al valorii bunurilor. Intrebuințarea generală în operațiunile ocîrmuirii a acestui etalon de măsură dădea leului o consacrare oficială care impregna sistemului monetar comercial pe care-l organiza o aparență de indigenat.

Sistemul monetar al leului funcționează fără să ridice obiecțiuni serioase până la începutul secolului al XIX-lea. Criticile în contra acestui sistem devin apoi numeroase și se refereau la diversele inconveniente pe care le ridica existența leului de socoteală. Boierescu care studiază această chestiune rezumînd criticile aduse spune că: „valoarea de socoteală variază după valoarea intrinsecă sau extrinsecă a monetei reale, după cum valoarea nominală a acesteia variază după fixarea mai mult sau mai puțin urcată a valorii de socoteală. Aceasta n'are reprezentare reală, nu-i decît o ficțiune. Dacă deci, valoarea intrinsecă a metalului este mai mică ca de obiceiu, echivalentul său fictiv scade, tot așa, dacă acest echivalent este evaluat la o cotă mai urcată, valoarea extrinsecă a monetei scade. Dacă pe lîngă acestea se adaugă fluctuațiunile arbitrare ale cursului de schimb care variază după capriciul guvernului și mai ales al bancherilor și cămătarilor, posibilitățile arbitrarului sînt și mai mari. Astfel, dacă guvernul vrea să elimine sau să introducă o monetă oarecare, nu are decît să pună echivalentul său fictiv deasupra sau dedesubtul valorii extrinseci a monetei; în primul caz moneta pleacă pentru a se schimba pe un curs mai ridicat, în al doilea ea intră pentru a beneficia de primă. Tot așa bancherii și cămătarii exercitează o influență destul de mare asupra cursului de schimb. Cea mai mică înțelegere între ei îl face să varieze. Astfel dacă au valori de încasat ei pun acest echivalent subt cursul ordinar al monetei reale, iar dacă au de făcut plăți, măresc același echivalent pentru a beneficia de diferențe, totul în detrimentul comerțului și al tranzacțiilor". Astfel „echivalentul fictiv al monedelor variază fără să fie nici

o schimbare, nici în massa numerarului nici în valoarea intrinsecă sau nominală" [1].

Aceste inconveniente au trebuit să se resimtă cu mult înainte de epoca cînd Boierescu le semnalează, provocînd o serie de măsuri din partea ocîrmuirii ambelor țări. Anterior măsurilor lui Mihai Sturza care inaugurează o politică monetară în adevăratul înțeles al cuvîntului, aplicată subt forma unui sistem complect de măsuri al diferitelor organe de stat, și călăuzită de o concepție monetară, se poate menționa încercarea făcută de Ruși de a introduce prin Regulamentul Organic în mod legal bimetalismul, aurul fiind reprezentat prin ducatul austriac sau olandez, și argintul prin moneta rusească sorocovăț. Această monetă nu trebuia să îndeplinească numai rolul unuia dintre cele două pivoturi ale sistemului, dar avea menirea să elimine definitiv leul pe care trebuia să-l înlocuiască. Insuccesul acestei reforme lasă problema monetară complect deschisă și un cîmp foarte vast încercărilor lui Mihai Sturza.

Prin marea reformă monetară din 1836 acesta încearcă o măsură radicală: înlăturarea leului de socoteală. Conform obișnuinței timpului ca norma legală să conțină în textul ei și motivarea dispozițiilor luate, găsim în paragraful 1 al acestei legislații următoarea enunțare de motive urmată de măsura luată: „fiindcă rostirea unei sume în lei, care leu nu are materialnică ființă, pentrucă nici se află vreo monedă cu numire de leu, este singura pricină ce au adus și aduce pagubă în toate ramurile negoțului prin acea în părere suire a monedelor, se hotărăște ca după trecere de trei luni, în urma publicării acestei dispoziții, adică de 1 Aprilie 1837 toate alcătuirile atît scrisă cît și nescrisă să se facă în anume arătată monedă, fără a se pomeni cuvîntul de leu căci la din împotrivă întîmplare nu va fi primită nici o jalobă pentru alcătuire cu nume de lei de către nici o instanție". [2]

Cît de categorică a fost această măsură de eliminare a leului, atît de complect a rămas neaplicată. Nu numai că toate tranzacțiile particulare au continuat să se calculeze în lei, dar și toate operațiunile oficiale, nici un moment măcar nu s'au alcătuit în alt mod, după cum în primul rînd dovedesc bugetele începînd chiar cu cel al anului 1837. [3]

Măsurile lui M. Sturza nu se mărginesc numai aici. Insuccesul măsurilor radicale impune o modificare a politicii sale monetare inaugurîndu-se era de corectare a sistemului leului. Printre aceste măsuri cea mai principală este modificarea valorii aritmetice a leului.

---

1 B. Boeresco, La Roumanie après le traité de Paris du 30 Mars 1856. Paris 1856. Acte și legiuiri. l. 4. p. 262—263.

2 Arhiva Statului Iași. Dosar No. 118/1764.

Legiuirea e tipărită și în broșură sub titlul «Legiuire pentru cursul monedei în Principatul Moldovei. Eși în tipografia Albinei. 1837 și retipărită în Analele Parlamentare ale Romîniei t. VIII.

3 Vezi Bugetele veniturilor și cheltuelilor departamentului de finanțe din Principatul Moldovei de la anul 1832 până la 1857. Iași 1858.

Incepînd dela 1837 leul suferă o serie de transformări în valoarea sa aritmetică. Valoarea aritmetică a leului era constituită din 40 parale după cum am menţionat mai înainte, însă aceasta are să varieze urcîndu-se în această epocă, întâiu la 60, şi apoi la 80. Reforma pornea din Ţara Romînească unde cătră 1836 paralele mărunte începuseră să aflueze în mod considerabil. Abondenţa aceasta era datorită faptului că între cursul Constantinopolului şi acel al Ţării Romîneşti era o diferenţă senzibilă. Astfel pecînd la Constantinopol galbenul valora 1780 parale, în Muntenia valora numai 1280, de oarece cursul său fiind fixat aici la 31, 20 iar un leu fiind socotit la 40 parale el nu putea cere în mod legal mai mult decît acest număr de 1280, deci cu 500 mai puţin ca la Constantinopol, ceiace reprezinta „paguba societăţii Valahiei". Pentru a înlătura aceste pagube cîrmuirea munteană avea două căi de urmat: sau să ridice cursul galbenului în lei, egalîndu-l cu acel al Constantinopolului sau să modifice valoarea aritmetică a leului, fixîndu-i o compunere dintr'un număr mai mare de parale. Calea întâia era greu de urmat dacă nu imposibil, în primul rînd prin faptul că Regulamentul urcă cursul galbenului la 31, 20 şi prea era recentă înfluenţa rusească pentru a putea fi neglijată, mai ales cînd controlul rusesc se exercita încă într'o măsură aşa întinsă, şi în al doilea rînd adoptarea acestei măsuri ar fi contribuit să se supraestimeze o serie de monete, cu mult deasupra valorii lor reale. Nu rămînea decît cea de a doua cale, adică micşorarea forţei de achiziţie a leului prin mărirea valorii sale aritmetice. Se hotărî astfel încă din toamna lui 1836 că leul va urma dela 1 Ianuarie 1837 să fie socotit la 60 parale pe lîngă o serie întreagă de alte măsuri [1], printre care consacrarea leului ca mijloc de exprimare a valorii monetelor mai mari de 60 parale iar paralele pentru cele mai mici de această limită. Astfel după mai bine de un veac compoziţia valorii aritmetice a leului are să suporte o însemnată modificare.

Măsura luată în Muntenia avea să aibă însă repercursiuni în Moldova, căci dacă în prima ţară nu mai puteau avea loc speculaţii cu paralele mărunte, în cea de a doua nimeni nu împiedica pe oamenii de afaceri de a realiza bune cîştiguri, datorită faptului că leul mergea tot pe 40 parale, iar galbenul pe 31, 20 lei. Din această cauză paralele încep să fie exportate din Muntenia în Moldova, creind noi dificultăţi ocîrmuirii muntene pe care o găsim plîngîndu-se celei din Moldova, şi cerîndu-i în baza articolului 375 din Regulamentul Organic, să ia măsuri pentruca pagubele suferite să înceteze. [2] Chestiunea este luată în examinare şi de Visteria Moldovei, care constată şi dînsa că pe cînd la Ţari-

1 Arh. Stat. Dosar 118/1764.

2 Arhiva Statului. Iaşi. Dosar No. 118/1764 fila 153: reprodusă şi în N. Iorga după o copie din Arhiva Statului. Bucureşti în Istoria Comerţului romînesc. Epoca mai nouă 1925.

grad pentru un galben turcesc trebuesc 1920 parale, ceia ce ar face la Iaşi 48 lei, galbenul nu se cumpără aici decît cu 31, 20 lei. Astfel zarafii pot realiza cu ajutorul paralelor mărunte $16^1/_2$ lei cîştig la un galben şi prin acest mijloc să scoată din circulaţie moneta cea bună. O măsură radicală se impunea cu atît mai mult cu cît dispoziţiile luate la graniţă ca să se impedice intrarea paralelor mărunte nu dăduseră nici un rezultat, deoarece după cum raportează ispravnicul de Putna, „dintre acele persoane ce urmează o asemenea speculaţie sînt feţe care nici să pot căuta la trecere în plimbare în partea Moldovei şi care pot trece pe toată ziua 3, 4 şi 500 parale mărunte". [1]

O hotărîre în acest scop cu caracter efectiv este aceia luată prin „jurnalul pentru cursul paralelor mărunte" prin care locuitorii sînt liberaţi de obligaţia de a primi ca plată paralele decît doar numai pentru sumi mici, cel mult 4 jumătate sorocoveţi, toate sumele mari urmînd a se achita numai în monetă de aur ori argint. A doua măsură este identică cu cea din Muntenia, căci se hotărăşte ridicarea valorii aritmetice a leului la 60 de parale, adică urmînd să se dea 3 parale drept 2, în sensul că dacă până atunci un sorocoveţ făcea 50 de parale, în viitor urma să facă 75, astfel că doi firfirici cari preţuiau 30 de parale se vor preţui la 45 şi aşa mai departe. [2] Măsura în fond consta din deprecierea legală a monetei de aramă faţă de aceia de argint sau aur, depreciere care va avea să fie din nou mărită puţin mai tîrziu.

Deprecierea paralelor mărunte faţă de aur continuă între timp la Constantinopol. In 1842 galbenul cotează $54^1/_2$ lei ceiace înseamnă că se putea cumpăra cu 2190 parale, pecînd în Principat evaluarea sa nu trecea de 1890, socotindu-se bine înţeles, leul pe 60 parale. Şi de această data dificultăţile se simt mai întâi în Ţara Romînească, unde se menţionează la mai mulţi zarafi butoaie cu parale mărunte aduse din Turcia, pentru ca cumpărîndu-se galbeni să fie vînduţi în Constantinopol cu un cîştig de 300 parale la un singur ducat. Metoda de împedicat aceste operaţiuni era cunoscută, aşa că nu rămînea decît să fie aplicată şi acum ca şi în 1837, ceiace se şi face, hotărîndu-se în 1843, ridicarea valorii aritmetice a leului la 80 parale. [3] In Moldova situaţiunea se repeta la fel ca şi cu şase ani mai înainte. [4] Visteria ezită la început se ceară Sfatului imitarea măsurii munteneşti şi începe prin a recomanda o strictă aplicare a măsurilor luate în 1837 [5] care nu se aplicau. Dificultăţile însă crescînd, Sfatul se vede obligat a se adresa Domnului, cerîndu-i ca să întărească măsuri

1 Arhiva Statului Iaşi. Dosar idem, fila 152; raportul pircălăbiei din Galaţi in acelaş sens. Acelaşi Dosar, fila 239.

2 Arhiva Statului Iaşi. Dosar 118/1764, fila 31: Legiuirea citată ca şi în Analele Parlamentare. t. VIII.

3 Arhiva statului. Dosar citat.

4 Arhiva Stat. Iaşi. Dosar citat, fila 492, 496.

5 Arhiva Stat. Iaşi. Dosar citat, fila 496.

asemănătoare celor din Muntenia, adică să consacre ridicarea valorii aritmetice a leului la 80 de parale, căci altminterea Sfatul spune că „s'ar face pricină de îngiumătăţirea folosului ce ar putea cuprinde o mai mare parte din obştea săracă din vînzarea productelor sale". [1] Intărirea măsurii creiază însă noi dificultăţi; de pe la ţinuturi vin veşti că antreprenorii de producte pentru îndestularea publică, avînd mai dinainte depozite de parale, pîrcălăbiile s'au văzut silite să nu aplice măsura, şi ele chiar cer sfatului să rămîne aplicarea, până s'ar desface toţi de asemenia monetă, ceia ce sfatul nu ezită a admite dînd termen de o lună. [2] Leul însă va rămîne de acum înainte până la reforma din 1867 sub forma aceasta, continuînd însă în popor, nu rareori, să fie cunoscut tot sub vechea sa compoziţie.

Cu totul altfel a fost însă soarta leului de socoteală în ceia ce priveşte compoziţia sa în bani. Am arătat în altă parte că încă din veacul al XVIII-lea leul era alcătuit din 40 parale sau 120 de bani. In timpul reformei din 1837 şi 1843 deşi compoziţia aritmetică a leului în parale suferă o schimbare, aceia în bani rămîne constantă, întîlnind şi după reforma din 1843, leul alcătuit tot din 120 de bani. La prima vedere această constanţă, ar părea inexplicabilă, căci dacă atunci cînd leul face 40 parale şi o para valora 3 bani, ar urma că acum leul fiind compus din 80 de parale, să fie alcătuit din 240 bani. Aceasta desigur că ar fi trebuit să se întîmple, dacă şi banul în această epocă n'ar fi fost o monetă fictivă şi caşi leul o reminiscenţă în circulaţia principatelor. Adeseaori întîlnim în socotelile băneşti interne cifre ca 1 leu şi 60 sau mai mulţi bani, ceiace ar da impresia că banul ar fi o monedă reală. In fapt însă banul dispăruse şi el din circulaţie şi atunci cînd socoteala se face pe lei şi bani de ex. 1,60 bani, se efectua în monetă reală de ex. 20 parale atunci cînd leul valora 40, sau 30 cînd valora 60, sau în altă monetă de ex. în 6 creiţari de argint căci un creiţar valora 10 parale [3].

5. Acest sistem monetar producea însă consecinţi care în parte s'au văzut din analiza lui Boierescu, iar parte din desele măsuri de reformă. Introducerea unui etalon real, sau „monetizarea" leului era una dintre problemele cele mai principale ale vremei şi desigur că diverse proecte pentru baterea monete naţionale pe care Ghica cu mult înainte o anunţa, trebuesc puse în legătură cu defectuozităţile sistemului existent. Boierescu încă din 1856 cerea înlăturarea leului fictiv şi realizarea lui [4]. Moruz cerea şi dînsul la 1861 adoptarea unui sistem monetar cu francul la

1 Arh. Stat. Iaşi. Dosar citat, fila 497.
2 Arh. Stat. Iaşi. Dosar citat, fila 506.
3 Asupra leului vechiu a se vedea şi G. R. Iarcu. Românul glumeţ. Bucureşti. 1874; E. V. Ursăcescu, Leul vechiu. Bul. Soc. Num. Rom. XVI. 1921 No. 37; N. Iorga Rolul monetei în trecutul nostru. Bul. Inst. economic II (1923) 11.
4 B. Boeresco. La Roumanie etc. p. 262.

bază [1]) şi proectele monetare ale lui Cuza erau desigur elaborate în cea mai prielnică atmosferă [2].

In sarcina leului fictiv se pun toate relele economiei noastre. Chiar şi criza care începe să se accentueze după 1859 este atribuită de cei mai mulţi numai sistemului monetar. Critica devine aspră şi vehementă. „Ce este acest leu?—se întreba Boierescu la 1867,—Cine a văzut moneda leu? Leul dar nu este în realitate, el e o monetă curat ideală şi fictivă. Serveşte de termin de comparaţie spre a fixa valoarea monetelor reale. De aci urmează că agiotagiul şi speculaţiunea pot cu înlesnire influenţa pentru ca să aducă o perturbaţie, o fluctuaţie periodică în valoarea monetelor streine. Odată ce nu avem o monetă normă, un etalon după care să putem preţui valoarea monetelor străine, odată ce moneta noastră etalon este o ficţiune numai, apoi valoarea monetelor streine se poate urca sau scădea, fără macar să putem înţelege raţiunea acestei urcări sau scăderi. Iaca dar, că o persoană care credea că posedă cutare sumă de bani în cutare monedă, deodată într'o zi, se pomeneşte că starea sa a sporit sau a scăzut fără să ştie pentru ce alt, decît numai pentrucă valoarea monedei ce poseda s'a urcat sau a scăzut în raport cu valoarea fictivă a leului nostru imaginar. Dar toate aceste perturbaţiuni şi pierderi, atît pentru averea publică, cît şi pentru cea privată vor înceta prin fabricarea unei monede naţionale, prin monetizarea ca să zic aşa a leului" [3].

Cu toată exagerarea pusă în afirmaţiunea imposibilităţii de a cunoaşte mecanismul funcţionării acestui sistem monetar, pe care cu 11 ani mai înainte, Boierescu singur îl explicase, totuşi critica este îndreptăţită, fiind împărtăşită şi de membrii comisiunii din camera din 1867 cînd se discuta reforma monetară [4].

In momentul cînd se punea la cale înlăturarea definitivă a leului de socoteală prin introducerea unui etalon real, care să fie axa unui sistem nou, în principiu cel decimal apusean, se ridica problema ce denumire să poarte acest etalon. Să i se dea denumirea nouă de „Romîn" folosindu-se precedentul francez, sau o alta similară, ori să i se dea tot denumirea de leu, să se monetizeze după expresia fericită a lui Boierescu, vechea mo-

---

1 P. A. M. Progrès et liberté. Galatz 1831 p 106 şi un.

2 Asupra acestor proecte a se vedea: Victor Pop. Moneta lui Cuza Vodă. B. S. N. R. XVII. 1921. No. 40. Ibidem. Bucureşti 1925. C. Moisil. Cu privire la Banul lui Cuza Vodă. B. S. N. R. XVIII. 1923; N. Iorga. Banii lui Cuza Vodă. Ibidem. XVIII. 1923 No. 47.

3 B. Boierescu. Discursuri politice. Vol. I. 1859—1873 Buc. 1910 p. 200.

4 „Comitetul delegaţiilor aleşi de respectivele secţiuni pentru studiarea proectului de lege privitor la înfiinţarea unui sistem monetar şi pentru fabricarea monetei naţionale, recunoscînd absoluta necesitate ce are ţara de un sistem monetar regulat şi în armonie cu celelalte ţări, considerînd că din cauza lipsei unui asemenea sistem monetar, schimburile şi circulaţia unei avuţii în ţară se fac cu cea mai mare greutate şi prin urmare se aduce un obstacol desvoltării avuţiei naţionale, pentru a pune capăt unui asemenea rău, n'a ezitat un singur moment de a primi proectul de lege prezentat de guvern...". Monitorul Oficial. 1/13 April 1867.

netă de socoteală, bine înţeles cu o altă valoare aritmetică decît cea a sa. Părerea ultimă a triumfat uşor. Comisiunea delegaţiilor din camera primăverii lui 1867 recunoaşte că „poporul fiind obişnuit cu vechile numiri le vor conserva totdeauna şi astfel moneta reală ar avea o numire ce nu s'ar adopta şi în limbajul poporului" aşa încît păstrarea terminologiei „leu" se impunea în noul sistem monetar.

Legea pentru înfiinţarea unui nou sistem monetar şi pentru fabricarea monetelor naţionale din 14 April 1867 şi care pentru Boliac reprezinta „cel dintîiu semn al suveranităţii naţionale perdută de secoli", adopta leul ca unitate de sistem, împărţit în 100 de bani. El avea să se compue din 5 gr. de argint, din care 835‰ argint fin şi 165‰ aliagiu. Monetele care făceau parte din sistem aveau să fie de trei feluri: de aur în piese de 20, 10 şi 5 lei, de argint în piese de 2, 1 şi $^1/_2$, de aramă de 10, 5, 2 şi 1 ban. Cea dintîi emisiune avea să fie de aramă în valoare de 4.000.000 lei, iar celelalte monete urmau să fie puse în circulaţie „îndată ce mijloacele financiare vor permite" după cum menţionează art. 9. Desigur că această formă de monetizare a leului era supusă criticii, deoarece în realitate până la baterea monetei de argint, leul continua să funcţioneze tot ca o monetă de socoteală fireşte cu o altă valoare aritmetică. Şi atît B. Boierescu, care susţinea că „leul nu poate deveni o monetă decît de aur sau argint, oricît de multă aramă vom fabrica, tot nu vom putea avea leul monetizat"[1] cît şi N. Ionescu care susţinea păreri similare s'au opus la acest articol din lege, care totuşi a fost votat.

Imediat după prima emisiune toate comptabilităţile publice şi private erau obligate de a înceta socotelile în lei vechi şi parale, trebuind a le face după noul sistem. Achitarea datoriilor contractate înainte de această dată se vor face în lei calculate după valoarea obţinută prin transformarea leilor vechi în lei noi şi stabilite oficial într'o anexă a legii. Monetele de aramă care circulau în ţară vor înceta să mai aibă curs după 6 luni dela prima emisiune acelor naţionale, termen ce a fost mai tîrziu prelungit. Cele de argint şi de aur, afară de acele care erau trecute în convenţia internaţională din 1865 Oct. 23 încetează de a se mai bucura de cursul legal şi obligatoriu. Totuşi denumirea de leu vechiu în opoziţie cu leul nou a continuat să fie întrebuinţată în popor, chiar până la sfîrşitul veacului.

6. Odată cu aplicarea legei din 1867 înceta epoca leului internaţional care îşi găsise o întrebuinţare într'o dublă formă, timp de aproape trei veacuri. Epoca sistemului monetar următor şi sub regimul căruia ne găsim azi începea dar determinată nu numai de un complex de fapte cari reclamau organizarea unui nou sistem monetar, dar acest complex modela chiar o parte din structura

1 Op. cit. p. 204.

noii așezări monetare. O continuitate se stabilea astfel prin această influență a trecutului, între ceia ce a fost și ceia ce trebuie să fie deacum înainte.

Ar fi fost peste putință ca cele aproape trei veacuri de existență ale leului să nu fi exercitat o influență însemnată asupra economiei noastre, cu atît mai mult cu cît în forma ultimă sistemul provoca în mod firesc o serie de consecinți atît asupra spiritului economic cît și asupra structurii economiei. Examinînd consecințele mai principale pe care sistemul leului de socoteală a putut să le provoace, ele s'ar putea grupa în două categorii după natura lor și anume : psihologice și economice.

Printre urmările psihologice se pot menționa:

1. Dezvoltarea spiritului de apreciere cantitativă a valorilor,
2. Dezvoltarea obișnuinții de calcul și
3. Pregătirea spiritului de speculație.

Credem că este în afară de discuție chestiunea că într'o economie de schimb predominată de o circulație monetară, cum era aceia a țărilor romîne în epoca funcționării leului de socoteală, o concepție cantitativă a valorii trebue să fie dominantă în viața economică. Această concepție reclamă un etalon de măsură a valorii care este moneta și cu cît întrebuințarea acestei măsuri este mai frecventă, cu atît și concepția cantitativă este mai larg răspîndită. O apreciere cantitativă a valorii bunurilor este o imposibilitate sau în tot cazul o mare dificultate într'o economie bazată pe schimbul în natură. [1] Circulația se efectuiază pe deosebirile calitative ale lucrurilor. Ideia deosebirii cantitative intră în al doilea plan. O asemenea deosebire este indispensabilă realizării schimbului numai într'o economie monetară. In această fază a schimbului, banul metalic este o permanentă afirmare a sensului pe care oamenii îl dau valorii lucrurilor. Ori mai mult decît moneta metalică, acea de socoteală este o dovadă a existenței unei astfel de mentalități pe care contribue să o întărească și s-o extindă. Funcțiunea îndeplinită de o astfel de monetă, complică procesul de estimație cantitativă a valorilor. Admițând că leul de socoteală n'ar fi existat, desigur că economia monetară ar fi continuat să perziste. Păstrîndu-se din obișnuința populară și leul de socoteală, toate bunurile aveau să fie estimate cu un etalon mai mult, căci pe lîngă aprecierea în lei a fiecărui bun, trebuia să se producă și o estimațiune în lei a monetelor metalice. Sistemul leului de socoteală reclama deci două operațiuni cari n'au ce căuta în regimul unui sistem curat metalic. Ambele aceste operațiuni sînt fără îndoială mijloace de dezvoltare ale spiritului de apreciere cantitativă a valorilor.

Dacă admitem că o concepție capitalistă a lumii nu se poate presupune în afară de aprecierea cantitativă a valorilor, trebue să acordăm atunci și sistemului monetar al leului de socoteală dreptul de a fi socotit ca unul dintre isvoarele spiritului contimporan al economiei noastre.

1. Cp. W. Sombart. Le Bourgeois. Paris 1926, 376.

Complicarea operaţiunilor de estimaţie dădea un plus de importanţă calculului. Operaţiunile fundamentale ale aritmeticii trebuiau să se repete mult mai mult cu acest sistem. Obişnuinţa calculului era menită să crească prin forţa împrejurărilor. Posedarea cunoştinţelor de calcul era o condiţie indispensabilă pentru succesul unei oricît de mici afaceri. Astfel se poate înţelege de ce la sfîrşitul veacului al XVIII-lea Amfiohie Hotiniul făcînd apologia calculului se credea în drept să spună că „prin el să dă orînduială şi tocmală la toată fapta omenească şi la fiesce care alt lucru, aceasta este aceia care alege binele dela rău şi noaptea din zi. şi clătire de la linisce şi domnii, împărăţiile, ţerile şi răpublicile, cu aceasta arhistratijii pun oştile la orînduială şi întru cuvînt mai că toate lucrurile cîte sînt în lume". Şi după ce enumeră multe din avantagiile cunoştinţei calculelor, el termină prefaţa celei dintâi aritmetici care s'a tipărit la Iaşi, îndemnînd cu stăruinţă contimporanii săi să nu rămînă străini acestei ştiinţi, pentrucă „vi să cade vouă să puneţi silinţă de a vă învăţa, căci aceasta se poate face, dar altele fără de aceasta nu să poate".

Cartea acestui Amphiohie Hotiniul este nepreţuit de elocventă în afirmarea evoluţiei spiritului în ţările romîne la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, nu prin conţinutul ei, ci prin scopul pe care-l urmărea. Apariţia ei ar putea fi socotită tîrzie, dar nu trebue uitat că nevoile pe care ea era chemată să le satisfacă vor fi putut fi îndeplinite de tipăriturile anterioare de peste munţi scrise şi în romîneşte, dacă nu numai în romîneşte, ca „Aritmetica" dela 1777, „Ducerea de mînă către aritmetica" din 1782, o a doua „Ducere de mînă către aritmetică" din 1785, toate trei tipărite la Viena, sau de „Indreptarea către aritmetică" a lui Şincai tipărită la Blaj în 1785.

Răspîndirea obişnuinţei calculului, impusă de structura regimului monetar, influenţa puternic asupra concepţiunii cantitative a valorilor. Operaţiunile aritmeticii nu există decît prin mărimi şi noţiunea de mărime este elementul fundamental al unei concepţii cantitative. La elaborarea spiritului modern al economiei noastre, se constată astfel variate şi mai ales îndepărtate surse. Acestea însă nu sînt de loc fenomene proprii economiei noastre. Ele se regăsesc în epocile precapitaliste ale tuturor ţărilor apusene şi cercetarea lor a dat naştere unor interesante rezultate — mai ales în ştiinţa germană — şi printre cari cele ale lui Sombart trebuesc în primul rînd menţionate. [1]

Sistemul leului de socoteală a mai contribuit şi la pregătirea spiritului de speculaţie, în accepţiunea modernă a acestui termen. Contribuţia a fost dată de faptul că facilita speculaţia de monete metalice. Obişnuinţa de a se estima în lei fictivi orice monetă reală dădea prilej ca variaţiunile preţului metalelor preţioase să nu

1 Der moderne Kapitalismus. München şi Leipzig. Ed. IV. Der Bourgeois.

fie singura cauză de modificare în puterea de cumpărare a monetei pe piaţă. După cum a arătat şi Boierescu, cursul monetar putea fi influenţat şi de alţi factori, dependenţi mult mai mult de voinţa omenească. Cîştigarea diferenţelor de curs era deci o ocupaţie frecventă şi rentabilă. Astfel speculaţia de monete atinge proporţii însemnate în prima jumătate a veacului al XIX-lea, ceia ce determină de numeroase ori intervenţiuni din partea ocîrmuirii care voia şi nu putea fi energică [1]. Dar odată cu aceste operaţiuni de speculaţie a monetelor, se petrecea un fapt mult mai important pentru transformarea spiritului economic. Se pregătea atmosfera şi se antrenau anumite categorii sociale pentru speculaţiunea în massă, fără de care nu poate exista o clasă burgheză. Ideia cîştigului realizat dela diferenţe de preţ provocate de o circulaţiune mai lungă şi mai accidentată, la indiferent care produs, nu putea să nu fecundeze în această atmosferă, determinînd dorinţa de a fi aplicată. Speculaţia produselor era inevitabilă dacă se producea o speculaţie de monete. Deaceia se constată că o circulaţie mai activă a mărfurilor, în special a celor agricole, urmează imediat dezvoltării comerţului de bani, şi continuă din ce în ce mai intensă paralel cu speculaţia monetelor.

Consecinţele economice ale sistemului leului de socoteală sînt mult mai numeroase şi sigur de însemnătate inegală. Unele din ele au fost indicate în treacăt mai sus, iar dintre cele nemenţionate vom reţine numai două şi anume:

1 Mărirea rezervei de numerar
2 Urcarea preţului mărfurilor.

Este sigur că mărirea rezervei de numerar este o consecinţă şi a posibilităţilor de speculaţie monetară. De numeroase ori se semnalează, mai ales în veacul al XIX-lea însemnate cantităţi de monete intrate în principate pentru speculă. Ţările vecine exportau la noi butoaie cu bani, de cele mai multe ori cu o valoare reală sub acea nominală, cum de pildă ni-au venit în diferite rînduri din Constantinopol sau din alte părţi. Nu insistăm asupra urmărilor cari s'au înregistrat în economia noastră monetară datorită măririi rezervei de numerar căci ele au fost expuse altă dată. Ar trebui poate să ni oprim la cea de a doua consecinţă economică, urcarea preţurilor, şi care este strîns legată de mărirea cantităţii numerarului.

Urcarea preţurilor în ţările noastre este un fenomen care devine foarte evident în veacul al XIX-lea deşi şi anterior, preţurile au variat însă în mod accidental. O urcare lentă a tuturor preţurilor s'a produs însă şi la noi ca şi aiurea mai în toate epocile, însă nu de o urcare lentă şi neobservată de contimporani poate fi vorba aici. Voim să ni oprim puţin asupra perturbaţiunilor de preţuri din prima jumătate a secolului XIX-lea şi cari au provocat mari şi multe

---

1 Cf. G. Zane, Reglementarea schimbului de bani în timpul lui Mihai Sturza. Arhiva, Iaşi 1928.

nemulţumiri. Această urcare de preţuri nu se poate atribui unui dezechilibru dintre cerere şi ofertă, pentru că producţia a mers ca şi importul, crescînd. Nu poate fi atribuită exclusiv nici supraestimării produselor agricole şi nici plusului de cheltuială provocat de anumite nevoi ale claselor boereşti. La producerea acestui fenomen au contribuit factori variaţi şi dintre aceştia, unul foarte puternic, este modificarea puterii de cumpărare a monetei metalice. Patru împrejurări au conlucrat ca valoarea banului să sufere o scădere şi anume: 1) deprecierea mondială a aurului şi argintului, 2) mărirea excesivă a rezervei interioare de numerar, 3) speculaţia de monete şi 4) alterările şi falşificările frecvente ale banilor. Unele dintre aceste împrejurări sunt în afară de orice legătură cu sistemul nostru monetar, altele, aproape în întregime şi anume cele trei din urmă sunt dependente de acesta. Odată produsă o scădere în forţa de achiziţie a instrumentului metalic de schimb o urcare a preţurilor mărfurilor este inevitabilă. Fenomenul s'a petrecut şi în zilele noastre şi aceasta ni dă putinţa unei înţelegeri mai complecte. O cercetare mai amănunţită a economiei ţărilor romîne din prima jumătate a veacului al XIX-lea va trebui să acorde un loc important acestei chestiuni, care în cadrul unor concluziuni nu se prezintă decît ca o enunţare.

Oricît ar fi de sumare aceste enunţări le-am crezut totuşi într'o oarecare măsură necesare, pentru a reliefa consecinţele pe care le poate avea unui sistem monetar sau chiar monetă principală. Ele pot fi atît de neaşteptate cîteodată în cît să provoace adînci perturbaţii la o încercare de eliminare sau de înlăturare. O asemenea chestiune rămîne oricînd o problemă, şi ea prezintă azi o covîrşitoare însemnătate.

G. Zane

Memorial

Note de drum în Spania

Cu obsesiunea unui halucinat, trenul sparge spaţiile mohorîte ale Bărăganului. Gări triste, ai căror salcîmi prăfuiţi şi palizi au voit să însemne odată o răzvrătire de veselie şi viaţă în cîteva scurte zile de primăvară, au renunţat acum cu umilinţă şi s'au supus resemnate, ca Mahomedanii care le populează cheiurile, puterii de anihilare a aceluiaşi dezolat decor.

Simt parcă o bucurie că ceiace văd pe fereastra vagonului e aşa de sărac. Cînd îmi stau înainte splendorile Orientului, ale Castiliei şi Andaluziei, n'are oare o acidă savoare acest aperitiv de mizerie şi monotonie?

Şi apoi dacă e adevărat că peisajul e o stare de suflet, cum a afirmat-o un prea interiorizat analist elveţian, ce splendori exterioare ar putea înlocui bogăţia proectivă de suflet, a zilelor dinaintea călătoriei, cînd totul e înainte şi nimic în urmă ? Nu cunosc bucuria treptată pe care o dă contopirea cu prezentul. Fericirea, pentru mine, e mereu un proect, o speranţă. Acum cînd pot înşira în minte un catalog de unităţi feerice perindate pe dinaintea mea aproape mereu, timp de două luni, nu pot compara nici una din aceste contemplaţii,--din care unele mi-au dat violente transporturi de bucurie,—cu juvenila bucurie de şcolar în excursie din prima zi de călătorie, peste linţoliul cenuşiu de mohorîtă plictiseală al stepei Bărăganului. Atunci nu trăisem încă. Acum posed o colecţie de amintiri, egale şi indiferente, pe care trebue să le depun undeva,

ca pe prețioase butelii cu vin, pentru ca vechimea să le dea odată, parfumul care le lipsește azi.

Trebue să mai mărturisesc că nu cunoșteam Constanța romînească. Cînd trenul intră în gară sînt curios și deschis. Sînt dispus să admir totul, ca un sgîrcit căruia îi fac o plăcere aproape dezinteresată, sumele mici, tocmai pentru că simte în orice moment securitatea liniștitoare a altor averi mai mari. Constanța lîngă Toledo ori Avignon. De ce nu?

27 August

Toată ziua delicioase plictiseli și formalități în vederea plecării. Minuscule piedici inventate de un savant zeu al călătoriilor care știe să exaspereze ușor, cu obstacole stimulente, nerăbdarea. Seara la zece îmbarcarea. Portul e liniștit. Ochiuri de lumină roșie joacă în depărtări. Vuetul mării nu pătrunde până la noi. Casa noastră plutitoare pentru zece zile n'are nimic din maestatea unui transatlantic. E făcută pentru mări mici, azurate și blînde. Cînd pătrundem pe coridoarele înguste care duc la cabine, și în care plutește un miros curat de lac proaspăt și de terebentină, căpitanul, impozant sicilian—vaporul e italian,—în impecabilă uniformă albă, ne primește cu ospitalier surîs. Sînt meserii a căror principiu e surîsul. Il acceptăm și noi convențional și amabil. Va fi omul acesta în viața noastră mai mult decît e deobiceiu o figură dintr'un roman sau o cunoștință de stațiune balneară?

La miezul nopții, după un freamăt de lanțuri ciocnite, de funii încordate, de glasuri omenești agitate și amenințătoare, prin pîrtia de păcură a mării în noapte, vaporul se avîntă către împărății de întunerec. In urmă orașul luminat nu se poate deosebi de bolta înstelată. E și el un colț de cer cu stele mai multe. Sgomot de valuri plesnite. Alături, tăcerea care parcă se aude. Senzație de desprindere și eliberare.

28 August

Cu toate sforțările omului marea nu poate fi captată pentru trebuințele lui. Dacă un scit s'ar ridica azi din mormînt și ar privi pămîntul de altă dată al patriei sale, n'ar mai recunoaște nimic. Cultura ogorului, orașele, rîurile s'au schimbat. Marea însă e aceiași ca și pe timpul cînd Xerxe punea s'o bată cu bice. Omul n'o poate preface. Fiindcă, nu e o prea mare schimbare, dacă azi braz-

dele ei spumoase sînt tăiate de vapoare cu aburi în loc de trireme cu pînze. După ce a trecut vaporul se aşterne aceiaşi virginitate geologică. Aici timpul nu se măsoară ca pe pămînt, secular pentru înfiripările civilizaţiei, ci geologic cu milioanele de ani.

Marea e imanentă, eternă, fiindcă n'o măsurăm cu ambiţiile şi poftele lacome de pămînt ale împăraţilor. Cît priveşti cu ochiul frămîntare absurdă de valuri. Poeţii s'au repetat dealungul veacurilor ca să ne spue că marea evocă suferinţa şi zbuciumul omenesc. Dar mişcarea aceasta e moartă. Demenţa desfrînată a talazurilor înspumate nu e viaţă. E o frămîntare mecanică de elemente oarbe, o ciocnire de reci minerale. Poate inspira frică năpustirea într'o gară a unei locomotive? Nu poate sugera suferinţă decît viaţa cu năzuinţa ei îndărătnică, fie măcar şi a unei plante.

Deaceia marea n'are mister. O compar în minte cu pădurea plină de întrebări şi neaşteptat. Marea e egală cu ea fără surprize şi fără enigme. E ca universul misticilor, mereu identică cu ea însăşi. Variaţiile ei sînt extrem de limitate. Mişcarea fizică, atomică nu celulară, dinaintea apariţiei vieţii. Concep perfect un cosmos de mări agitate fără nici o vietate. Marea nu strică impasibilitatea siderală. ...Doar cîţiva delfini, care urmăresc lateral vaporul cu aceiaşi viteză, strică puţin această impresie de deşert al apelor, printr'o slabă impresie de viaţă.

Ne apropiem de amiază şi Bosforul e încă departe. Ochii ne sînt fascinaţi mereu de linia rotundă a orizontului. Mă gîndesc că prima idee empirică a infinitului, acest orizont trebue s'o fi sugerat, acest orizont cu cîntecul său de sirenă, mereu atrăgător şi mereu perfid. Misterul său religios e evident şi totuşi nu-mi amintesc vre'o cutumă religioasă la nici un popor primitiv unde orizontul să fie divinizat.

Dacă marea n'a oferit nimic religiei, în schimb, poate că a inspirat unele din elementele tehnicei, din procedeurile fabricaţiilor. De pildă ştofele. Mă uit la întinderea ei lucie, alunecoasă, cu reflexe mereu schimbătoare şi nu ştiu de ce-mi vine această bizară idee că marea a sugerat fabricarea mătăsii. Şi pădurea poate catifeaua. Cu tot adîncul ei marea ne arată mereu suprafeţe lucii. Ea dă farmecul planului, nu al adîncului, al reliefului. Pădurea cu tufişul şi boschetul ei, văzută de sus, din aeroplan de pildă, trebue să ne amintească o altă ţesătură. O secundă furat de nebunie sistematică, îmi trece prin minte chiar şi acest gînd (pe care de altfel îl părăsesc îndată): mătasea lucioasă găsită de Chinezii ş

Japonezii navigatori, catifeaua grea și onctuoasă de germanul nordic, omul pădurii.

Cu cît înaintăm spre sud, dispoziția valurilor se înrăutățește. Vînturi potrivnice, dinspre țărmurile Asiei încep să sufle.

Pe linia orizontului se desenează o navă care luptă greu cu dușmănia apei. Așa cum o vedem fragedă și debilă, în soarta elementelor înverșunate, înălțăm fără voe un gînd de admirație geniului omului. Omul „roseau pensant" care poate fi zdrobit într'o clipă deoparte, și dincolo de cealaltă adunate toate puterile oarbe. Forța și șiretenia față în față, putere brută domesticită de o scîntee de ingeniozitate.

Un simplu gînd al subtilului Ulise și toată această vrăjmășie mugește în jur fără să poată face nimic scoicii plutitoare în care se adăpostește: leul și musca din fabula, care a vrut să însemne desigur un simbol mai cuprinzător.

Stîncile Bosforului mă trezesc din atîta filosofie. Cînd intrăm, la început, în acest minunat loc, am impresia lacurilor italiene: Como și Lugano. Ca și acolo apă albastră, de cel mai curat safir, între coline abrupte sămănate cu vile albe și colorate. Am părăsit marea neagră cu asprimea ei asiatică, cu vînturile ei reci care înfricoșau și pe navigatorii antichității (aici la gura Bosforului se presupune naufragiul lui Iason și încă alte multe). Nici un suflu glacial nu se mai abate dinspre stepele fără de sfîrșit ale Sciției barbare. Intrăm în leagănul mediteranei tuturor civilizațiilor, încă de la aurora omenirii. Incetul cu încetul Bosforul se strîmtează până la dimensiunile unui fluviu. Albăstreala apei e mai concentrată decît aceia a cerului. Palate albe își moae horbota de marmoră în jocul apelor. O mișcare neobișinuită ne cuprinde din toate părțile: vapoare mai mari trec în lung și în lat și printre ele se strecoară cu nespusă agilitate caice repezi și subțiri, ori bărci burtoase pline de oameni.

O agitație plutitoare fără seamăn, un oraș întreg, mobil pe suprafața apei, mișcîndu-se în toate direcțiile. Pe fondul safiriu al cerului și al apei și pe acela de verde tenebros al coastelor pădurite se depun repede mii de pete de culori senine, deschise, vesele. Intr'o clipă totul rîde, se mișcă, te mișcă, te stimulează.

Farmecul acestei strîmtori n'are nimic grandios sau sublim cum sînt munții Elveției și nici acel cadru cartonat, de decor artificial al Veneției. Aici e altceva. Ințeleg îndată: e domnia feericului. Nu e grandios, nu e sublim, nu e nici măcar frumos. E feeric adică acea speță de contemplare făcută din fast, din bogăție și

realizări imediate şi supranaturale care se adresează exclusiv fanteziei. Sînt împărăţiile din „o mie şi una de nopţi". Aici e domnia lui Ali-bab şi aici s'a plăsmuit într'o noapte dorinţa unui calif fantast adresată lămpii atotputernice a lui Aladin. Alte colţuri de pămînt v'or fi produs frumosul. Orientul ne-a dat feericul. Şi în plastică şi în literatură.

Feericul iese din bagheta vrăjitorului. E forma artistică a magiei, a acelei gîndiri primitive şi consolatoare care confundă dorinţa cu realitatea. Feericul e răzbunarea necăjiţilor şi a săracilor; visul unei fericiri eftine, fără complicaţie, provocată la ordin. Sau poate forma artistică a impacienţii unui despot care nu admite rezistenţa şi imposibilul.

De ce vor fi ales Turcii tocmai această parte a Europei? I-a fixat întîmplarea ori alegerea lor liberă? Ce are comun Bosforul cu Turcii, popor lipsit de artă şi ştiinţă şi care n'a dat nimic lumii, popor pitoresc de militari loiali, senzuali, cinstiţi şi cruzi?

Cînd vaporul îşi despică drum prin Cornul de Aur, soarele tocmai apune după colinele Stambulului. Pe bolta încendiată se profilează săgeţile negre şi suple ale minaretelor. Mai insistente, dar mai inerte, cupolele rămîn mai jos, fără să se poată urca aşa de sus. Invălmăşeala portului ne cuprinde. Ne aflăm în faţa oraşului care a ţinut timp de multe secole toată suflarea Europei de răsărit după capriciile instinctelor ori furiilor sale.

29 August

Astă seară m'am plimbat pe străzile Perei şi Galatei. Străzi de aspect occidental, curate, mediocre. Din cînd în cînd, cîte o uliţă lăturalnică oferă ochiului abateri orientale. Cafenele, unde pe scaune mici, oameni bătrîni, cu privirea absentă, aţintiţi parcă undeva într'un punct de eternitate peste care nu trece timpul, fumează rar, cînd îşi aduc aminte, în faţa unor ceşti de cafea.

Cafeneaua e cerdacul unei case ca acelea de la conacurile noastre de moşie. Viţă sălbatecă, anemiată, prăfuită, se caţără îndărătnic până peste acoperiş; copii desculţi şi femei sordide cu prunci în braţe mişună împrejur. Nu lipsesc nici cerşetorii, îngrozitorii cerşetori ai Orientului inegalitar şi abulic. Colţ pitoresc de umanitate caracteristică şi rară; dar care e făcut să atragă mai ales pe occidentali decît pe noi Romînii. Căci în tîrgurile evreeşti din Moldova asemenea aspecte nu sînt prea excepţionale. Venim din locuri cu moravuri prefăcute de ultimile mesagii ale Levantului:

Figurile trotuarului sînt evident cosmopolite. Dar parcă domină Grecii. Cu toate masacrele, cu toate persecuţiile, urmînd o lege de mecanică în domeniul civilizaţiei, Elada a învins, altfel decît pe faţă, mai sigur şi mai perfid, lumea musulmană. Căci ce înseamnă cîte un pogrom instinctiv la cîte două trei decenii, cînd toată viaţa comercială şi administrativă e condusă după interesele subtil apărate ale populaţiei greceşti? Turcii dorm de secole şi visează halucinaţi uriaşul vis asiatic, acela care se întinde, cu ajutorul haşişului ori al religiilor nihiliste de felul budist, de la fruntariile Japoniei până în peninsula Balcanică. Mustafa Kemal încearcă acum cu greu să stimuleze nervii paralizaţi ai poporului său. Şi a adoptat formula modernistă. Figura sa de dictator progresist aminteşte din belşug de acéia a lui Petru cel mare. Ca să vezi fesul turcesc, trebue să mergi în Dobrogea noastră. In nici un caz nu-l vei vedea pe străzile Stambulului. Se zice că orice infracţiune în această privinţă e urmată de pedeapsa capitală. Haremurile, care au desfătat cu nostalgii falşe pe istericul amator de bărbaţi Pierre Loti, şi-au deschis porţile larg şi pe ele au năvălit în stradă, subt formă de prostituate banal apusene enigmaticile cadîne. Feţele lor, altădată acoperite de negre văluri sînt şi azi mascate dar de farduri eftine şi vulgare. Se vede din modul stîngaci şi adesea prea exagerat că noua lor meserie e recentă. Mi se spune că ordinea e întronată în administraţie şi corupţia e ceva mai mică.

O deosebire se observă faţă de vechiul regim: stabilitatea preţurilor cel puţin în întreprinderile statului. BaedeKer-ul meu din 1912 atrage atenţia cetitorilor săi, că la Constantinopol orice preţ trebue tîrguit. Chiar şi acela al biletelor de drum de fier luate la ghişeele gărilor sau al curselor cu vaporul. Acum lucrurile s'au schimbat. Se studiază întroducerea alfabetului latin. Iată o măsură care va desfiinţa curioasa clasă a notarilor ambulanţi care şi astăzi, la Constantinopol la un colţ de stradă, caşi mandarinii chinezi, răzimaţi de un părete, redactează jalbele împricinaţilor analfabeţi. Moravuri fireşti, aici şi în China, unde alfabetul şi scrisul, ele singure sînt o ştiinţă grea de memorat cît e la noi algebra.

Intrăm într'un elegant restaurant de pe strada Pera. E un restaurant rusesc. Mi se pare exact acela pe care-l descrie Paul Morand într'o nuvelă. Cadru de fast, în care suflete amărîte în exil, exploatează fericirea altora, muncindu-se cu dumnezeiască bunăvoinţă să surîdă în dreapta şi în stînga şi să sugereze veselia şi plăcerile vieţii.

Simţim însă că acest spectacol ascunde multe tragedii ascunse, simţim că ceiace se petrece aici aminteşte de grimasele clownului care trebue să distreze pe alţii cu orice preţ, chiar cînd a lăsat acasă un cadavru scump. In loc de chelneri femei frumoase şi luxos îmbrăcate. Circulă prin sală svonul că toate sînt cel puţin marchize autentice. Fireşte, fiecare din ele, întreţine această prezumţie printr'o demnitate adeseori exagerată. O foarte politicoasă obiecţiune relativă la temperatura borşului ucrainiană, are darul să ofenseze crud pe nobila servitoare şi s'o facă să refuze serviciul mai departe. Ca s'o rechemi la datorie, din fundul sălii unde s'a refugiat mînioasă foc, trebuesc parlamentări, scuze şi promisiuni de a nu mai recidiva. Şi cînd revine, superbă şi aspră, muindu-şi lungul şirag cu perle veritabile ori nu—e complect indiferent— în supa D-tale, trebue să-i spui drăgălaş că ai glumit şi că nu e nici o supărare. Inţelegem că toate aceste grimase mai mult ori mai puţin delicioase fac parte din logica şi din farmecul locului.

La mesele dinprejur femei strălucitoare întovărăşite de domni a căror îmbrăcăminte strict englezească nu poate schimba fizionomia clar leventină, cu ochi mici, hrăpareţi şi duri, cu tenul negru, cu părul creţ, cu privirea nesigură şi oţelită. Levantinul nu e omul unei rase.

Sub această denumire se adăpostesc Greci, Armeni, Siriaci, Albanezi, Arabi, etc. Ceiace se cheamă levantin e ceva intermediar între pirat şi cavaler de industrie: amestec simultan de perfidie, şiretenie şi cruzime. El oferă celalt aspect al Asiei: aventura, răceala sufletească, perversitatea. Chinezii care debarcă la San-Francisco originari din Canton ori din Hong-Kong sînt, fără îndoială la fel. Cind te gîndeşti la origina lor, trebue să evoci spiritul mobil al mării şi cel lipsit de siguranţă al deşertului.

Constantinopolul, la răscrucea a două continente şi a atitor drumuri de mare şi uscat, a adunat încă de mult toate elementele pasiunii, lubricităţii, viţiului şi lăcomiei. Se observă uşor însă perfidia de rasă milenară a Asiaticului. Mă gîndesc cîtă răbdare, sobrietate şi raţiune i-a trebuit Europeanului blînd, greoi, blond şi statornic să combată şi la urma urmei să învingă aceste priviri oţelite care concep asasinatul ca un incident cu totul trecător, aceste firi instabile ca mercurul, vii şi mincinoase ca şi el. Rătăcind noaptea pe străzi lăturalnice privesc perdele trase la ferestrele caselor, după care se ghicesc încă lumini discrete. Ce combinaţie de sentimente omeneşti s'or fi înjghebînd în acest oraş al nimănui în care să-

lăşluesc alături Americanii democraţi, Englezii drepţi, Nemţii cinstiţi, Ruşii visători şi refugiaţi, Francezi, Armeni, Siriaci, Evrei?

30 August

Dacă treci podul dela Karakioi peste Cornul de Aur, intri numaidecît în Stambul. Caracterul se schimbă deodată. Aici e oraşul adevărat turcesc. Străzile au fost modernizate ici şi colo, dar caracterul vechiu s'a păstrat. Urcînd spre Sf. Sofia trebue să urmezi zidul vechiului Serai. Această parte a oraşului cuprinde şi vechiul Fanar, cartier diplomatic al Grecilor altădată, acum o sărăcăcioasă şi banală mahala. Aici a fost altădată viaţa agitată a capitalei Orientului. Mă gîndesc ce a trebuit să fie pentru boerii noştri, în veacurile trecute acest colţ de metropolă, măsură supremă pentru gusturile lor. Atunci Stambulul avea, fără îndoială, asupra lor prestigiul pe care îl are pentru noi azi Parisul. Oamenii bogaţi de aici îşi culegeau modele, obiceiurile, manierile.

Ii văd scoborînd din caice încărcate care poposeau la ţărmul Cornului de Aur venind dinspre Marea Neagră—sau din Caleşti cu cai mărunţi dacă apucau calea uscatului. Trăgeau cu siguranţă la cîte un conac cu ceardac larg, mărginit de stîlpi de stejar şi care trebue să fi fost singurele hanuri pe atunci. Stambulul era nu numai capitala oficială, dar şi aceia morală şi estetică şi fiecare boer care se considera subţire trebuia să întreprindă această călătorie.

De aici se îmbarcau înapoi pentru ţară cu stofe brodate, cu covoare, cu caşmiruri orientale, cu ciubuce, cu tutun şi mirodenii. Poate cei mai eleganţi îşi comandau de aici işlicile şi giubelele. Unii ca Brîncoveanu sau Cantemir, eleganţi absenteişti, îşi făceau şi studiile în şcolile greceşti din Ţarigrad ori se alipeau curţii vre'unui paşă din sublima poartă. Şi apoi, tot aici, veneau cei năpăstuiţi să dea seamă de fără de legile lor şi să înfrunte săcurea gîdelui ori sacul de piele care scoborau în adîncimile Bosforului, cimitir mut al multor tragedii romîneşti.

Peisagiu misterios şi feeric, lucrat în bună parte de istoria noastră, Stambulul ne oferă cheia cu care ne înţelegem bine o parte din particularităţile istoriei patriei. Retrăesc cu intensitate aceste pagini de trecut romînesc în acest haos musulman. Despart cu grijă ceiace e al nostru din această îngrămădire de seminţii şi neamuri şi înţeleg concret şi direct atîtea lucruri neiămurite din

viaţa noastră sbuciumată. Mă recunosc puţin turc, după cum în atîtea obiceiuri şi oameni de aici întrezăresc cîte ceva romînesc.

Astăzi Stambulul fioros şi frămîntat de pofte, de ambiţii şi păcate e un trist oraş cu străzi înguste brodate cu prea pitoreşti case de lemn.

Mă afund în străzi de tihnă adîncă netulburată, de trecători, peste care sboară tăcut şi nesimţit, cu fîlfîiri uşoare de aripi, hulubi albi. Numai în inima oraşului bazarul evreilor şi al armenilor, uriaşă clădire cu culoare înguste şi lungi ca străzi adevărate, se frămîntă prezentînd trecătorilor în toate limbile pămîntului seducţia unor respectabile vechituri. Sfeşnice ovreeşti, chilimuri şi sumacuri, ciubuce turceşti, stofe deprimate şi obosite cu culori moarte, sînt înşiruate aproape cu sila de negustori vorbăreţi şi insistenţi.

Porţi mari de fier înfipte în hrube de cărămidă mucegăită cum se mai văd în strada veche la Iaşi, închid seara preţioasele mărfuri şi vocile infernale ale negustorilor. Atunci, se coboară în acest iad al vechiturilor ceasuri de linişte sepulcrală. Viaţa se mută pe malurile Bosforului unde în vechi seraiuri desafectate s'au instalat cazinouri internaţionale cu joc de bacara şi jazz-banduri epileptice.

Sfînta Sofia e un imens gînd de piatră înfăptuit, ca toate marile edificii arhitectonice, dintr'o singură bucată. Interesul plastic al acestui edificiu, lipsit de decoraţie şi ornamentare stă în măreţia bolţilor masive care se sprijină una pe alta, calm, aşezat, prin minuni de secrete arhitecturale. Se dezvoltă în înălţime în curbe care se pierd sinuos una în alta ca liniile capricioase ale norilor pe cer.

O clocotire de bulbucări suprapuse, unele trasformîndu-se în altele, în elan lent şi potolit către cer. Toată contagiunea aceasta de bolţi a pornit dintr'o singură suflare. Pilaştri uriaşi ţin pe umerii lor totul. Dar necesitatea lor pare îndoelnică. Ni se pare că dacă i-ar ridica într'o noapte o putere magică, îmbinarea bolţilor nu s'ar surpa: într'atît sînt de ajustate, într'atît sînt de fluide. Ca la toate producţiile geniale ale minţii omeneşti artificiul nu se vede. Nu ştiu de ce, punct pitic subt oblăduirea acestor cupole, asociez în minte acestei basilici monumentale ca surori drepte „Critica raţiunii pure" sau simfoniile lui Beethoven. Alt alfabet, acelaşi gînd către Dumnezeu.

Seara, plimbarea pe Bosfor îmi destăinueşte secretul decadenţei turceşti. Culoarea veşnic alta a mării, de la violet la rubin

şi smarald, siluetele minaretelor, dulceaţa şi transparenţa aerului au moleşit acest aprig popor de militari. Fără farmecul divin al Constantinopolului aceşti duri mongoli ai deşertului, ar fi avut poate o altă soartă. Aşa i-a răpus încet voluptatea. Şi sălbatecul învins de plăcere se prăbuşeşte repede de tot. Natura a destrămat cu farmece vrăjite tot omul care a voit să poposească în acest loc. Un moment mă întreb ce-ar fi devenit voinţa de fier a Anglo-Saxonului dacă i-ar fi fost dat să trăiască aici.

(Va urma)

M. Ralea

O mare controversă arheologică: Glozel

Miscellanea numărului trecut al acestei reviste a semnalat cetitorilor interesul pe care-l prezintă discuţiile pasionate provocate de săpăturile de la Glozel.

In adevăr, controversa ştiinţifică, născută cu prilejul acestor săpături a luat repede proporţii impresionante, ocazionind din partea taberelor in luptă desfăşurarea unui arsenal dialectic formidabil şi a dat actualitate unor probleme generale de Preistorie care, altfel, ar fi preocupat numai pe specialişti.

Opinia publică franceză şi exponentul ei, presa, la rindul lor, s'au împărţit în două cîmpuri inamice: în *glozelieni* şi *antiglozelieni*, în acei care cred în vechimea obiectelor descoperite la Glozel şi acei care contestă autenticitatea lor.

Pentru cei dintăiu, descoperirile de la Glozel sînt din cele mai fecunde pe care le-a oferit vre-odată Preistoria şi marchează o revoluţie în ce priveşte cunoştinţele noastre despre originile civilizaţiei.

Pentru cei din urmă, dimpotrivă, toate obiectele pe care se sprijină speculaţii şi concluzii aşa de îndrăzneţe, sînt numai nişte falşuri ordinare şi merită să preocupe justiţia.

Spre sfîrşitul anului trecut şi începutul anului acesta polemicele prin presă şi prin reviste au atins maximul de violenţă şi „foiletonul Glozel" devenise mai captivant decît cel mai extraordinar roman de aventuri.

Cum se explică atîta pasiune din partea opiniei publice pentru nişte descoperiri care, altfel, niciodată n'au avut darul s'o preocupe în mod deosebit?

Dacă săpăturile dela Glozel ar fi condus la rezultate chiar şi mai importante decît acele admise de partizanii staţiunii, însă necontestate de nimeni, probabil că ele erau uitate de mult. A fost însă deajuns ca un grup de savanţi să se arate neîncrezători, pentru ca staţiunea Glozel să capete dintr'odată o popularitate şi o publicitate, neaşteptate. Ceiace pare a dovedi, în

treacăt fie zis—că îndoiala şi necesitatea organică de probitate intelectuală, sînt, pentru publicul francez, elemente mult mai eficace pentru răspîndirea ideilor decît simpla afirmaţie a unui adevăr evident.

S'a scris aşa de mult despre şi în jurul Glozelului încît azi e aproape imposibil de a urmări toată literatura acestei chestii. In cele ce urmează, credem util să prezentăm mai ales argumentele principalelor teze, după ce, în prealabil, vom schiţa istoricul săpăturilor şi vom arăta pe scurt ce rezultate au dat.

*

Glozel e un mic cătun la depărtare de 4 km. de Ferrières sur Sichon şi la 25 km. S. E. de Vichy, într'un departament central al Franţei (Allier).

In ziua de 1 Mart 1924, un tînăr agricultor din Glozel, Emile Fradin, pe cînd ara cîmpul zis „Duranton", de puţin timp despădurit, dădu la iveală două mici cărămizi cu scobituri pe ele, care-i atraseră imediat atenţia.

In sara aceleiaşi zile descoperi o lungă groapă ovală, căptuşită cu lespezi, iar în pămîntul de umplutură diferite bucăţi de oale şi o mare cantitate de scorii.

A doua zi, alături de groapa ovală, la 0.m 25 adîncime, găsi o cărămidă ce purta pe ea *semne alfabetiforme.*

Prima persoană care se interesă de săpături fu d-ra Picandet, institutoare la Ferrières. Ea scrise preşedintelui Societ. de Emulaţie a Burboneului, pentru a-i semnala interesul descoperirii. Ceva mai tîrziu, d. Clément, delegatul acestei societăţi, vizită Glozelul şi nu atribui prea mare interes descoperirilor, considerînd groapa ovală, din cauza pereţilor vitrificaţi şi a cîtorva obiecte de sticlă, drept un cuptor de sticlărie, la fel cu acelea care se mai găseau încă în secolul al 18-lea, în această regiune. Un arheolog d. Franchet, după un studiu amănunţit la faţa locului, adoptă acest fel de a vedea.

D. Clément, a putut colecta din interiorul groapei ovale bucăţi de vase de grez albăstriu şi din împrejurimi, un topor lustruit cu cîteva semne precum şi diferite cărămizi sau tablete de argilă. Ceiace e curios, e că abia în Ianuar 1925 s'a observat că una din tablete purta inscripţiuni.

In April 1925, d-rul Morlet, medic la Vichy, luă în arendă de la familia Fradin, terenul de săpături, pentru a putea întreprinde o exploraţie sistematică. Venit tîrziu la Glozel, d-rul Morlet e totuşi cel dintăiu care descopere staţiunii caracterul ei preistoric şi, între altele, consideră groapa ovală drept un mormînt neolitic [1]

De la această epocă, faima Glozelului merge crescînd. Pe

1 *Dr. Morlet şi Em. Fradin,* Nouvelle station néolithique, 4 fasc. *Vichy* 1925-27.

lingă obiectele deja găsite de Fradin şi cele colectate de d. Clément, au mai fost descoperite foarte multe piese nouă: bucăţi de ceramică grosolană, abia arsă şi deci maleabilă imediat ce e scoasă din pătura de argilă, silexuri cioplite care amintesc pe cele ale industriei magdaliniene de la sfîrşitul epocei quaternare, topoare lustruite cu facies neolitic, idoli, cîteva cărămizi nouă care prezentau urmele unei scrieri liniare, obiecte de os ca ace şi sule, dinţi perforaţi sau ascuţiţi, cîrlige de pescuit din corn de cerb, etc.

O descoperire importantă fu aceia a unei pietre purtînd gravura unui ren, ceiace trebuia să confere staţiunii o mare vechime.

In 1926, vestea acestor descoperiri începu să se răspîndească în mediile interesate, printre preistorieni. Discuţiile începură şi odată cu ele şi primele săpături de control. In Iunie d. Van Gennep, după o vizită la Glozel, se declară partizanul autenticităţii staţiunii. In luna August, d. Salomon Reinach ajunge la convingerea că orice idee de fraudă e exclusă. In Septembre e rîndul d-lui Espérandieu să susţie acelaşi lucru şi în sfîrşit, cîteva zile mai tîrziu, d. Depéret, cu toată competenţa sa de paleontolog şi geolog, se alătură de credincioşii Glozelului. Singur d. Seymour de Ricci, care însoţise pe d. S. Reinach în timpul săpăturilor, fu de părere că totul nu era decît o mistificare net caracterizată.

La 14 şi 21 Iunie 1927, săpăturile d-rului Morlet conduseră la descoperirea a două morminte intacte, conţinînd obiecte, care dacă sînt autentice, confirmă părerea autorului săpăturilor, că Glozelul e un vast cimitir datînd de la începutul neoliticului [1]

Cu această ocazie fură descoperite alte topoare de piatră lustruită, pietre cu gravuri de diferite animale şi unele cu semne alfabetiforme, un idol bisexuat cu mască, plăci de argilă cu impresiuni de mînă, vase de argilă cu o mască fără gură (cap de mort) şi urme neînsemnate ale unui schelet omenesc.

Vara trecută vizitatorii fură numeroşi şi recolta documentelor abundentă. Săpături de control fură executate în prezenţa mai multor savanţi: arheologi, geologi, paleontologi francezi şi străini printre care şi d-nii Tafrali, profesor la Universitatea din Iaşi, Bjorn, conservatorul muzeului preistoric din Oslo, Mendès-Correa, de la Universitatea din Porto. Rezultatul lor fu consemnat intr'un raport complect favorabil autenticităţii Glozelului.

In timpul acesta adversarii nu se dădeau învinşi, ofensiva lor începu mai furioasă. Focul fu deschis de un inginer şi arheolog, d. Vayson de Pradenne, care publică asupra Cronologiei Glozelului, două note în „*l'Anthropologie*" (t. XXXVII) şi una în *Buletin de la Soc. préhistorique française* (No. 9 Sept. 1927). In

1 *Dr. Morlet*, Aux Champs des morts de Glozel. Extr. de Mercure de France. 1 şi 15 VIII, 1927.

aceste trei note, autorul aduna cu precizie şi claritate argumentele contra autenticităţii Glozelului. El nu acuză pe nimeni, afară de „Spiritul din Glozel" (după o expresie repede consacrată), vizînd pe tînărul Fradin, pe care-l găsea incontestabil ingenios, îndrăzneţ şi tenace.

Academia de Inscripţii se emoţionă în urma unei asemenea intervenţii. Chestia fu discutată, în comitet secret, la 16 Sept. 1927. In această şedinţă d. Dussaud, ocupîndu-se de partea epigrafică, de alfabetul dela Glozel, arătă motivele pentru care consideră falşe toate tabletele găsite în această staţiune.

Polemicele şi invectivele ajunseră de o violenţă extremă. Ministerul de Instrucţie, impresionat, luă decizia de a deschide o instanţă de clasare pentru staţiunea din Glozel şi pentru obiectele provenite din ea. Săpăturile nu mai puteau fi continuate de aici înainte decît în prezenţa unui delegat al Ministerului. Acest delegat fu d. Peyrony – conservatorul muzeului din Eyzies (Dordogne), ajutat de d. Champion, şeful tecnic al atelierului de la Muzeul din Saint-Germain. Amîndoi procedară la inventariarea tuturor obiectelor colectate, pe care le recunoscură ca falşe.

Cam în aceiaşi vreme, Congresul de Antropologie, ţinut la Amsterdam, dispuse numirea unei comisii internaţionale de savanţi, neamestecaţi încă în dezbateri, care să procedeze la săpături de control. Fură numiţi în această comisiune : 3 Francezi ; d-nii Peyrony, Favret, şi Forrer, un Belgian d. Hamal-Nandrin, o Engleză, Miss Garrod, un Elveţian, d. Pittard, un Spaniol, d. Bosch—Ghimpera şi un Cehoslovac, d. Absolon.

D-rul Morlet, înştiinţă că acceptă fără rezervă comisia internaţională propusă. Această comisie lucră pe teren în prima jumătate a lui Noembre şi depuse raportul la finele lui Decembre, raport care, în concluzii, contestă vechimea obiectelor de la Glozel, deşi recunoaşte autenticitatea unora din ele.

La acest raport fu adăogată şi o *declaraţie* a d-lui Peyrony în care conservatorul Muzeului din Eyzies relatează prima sa vizită la Glozel, cum el a fost condus să adopteze teza d-lui Camille Jullian, profesor la Collège de France, şi să considere obiectele dela Glozel ca autentice, dar nu preistorice.

Iată ultimele rînduri ale declaraţiei :

„Deci, în mintea mea, în momentul acela, Glozel era autentic, însă nu preistoric. Prima zi de săpături intreprinse de comisiune n'a zdruncinat convingerea mea, însă descoperirile subsequente mi-au nimicit toată încrederea. Mărturisesc astăzi că mă înşelasem atunci, şi numai pentru că mă lansasem pe o cale unde imaginaţia jucase un rol mai mare decît competenţa mea. Nu mă costă nimic s'o recunosc, deoarece e expresia adevărului.

Numai de mi-ar servi acest incident de lecţie !"

Semnat D. Peyrony

La raportul comisiunii şi la Declaraţia D-lui Peyrony, „triunghiul glozelian al Institutului", răspunse astfel prin *Le Temps* din 25 Dec. 1927:

„Lipsea, descoperirii admirabile de la Glozel, consacrarea cea mai înaltă: aceia cu care Inchiziţia romană onoră geniul lui Galileu. Din acest punct de vedere, comisia Begouen (internaţională) a bine meritat de la Ştiinţă şi soldaţii cauzei celei juste îi datoresc mulţumiri.

Şi ea şi inspiratorul ei tuluzan, vor împărtăşi, împreună cu comisarii din 1633 singura imortalitate care poate fi la îndemîna lor: aceia a ridicolului".

Semnat S. Reinach, J Loth, Espérandieu

„De cîte puncte de exclamaţie trebuie să însoţim acest mic factum, se întreabă Paul Souday în *Le Temps* din 26 Dec. 1927... Oricărui spectator cu sînge rece îi scapă asămănarea lui Fradin cu Galileu şi a onorabililor anchetatori cu Torquemada. Iar d-rul Morlet are, poate, mai puţin geniu decît ilustrul Toscan, dar, departe de a fi ars de viu, i s'a recunoscut buna credinţă cu curtuoazie".

In urma publicării acestor documente, lupta fu iarăşi extrem de vie.

Se'nţelege Glozelianii n'au dezarmat. După ce acuzară pe membrii comisiei internaţionale de incompetenţă şi rea credinţă şi pe d. Peyrony de a fi fost surprins răzînd, cu cuţitaşul, gravura unui ren de pe o piatră, partizanii Glozelului s'au pus, hotărîţi la noi săpături.

In Februar anul acesta, diferite obiecte de tip glozelian au fost găsite în împrejurimi mai depărtate ale vestitei staţiuni şi un grup de savanţi ar fi scos la lumină, după indicaţiile jurnalelor, noi figuraţii animale şi numeroase semne alfabetiforme. Numărul pieselor recoltate până azi trece de 2000.

Insfîrşit, un ultim episod al acestei bătălii între savanţi e plîngerea depusă justiţiei de Soc. preistorică a Franţei, în urma căreia, o percheziţie făcută la ferma lui Fradin a dus la confiscarea unui număr de obiecte care-s supuse şi azi expertizei judiciare.

*

Am urmărit principalele faze ale unui proces ştiinţific menit să facă epocă şi a cărui evoluţie e interesantă în ea însăşi.

Nu mai puţin interesantă e însă argumentaţia principalelor tabere în luptă. Să admitem, mai întâiu, fără a ne angaja în dezbateri, că staţiunea de la Glozel e autentică şi să vedem care e în acest caz importanţa, de ordin ştiinţific, a noilor descoperiri. Şi aici o mică digresie e necesară.

Europa, a cărei preistorie se cunoaşte mai bine decît cea

a altor continente, a fost, în decursul Quaternarului şi la începutul epocei actuale, teatrul unor mari schimbări de populaţii. După oamenii primitivi, cu alură bestială, din Quaternarul inferior şi mijlociu urmează diversele rase de la sfîrşitul acestei perioade, aparţinînd toate unui tip mai afinat şi zologiceşte, identic cu specia umană actuală: *Homo sapiens*.

Din punct de vedere arheologic oamenii primitivi din Quaternarul inferior şi mijlociu aveau şi o industrie primitivă a pietrei cioplite. Oamenii din Quaternarul superior, dimpotrivă, au avut o industrie mult mai perfecţionată, faţă de cea a predecesorilor lor. Arheologia distinge astfel un Paleolitic vechi şi un Paleolitic recent — acesta din urmă fiind cunoscut şi subt numele de „Vîrsta Renului", din cauza abundenţii acestui animal la sfîrşitul perioadei quaternare. Perfecţionarea armelor şi a uneltelor merge gradual de-alungul Vîrstei Renului şi atinge apogeul în ultima fază, cea *magdaleniană*.

Magdalenianul formează limita superioară a Paleoliticului şi graniţa spre Neolitic, sau epoca pietrii lustruite.

Caracterele Paleoliticului superior contrastează, din mai multe puncte de vedere, cu acelea ale Neoliticului.

Oamenii dela sfîrşitul Paleoliticului erau nomazi, trăiau din pescuit şi din vînat. Locuiau în peşteri sau în adăposturi subt stînci, aveau o industrie litică exclusiv cioplită, lucrau osul, dar ignorau fabricaţia olăriei. In schimb sentimentul lor artistic era profund şi spiritul lor mai mult contemplativ. Practicau cultul morţilor şi riturilor funerare într'o formă primitivă.

Oamenii din Neolitic dimpotrivă, duceau o viaţă relativ stabilă de păstori şi de cultivatori. Viaţa lor socială era mai înaintată. Locuiau în colibe, sau pe margini de ape, în palafite. Domesticau animalele şi cultivau cerealele. Industria pietrii e nu numai cioplită, dar şi lustruită. Cunoşteau fabricaţia vaselor de lut şi ţesătoria. Construiau monumente de piatră ca dolmeni şi menhiri. In schimb sentimentul lor artistic era destul de rudimentar, iar spiritul lor, practic şi mai mult utilitar. Ideile religioase caşi cultul morţilor erau mai complicate.

Cum se vede, opoziţia e aproape totală între Paleolitic şi Neolitic, după cum, foarte adesea din punct de vedere stratigrafic, aceste două orizonturi arheologice sînt separate de o lacună, sau de o pătură sterilă, fără urme de existenţă omenească.

Totuşi între aceste două epoci există, în unele regiuni ale Europei, o soluţie de continuitate, o perioadă de tranziţie lungă şi încă foarte obscură. Această perioadă de tranziţie e *Azilianul* descoperit de Ed. Piette în caverna dela Mas-d'Azil (Ariège).

Ori, după d-rul Morlet şi fidelii săi susţinători, obiectele găsite la Glozel ar permite să identificăm un nou orizont de tranziţie: *Glozelianul*, care, cel puţin parţial, n'ar fi decît un facies local şi particular al Azilianului. Glozelianul s'ar continua mai mult în timp decît Azilianul.

Despre perioada aziliană în Europa occidentală, ştim cam următoarele lucruri: cadrul geografic era, în linii generale, cel de azi; gheţarii se retrăseseră de mult; anotimpurile urmau un ritm analog aceluia din zilele noastre; renul, tovarăşul marilor artişti de la sfîrşitul Paleoliticului, s'a retras şi el spre nord şi vînatul principal consista din cerbi şi din mistreţi.

In acest cadru nou a trebuit să se opereze şi o vastă migraţie omenească.

Operele de artă ale populaţiilor magdaleniene dovedesc preocupări spirituale şi o inteligenţă remarcabilă. Sărăcia artei aziliene nu ne permite nici o concluzie asupra moravurilor şi credinţelor acestei epoci. Pictura, sculptura şi industria osului sînt în plină decadenţă. Numai către sfîrşitul perioadei aziliene omul începe domesticarea animalelor şi adoptă o viaţă pastorală şi agricolă.

Atîta se poate spune, în esenţă, despre oamenii azilieni, care au fost contimporanii sau, poate, predecesorii imediaţi ai oamenilor dela Glozel.

Din inventarul obiectelor găsite la Glozel reiese că oamenii care le-au fabricat şi folosit, aveau o industrie litică de unelte mici de tip magdalenian, asociată cu una de tip neolitic. Aceşti oameni cunoşteau ceramica şi chiar industria sticlei. Ceiace e însă mai vrednic de remarcat e că ei s'au servit de *cele dintâiu semne alfabetiforme*. După d. S. Reinach se cunosc actualmente vreo 130 de asemenea semne. Numărul semnelor din alfabetul glozelian, cu mult superior aceluia al semnelor din alfabetele mediteraneene, confirmă ipoteza Glozelienilor, că primul e punctul de plecare pentru cel de al doilea. Teoria unui alfabet primitiv de origină feniciană e ruinată, pentru a fi înlocuită cu aceia a unor alfabete mediteraneene provenite dintr'un prototip neolitic.

Apariţia alfabetului coincide cu începutul lucrării argilei. După d-rul Morlet posibilitatea unei scrieri curente e strîns legată de prezenţa unui material plastic cum e argila care poate fi întărită prin ardere: „De fapt şi primele monumente scrise din Creta şi din Mezopotamia sînt întipărite tot pe tablete de argilă" [1].

Ceramica la început, e rău arsă şi din cauza aceasta devine maleabilă în păturile umede ale solului.

Această perioadă în care tehnica arderei era imperfectă, d-rul Morlet o numeşte *prima vîrstă a argilei* şi ea corespunde la două descoperiri importante: olăria şi scrierea lineară.

Dar ceiace e bizar între descoperirile dela Glozel e prezenţa gravurilor de ren pe piatră. Ar trebui să admitem, în cazul acesta, că renul şi unele aspecte ale civilizaţiei paleolitice au supravieţuit mai mult în Franţa decît s'a crezut până acum.

Ori, cu sfîrşitul Paleoliticului, nici o staţiune din Franţa sau din Belgia, n'a mai procurat urme de ren în epoca aziliană. In

1 Dr. Morlet şi E. Fradin, Nouvelle station néolithique, fasc. 4. p. 51.

Danemarca, in aşa numitele *Kjökkenmöddings*, care urmează imediat Azilianului, nu s'a găsit nici o urmă de ren.

Dacă staţiunea dela Glozel e autentică, ar trebui să admitem că acest animal emigrat în regiunile boreale, la finele Paleoliticului, a mai persistat şi în Neolitic prin unele regiuni din centrul Franţei.

Acest din urmă fapt conferă o mare vechime staţiunii şi distruge teoria lui J. de Morgan asupra Mezoliticului ca perioadă de tranziţie, fără piatră lustruită şi fără ceramică.

Idolii şi urnele cu mască omenească ar fi iarăşi un element nou al staţiunii din Glozel şi ar lega, după d. S. Reinach, arta troglodiţilor de aceia a Egiptului şi a Babilonului.

Idolii asemănători au fost găsiţi în Anglia şi într'un dolmen din peninsula Iberică, iar „urnele cu mască" în epoci mai recente în Prusia orientală şi în regiunea Rinului. Se admitea că acest cult al divinităţilor preistorice s'a propagat din Asia Mică prin Iberia şi Galia până în Insulele Britanice. Ori, vechimea staţiunei de la Glozel ar întări teza d-lui S. Reinach din „*Mirage Oriental*" că civilizaţia neolitică primitivă a radiat în evantail din Europa centrală, sau din Europa nordică.

Descoperirile de la Glozel modifică deci, în mod esenţial, ideile noastre asupra cronologiei vîrstei Renului şi a originii scrierii. Glozel aparţine unui vechiu Neolitic până acum necunoscut. Coexistenţa ceramicei, cu o industrie şi o gravură magdaleniană şi cu obiecte de sticlărie, apare pentru arheologul de formaţie ştiinţifică atît de neşteptată şi de neverosimilă încît o mare rezervă, de ordin speculativ, nu poate să fie decît o condiţie favorabilă identificării celebrii staţiuni.

Această rezervă devine obligatorie mai ales după ce vom cunoaşte principalele teze ale adversarilor în luptă.

*

Să începem cu acelea ale Glozelienilor.

Argumentele primului apărător al anticităţii staţiunii, d. S. Reinach, sînt mai ales de ordin psihologic. După dînsul, controversa actuală nu e ceva nou în Preistorie. Noi mai cunoaştem fapte care au zdruncinat idei bine stabilite. Cînd în secolul trecut, Boucher de Perthes, a demonstrat existenţa omului fosil, ştiinţa oficială l-a înconjurat numai cu risete şi dispreţ. Omul nu putea fi contemporan cu Mamutul şi silexurile cioplite trebuiau să fie de origină romană. Cînd în 1864, Ed. Lartet, descoperi un mamut gravat pe un fragment de defensă a aceluiaşi animal, stabilind astfel coexistenţa omului şi a Mamutului, mulţi Preistorieni au susţinut că e vorba de falşificare. Aceleaşi negaţii cînd Piette a dat la iveală galeurile colorate de la Mas-d' Azil. Frumoasele picturi murale de la Altamira au fost totdeauna considerate ca falşe de unii preistorieni.

La toate acestea se mai adaugă şi gelozia savantului faţă de arheologul amator. Dealtfel concluziile ce rezultă din unele descoperiri care uimesc aşa de mult, au fost prevăzute „de oameni pe care savanţii calificaţi îi taxau de amatori îndrăzneţi. Dintre aceştia mai ales Piette, bazîndu-se pe semnele grafice descoperite la Mas'd'Azil şi pe acelea, mai rare descoperite de Lartet pe obiecte quaternare, presimţi, cu un adevărat geniu divinator, că Fenicienii fură clasificatorii, propagatorii dar nu creatorii alfabetului, că ei ştiură să extragă pentru nevoile comerţului, din ansamblul confuz al scrierilor lineare născute în Vestul Mediteranei, cele 22 de semne, care au avut o soartă aşa de fericită" [1]

Un alt apărător al Glozelului, mai puţin eloquent ca d. S. Reinach, dar mai documentat ca el, e profesorul Ch. Depéret de la Lyon. După mai multe vizite făcute în Septembre 1926 şi apoi în 1927, după ce a făcut el singur săpături, d. Depéret s'a declarat convins de autenticitatea obiectelor de piatră şi de os, a ceramicei şi a scrierii neolitice de la Glozel. Savantul lyonez distinge în teren două nivele: unul de pămînt vegetal cam de 30 cm. grosime, apoi o pătură de argilă galbenă. La limita între cele două pături se găsesc resturi dintr'o olărie recentă mult posterioară neoliticului. Se observă deci la Glozel 2 civilizaţii de vîrste diferite. „Cam la 60—70 cm. în pătura arheologică de argilă galbenă, moale, neremaniată, scrie d. Depéret, am cules un frumos fragment de tabletă cu inscripţii alfabetiforme înfăşurat într'o reţea de rădăcini şi radicele de arbuşti astăzi dispăruţi. Această observaţie e, după părerea mea, decizivă şi implică, ea singură, în mod irefutabil, autenticitatea tabletei şi deci a scrierii glozeliene" [2] O a doua probă de autenticitate rezultă din faptul că scrierea din Glozel nu-i izolată; ea se leagă strîns de scrierile de la sfîrşitul Paleoliticului şi se continuă cu alfabetele iberice. Chiar în departamentul Allier se găsesc cîteva staţiuni contemporane, la Serbier, la Blénières şi Berthelots.

In tovărăşia d-rului Morlet, d. Depéret a făcut apoi săpături în două grote din împrejurimile Glozelului. O primă săpătură a procurat un topor lustruit şi o figuraţie animală. O a doua săpătură a dus la descoperirea unei pietre rectangulare cu o gravură de cal inconjurată de semne alfabetiforme pe o faţă, iar pe cealaltă o adevărată pagină cu scriere glozeliană de vre-o 30 de semne.

Apoi d. Depéret răspunde în felul următor argumentului că lipseşte pojghiţa specială, sau *patina*, din gravurile de cervidee făcute pe o rocă dură: „Toţi geologii ştiu că patina provine din

1 S. *Reinach*. De bello Glozelico—*Le Temps*, 13 Nov. 1927.
2 Ch. Depéret, Le Temps, 29 Nov. 1927.

oxidaţia sărurilor de fer şi de manganez în contact cu apa de ploaie şi din alteraţia superficială prin acidul carbonic. Ei ştiu de asemenea că oxidaţia e cu atît mai intensă şi mai rapidă, cu cît terenul e mai permabil. Ori, la Glozel, argila galbenă care conţine obiectele neolitice e absolut impermiabilă la circulaţia apelor subterane. Rezultă deci că cel mai adesea piesele de la Glozel sînt foarte puţin patinate, sau nu-s patinate de fel".

Un alt apărător vrednic de menţionat e profesorul Mendès Correa de la Universitatea din Porto, care a semnalat la Alvao în Portugalia, existenţa de caractere nouă în nişte inscripţii deja găsite în secolul trecut, pe o bucată de ceramică. Aceste caractere ar avea o mare asămănare cu cele de la Glozel.

O teză intermediară între cea a apărătorilor şi a detractorilor Glozelului e aceia a d-lui Camille Jullian de la Collège de France. Există la Glozel, după d. Jullian, un amestec de obiecte falşe şi de piese autentice. Acestea din urmă ar indica existenţa unei locuinţi de vrăjitoare, dependenţă a vreunui sanctuar rural din epoca galo-romană. In asemenea sanctuare, se îngrămădeau obiecte din toate epocele şi fiecare din ele corespundeau la un scop determinat. Idolii nu-s altceva decît păpuşi de vrăjit. Cărămizile cu inscripţii sînt tabletele pe care se scrieau formulele magice de descîntec; ele sînt gravate în cursive latine şi vorbesc despre pescuit, vînătoare, viaţa agricolă şi despre dragoste. Diferite caracteristice: litera *X* înlocuind pe inscripţii lera *s*, analogia formulelor magice cu acele ale tabletelor deja cunoscute, forma particulară a unor litere şi absenţa de olărie şmălţuită, indică o epocă romană recentă, poate 300 d. Hr.

Glozel ar fi deci o simplă staţiune istorică. La această teză d. Audollent, decanul Fac. de Litere din Clermont-Ferrand răspunde, declarînd că el nu recunoaşte în textele zise magice, de la Glozel, nici o urmă de cursivă latină.

Adversarul care a dat cea mai serioasă argumentaţie împotriva autenticităţii Glozelului e inginerul şi preistorianul Vayson de Pradenne. Prima sa vizită la Glozel avu loc în Iunie 1927. Examinînd obiectele deja găsite, el susţine că a recunoscut pe cea mai mare parte din ele, acţiunea unui instrument de metal. „Nu avem deaface cu obiecte neolitice, ci cu piese fabricate de un falşificator modern şi puţin experimentat [1]. In cursul unei a doua vizite, procedînd el singur la săpături, zări pe păretele tranşeiei un mic cerc în care argila era mai puţin compactă ca împrejur; puţin mai în adîncime era la fel şi după cîţiva centimetri el găsi o piatră gravată stînd vertical lipită de argila dură. D. Vayson crede că s'a săpat mai întâiu în păretele tranşeiei un mic canal orizontal, s'a aşezat galeul în fund şi apoi s'a reastupat canalul. Se înţelege că un astfel de lucru a lăsat urme.

1 Vayson de Pradenne—Le Temps, 20 Nov. 1927.

Examenul mormintelor l-a întărit în ideia existenței falșului. El constată un vid între păreții laterali ai mormîntului și argila vecină. De asemenea observă că pămîntul nu intrase între lespezi și în interiorul mormîntului. „Se vede cît e de improbabil ca asemenea construcții în piatră să fi rămas intacte și goale la 20—30 cm. subt pămînt, timp de mii de ani, într'un sol străbătut de apă, odinioară acoperit de păduri și decurînd despădurit".

Apoi trecînd în revistă istoricul săpăturilor d. Vayson face următoarele constatări: Intr'o primă perioadă care se întinde din Mart până în Iulie 1924 nu s'au găsit decît urme de vase de grez, cărămizi, fragmente vitrificate, totul provenind dintr'un cuptor de sticlărie. Totuși, începînd din Octombre 1924 apar primele falșuri: toporul cu semne glozeliene, apoi cărămida găsită în Mart 1924 și pe care nu s'au observat semne decît în Ianuar 1925, semne care n'au existat mai înainte. Incepînd de la Mai 1925, numărul obiectelor crește considerabil; apariția lor treptată indică o perfecționare a tehnicei, fiecare modificare trebuind să procure răspunsul la o obiecție formulată. Insfîrșit se pot găsi chiar și izvoarele de inspirație: manualul de Arheologie al lui Déchelette pentru vasele cu măști, Revista de gynecologie din Noembre 1925 pentru idolii bisexuați.

D. Dussaud, membru al Institutului, atacă la rîndul său punctul cel mai scump Glozelienilor, origina alfabetului.

Am văzut că după d-rul Morlet și după d. S. Reinach, Fenicienii au împrumutat scrierea lor nu de la Egipteni, ci dintr'un alfabet neolitic de tip glozelian.

D. Dussaud, într'o broșură intitulată „In jurul Inscripțiilor de la Glozel", amintește că alfabetul fenician a atins în diferite etape forma sa definitivă. A existat mai întâiu o scriere arhaică reprezentată pe sarcofagul lui Ahiram (sec. XIII a Hr.), apoi urmară literile din stela lui Mesa, regele Moabului care se urcă cam la 900 ani a Hr., și însfîrșit fenicianul recent care figurează pe sarcofagul regelui din Sidon (Eshmounazar din sec. V. a Hr). Ori observă d. Dussaud caracterele de la Glozel nu samănă cu scrierea feniciană din faza arhaică, ci cu cea mai recentă din sarcofagul lui Eshmounazar. Această corespondență e așa de absurdă încît nu lasă loc, după autor, decît unei singure ipoteze: frauda.

In ce privește asămănările între alfabetul glozelian și cel iberic din Alvao, de vîrstă nesigură, d. Dussaud insinuiază că ele n'au apărut decît după ce s'a trimis la Glozel revista *Portugalia*, care reproducea inscripțiile din Alvao.

Un alt adversar, d. Marcellin Boule, profesor la Muzeul de Istorie Naturală din Paris și preistorian notoriu, atacă cronologia Glozelului. Foarte sceptic în ce privește persistența renului la începutul neoliticului, d. Boule ceru în 1925 d-rului Morlet să-i arăte piesa decisivă: galeul și gravura de ren. D-rul Morlet se grăbi să-l aducă singur la Paris și iată în rezumat convor-

birea urmată între cei doi interlocutori, așa cum a fost dată de ziare [1]: „Cînd d. Boule avu piesa în mînă, zise d-rului Morlet: „Mă autorizați s'o curăț?" D-rul Morlet, ezită, apoi consimți ca o mică parte din suprafața galeului să fie debarasată de impuritățile ce o acopereau. D. M. Boule practică operația cu apă și cu o perie de dinți pe un centimetru patrat al obiectului, pe care îl puse pe urmă la microscop, rugînd și pe d-rul Morlet să privească. Cu un ac d. M. Boule ridică un fel de depozit care se mai găsea încă în una din trăsăturile gravurei".

„Aceasta-i gelatină, zise el, probabil gumă întărită". Și fundul trăsăturii apăru atunci într'o culoare mai clară decît suprafața obiectului. Pe fața opusă a pietrei d. Boule făcu o ușoară sgîrietură cu acul și trăsătura obținută fu de aceiași culoare ca cea examinată.

„Galeul Dvs. e fals" închee d. Boule și arătă interlocutorului său în manualul popular de zoologie al lui Brehm, ilustrația care a putut servi, care a trebuit să servească de model".

„A, exclamă doctorul Morlet, dacă această piesă e falșă, însamnă că toate celelalte sînt falșe!"

Totuși după părerea d-lui Boule, sinceritatea d-rului Morlet nu poate fi pusă în cauză.

Poziția adversarilor Glozelului a fost întărită, la sfîrșitul anului trecut, de raportul Comisiei Internaționale și de raportul Champion.

Comisia avu impresia, între altele, că unele obiecte au fost introduse, după ce a fost scoasă cu hîrlețul și repusă la loc, o brazdă de pămînt. Dar acest fapt aducea o denivelare față de solul vecin, care era vizibilă. „Un inel plat a fost găsit într'o poziție verticală, care nu se poate explica decît printr'o îndemînatică pătrundere de sus".

Mormintele sînt de construcție recentă. Unele obiecte în os par cu totul proaspăt fabricate. Două cărămizi și un vas poartă urme de rădăcini, dar e vorba numai de rădăcini de ferigi naturale recente, deoarece n'au suferit decît un început de uscare, Cum se explică apoi, că nu se găsesc oase de ren, într'o stațiune ai cărei locuitori cunoșteau totuși așa de bine acest animal că-l puteau desemna pe piatră?

Comisiunea recunoscu autenticitatea cîtorva obiecte, dar nu se putu pronunța asupra vechimii lor.

In fine raportul tehnic al d-lui Champion, șeful atelierului muzeului dela Saint-Germain și subalternul d-lui S. Reinach, ajunge la concluzia că obiectele de os perforate dela Glozel sînt lucrate de un instrument de metal și deci e exclusă originea lor neolitică.

Trebue să recunoaștem că argumentele antiglozelienilor sînt puternice, însă fidelii, ca să nu zicem fanaticii Glozelului sînt

1 Opinia d-lui M. Boule, Le Temps—16 Nov. 1927.

departe de a capitula. Cei dintâiu consideră chestia închisă până la producerea de fapte nouă, cei de-al doilea caută să respingă obiecţiile formulate.

D-rul Morlet încearcă să respingă concluziile d-lui Dussaud susţinînd că asămănările între alfabetul glozelian şi cel iberic au fost constatate cu mult înainte de primirea revistei *Portugalia*. Apoi, caşi d. S. Reinach, insistă asupra faptului că printre cele 1500 de caractere găsite la Glozel, litera *B* nu se găsea niciodată. Această absenţă sistematică a lui B e pentru Glozelieni o probă că nu poate fi vorba de fraudă.

La rîndul lui d. Depéret răspunse d-lui Vayson. Astfel, acele zone de pămînt mai puţin compacte, în care s'ar fi introdus lateral obiecte, nu-s altceva decît galerii de cîrtiţe, foarte abundente în acest teren. Prezenţa unui vid între păretele mormîntului şi argila vecină e datorită scurgerii apelor de ploaie, dealungul lespezilor, scurgere care ar fi adus dizolvirea particulelor de argilă. Cît despre absenţa patinei pe unele galeuri gravate, am văzut mai sus în ce mod ingenios o explică d. Depéret.

In primăvara trecută s'a cunoscut şi rezultatele analizelor făcute la Universitatea din Oslo asupra unor piese dela Glozel. Analiza nu găsea nici o urmă de acţiune a unui instrument de metal, iar analiza oaselor indica, că ele sînt în aceiaşi stare de fosilizare ca şi alte oase neolitice.

Pe deaită parte săpăturile întreprinse de ziarul „*Le Matin*“ în afara cîmpului de cercetări, par a fi condus la descoperirea de obiecte glozeliene [1].

*

Acesta este aspectul actual al marei controverse în jurul Glozelului, care a pasionat atît de mult opinia publică franceză şi străină. Se poate presupune că acalmia de azi e numai aparentă şi că adversarii, ireductibili, îşi păstrează poziţiile, până cînd o nouă recrudescenţă a luptei va aduce dezlegarea finală.

Ce concluzii putem trage noi, spectatori străini, din aceste dezbateri?

Săpăturile dela Glozel, mai ales cele dela începutul explorării, par a nu fi fost conduse cu toată rigoarea necesară; deaceia ele au produs „prea multe lucruri“ şi de aici aspectul lor heteroclit.

Autenticitatea obiectelor găsite e, pentru cea mai mare parte a lor, indiscutabilă. Tabletele de argilă şi ceramică dela Glozel, abia arse, care pot surprinde pe unii savanţi occidentali, sînt foarte răspîndite în Orient şi în staţiunile neolitice din nordul Moldovei şi Basarabiei. Dacă şi semnele alfabetiforme înscrise pe tablete sînt autentice, aceasta e o chestie de bună credinţă

---

1 Le Matin 6 Janvier 1928.

şi de specialitate pe care noi nu o putem controla. In ipoteza falşului însă, nu se poate evita întrebarea: de cine şi cînd au fost fabricate şi îngropate atîtea mii de obiecte? Dacă se acuză „Spiritul din Glozel" adică tînărul agricultor Fradin, atunci el apare, vorba tatălui său, ca „cel mai mare savant al secolului", ca un geniu demoniac, care a dat cea mai grea lovitură Preistoriei.

Insfîrşit, dacă se exclud gravurile de ren şi poate şi celelalte gravuri, care sînt piesele cele mai îndoelnice ale inventarului dela Glozel, se poate considera staţiunea din Allier ca aparţinînd unui Neolitic de facies local, a cărui vechime însă nu poate fi de loc aceia pe care i-o atribue partizanii ei.

Ioan G. Botez

Cronica literară

Vsevolod Ivanov

Aprecierea prezentului este în mod firesc imperfectă şi fatal supusă erorii. Lipsa perspectivei în timp, ce creiază de fapt proporţiile reale, în care privim fenomenele obişnuite în lumina sociologiei sau istorismului, duce adesea la concluzii puţin reale sau la determinări de inegală şi contestabilă valoare. Iată dece, pentru cercetătorul obiectiv observaţia actualităţii impune o atitudine de rezervă şi contemplare minuţioasă.

Dacă această constatare se raportă la orice domeniu de fapte în genere, ea nu îmi apare neglijabilă cu deosebire atunci cînd vorbim despre fenomenul literar.

Literatura unui popor este un mijloc superior de înţelegere a sufletului colectiv sau a acelui de puternică individualitate personală şi de reprezentare a momentelor ce se desprind cu preciziune sau cu prestanţă din mijlocul vieţii sociale, pe care o privim. E posibilitatea de cunoaştere necontestată şi fidelă a vieţii, mediului (cu toate împrejurările ce s'au arătat determinante în cursul timpului) şi totodată a exemplarelor de excepţională personalitate creatoare.

Deaceia, literatura nu cere numai o lungă perioadă de precizare până ajunge la afirmarea caracterului ei, dar atunci cînd fapte sociale, fenomene empirice de viaţă politică, creiază conflicte ce schimbă aspectul sau însăşi structura societăţii — al cărei expresiv corelat de manifestare era, — ea resimte necesitatea transformării, îmbrăcînd aspectul unor tendinţe lipsite de preciziune, din care cu greu se poate întrezări caracterul ce rămîne definitiv.

In împrejurări analoage se găsea literatura rusă de după revoluţie. Din mijlocul vîltorii în care conflicte de ordin politic tindeau la schimbarea radicală a organizaţiei de stat şi poate la transformarea idealului de viaţă individuală odată cu acela al societăţii sguduite profund, ea a început să fixeze aspectele de viaţă

nouă ce începea să devie din ce în ce mai simțită. Dar pentrucă observația prezentului presupune o motivată întîrziere în selecțiunea faptelor și o prea justificată minuțiozitate—condiția unui elementar simț al realității—în determinarea și mai ales în reproducerea lor, literatura aceasta a prezentului a apărut într'o atmosferă de îndoelnică realizare valabilă pentru cultura universală în genere.

Firește, se pot aduce acestei literaturi obiecții de natură variată; de fond și formă. S'ar putea obiecta de pildă că ea nu reprezintă fondul specific de viață națională atît de puțin precis în perioada actuală a poporului de dincolo de Nistru; că fondul acesta integral de viață complexă nu e încă realizat complect, și orice încercare e dela început menită a rămînea o simplă rătăcire lipsită de un criteriu serios de selecțiune. Însfîrșit, realizarea operelor ei poate părea pe alocuri lipsită de perfecțiune tehnică și de abilă înlănțuire a acțiunii ce constitue un tot.

Un lucru însă nu i se va putea contesta. Această literatură e poate singurul izvor de cunoaștere obiectivă, lipsită de pasiunea politică și de pseudo-cunoștința jurnalistică obținută în goana acelor călătorii de prea sumară informație la fața locului.

Privită în general, literatura rusă de azi e caracterizată prin două influențe, ce se disting cu claritate în domeniul ei, și care îmi apar decizive în alegerea obiectului de preocupare, de inspirație și mai ales în structura acestei literaturi.

Cea dintăiu e aceia care domină—subt formă mai vagă sau mai intensă—întreaga literatură rusă contemporană. Plecînd din opera lui Dostoewski—deși constituia o veche și prea tradițională convingere în sufletul poporului rus, ce îmbrăca aspectul unui mit — ea s'a afirmat cu intensitate în perioada ultimelor decenii, fiind un admirabil mijloc de luptă și propagandă în sprijinul ideilor devenite așa de curînd formele actualei realități politice și sociale. Acesta a fost ortodoxismul panslavist.

A doua influență e datorită marelui romancier și creator de viață, Maxim Gorki.

Gorki a fost prin excelență romancierul vieții noi, pe care a pregătit-o impresionant în opera sa literară. A fost un revoluționar în societate și de-aceia a transmis cu emotivitatea propriei suferinți ritmul vieții a cărei necesitate o resimțea continuu. Această influență gorki-ană mai ales o vom întrezări în privirea sumară, pe care o aruncăm asupra unuia din cei mai viguroși scriitori post-revoluționari ai Rusiei de astăzi: Vsevolod Ivanov.

* * *

Vsevolod Ivanov e un scriitor, care își găsește obiectul predilecției sale literare în materialul—adesea inform și mai niciodată delimitat—pe care il oferă aspectele revoluției ruse.

E firesc ca o operă, ce primește surse de creație exclusiv din domeniul unei mișcări de mase, să fie caracterizată printr'un

ritm de viaţă accelerată, intensă, perpetuu schimbătoare. Căci în accepţiunea obişnuită a cuvîntului, revoluţie înseamnă transformare de forme, de situaţii, a căror nouă poziţie să facă imposibilă analogia şi identitatea cu stările anterioare. Şi desigur aceia ce impresionează mai puternic, e întruparea contactului cu viaţa societăţii de mai înainte, — caracter decisiv întotdeauna pentru schimbările radicale. Astfel, rezultatul—evidenţiat numai prin dimensiunea proporţiilor atinse—este adesea criteriul unic de apreciere în domeniul schimbărilor politice.

Aceasta, mi se pare a privi unilateral — în orice caz necomplect — fenomenul politic, ce are în structura sa două momente distincte: concepţia şi efortul spiritual, pe care elanul entuziast îl poate transforma în realitate practică.

O revoluţie este un fapt excepţional prin momentul în care apare, împrejurările în care se desfăşoară, şi mai ales prin fondul năzuinţelor ce o călăuzesc; şi cu atît este mai decisivă şi mai justificată cu cît resimte mai puţin nevoia mijloacelor pentru realizarea ei. Ea presupune atunci o accepţiune unanimă a transformării, pe care tinde să o înfăptuiască, şi apare ca produsul unei voinţi de o intensitate puţin obişnuită.

Să mai adăugăm la acestea faptul, că niciodată o revoluţie nu realizează în mod precis aceia ce îşi propune anterior în planul ei de acţiune? Că totdeauna în mod fatal apar consecinţi, pe care dacă nu le doreşte, în orice caz adesea nu le poate împedica de a deveni realităţi?

Iată de ce mi se pare, că—întocmai ca şi un act de revoltă personală, de atitudine individuală contrarie unei stări de fapt— o revoluţie trebue privită mai întâiu prin motivarea acţiunii ei prin fondul logic, şi mai ales prin ideologia şi mentalitatea ei.

O asemenea dublă înţelegere a situaţiei prezintă opera lui Voevolod Ivanov.[1] E e convingere, ce însufleţeşte toată această operă, că năzuinţele afirmate nu rămîn simple încercări, ci păşesc cu certitudine pe calea realizărilor de fapte. Şi totuşi convingerea aceasta e mai mult de domeniul iraţionalului; ea nu este o sursă de activitate, pe care o pregăteşte raţiunea cu minunatul ei angrenaj de documentare şi convingere, ci mai curînd prezintă un caracter mistic pe care îl afirmă sufletul rus în genere, dar mai ales atunci cînd e expresia de sinteză a unei colectivităţi.

S'ar părea curios poate cum această convingere mistică poate fi în acelaşi timp un mobil determinant de acţiune. Atitudinea mistică e —prin excelenţă— de izolare, de contemplare şi intuiţie iraţională. Dar spre deosebire de această primă formă sub care apare, atitudinea mistică poate primi aspectul colectivităţii; e misticismul masei, condusă de un ideal creiat printr'o intuiţie a situaţiei, mai curînd decît printr'un proces de justificare logică, şi prin aceasta devenind un mijloc mai sigur de acţiune. Misticismul re-

1 Le train blindé No. 1469.

voluției duce la fanatism. Neîntîmpinînd dificultățile, pe care în mod inerent le descopere rațiunea în atitudinea ei de speculație și analiză, misticul crede fără rezervă în posibilitatea acțiunii pe care o întreprinde; acesta e fanatismul, pe care religiile universaliste l-au utilizat în concepția mitului unei salvări supreme, și la a cărui realizare tindea subt un anumit aspect sindicalismul lui Sorel.

Credința mistică a unei colectivități, ce tinde a deveni fanatică, este o forță impresionantă și sdrobitoare. In paginile lui Ivanov întîlniți acele viguroase exemplare individuale, pe care nu le susține nici cultura, nici solidaritatea de idei, dar a căror activitate este determinată de impulsiunea entuziastă a mirajului unei vieți mai bune.

E uimitor cum în suflete, care nu au ascultat niciodată decît glasul inimii în sprijinul mulțimii celor fără de sprijin, au putut izbucni cu intensitate idei, pentru a căror punere în practică nu a fost necesară numai o serie de jertfe în societatea care le cerea, ci în acelaşi timp o lungă perioadă de pregătire rațională.

Am privit cazul—pe care îl veți întîlni în literatura lui Ivanov,—unor simpli muncitori, care devin prin forța și inițiativa lor neobosită conducătorii mişcării revoluționare, ce începuse a se desfăşura și am înțeles că numai energia poate servi mulțimii drept fundament concret în mijlocul forței nelimitate pe care o reprezintă.

Asemenea lui Gorki cu care are o necontestată afinitate, Ivanov ne convinge prin exemple de rarele însuşiri pe care le putem întîlni în sufletele acelor, pentru care nu se ridică prea sus și nici prea tare glasul unei prea justificate atenții binevoitoare.

Vă amintiți de Conowalov—acea adevărată dublă personalitate a marelui romancier—muncitor manual, hamal, meşteşugar sau brutar—dar mai presus de toate un minunat povestitor, un spirit mistic și voluntar în acelaş timp, întunecat adesea de nota sceptică și brutală a cugetării sale? Sau de acel cadavru viu, pierdut în mijlocul unei înspăimîntătoare vieți de mizerie continuă, devenit poet și filosof în „Azilul de Noapte"?

Eroii lui Maxim Gorki—obişnuiți cu meditația dar lipsiți de orice preocupare activă—[1] speculează asupra vieții pe care o suportă cu resemnare, dar sînt în permanență aceiași, statici, imobili; viața curge în jurul lor, realitatea mizerabilă pe care o trăesc îi înăbuşă, îi aruncă dincolo de torentul violent al mişcării de forțe organizate, lăsîndu-i să apară vestigii ale unei lumi pierdute.

Vsevolod Ivanov apare dimpotrivă animator al maselor în mişcare. Acest dinamism al operei sale e poate cel mai interesant aspect al ei. Individul se pierde în masă. Cițiva abia se mai disting în valurile ei. Dar nici aceştia nu fac dovada superiorității lor decît prin gesturi, prin acte de hotărîre valorificată în fapte. Iată un exemplu: Căpitanul Nezelasof, şeful unui ultim regiment de armată imperială, străbate—pe un tren blindat—Rusia cuprinsă

[1] Exceptînd romanul revoluției: Mama.

de febra revoluţiei, ce izbucneşte în diferitele colţuri ale ţării. Acest om—pe jumătate înebunit de conştiinţa răspunderii, ce îl apasă în faţa dispariţiei sigure a tuturor acelor ce şi-au pus speranţa în energia lui—nu trăeşte decît prin eforturile pe care le face de a se confunda cu spiritul masei pe care o conduce, prin brutalitatea scurtă, a gesturilor, prin violenţa inutilă şi artificială a limbajului.

Dar acesta e poate cazul individualităţii celei mai reţinute din întregul roman. Un conducător—şi mai ales un comandant—este în mod fatal un izolat: alături de disciplina obişnuită, în împrejurări excepţionale se adaogă prestigiul pe care îl acordă masa acelui, care exprimă pentru ea unica posibilitate de salvare.

* * *

Ivanov nu este poate aceiace se numeşte un analist profund. Psihologia lui—în mod firesc interesantă prin mulţimea şi varietatea aspectelor ce prezintă—e mai curînd psihologia mulţimii, caracterizată prin entuziasm, tendinţi de acţiune continuă şi violenţă bruscă a actelor de transformare imediată. Aceasta e psihologia maselor în mişcare, psihologia revoluţiei.

Pentru un spirit critic, suficient dotat, această psihologie literară prezintă fireşte şi lacune.

Lipsită de precizia, pe care o reclamă întotdeauna cunoaşterea stărilor sufleteşti şi uneori de caracterizarea exactă a personagiilor prezentate în acţiune, literatura lui V. Ivanov reuşeşte totuşi să înlocuiască aceste lacune printr'un admirabil mijloc de realizare. Este sugestia, pe care o utilizează cu artă şi abilitate, aruncînd astfel o punte de trecere între situaţiile lipsite de claritate şi preciziune, şi creind o posibilitate nouă pentru sesizarea directă a realităţii ce se desfăşoară în faţa noastră.

Sugestia a fost adesea considerată ca un mijloc de reconfortare a aptitudinilor individuale. *Coué* a întemeiat pe baza ei o teorie asupra intensificării voinţii. Dar oricît de mare ar fi rolul ei asupra individului, este incontestabil superior acel pe care îl exercită asupra spiritului colectiv dintr'un grup social. Dacă mentalitatea grupului social diferă de acela individuală în special prin elementul de voinţă, care apare subt formă mai bruscă, mai decizivă şi mai intensă, este firesc ca aspectul fenomenelor colective—produs al maselor—să fie impresionant nu numai prin dimensiuni şi proporţii, ci totodată prin caracterul ce-l exprimă în procesul lor de realizare.

Vsevolod Ivanov a înţeles—se pare—acest efect admirabil pe care îl exercită sugestia în masă pe de o parte,—aspectul impresionant pe care îl prezintă mişcarea grupului colectiv—pe de alta, redîndu-le cu deosebit talent în opera sa.

Şi totuşi nu se poate susţine că nicăeri în acest ultim roman —nu se găseşte afirmată valoarea personalităţii individuale. Există

acte, pe care numai un individ le poate realiza în mod pregnant; sînt atitudinile de devotament; e spiritul de sacrificiu care în mod fatal se cristalizează în acţiuni individuale. Nu vom aduce decît un singur exemplu: Pentru a reuşi să oprească trenul blindat fruntaşii mişcării revoluţionare se hotărăsc să-şi sacrifice viaţa, oferindu-şi corpul spre a fi mutilat de forţa „monstrului de oţel". Dar neputînd suporta apropierea lui fierbinte şi sgomotoasă, ei se retrag pe rînd bolnavi şi plini de groază; un singur om rămase: ultimul dintre cei hotărîţi a-şi pierde viaţa, abia culcat între şine— îşi descarcă revolverul în tîmplă, spre a salva viaţa tovarăşilor de lupte pe care îi secera continuu „monstrul" cu mitralierele sale.

Nu e acesta oare un prototip superior de sacrificiu printre exemplele, care abundă în istoria popoarelor la epoci oricît de variate?

Dar mai presus de această jertfă, ce admirabilă disciplină solidară între membrii acestei societăţi în mişcare! Ştiţi cine e sacrificatul cauzei comune? Un exemplar de rară voinţă, pe care soarta l-a îndreptat de pe malurile lui Hoang-Ho în mijlocul Rusiei cuprinsă de ferberea cumplită a revoluţiei, chinezul Sin-Fin-Ou.

Nu ştiu dacă în mijlocul acestei uriaşe mulţimi şi subt aspectul ei atît de variat, intenţia scriitorului rus a fost de a exprima realizarea concretă a înfrăţirii popoarelor în lupta pentru libertatea comună. Dar niciodată psihologia revoluţiei nu a primit o formă mai realistă şi precisă, n'a apărut subt aspectul unei realităţi mai pregnante ca această mulţime dinamică în acţiune, din literatura lui Vsevolod Ivanov.

* * *

Kautsky a numit bolşevismul—într'un moment neaşteptat de violenţă—socialism de stepă, comunism de tatari. Nu ştiu dacă a fost aici vizată brutalitatea instinctelor, ce s'au manifestat atît de violent în prima fază a revoluţiei ruse; dar mult timp am crezut că afirmaţia doctrinarului comunist e mai curînd produsul unei critici lipsite de profunzimea cunoaşterei exacte, decît acel al unei observaţii reale şi fecunde.

Lui Vsevolod Ivanov îi datoresc încercarea de a înţelege organizarea unei lumi complect schimbate. In paginile lui am urmărit desfăşurarea forţei, ce duce la construirea unei organism de viaţă nouă.

Subt acest raport literatura lui Ivanov devine document pentru istorie, iar opera lui capătă o rară valoare pentru studiul fenomenelor vieţii sociale de pretutindeni.

Mircea Mancaş.

Cronica ideilor

O carte nouă despre Unirea Basarabiei [1]

D. A. Boldur e cunoscut prin lucrarea sa «La Bessarabie et les relations russo-roumains» apărută anul trecut la Paris. Această lucrare a provocat un interes general, aducînd în acelaşi timp un mare sprijin punctului de vedere romînesc. Ultimul studiu e un capitol al unei lucrări mai mari, anunţată. Fostul profesor de drept internaţional dela Universitatea din Petrograd face o încercare interesantă de analiză a atmosferei psihologice în care s'a produs unirea. Pe baza acestei analize d. Boldur vrea să stabilească locul şi rolul principal sau secundar al factorilor care au determinat actul unirii. Explicaţiile care s'au dat în chestiunea aceasta sînt unilaterale. Astfel, d-rul Cazacu afirmă că unirea a fost determinată de armata romînă şi oamenii regatului ca Stere, Marghiloman etc. După O. Ghibu, unirea au pregătit-o ardelenii refugiaţi care au făcut propagandă naţională în Basarabia. I. Nistor atribue rolul principal basarabenilor.

Autorul respinge părerea lui P. Cazacu, care, de fapt, concordă cu susţinerile adversarilor unirii. Nu acceptă, fireşte, nici pretenţiile lui O. Ghibu. Adoptă, dar numai în parte, explicaţia lui Nistor, complectînd-o prin plasarea la locul cuvenit a celorlalţi factori. Astfel, în ce priveşte rolul armatei, d. Boldur e în perfect acord cu realitatea. Armata romînă a liniştit provincia şi la adăpostul ei elementele naţionale s'au putut consacra operei de organizare. Două fapte pun în evidenţă rolul de protectoare nepărtinitoare al armatei: proclamarea independenţei şi tratativele Averescu—Racovski. «Dacă armata romînă «a ocupat» Basarabia, «a cucerit-o», «a anexat-o», atunci de ce această republică anexată

---

1 Alexandru Boldur, Unirea, Analiza psihologică a evenimentelor. Chişinău, Tipografia „Dreptatea". 1928.

își proclamă independența și nu direct unirea ei cu Romînia?» (p. 13). Iar tratativele dintre generalul Averescu și Racovski provoacă la basarabeni teama de necunoscut, ei se gîndesc cu groază: ce va fi a doua zi după retragerea armatei, cum se va opune tînăra republică invaziunii sigure a trupelor anarhice bolșevice? Iată cum armata „romînă" devine „a noastră". De-aici un nou imbold puternic pentru îndrumarea gîndurilor spre unire.

Punctul central al analizei este însă ideologia păturii culte basarabene care a înfăptuit unirea. Autorul ajunge la concluzia că pătura intelectuală „care a fost printr'un fel sau altul legată de satul basarabean, a fost cu atît mai puțin pătrunsă de ideia națională, cu cît ideologia ei socială era mai radicală. Și din contra, cu atît mai puternic se manifesta elementul național în educația ei, cu cît ideologia ei socială a fost mai slab dezvoltată" (p. 9). Din acest punct de vedere se poate astfel fixa poziția partidelor din Sfatul Țării, mergînd dela stînga spre dreapta: 1) Bolșevicii, 2) Partidele social-democraților și social-revoluționarilor, 3) Centrul stîng (fracția țărănească sau radical-democratică a d-lor Inculeț, Erhan și alții), 4) Centrul drept (blocul național moldovenesc cu Halippa și Pelivan în frunte), 5) Proprietarii mari. Din aceste partide fracția țărănească și blocul moldovenesc au avut cele mai multe legături cu satele basarabene. Dacă blocul avea o atitudine hotărîtă în chestiunea unirii, nu tot așa se prezinta fracția țărănească, care totuși, la urmă, a fost convinsă de d. Stere să voteze unirea. Nehotărîrea acestei grupări, mai radicală decît blocul moldovenesc, se explică prin teama de a pierde cuceririle democratice și sociale ale revoluției. Deaceia autorul relevează, alături de rolul mare al d-lui Stere și contribuția fracției țărănești (a «centrului stîng»). Contribuția, serviciul adus cauzei unirii de această grupare e cu atît mai mare, întrucît «nu acea picătură umple paharul care cade prima într'însul, ci aceia care încape ultima în pahar. Nu este darnic acel om care dă din prisosul bogăției sale, ci acela care dă tot ce are». Și fracția țărănească, are aerul să ne spună d. Boldur, a dat o mare parte din avutul ei, a riscat și chiar a sacrificat o bună parte din cuceririle revoluționare. Are dreptate autorul, numai că același risc a fost și din partea blocului moldovenesc. Căci, ni se pare, d. Boldur n'a avut o aprehenziune justă a psihologiei blocului moldovenesc. Și aceasta din cauza formulei sale simetrice în care a încercat să înglobeze, forțat, toate nuanțele politice din Basarabia revoluționară. Formula după care, cu cît o grupare politică basarabeană era mai radicală cu atît avea mai puține preocupări de ordin național, și invers, cu cît era mai puțin radicală, cu atît aceste preocupări predominau, cu toată ingeniozitatea ei, este insuficientă ca principiu explicativ al evenimentelor din ajunul și din timpul unirii.

De exemplu, în blocul moldovenesc erau deputați mult mai radicali în chestiunea agrară — chestiune primordială pentru viața socială a Basarabiei, — decît mulți dintre membrii fracției țărănești.

Astfel Halippa, Crihan, Buzdugan erau mai spre stînga decît Inculeț și alții din fracția țărănească. Apoi, între blocul moldovenesc și uniunea proprietarilor era o prăpastie întreagă. Naționalismul subit al marilor proprietari (nu vorbim de cei cîțiva proprietari naționaliști ca Stroescu, Gore, Herța, ci de uniunea marilor proprietari basarabeni) își avea o motivare oportunistă. Rezortul intim al atitudinii lor era speranța că prin unirea cu România își vor salva proprietatea de expropriere. Și apoi, din punctul de vedere al formulei d-lui Boldur, — nu tot preocupările sociale predominau la ei?

Credem că se poate da o explicație mai aproape de adevăr care să servească drept călăuză pentru înțelegerea haosului de evenimente mari și mici din timpul revoluției basarabene. Explicația aceasta va pleca tot dela ideia d-lui Boldur, dar va fi mai puțin simetrică, ținîndu-se mai mult de realitate. Fiecare grupare revoluționară din Basarabia vroia să-și realizeze programul. Dar se lovea de o realitate socială, de care trebuia să țină seama: modul de a cugeta al țăranilor moldoveni. Țărănimea basarabeană în timpul revoluției se afla subt influența mai multor acțiuni propagandistice. Ea a fost în curînd tîrîtă, ca și toată țărănimea din Rusia, pe calea unui radicalism agrar. Dar în același timp, ea acceptase voios ideile de autodeterminare națională, ideia de a fi un popor aparte, cu școala, justiția, administrația, în limba «moldovenească», într'un cuvînt, ideia autonomiei. Intelectualii basarabeni care veneau cu programe gata elaborate au trebuit adesea să și le modifice, cel puțin din considerații tactice, deoarece colectivitatea căreia se adresau, avea deja formată o structură psihologică mult mai complicată decît își imaginau ei.

Astfel, partidul național-moldovenesc a încercat realizarea unui program de naționalizare, limitîndu-se la minimum de revendicări sociale pentruca să atragă și elemente moldovenești mai moderate, ba chiar și pe proprietarii mari. Dar a fost silit chiar în a treia lună de revoluție să adopte un program agrar radical, deoarece țăranii nu înțelegeau «autonomie» fără pămînt. Aceasta convenea mai ales generației tinere din partidul național-moldovenesc, în special tineretului universitar, care a determinat pe Halippa, Ciuhureanu, Buruiană, Grossu și alții să părăsească compromisul cu marii proprietari și să revină la vechile lor idei social-revoluționare. Astfel că chiar în primile luni de revoluție, în sînul partidului național-moldovenesc a învins curentul de stînga, iar elementele moderate au trebuit să se resemneze, și pentru a nu fi inutili cauzei moldovenești, să activeze pe terenul pur cultural, intensificînd opera de propagandă și apoi de realizare a școalei naționale prin crearea comisiei școlare moldovenești, care, în adevăr, a adus poporului basarabean servicii apreciabile.

Vedem, dar, că partidul național-moldovenesc, care în Sfatul Țării era reprezentat prin Blocul moldovenesc (Bloc: pentrucă era compus din mandatarii diferitelor organizațiuni revoluționare mol-

dovenești) avea predominante preocupările de ordin național, dar adoptase și un program radical de realizări sociale, care pentru cei mai mulți membri ai lui corespundea și unei adînci convingeri personale, iar pentru alții, mai puțini la număr și mai moderați (de ex. Pelivan, Cijevski, Văluța) se impunea dintr'o necesitate de tactică.

Pe de altă parte, propagandiștii trimiși dela Petrograd, în frunte cu Inculeț și Erhan, — pentru «adîncirea» revoluției, — care au format nucleul viitoarei fracții țărănești din Sfatul Țării, în realizarea misiunii lor s'au convins că nu pot face abstracție de revendicările naționale, devenite atunci ale țărănimii basarabene întregi. La început, acest grup a adoptat autonomia din motive de tactică, pe urmă însă, revendicările naționale s'au înrădăcinat în sufletul unor membri ai lui, devenind convingere.

Dar pasul accelerat al revoluției face posibilă proclamarea autonomiei. Mai departe apar mai pronunțate diferențele dintre partidul național-moldovenesc și gruparea «țărănească», ajunse în Sfatul Țării «Bloc moldovenesc» și «Fracție țărănească». Din expunerea de până aici reesă clar că nu se poate susține că «blocul a fost mai mult «național» și mai puțin «social», fracția din contra» — cum crede d. Boldur. In deosebire de d-sa, noi credem că între aceste două grupări din Sfatul Țării era tocmai o «diferență de percepere a realului». Pe cînd blocul își dădea sama atît de disoluția imperiului rus, — ceiace îl făcea să aibă intuiția posibilității de reîntoarcere la căminul părinților noștri, — cît și de necesitatea rezolvării radicale a problemelor sociale, fracția țărănească era absorbită aproape numai de grija problemei sociale, acceptînd, din motive tactice, soluțiile problemelor ce se iveau în legătură cu opera de naționalizare așa cum le preconiza blocul, dar înlăturînd din calculele ei politice ideia de unire, cu toate că se pune în contradicție cu determinismul evenimentelor. Pivotul politicei Sfatului Țării era Blocul, nu Fracția. Deaceia cînd s'a ridicat problema unirii, blocul a avut o atitudine fermă: pentru unire, dar cu condiții, care să asigure intangibilitatea cuceririlor revoluției, — iar fracția țărănească a șovăit, la un moment dat nu voise să urmeze pe conducătorii ei autorizați: Inculeț și Erhan. Numai în urma intervenției lui Stere s'a produs conversiunea unei părți din fracție, care a votat unirea alături de blocul moldovenesc.

Cu toată această deosebire de d-l Boldur în înțelegerea atmosferei de psihologie socială premergătoare unirii, deosebire pe care am ținut s'o subliniem, trebue să recunoaștem meritul d-sale de a fi încercat să se apropie de problema explicației unirii cu un aparat științific mai adecvat scopului, decît mijloacele folosite de alții până la D-sa.

V. Harea

Cronica artistică

— Expozițiile din primăvara artei romînești —

(Despre Salonul Oficial, «Arta Romînă», «Salonul celor patru», precum și despre Ion Teodorescu-Sion, Marius Bunescu, Fr. Șirato, I. Jalea, O. Han, N. Tonitza, Cecilia Cuțescu-Stork, Demian, Vasile Popescu, Tr. Cornescu, Lucia Demetriade-Bălăcescu, Leon Viorescu, Paul Verona, Adina Paula Moscu, Daniel, H. Teodoru, Jiquidi, Nadia Bulighin, și St. Constantinescu).

Fără prea mare trudă cercetătorul atent ar putea afla în tot ce s'a expus prin sălile bucureștene, ceva primăvaratec, în sens de preînoire, creștere și înaintare. Mulți fruntași ai plasticii noastre, nemulțumindu-se cu izbutirile de până acum, au căutat să se întreacă, să-și înflorească puterea, care trebue să-și găsească acele culmi, unde maturitatea-i fixează.

Imprimăvărarea aceasta, la mulți neașteptată, a venit ca supliment unei activități, încercată și în continuă rîvnă. Să ne gîndim la propășirile necontenite ale fruntașilor plasticii romînești de azi: *I. Teodorescu-Sion, Fr. Șirato, Marius Bunescu.* Să ne gîndim că talentul lor este la a doua primăvară, precum unii oameni numesc drumul spre maturitate a doua tinerețe. Să ne gîndim însă și la tinerii expozanți *Demian, Lucia Demetriade-Bălăcescu, Daniel* pentru care primăvara a început nu de mult sau pentru talente tinere ca *Adina Paula Moscu, Anne-Marie Călinescu, Boris Concevici,* abea acum.

Chipul în care s'au succedat ultimile expoziții, prilejuește acestei cronici să cuprindă aproape toate personalitățile artei romînești de azi, precum și să atingă în treacăt unele ridicări nemeritate, venite pe drumuri străine artei.

Ion Teodorescu-Sion.

Ion Teodorescu-Sion şi-a avut anul acesta o expoziţie surprinzătoare, nu atît prin ea însăşi, cît prin semnificaţiile ei de drum încă deschis prefacerilor.

Anul acesta pictorul a dat o atenţie nemărginită culoarei. Culoarea i s'a luminat, — am putea spune, străluminat, — i s'a limpezit, i s'a împrimăvărat. Tonurile luminoase aduc atmosferă nouă, senină şi virilă. Ele vor să-şi trăiască viaţa lor proprie, ca în tablourile tuturor marilor pictori, care s'au exprimat în primul rînd prin culoare.

In această privinţă, Teodorescu-Sion n'a făcut decît să-şi accentueze picturalul tablourilor sale. Dar a mai făcut încă şi alt ceva, mai subtil şi mai greu de precizat: a continuat drumul, încă neexplicat de critica noastră de artă: drumul specificului romînesc.

Precum se ştie caracterul naţional nu constă în subiectul lucrării, căci acelaşi subiect, — de-o pildă cu ţărănci, străchini şi care cu boi, — poate fi făcut şi de-un pictor străin adus la noi şi ar urma că acest pictor ar avea sensibilitate artistică romînească, ceiace în principiu e imposibil. Caracterul specific romînesc se poate vedea după trăsăturile sufleteşti care rees în mod firesc şi necăutat dintr'un tablou. Ori, dacă până acum nu s'a formulat încă această notă specifică, dacă nu s'a studiat cît de valoroasă poate fi în estetică, dacă nu i se cunosc încă profunzimile, care merg desigur până în subconştientul nostru în care moştenirile metafizice ale Traco-Ilirylor, ale Dacilor în special, ale Romanilor, ale Bizantinilor şi ale Slavilor, s'au putut topi în unitatea etnică de astăzi, într'o sinteză unitară ca acea a naţiunii romîneşti, sînt totuşi posibile cîteva jalonări, bazate pe ultimile studii ale unor Pîrvan, Iorga, Rădulescu-Motru, Ibrăileanu.

Revenind la trăsăturile psihologice ce rezultă în chip firesc şi neîndoios din pictura d-lui Teodorescu-Sion, trebue să recunoaştem că unele din aceste trăsături sînt caracteristice întregului suflet romînesc. După părerea noastră, care încă este în curs de a elucida problema specificului romînesc în artă, aceste caracteristici ale pictorului de care ne ocupăm ar fi optimismul, bărbăţia, cuminţenia, materialitatea (concretizarea), liniştea. Să le desluşim.

Sufletul romînesc este în genere optimist, increzător în puterile lui. (Dovadă, rezistenţa noastră de-alungul istoriei). Romînul nu se pierde cu firea, nici nu este prea expansiv. Să ne gîndim la prudenţa ţăranilor noştri şi la rezerva cu care privesc ei totul. Să ne mai gîndim că, în genere, ţăranul romîn nu e nici idealist, dar nici materialist. Dovadă, cuminţenia şi ospitalitatea-i cunoscute. Firea liniştită, contemplativă în care idila pare o necesitate, este iarăşi deplin caracterizatoare. Comparînd aceste trăsături sufleteşti cu atmosfera şi tehnica picturii lui Teodorescu-Sion, observăm tocmai această linişte, această cuminţenie, acest optimism, această

curăţenie şi la suflet şi la culoare. Mai mult, felul cum valorifică elementele coloristice, şi cum desenul şi forma, în sens de volum, apar tot din culoare şi sînt delimitate şi trasate de culoare şi din culoare, arată o uşoară şi inspirată cuprindere, pe cît de valoroasă, pe atît de subtilă. In sfîrşit, materialitatea pastei, consistenţa ei concretă, care se afirmă pe ea însăşi, chiar cînd pictorul capătă transparenţa icoanelor ţărăneşti pe sticlă sau un luciu, plin de strălucire, amintind vechea ceramică romînească, atît de preţuită de bisericile moldoveneşti sau de gospodăria ţăranilor, este şi un indiciu, un corespondent sufletului nostru, care este întotdeauna legat de materie şi concret, plutind arareori în frămîntările abstracte, ca nordicii cei veşnic torturaţi, de patimă, credinţă şi gînd. In legătură cu această remarcă, asupra materialităţii, asupra existenţii noastre concrete se poate vorbi de acea caracteristică importantă a noastră: dragostea de natură şi mai ales, de recunoscuta calitate funcţională a ţăranului nostru: integrarea, confundarea lui cu natura. Şi aici Teodorescu-Sion nu face decît să continue acele peisagii de acum cîţiva ani, mai umbroase, mai colţuroase ce-i dreptul, dar atît de viguroase, în care omul şi copacul erau de-o samă, părînd fraţi răsăriţi din acelaşi pămînt. Ori, dacă în expoziţia actuală această integrare în natură nu mai este atît de accentuată, ea n'a dispărut şi legătura cu substanţa, cu materia se vede din consistenţa pastei pictorului.

Evident, toate aceste însuşiri n'au importanţă decît cînd sînt închise într'o operă de artă. Calităţile specifice, din punct de vedere estetic n'au valoare decît cînd sînt cuprinse de artă. Şi dacă am insistat asupra lor am făcut-o, tocmai pentrucă la d. Teodorescu-Sion, ele iau continuu avînt, cu toate prefacerile sale care nu-i schimbă fondul autochton, ci doar modalităţile de exprimare. Pe drum încă deschis prefacerilor, d. Teodorescu-Sion are aceste calităţi de adevărat artist şi adevărat artist romîn. Specificul nu este o calitate sine qua non, dar cînd există el adaugă, şi tărie, şi interes pentru opera de artă.

Francisc Şirato.

Pe d. Francisc Şirato este mai uşor să-l privim de-alungul întregii sale activităţi, chiar şi în acest articol, d-sa expunînd destul de rar.

Trei îi sînt etapele carierii sale. Timp de douăzeci de ani, pictura d-lui Şirato nu a avut consideraţia pe care a meritat-o. Dar de vre-o cinci ani încoace, Francisc Şirato se bucură de o consideraţie, care-l răsplăteşte pentru trecut şi-l provoacă pentru viitor. Prima etapă a d-lui Şirato a fost aceia în care a produs „Intîlnirea", acea pînză cunoscută, în care formele, adică volumele, trăesc într'o organizare aproape perfectă. Ritmul liniar al desenului neobişnuit de hotărît şi precis. Cele două personagii ale acestei compoziţii au ceva din perfecţia formală şi din semnificaţia psihică

a statuelor hellene. Fiindcă această caracteristică va continua şi în perioada a doua a activității acestui pictor, în care perioadă el expune „Intoarcerea dela tîrg", acea lucrare în care d. Şirato cîştigă bătălia pentru culoarea, pe care acum o are definitiv apropiată, întregindu-şi astfel posibilitățile de adevărat pictor (stăpîn pe culoare cît şi pe desen, pe lumină cît şi pe linie) — putem insista asupra acestor afirmații.

Grecii căutau măsura şi simbolul, sensul colectiv şi unanim. Frumusețea gestului, măreția formei, dar nu atît de originalitate, cit de înălțare a caracteristicei tipului.

Seninătatea grecească nu era, de cele mai multe ori, decît corectivul durerii, haina nobilă şi gravă, cu a cărei poale ştergeai lacrimile şi limpezeai ochii. Deaceia arta hellenă n'a fost obişnuită cu tînguirile. Structura ei superioară a fost idealismul. Esența, simbolul lucrurilor şi al ființelor, este ceiace domneşte în artă. Nu aspectul trecător, fugarnic; nu ceiace vedem cu ochii imperfecți şi fizici, ci cu adîncimile metafizice şi misterioase. Pentru a fi într'adevăr puternică, opera de artă pe acestea trebue să le înfățişeze. Viziunea artistului trebue să fie adîncă şi individuală. Individuală, fără să ştie. Adîncă, fără să vrea cu dinadinsul. Ei un tip comun din realitate, dar îl redai însutit subt aspect nou, neimitat. Arta hellenă ridica totul, potențînd oamenii şi atitudinile lor esențiale.

Unui om stăpîn pe mintea lui, îi vorbesc mult mai mult atitudinile esențiale, care înfățişează mai deplin tipul, decît un aspect de-o clipă. Arta antică a rămas eternă pentrucă nu a arătat decît ceiace-i veşnic şi neschimbător în noi, calitățile care ne simbolizează sufletul sau corpul. Deaceia ținuta nobilă a elenismului domină lumea, după atîtea veacuri. Neo-clasicismul este dorința zilei. Porțile pe care le-a deschis arta unui Derain, poate cel mai însemnat pictor al Franței de azi, duc înspre un clasicism nou, mai atenuat şi mai îmbogățit de atîtea experiențe utile, mai complex şi mai variat, mai omenesc şi mai apropiat de sufletul nostru, dar care clasicism derivă din fondul nobil şi etern al elenismului.

Liniştea, staticul, majestatea se văd reîntronate. Putem să nu ştim dacă lumea este finită sau infinită, dacă ne mărginim la globul ideal şi rotunjit, care este pămîntul sau mergem mai departe.

Dar ceiace ne arată opera de artă este, desigur, finit şi precis. Deaceia chipurile îşi au existența lor proprie în lumea tabloului, indiferent realității, şi ele se rezumă la această lume, chiar dacă spiritul lor se îndreaptă către infinit. Insuflețirea prin linie şi culoare nu poate merge până peste granițile nerealizatului şi ale confuziei, ci ele trebue să se închege, să se echilibreze, trăind viață unică, nouă, măreață.

Francisc Şirato, fără a se ține de vre-un canon, fără a gîndi numaidecît intenționat la aceste adevăruri s'a apropiat de ele. Arta d-sale înseamnă tocmai acest simț de măreție expresivă şi esențială, eternă şi simbolică. Apropierea dintre arta elenă şi arta d-lui

Şirato am făcut-o încă de acum trei ani, în ziarul „Cuvîntul", ocupîndu-ne de Salonul Oficial. De atunci d. Şirato a continuat această cale, chiar şi în expoziţia din 1927, cînd a dus acel *„Chip de ţărancă"*, în care gestul îşi avea virtutea şi frumuseţea lui proprie iar forma avea o şlefuire platoniană. Să ne gîndim la ideile lui *Plato* care spunea că ceiace vedem nu are existenţă integrală, ci numai o umbră de existenţă. Ceiace cu adevărat există este numai idealul sau idealele. Chipul de ţărancă a d-lui Şirato este un chip ideal.

„Trăsăturile penelului nu sînt adînci şi sînt mai puţin apăsate decît ale altui pictor", scria cineva despre d. Şirato. Dar tocmai acest adevăr indică şi mai mult ceiace spunem noi. Pictorul acesta lucrează mai mult în linii rotunde, pentrucă astfel materia capătă spirit primblînd privirea noastră. Dacă s'ar folosi mai mult de linii drepte şi de diagonale—mă refer în special la *„Intoarcerea dela tîrg"* şi la „Chipul de ţărancă", - trăsăturile ar fi mai adînci ce e dreptul, dar mişcarea duhului ar dispare şi forma ar părea mai chinuită. Culoarea n'ar mai fi putut căpăta libertatea pe care d. Şirato i-o sortise pentru mai tîrziu. Este ştiut că *Euclid*, de pildă, nu admitea decît elementele şi figurile geometrice caracterizate prin simetrie şi măsură. Sinuozităţi incidentale, frînturi de drepte însemnau lucruri inferioare pentru Greci, pentru simţul lor echilibrat şi pur.

Armonia este astfel ajunsă, în lucrările d-lui Şirato. Totul se încercueşte şi cercul, triunghiul, însfîrşit combinaţiile ritmate şi simetrice erau plăcerea ochiului elen.

Aceste elemente se află din plin la d. Şirato. Aceasta este cauza, pentru care pictorul de care ne ocupăm este un cerebral, din care cauză multora le pare arta d-lui Şirato prea gîndită.

„Chipul de ţărancă" este un măreţ joc de figuri geometrice regulate, care dau sens construit întregului. Iar în peisagiile d-lui Şirato găsim raporturi de simetrie şi măsură, echilibru şi corespondenţă.

O pată de culoare se regăseşte, o linie îşi găseşte zeci de tovarăşe în acelaşi tablou. Deaceia totul pare închegat şi organizat. Ştiinţa compoziţiei o stăpîneşte cu-o măestrie rară acest pictor. Ca şi *Aristotel*, arta d-lui Şirato pare a spune: „tot ce întrece măsura este hibrid".

Expoziţia de anul acesta a d-lui Francisc Şirato a adus o descătuşare faţă de formă, faţă de desenul acela precis şi organizat, faţă de rigiditatea volumelor. O îndrumare şi mai pronunţată decît anul trecut către pictural. Preocupări coloristice sînt pe primul plan, acum. Şi orice pictor adevărat se rezumă, în cele din urmă, la problemele culorii. Căci, întâiu, pictura înseamnă culoare. Şi culoarea depinde de lumină. Este un element fluid pe care încercuindu-l, precizîndu-l, îl poţi distruge. Fără a fi ajuns la sculptural, cum a ajuns acel David, care picta statui şi nu oameni, d. Şirato ajunsese la o perfecţie formală care continuată şi

accentuată ar fi putut stînjeni culoarea. Dar ca şi Iser, marele desenator, d. Şirato pune greutatea sentimentelor sale acum pe culoare.

Această orientare este lesne de înţeles: In clasificarea pe care *Imanuel Kant* o făcea artelor, marele filosof punea desenul împreună cu arhitectura şi sculptura în grupul artelor gestului, adică în grupul artelor plastice, pe cînd pictura o grupa împreună cu muzica în categoria artelor tonului, artelor modulaţiei. Este neîndoios că autorul „Criticii judecăţii" înţelegea prin pictură, culoarea. Această distincţie a existat întotdeauna, preferinţele oscilînd între pictural şi sculptural, între culoare şi plastic. Dar marii pictori, adevăraţii pictori au fost colorişti. De aici tendinţa tuturor marelor talente către problemele culorii, pe care trebue să o lase cît mai liberă şi mai nestînjenită în tablourile lor.

Ultima etapă a d-lui Şirato este *etapa culorii eliberate*. Acum culoarea joacă şi mişcă întreaga configuraţie a tablourilor. Tonuri degradate, sau schimbătoare vin să dea mişcare naturilor moarte. Obiectele nu mai au contururile atît de categorice. Tehnica e mai puţin simţită. Culoarea în schimb radiază. Dela atmosfera rece a tablourilor majestuoase din primele două etape, şi până la domnia de astăzi a tonurilor calde şi vii este o cale falnică, parcursă firesc şi sigur. Acum culoarea este curgătoare, şi se caută pe ea însăşi. Portocaliul, alături de roş şi galben se înfrăţesc nespus de fericit, tocmai din chibzuită alternare şi gradaţie.

Nimic care să se sfădească. Nimic care să şuere. Reflexuri pline de farmec. Totuşi, nici o concesie pitorescului sau detaliului necaracteristic. Căci coloristul Şirato a rămas tot hellenul Şirato de odinioară. Cîteodată, ca în cazul „bătrînului aşezat pe scaun" se poate vorbi de impresionismul volumului, albul d-lui Şirato căutînd o a treia dimensiune. In alte cuvinte, culoarea caută să suplinească şi linia, ceiace este supremul deziderat al pictorilor adevăraţi. In unele peisagii recente aflăm însă şi oarecari inadvertenţe picturale, care dau impresie neplăcută, amestecul tonalităţilor părînd impuritate.

Tot în această etapă a d-lui Şirato s'a vorbit de unele influenţe, dintre care cea a lui *Maurice de Vlaminck* pare mai verosimilă.

Că d. *Şirato* are ca om, din atitudinea mîndră, demnă şi hermetică a tovarăşului lui *Picasso, Derain, Braque, Van Dongen, Leger, Gris,* — care au format glorioasa pleiadă, — nu este îndoială. Că asemeni lui *Vlaminck*, la care după părerea lui *Leon Werth* „cultura şi viaţa se confundă", d. *Şirato* aduce echilibru, consistenţă şi seninătate în tablourile sale, este iarăşi drept. Dar putem replica: non satis est, pentru a vedea aici o influenţă precisă. Credem că pasta d-lui Şirato are altă consistenţă şi orînduire. Credem că seninătatea d-lui Şirato este mai uşor căpătată decît

cea a d-lui *Vlaminck*, despre al cărui „*zîmbet amar*" s'a vorbit şi scris suficient.

Credem iarăşi că preferinţele tonale sînt cu totul osebite iar tratarea peisagiilor, căci de peisagii este vorba în această paralelă, pornită poate pe aceleaşi considerente sufleteşti, diferă fundamental ca tehnică, îndată ce e vorba de pastă şi nuanţări. Reflexele ultimelor tablouri ale d-lui Fr. Şirato, sînt mai vii, mai calde şi mai capricioase decît ale pictorului francez.

Dar d. Şirato dovedeşte adesea calităţi specifice romîneşti. Ţărancile sale au atitudine de domniţe. Imbrăcămintea lor păstrează forma corpului, accentuînd această armonie.

Dar albul de frescă ce aminteşte varul zidului sau discreţia şi tihna tipurilor acestui pictor? Sau simţul care cumpănit închide forma şi o încercueşte cu gingăşie ca în tabloul „*Lectura*" să nu însemne foarte mult pentru sensibilitatea noastră? Sau căldura, vioiciunea şi aspectul bătrînesc al unora dintre tablourile din etapa a treia să nu fie hotărîtoare în caracterizarea acestui pictor încă în mişcare, încă în curs de întregire, încă pe drumul desăvîrşirii?

Marius Bunescu

Expoziţia de anul acesta a d-lui *Marius Bunescu* contribue în mod neîndoios la o samă de lămuriri în privinţa picturii acestui artist, unul dintre puţinii înţelegători ai culorii pe care îi are Romînia de astăzi. Căci peisagistul Bunescu ştie să alăture culori care în operele altora se sfădesc, ştie să potrivească aceste culori, astfel că fără multe gradaţii sau nuanţe schimbătoare,—cum am văzut că se găsesc în ultimile peisagii ale d-lui Şirato,—valorile pot sălăşlui într'o măreaţă transpunere, în care nu poţi pătrunde cu uşurinţă, tocmai din pricina cuminţeniei întregului. Ştiut este că rezerva, cuminţenia nu fură privirea, dar odată ce ea le înţelege cu greu se mai poate deslipi de ele. Nu de mult, am arătat că la d. Bunescu găsim aceleaşi trăsături sufleteşti ca la ţăranul romîn, puţin comunicativ şi foarte cumpănit faţă de cei pe care nu-i cunoaşte. La fel şi pictura d-lui Bunescu: la început impune fără să cîştige. Dar de îndată ce i s'a înţeles tîlcul şi fondul ei adînc, o apropiere trainică se petrece între operă şi privitor.

Peisagiile d-lui Bunescu au cuprins privelişti din Bucureşti, Balcic, Constanţa. In peisagiul urban, Bunescu strînge formele într'o atmosferă de singurătate, cîteodată melancolică, în care doar culoarea uşurează tragicul acestei existenţe. Casele şi străzile trăesc o viaţă tăcută şi retrasă de orice confidenţe. Oamenii apar atît de rar în peisagiul d-lui Bunescu şi cînd apar, sînt atît de mici, şi puţin importanţi faţă cu clădirile înalte, cu turnuri de lumină sau ferestre de întunerec, cu stîlpi verzi alături de copaci fără frunze, peste care omătul se aşterne. Colţuri din oraşul vechiu, biserici ştiute şi neştiute, apar atît de potenţate în pictura d-lui Marius Bunescu, încît cu greu le mai poţi recunoaşte expresia

cotidiană și fugarnică în care le-a surprins altădată, ochiul nostru. In peisagiile marine albastrul își găsește alăturări de roz și cărămiziu atît de fericite, pe cît de riscate. Pentru d. Bunescu pitorescul nu este un pericol din cauza sensului decorativ pe care îl capătă cîteodată culoarea la d-sa. Astfel în pînza puțin romantică, prin melancolia și singurătatea ei *„Colț din orașul Constanța"* (nr. 28), culoarea capătă un sens decorativ și formele acelea luate nearbitrar se întregesc într'o sinteză cu totul originală. Tot astfel în *Casa cu turn*, formele cilindrice și paralelipipedice se întrunesc într'o atmosferă pură și echilibrată prin ritmul variat al curbelor și al dreptelor, cît și prin umbrele și luminile ce străbat culoarea, valorificînd-o. Punerea în cadru este atît de fericită în această lucrare, dătătoare de majestate peisagiului urban, încît perspectiva pare atît de firească, precum fatalitatea într'o tragedie grecească, față de care seninătatea picturii d-lui Bunescu, neo-clasic, nu este deloc depărtată. Se pare că echilibrul, cuminţenia, cumpătarea picturii d-lui Bunescu ar fi corectivul unei tristeți singuratece, din care adesea artistul are nevoia să iasă. Credem că nu ne înșelăm văzînd în galbenul puțin trufaș, în roz-ul oriental, în albastrul înseninat în zări neștiute de privitor, solii unei melancolii discrete, poate chiar durerea în forme disciplinate și majestoase. Dar căldura culorii, pătrunsă de unele luminozități trădează fondul sufletesc al artistului, după noi, pildă de neo-clasic tocmai din cauza acestei măestrii cu care poate găsi seninătatea, echilibrul, obiectivitatea.

Ordinea și claritatea obiectelor este redată de acest artist într'un raport armonios, în care plasticul ocupă rol preponderant față de expresiv, dacă ne ținem mai ales de distincția lui *Müller-Freienfels*, care înțelege prin plastic unificarea amănuntelor sau ordonarea lor simetrică. Tot după acest estetician, opera artistului plastic este dominată de „o rafinată sensorialitate și de rațiunea artistică ordonatoare, adică de factori sensoriali și raționali". Deasemenea prin faptul că pictura d-lui Bunescu redă înfățișarea tipică a lucrurilor, arta lui este de *tip tectonic* (spre deosebire de atectonic care redă aspectul fugarnic). Claritatea picturii d-lui Bunescu rezultă din tratamentul luminii, care reliefează forma, fără s'o sculpturalizeze dar și din suprafețele de culoare, cu puține tonuri intermediare. Nevoia picturală este astfel satisfăcută și ea dă planurilor luate în raportul lor larg spațial, destăinuirea fondului ei melancolic, corectat de disciplina unui adevărat neo-clasicism de înseninare și transfigurare pentru veșnicie.

Expoziții.

D. N. N. Tonitza a avut anul acesta o expoziție personală și o alta la „Salonul celor patru". Producția d-sale a crescut așa dar uimitor, poate tocmai din dorința de a lucra cît mai mult, adică de a-și întări lucrul, sau mai bine spus de a-și încerca îndelung și susținut noul fel de exprimare, oarecum diferit de cel de până

acum, mai fantastic, mai poetic, dar poate mai incomplet. Urmaşul lui *Luchian*—să ne gîndim la pînza aceia „Lăutul",—a avut un farmec propriu tocmai prin căldura şi sclipirile culorii sale. Tablourile d-lui Tonitza păreau făcute din zăpadă topită, după ce fusese minunat colorată. Sclipiri verzi, alături de galben cald sau negru de cărbune. Culori scoase parcă din lăzile vreunui armean, care le-a adus pline cu stofe din Ţarigrad.

Era un farmec unic care înveselea şi lumina, dar care nu putea răscoli sufletele. Privind tablourile d-lui Tonitza orcine se putea socoti vreun sultan plictisit, pe dinaintea căruia i se perindau farmecele Orientului. Ne plăceau mult, dar ne spuneau prea puţin. De ce? Pentrucă pictorul neglija forma şi pentrucă îi lipsea o potenţare sufletească intensă şi susţinută. Figurile îi erau stinse, fără viaţă şi contrastau tocmai cu vioiciunea culorii, cu expresia-i atrăgătoare, ca şi suprafaţa mării. Cîteodată crîmpee de viaţă, de viaţă văzută prin basm ne atrăgeau atenţia, dar mai mult prin delicateţea lor, decît prin forţa care ar fi putut-o avea. Alteori obrăjorii ofiliţi, aminteau chipuri flamande, precum copiii aceia păpuşi ne atrăgeau la gîndul copilăriei noastre. Erau frumoase tablourile d-lui Tonitza, dar le lipseau atîtea.

Treptat, treptat pictorul Tonitza a început să caute închegarea, întărirea, ponderea. La o muche de cuţit de dulcegărie, pictorul şi-a dat sama, şi-a luat-o pe drumurile picturii serioase, consistente şi poate cîteodată mai aride, mai austere dar mai solide. Anul trecut d. Tonitza a încercat să cuprindă volumul, să dea formă chipurilor, pe care până atunci le vedea numai ca pe o suprafaţă colorată. *„Copilaşul cu fesul"* a fost o izbutire, pe cînd unele nuduri, nu.

Aspectul decorativ în sens obişnuit, nu în cel al compoziţiilor decorative, era irosire, era poate facilitate.

Acum d. *Tonitza* se orientează către pictura consistentă, adică cu conţinut superior şi sufleteşte, dar şi ca tehnică. Aşteptarea noastră este plină de nădejdi.

Expoziţia de anul acesta a *d-nei Cecilia Cuţescu-Stork* a îmbogăţit arta romînească, cu noi aspecte pline de farmec, ca acele desene colorate sau cu noi izbutiri decorative, în care intelectul contribue în măsură largă la ritmarea întregului conţinut. D-na Stork se află în continuu dinamism. Temperament perfect optimist are o pictură în care frumosul devine oarecum ostentativ, tocmai pentru a bucura, vrăji, înălţa.

Dacă în pictura obişnuită anecdota este dispreţuită iar alegoria complet perimată, dacă astăzi formele devin doar pretexte pentru plăcerea retinei acea plăcere „de pure retine" care se poate produce prin culoare, pictura decorativă este nevoită să păstreze totuşi legile-i fundamentale.

Dar *doamna Cuţescu-Stork* nu se rezumă numai la pictura decorativă, cu femei şi ghirlănzi de flori, cu jocuri de frunze şi

păsări în dumbrăvi eterne (*Puvis de Chavannes* farmecă mult mai puţin generaţia de astăzi. *Hodler* sau *Courbet*, dimpotrivă sînt preţuiţi destul de mult ca să poată fi consultaţi de orice pictor cult).

Dar doamna Cuţescu-Stork este preocupată acum de peisaj, în care găseşte destulă libertate de vis şi destul prilej de a-şi desveli posibilităţile d-sale de bună compozitoare. Această variaţie, această alternare, această întregire sînt caracteristicile ultime ale doamnei *Cecilia Cuţescu-Stork*.

Rareori expoziţie mai unitară şi mai întreagă ca expoziţia de desenuri mari a d-lui *A. Demian*, ajuns actualmente la o întărire ce nu mai are nimic din precocitatea de până acum. Arta are nevoe din cînd în cînd de primeniri, de reîntoarceri la izvoarele sensibilităţii. Arta naivă este arta cerută de o bună parte din artiştii vremii. Ea este firească atmosferii şi culturii romîneşti, încă în curs de formaţie. Naivitatea, înseamnă curăţenie şi stîngăcie. După cum şi arată cuvîntul, care vine dela „*nativus*", această caracteristică înseamnă pornire dela izvoarele vieţii. Sensibilitatea gingaşă şi depărtată de complexitatea atotştiutoare dă un farmec fără păreche chipurilor de copilaşi de ţărani. Căciulile lor mari, sumanele acelea cu flori simple împodobesc expresia timidă a copilaşilor. Cîteodată expresia capătă ceva dureros sau temător. Alteori s'ar putea să fie ceva nostalgic. Ceva, în orice caz din tristeţea copilăriei, pe care numai firile puţin simţitoare o socotesc fericită şi inconştientă.

Precum copilăria umanităţii este departe de a fi de aur, cum o cred cei ce nu cunosc istoria şi ştiinţele, tot astfel numai cei străini psihologiei copilului pot socoti fericirea ca un bun al lui. In această privinţă opera d-lui *Ionel Teodoreanu* a adus o lumină netăgăduită. Sensibilitatea d-lui *Demian* atârnă mai mult de tehnica desenului simplu şi necăutat. Ea preferă cărbunele moale şi hîrtia imaculată, pe care se pot uşor aşterne simţirile de nimic alterate. Ultima lui expoziţie de lucrări în alb şi negru a adus o notă cu totul personală în elementele picturii romîneşti de azi.

D. *Vasile Popescu*, unul dintre cei mai valoroşi reprezentanţi ai generaţiei tinere a expus anul acesta o samă de lucrări, din care se vede o rîvnă neobişnuită pusă în slujba unui talent pe care cu toţii l-am apreciat îndeosebi.

Unele naturi moarte sînt atît de bine echilibrate şi atît de consistent colorate, încît ne îndrituesc să-l vedem pe d. Popescu şi mai însufleţit în bucăţile din viitor. Unele peisagii urbane au o interesantă dispoziţie a formelor, care se menţin într'o solidaritate plină de virtuozitate, cu toate că d. Vasile Popescu fuge de facilitate, efect ieftin, ori romanţă. D. *Vasile Popescu* nu risipeşte nimic, dar nici nu împinge culoarea până la austeritate. Dimpotrivă caută o încîntare prin mijloace fireşti, sincere şi nobile.

D. *Traian Cornescu* expune portrete, peisagii, compoziţii depărtate de arta decorativ teatrală, în care, dacă nu a fost prea original, nu putem spune că a fost lipsit de expresivitate. D. Cornescu are mari însuşiri de pictor: O pastă grasă şi totuşi transparentă, posibilitatea de a căpăta tonuri frumos diferenţiate, dar d-sa nu poate întruni aceste calităţi într'un tot perfect. Este departe nu de perfecţie, dar chiar de o unitate potenţată. Risipeşte scîntei prin ceaţă. Cel puţin în pictura de chevalet. In cea decorativ-teatrală este superior, cu toate că asupra lipsei sale de scrupulozitate faţă de izvoarele de inspiraţie sînt multe şi nu mărunte de spus.

D-na *Lucia Demetriade-Bălăcescu* aduce subiectelor ei de fantazie şi umor o vizualitate din ce în ce mai picturală. Uleiul sau pastelul capătă noi străluciri. Chipurile acelea epocale,—în special 1830-ul apare des în tablourile elegante şi pline de anecdote sau de graţii nespus de atrăgătoare,—au început să capete o serioasă tratare plastică, ca şi „naturile moarte" frumos dispuse şi sensibil colorate.

D-na *Demetriade-Bălăcescu* a ajuns la o rotunjire şi la o împlinire a formelor, care o onorează. Ba, în pastelul dela „Salonul Oficial" de anul acesta *„Doamna cu pictorul său"*, ajunge la o contopire între tehnica propriu zisă şi semnificaţia ei psihologică.

Găsim că pentru luxozitatea unei atmosfere în care graţia şi eleganţa îşi dau întîlnire, pastelul cu culorile lui catifelate şi radiante este foarte nimerit. D-na *Demetriade-Bălăcescu* merită toată încurajarea criticii.

Şi d. *Leon Viorescu* a ajuns într'un stadiu superior celui din anul trecut. O sinceritate de om modest găsim atît în desenele sale cuminţi, precum în peisagiile şi naturile moarte aceiaşi discreţie de om tacticos apare spre bucuria celor ce doresc, din cînd în cînd, şi lucru măsurat şi cuminte. Şi dacă unele lipsuri tulbură încă această cuminţenie, dacă unele goluri liniare sau unele lipsuri coloristice nu permit o armonie întreagă, se găsesc lucrări şi colţuri de lucrări, în care d. Viorescu poate mişca şi bucura.

In peisagiile sale pe care d. *Paul Verona* le-a adus dintr'un orient scăldat în soare, găsim exemplare izbutite prin optimismul ce se degajă din ele, prin pitorescul ce poate încînta pe privitor, prin culorile aşternute în suprafeţe mari şi puţin diferenţiate, poate înadins. Sînt unii artişti care dispreţuesc complexitatea sau îngemănările. Ei preferă cîteva tonuri ce pot suggera o atmosferă, precum un steag poate suggera o ţară. Alteori chipurile aduse de d. *Paul Verona* au privirile lipsite de orice intenţie, păstrînd o atitudine pură.

D. Paul Verona şi-a îmbogăţit paleta şi şi-a mai întărit felul de a construi peisagiile. In curs de formare, nădejdile unora îi pot fi de bun augur.

Dintre cei care au expus pentru prima oară, *d-ra Adina Paula Moscu* este elementul cel mai de viitor, întrucît după surprinzătoarele sale calităţi de desenatoare şi după înţelegerea neobişnuită pe care o are pentru dispoziţia formelor, nu vedem posibilitatea unei desamăgiri.

Intr'adevăr *d ra Moscu*, încă într'o fază cam şcolărească, arată însuşiri neobişnuite. Creionul d-sale are o sensibilitate unică. O siguranţă ce poate adînci sufletul personagiilor, pe care poate să le prindă nu în aspectul lor superficial şi convenţional, ci în caracteristicile lor esenţiale.

Apoi d-ra Moscu ştie să dea atmosferă chiar unui desen şi adeseaori prin umbră şi lumină arată calităţi pentru desenul pictural. Pastelul, colorat prea de carte poştală, ar trebui încă să-l ocolească, tocmai pentru a-i găsi mai tîrziu însuşirile lui estetice, precum le-a găsit până acum desenului. Studiind serios, tinzînd către o libertate proprie şi căutînd o corespondenţă între elementele picturii, d-ra Adina Paula Moscu va putea deveni un nume mare în arta romînească. Cu aceste condiţii, ne punem cele mai optimiste speranţe în această surprinzătoare apariţie primăvăratecă.

Expoziţia d-nei *Cornelia Babic-Daniel* şi a d-lui *Daniel* ne-a dus pe alte tărîmuri, mai puţin umblate de artiştii noştri şi mai puţin potrivite cu noile orientări ale vremii. Dar acestea nu scad întru nimic meritul *d-nei Daniel* de-a ne fi dus pe cărări în care sensibilitatea huzureşte în toată voia ei, nefiind certată de logică, filosofie ori tradiţie. Deasemenea viziunile fantastice ale d-lui *Daniel*, fluidice, absolute, depersonalizate, ajunse aproape ţesătură de vis sau transfigurare, plac şi farmecă asemenea basmelor ce aduc necontenit fapte şi simţiri care nu se închee niciodată. *Eposul* firii judaice, în veşnică mişcare, menită să nu-şi găsească oricum sfîrşitul, acea rătăcire talmudică descărnată şi totuşi atît de vie şi înflăcărată, acea nestăvilită pornire de a se ridica deasupra universului, acel mit al sufletului rătăcitor sălăşluesc din plin în pictura d-lui Daniel, în care *Marc Chagall*, genialul pictor rus şi poate chiar *Boris Grigorieff*, autorul acelor minunate „chipuri ruseşti", îşi au partea lor de contribuţie firească şi luată cinstit din vocaţie şi înrudire.

Ca pictură, opera *d-lui Daniel* se slujeşte de-o culoare impregnată de radieri mistice şi tonalităţi triste. Formele nu pot cere precizare, precum nu pot fi nici prea materiale. Iar d-na *Cornelia Babic-Daniel* poate fi caracterizată printr'o libertate tehnică, şi printr'o strălucire coloristică, accentuată cîteodată de virtuozitate, în sens de siguranţă.

D. *Horia Teodor*, gravor şi arhitect, a adus o serie de lucrări pline de rîvnă şi dovedind simţire pentru arta gravurii, astăzi puţin iubită de tinerii noştri artişti.

D. *Aurel Jiquidi* este un desenator încă în formaţie, cu destulă îndemănare şi suficient umor, ca să nu facă lucruri mediocre.

Iar d-na *Nadia Bulighin*, care a desenat frumoase fragmente istorice şi care în pictura d-sale este singura cubistă care n'a riscat nimic, întrucît cubismul d-sale era un fel de geometrism de suprafaţă, în dosul căruia figurile erau destul de realiste, poate şi d-sa în urma ultimii expoziţii, nădăjdui la o cît mai bună apreciere, întrucît se pare ca ultima orientare o duce către o pictură consistentă, sinceră şi mai puţin dubioasă ca cea de până acum, lipsită de un stil propriu.

D. *Ştefan Constantinescu*, aflat dintru început pe drumuri bune, a dovedit la expoziţia de anul acesta posibilităţi surprinzătoare atît în ceiace priveşte desenul şi cuprinderea echilibrată a volumelor cît şi în privinţa culorii, care cîteodată aminteşte pe *André Dérain*.

D. Ştefan Constantinescu se arată ca un element inteligent, susceptibil de mari progrese, pe care unii tineri dotaţi, tot ca şi d-sa, nu au putut să le obţie.

Salonul celor patru (O. Han).

Venind rîndul expoziţiilor colective, care au fost „Salonul celor patru" *(Şt. Dimitrescu, O. Han, Fr. Şirato şi N. N. Tonitza)* „Arta Romînă" şi „Salonul Oficial" este firesc ca acum să vorbim despre cei asupra cărora n'am spus nimic în această cronică, despre ceilalţi, ca d-nii *Teodorescu-Sion, Marius Bunescu. Fr. Şirato sau N. N. Tonitza* insistăm suficient.

„Salonul celor patru" a adus, în afară de operele d-lui Şirato pe care l-am studiat la capitolul special sau de cele ale d-lui Tonitza, despre care iarăşi am vorbit, picturi de *Ştefan Dimitrescu* şi sculpturi de *O. Han.*

Despre d. *Şt. Dimitrescu* nu avem aproape nimic de spus întrucît actuala expoziţie a d-sale ni-l arată tot atît de valoros, ca şi precedentele. Aceiaşi stăpînire a culorii, aceleaşi sclipiri şi armonii frumos întrunite, aceiaşi consistenţă şi materialitate a pastei, acelaşi dor după forme bine aşezate şi expresiv conturate.

In schimb despre sculptorul *O. Han* ar trebui să se spue multe, deoarece criticii nu au avut de multe ori ocazia să-l poată privi atît de întreg şi egal ca acum. Autorul busturilor lui Dante şi Nicolae Iorga, ne-a adus în această expoziţie patru lucrări de seamă care pot defini un artist: *„Elegia"*, *„Omer"*, *„Socrate"* şi *„Portretul omului fără suflet"*.

Intr'adevăr concepţia artistică a d-lui *O. Han* care pune preţ deosebit pe construcţia volumelor, într'o cît mai largă şi mai arhitehtonică formă, capătă o exemplificare demnă prin actuala „E-

legie", mai strînsă, mai plină şi mai firească, poate, decît celelalte elegii atît de larg şi foarte dezvoltate în spaţiu. Acum tratarea d-lui Han a început să privească şi suprafeţele, pe care le armonizează cu întregul.

Pieptul nudului este mai înţeles, chiar prin el însuşi, şi nu numai ca raportare la întreg. Astfel elementele componente se precizează, ca apoi să se poată întruni şi împlini şi mai armonios. Evident că aceste statui sunt văzute în proporţii mai mari şi s'ar putea ca aceste accentuări ale plasticităţii întregului să fie mai utile decît credem.

Deasemenea nudul acesta, pare mai plin şi satisface într'o mai largă măsură simţul tactil, pe care privirea noastră l-ar dori satisfăcut. Optic şi tactil, nudul d-lui Han mulţumeşte. Acesta este secretul şi desideratul marilor sculptori. Dacă puritatea „Elegiei" ne aminteşte anticitatea sublimată şi întărită de sensibilitatea vremii de azi, busturile lui Homer şi Socrate ne amintesc deabinelea spiritul hellen. Operă de-o înaltă şi nobilă ţinută, ele îngăduesc pietrii să arăte semnificaţia superioară a unor chipuri eterne, prin mijloace sculpturale, în care rotunjimile se regăsesc într'un ritm liniştit, ca şi liniile care parcă vor să adîncească drumul către adîncuri. Iar portretul „omului fără suflet" are pentru o sculptură, atît suflet cît trebue ca piatră săpată să aibă un conţinut expresiv. Capul omului este nespus de expresiv.

E drept, de-o expresivitate, fireşte, lapidară. Privirea e încruntată, iar trăsăturile feţii par arcuri de energie brăzdînd piatra. Intre operă şi titlu e desigur un paradox. Suprafeţele sînt expresiv lucrate, liniile accentuate conturînd mai bine întregul volum. (Nu credem că la d. Han suprafeţele sculpturale sînt neglijate. Portretul „omului fără suflet" infirmă, în orce caz, această părere). In ceiace priveşte sensul constructiv, arhitectonic al sculpturii d-lui Han, ce se mai poate spune altceva decît că acest sculptor a ajuns în acel stadiu cînd construcţia vine dela sine, fără caznă şi exagerare.

„Arta Romînă"

A VIII-a expoziţie a societăţii „Arta Romînă", atît de puternică odinioară nu numai prin valoarea lucrărilor expuse, ci şi prin coeziunea sufletească a acelora ce o compuneau, a adus doar o parte din strălucirea şi înţelegerea de atunci. Fără a vroi să criticăm începuturile, căci „Arta Romînă", deşi la a opta expoziţie îşi începe din nou viaţa, după o întrerupere destul de lungă, trebue să recunoaştem că nu este în afară de orice obiecţie, în ceiace priveşte actuala alcătuire a membrilor ei. Din actuala „Artă Romînă" lipsesc unii artişti, care ar fi fost bine să nu lipsească, precum sînt şi unii de prisos. Ne bucură larga încurajare pe care iniţiatorii reînvierii „Artei Romîne" o au faţă de tinerii artişti. Este frumos că alături de *Pallady, Teodorescu-Sion, Iser, Bunescu,*

Paciurea, Medrea, Jalea, expun *Henry Catargi, Papatriandafil, Ionescu Sin, Demian*. Frumos este şi gestul marelui *Brîncuşi* care contribue la valorificarea unui curent de artă romînească serioasă şi inspirată.

Aşadar au expus la „Arta Romînă „*Theodor Pallady, Ion Teodorescu-Sion* (acea minunată „icoană pe sticlă", în tonuri albe de pastă consistentă), *Iser* (între altele acel „interior oriental, despre care am scris tot aici, într'una din precedentele noastre cronici) *Marius Bunescu* („Casa cu turn") *Jean Steriade*. Dintre tineri, pe care nu am putut să-i vedem la expoziţii personale, se cuvine să vorbim mai pe larg. *Henry Catargi* este în căutarea adaptării învăţămintelor neo-clasicismului francez la peisagiul romînesc. Invăţămintele lui *André Derain* sînt urmate în contemplările pe care d. Catargi le săvîrşeste prin satele noastre. Vigoarea liniară dă multă viaţă cadrului, în care culori transparente trăesc în linişte şi discreţie. Un arbore viguros umbreşte lumina unui sat, văzut din marginea lui. O disciplină capabilă de multe surprize este cea a d-lui Henri Catargi, încă în căutare de sine.

D. *Corneliu Mihăilescu*, se serveşte de obiecte neînsufleţite şi nesusceptibile de anecdotă tocmai pentru a putea da viaţă picturală, tocmai pentru a nu căuta altceva decît *vibraţia culorii* şi *puritatea geometrică a formei*. Trecut prin multe învăţăminte ale artei moderne, din care cauză d-sa nu a fost intotdeauna izbutit şi consequent, d. *Corneliu Mihăilescu* a ajuns în ultimul an la o conturare fericită a personalităţii sale. Spirit talentat şi inteligent, d-sa şi-a putut găsi un limbaj propriu şi curat.

Astfel d-sa ne-a adus acea „natură statică cu vaze", în care trasparenţa tonurilor şi variaţia lor este atît bine chibzuită, încît *frăgezimea, firescul şi puritatea* se întrunesc, şi arată vădită superioritate convenţionalismului, anecdotei şi literaturii. O pictură bazată pe calităţile esenţiale ale picturii, dar descotorosită de toţi paraziţii acestei arte. Coloritul d-lui Mihăilescu aminteşte uneori *scoarţele basarabene*, în care albastrul predomneşte şi se arată subt cîte cinci-şase nuanţe în aceiaşi scoarţă. Şi cîtă emoţie estetică ne dau aceste scoarţe cu desenurile geometrice, deci cu forme mult mai abstracte decît cele ale scoarţelor olteneşti cu păsări, flori şi frunze, a putut orice om să simtă.

D. *Corneliu Mihăilescu* a ajuns la această posibilitate, ca fără paralogica formală, să mişte prin frăgezimea, firescul şi puritatea sentimentului său transpus în culoare. Pe acest tărîm matur aşteptăm dela acest pictor realizări cît de însemnate.

Regretăm în schimb, că d. *Tache Soroceanu*, după cîteva pînze izbutite, dintre care, „portretul lui *Bacovia*" era cel mai izbutit, pluteşte actualmente într'o fază în care psihologia şi anecdota încurcă cerinţele picturale. Intr'adevăr, prea este multă literatură în pictura d-lui *Soroceanu*. Prea multe măşti şi feţe, din care nu se poate culege atîta emotivitate, precum au scos dramaturgii *Chiarelli sau Pirandello*.

„Drumețul“ sau *„Ilustrație sentimentală“* sînt deadreptul neplăcute prin insistența psihologismului din ele. Iar culoarea capătă oarecare reverie, amenințată de dulcegărie și sentimentalism ușor abordabil. Austeritatea, duritatea și majestatea sînt de dorit. Și d. Soroceanu, care a pictat acea „natură moartă“ sau „Pisică neagră“, lucrări meritoase și pline de sensibilitate autentică, nu trebue să se lase dus pe căi ușuratece și nepicturale.

D. Ionescu-Sin, despre ale cărui nuduri am scris cu rezerve, aduce acum cîteva construcții izbutite ca acel „Pont Neuf“, frumos interpretat de linii sigure și resistente, de planuri frumos colorate și inspirat întrunite. *D. Ionescu-Sin* este în continuă rîvnă și, de la expoziție la expoziție, i se poate observa cîștigul către o artă serioasă și bine cîntărită.

D. Tache Papatrindafil expune un peisaj urban pur atît ca formă cît și ca culoare. O fericită putere de sinteză formală, de economie față de detalii, fac ca pitorescul să fie solid.

Iar seninătatea care stăpînește fără rezerve pe artist îl duce la o luminozitate, care face ca culoarea să devie doar joc umbrit.

D. A. Kessler a ajuns și d-sa la o stăpînire a formelor, precum și la o serioasă întrebuințare a culorii. Totuși pictorul acesta pare încă frămîntat și neconturat, de acea potență care se cere marelor opere de artă. Nu pretindem că pictorii despre care am vorbit înaintea d-sale, au toți această potență, dar față de ei, d. Kessler pare încă puțin întremat de îndelungile lui căutări.

Sculptura a avut în frunte pe marele european *Constantin Brîncuși*, care și-a trimes lucrări din prima perioadă a artei lui, cînd sensibilitatea-i unică pentru suprafață erau o putere și o minune. „Coapsa“, „Capul de copil“ și „copil“ sînt cele trei lucrări expuse la „Arta Romînă“.

D. Corneliu Medrea expune un fragment de corp bărbătesc: torsul. Este o lucrare de samă, tratată oarecum impresionist, adică modulația suprafeței este ceiace interesează în primul rînd. Sculptura aceasta are patină, care îi dă un aer vechi. Sensualitatea acestui corp, în care mușchii sînt tratați destul de liber, reeșindu-le rotunjimile care se fac simțite, nu numai cu vederea, este o mare izbutire a d-lui *Corneliu Medrea*.

D. Ion Jalea expune o bucată cam forțată „Eroul“ în care decorativul este o piedică, dar în schimb expune tot la „Arta Romînă“ cea mai de seamă lucrare a d-sale, opera care îl ridică deasupra, opera care are calități neîntîlnite în întreaga sculptură romînească: *„Arcașul odihnind“*.

Ion Jalea

Spre deosebire de ceilalți sculptori, *Ion Jalea* are o înțelegere osebită pentru materie. Piatra nu este atinsă decît cu samă și prevedere. Ea nu este învinsă, dominată, lovită de dalta stăpînă, ci întrebată, căutată, înțeleasă, apropiată de sculptor. Dea-

ceia potrivirile formale vin fără nicio sforțare, precum lui *Rodin* îi apăreau cîteodată contururile splendide ale unui genunchiu, de-o plasticitate singulară față de celelalte părți ale aceleiași forme, topite, moi, distruse. Dar dela lipsa de organizare a formei lui *Rodin* și până la sculptura vremii noastre construită, monumentală, întregită este cale de zile grele și nopți nedormite.

La d. *Jalea* înțelegerea materiei este urmată de înțelegerea formei, ca un tot unitar, finit, întreg; ca o totalizare a raporturilor armonioase; ca o întregire, care orișideunde ar fi privită tot complectă și de sine stătătoare rămîne. Concepția vechii arte hellene domină sufletele artiștilor de astăzi. Ea conduce inspirația și cu toate că astăzi fiecare artist își are canonul lui propriu, vechiul canon grecesc este respectat. Precum constituția unui stat este origina și îndrumătoarea esențială a celorlalte legi, tot astfel arta grecilor este cea care dă principiile de bază și împrumută normele inițiale. Acestei concepții tipice i se întovărășește dorința de potențare a formei și de înălțare decorativă, în sens monumental.

Forma bizuită pe plinătatea materiei și pe organizarea ei de sine stătătoare trebue acum înălțată până la un simbol absolut, care să suggereze, dacă nu să dovedească perfecția. Acestea sînt calitățile sculpturii neo-clasice. In afară de acestea fiecare artist își alătură și calitățile sale. D. *Jalea* a pornit dela aceiași obîrșie eternă. E inutil, însă, să insistăm asupra fenomenului originar a artei sale. Analizînd însă opera sa de căpetenie *„Arcaș odihnind"*, găsim *frumusețe de material, organizarea formei*, într'un *tot armonios* și *înălțarea acestui tot către caracterul monumental.*

Trebue să amintim că prima calitate este un merit al artiștilor noștri și, în special a marelui *Brîncuși*. Pămînt și piatră rămîn chipurile, pentru că din ele au răsărit,—și veșnicia lor tocmai in această conservare consistă,—nemai avînd nevoe să se înapoeze în pămîntul din care au pornit, ca ființele trecătoare. Plină și grea este forma arcașului, care atrage privirea, ca și gravitatea pămîntului, corpurile.

Asupra *organizării formei*, mai este oare nevoe s'amintim de scheletul ei geometric și de închegarea rotunjimilor, care se regăsesc unele pe altele? Curbele se întîlnesc într'un joc deplin.

Arcul pe care stă sprijinit cu mîinile omul, este un semicerc. Rotunjimile mușchilor, deasemenea circulare. Pieptul însuși arcuit. Picioarele viguroase, sînt tot arcuri prelungite. Capul, un segment de cerc.

Această armonie desăvîrșită este creată de însuși artistul care și-a permis totuși unele libertăți. Am putea aminti aici părerea lui *Goethe* care spunea că „oricît am împărți realitatea prin matematică, totdeauna rămîne un rest indivizibil". Evident, mai cu samă astăzi cînd intuiția stăpînește gîndirea secolului.

Ținuta măreață, impozantă, largă, duce către monumental. Lucrarea este văzută în proporții mărețe și unele accentuări, ca cele ale brațelor cu mușchii viguroși, ne duce cu gîndul la *„pugi-*

listul greco-roman", operă din sec. II înainte de Cristos, în care spatele pugilistului este dezvoltat peste măsură. Am scris „peste măsură" tocmai pentrucă acum am ajuns la elementele originale, personale ale sculptorului nostru: *o libertate cumplită* şi *o claritate latină*. Libertatea s'a mulţumit cu unele modificări, accentuări care încă pot să nu fie definitive. Mă refer la mijlocul arcaşului, prea subţiatec pentru soliditatea celorlalte părţi.

Calităţi personale sînt şi un fel de eleganţă, mai curînd mîndreţe şi o sensualitate a unor suprafeţe, cum este aceia a muşchilor pectorali. La toate acestea se adaugă ţinuta tihnită, care dovedeşte odihna arcaşului, repauzul formei, cu toate că o destindere totală nu s'a petrecut.

O atitudine permanentă, rezumativă, esenţială este aceia a *„Arcaşului odihnind"* de *Ion Jalea*. Expunînd această sculptură Societatea „Arta Romînă" a cîştigat foarte mult ca valoare colectivă şi d. Jalea se bucură dela această sculptură de o consideraţie cu totul superioară.

Un sculptor harnic, care înţelege rostul decorativului şi poate tălmăci mulţumitor expresia sufletească este d. *Mihail Onofrei*, care şi d-sa expune la „Arta Romînă".

Petru Comarnescu

Cronica economică

Politica tratatelor comerciale

Sistemul coeficientului aur.—Diferite ipoteze.—Situaţia în diferite state.—Efectul convenţiilor comerciale asupra industriei.—Tratatele cu clauza naţiunii celei mai favorizate.—Dezavantajele lor.—Convenţiile cu Polonia şi Ceho-Slovacia.—Clauze nouă.—Atitudinea României.

Trebue tratate comerciale. A sosit epoca favorabilă pentru încheerea lor. Lumea a început să se convingă acum că timpurile excepţionale trebue considerate ca sfîrşite. Tendinţa de normalizare este observată în aproape toate ţările. Oricît s'ar părea că trăim în condiţii foarte nestabile, aceasta nu ne poate duce la concluzia ca să continuăm şi să încurajăm nestabilitatea.

Prin convenţiile comerciale, statele se obligă să-şi consolideze reciproc anumite drepturi. Orice dorinţă de consolidare trebue bine primită. In raporturile dintre state, mai mult decît în raporturile dintre indivizi, reglementarea situaţiilor şi consolidarea reciprocă a drepturilor este necesară şi plină de efecte binefăcătoare. Din contra, acolo unde tratatele comerciale lipsesc, situaţiile sînt şovăelnice şi statele sufăr.

Partea cea mai importantă a tratatelor comerciale priveşte consolidarea tarifelor vamale. Statele care consideră schimbătoare regimurile vamale ale statelor străine cu care sînt în raporturi, reduc la minimum aceste raporturi, în scopul de a preîntîmpina orice riscuri. Ele se îndreaptă spre ţările al căror regim este bine precizat şi care prezintă garanţii de stabilitate. Este natural să renunţe la legături cu state mereu schimbătoare şi să se adreseze numai acelora care înţeleg să urmeze condiţii bine fixate.

Pentru a nu pierde legăturile economice cu străinătatea şi pentru a folosi primul moment favorabil, aproape toate statele au întocmit, în ultimii ani, convenţii comerciale. Ele au evitat astfel ca economia lor naţională să nu stagneze. Pe de altă parte ele

au fost în fapt un stimulent puternic pentru ţările contractante, ca acestea să-şi clarifice bine posibilităţile de relaţii cu străinătatea. S'au văzut astfel state îmbunătăţindu-şi situaţia în interior şi făcînd legiuiri pline de prudenţă în vederea viitoarelor convenţii comerciale.

* * *

Presa economică a înregistrat de multe ori părerea că tratatele comerciale nu trebuesc încheiate de către ţările care n'au încă moneda stabilizată şi tarifele vamale definitiv întocmite. Sîntem cu totul în contra acestor păreri. Se ştie că Statele străine, pentru a evita riscurile provenind din fluctuaţiile monetare, au găsit o soluţie foarte eficace. Au fixat taxele din convenţii în monedă-aur. Pentru încasarea lor în monedă-hîrtie se fixează un coeficient cu care înmulţindu-se valoarea-aur, se obţine valoarea de încasat în monedă-hîrtie.

In felul acesta se întemeiază un regim de suficientă stabilitate pentru factorii economici, care au elemente de calcule mai sigure în relaţiunile lor.

Se poate aduce o critică acestui sistem. El presupune fixarea periodică a unui coeficient reprezentînd raportul dintre monedă-aur şi monedă-hîrtie, coeficient care, în împrejurări critice ar conduce la rezultate foarte apropiate de acele izvorîte dintr'un regim în care existenţa lui ar fi absentă.

Două ipoteze. In adevăr se pot imagina două ipoteze. Intr'o primă ipoteză coeficientul ar putea fi modificat la intervale mici. In cazul acesta, necesitat de fluctuaţiile dese şi mari ale monedei-hîrtie, inutilitatea sistemului propus este vădită. Schimburile dese produc nesiguranţă, reducere în inferioritate a situaţiilor economice respective.

In a doua ipoteză, coeficientul este fixat pentru un interval de timp mai îndelungat, înlăuntrul căruia el nu poate fi modificat. In acest de al doilea caz, dacă fluctuaţiile monetare sînt mari, statul a cărui monedă are tendinţa de revalorizare, nu vede necesitatea de a se lega pentru o epocă îndelungată neputînd să se mulţumească cu un coeficient mai mic decît raportul curent între moneta aur şi moneta hîrtie. Admiţînd însă că un stat a încheiat o astfel de convenţie, el se va resimţi de politica aceasta şi va constata un progresiv desechilibru între factorii săi economici.

Totuşi, în această a doua ipoteză se poate vedea *temelul* sistemului coeficientului *în convenţiunile comerciale, dar numai în acele convenţiuni dintre statele, al căror curs monetar fluctuează periodic între două limite puţin distanţate.*

Faţă cu considerentele de mai sus, se înţelege lesne dece nu se putea cere înfiinţarea regimului convenţional, în epoca de schimbări continue observate până în ultima vreme.

Acum însă cînd leul s'a stabilizat în fapt la o *forţă de nivel*

superioară, chestiunea a putut fi pusă din nou, avînd multe posibilități de reușită.

Regimul convențional bazat pe astfel de tarife-aur, a fost imaginat cu tendință de generalizare, în urma întocmirii în monedă-aur a tarifelor naționale. De altfel plata taxelor vamale în aur a fost adoptată pentru prima oară de către Spania. In urmă ea a fost generalizată și de alte țări. Italia, Germania, Polonia, Franța și Cehoslovacia au urmat această cale.

Stabilirea tarifelor pe baza aur, prezintă pe lîngă avantajul certitudinei în timp și pe acela al celei mai facile comparabilități.

Am făcut toate aceste simple considerațiuni pentru a pune în evidență posibilitatea reînființării prin orice sistem de tarif, în aur sau nu a regimului convențional.

* * *

Pe de altă parte faptul că unele țări nu au definitiv fixat tariful vamal, nu le împiedică să încheie convenții comerciale cu rezultate foarte bune. Intr'adevăr negociatorii tratatelor n'au avut nevoie de tarife vamale în întregime. Țările-contractante au, în genere, interese, numai pentru un șir limitat de articole ale căror taxe pot fi fixate în mod anticipat în vederea convențiilor comerciale.

Sînt rare cazurile cînd lista tarifară a convențiilor comerciale să poarte asupra unui număr prea mare de mărfuri.

In orice caz, oricare ar fi numărul de articole ce interesează reciproc în contractele internaționale, s'a văzut că fixarea anticipată de taxe ad-hoc a fost îndeajuns de efectivă. Orice stat ar putea pe cale de decret sau prin votul parlamentului să stabilească unele taxe numai în vederea convențiilor comerciale, rămînînd ca mai tîrziu, cînd toate condițiunile vor permite, să se fixeze tarifele complecte.

Ar fi astfel și un mijloc indirect ca statele să-și lămurească îndeajuns interesele speciale față de fiecare țară în parte și s'ar evita taxarea generală și uniform aplicată, care s'a văzut a fi jenantă.

Iar un rezultat durabil al acestui procedeu de contractare ar fi *consolidarea* taxelor pentru timpul voit. Recunoaștem că a acorda străinătății tarife consolidate pentru un timp îndelungat, poate însemna uneori o stingherire pentru comerțul internațional. Aceasta s'ar întîmpla atunci cînd nu s'ar fi pus multă măsură și precauțiune la fixarea taxelor convenționale. Asemenea cazuri însă nu fac regula și nimic nu ne împiedică să credem că din ciocnirea de interese vizibil constatată în negocierile cu fiecare stat, nu s'ar putea aprecia măsura și efectul taxelor și s'ar ajunge, prin convenții, la tarife mai bune decît tarifele generale.

* * *

Regimul convenţional este cerut de necesităţi urgente, spre a ajuta la progresul industriei naţionale. Este neîndoios că un mijloc eficace de a apăra industria indigenă de invazia produselor străine este apărarea prin taxe vamale fixate de tariful naţional.

Taxele vamale de import însă, atunci cînd nu sînt stabilite printr'un tarif internaţional consolidat, au aspectul unor zăgazuri ineficace, în timpul cînd se revarsă valurile din părţile înconjurătoare.

In adevăr, efectul unor tarife vamale neconsolidate nu poate fi decît temporar, căci statele străine stînjenite de normele noastre protecţioniste, vor recurge la măsuri care să înlăture efectele tarifelor noastre.

Astfel, guvernele străine vor acorda industriilor compensaţii în faţa taxelor vamale romîne ce le încarcă preţurile produselor. Le vor acorda înlesniri care să le reducă cheltuelile de producţie.

In cazul acesta produsele străine vor fi mai eftine, putînd astfel contrabalansa efectul taxelor noastre protecţioniste. Chiar dacă am presupune în urmă un nou spor al taxelor noastre vamale, acestuia i-ar urma noi cheltueli de producţie, care ar duce la un rezultat cu totul evitabil: un nou val de scumpete.

Pentru ţara noastră, anemiată în ultimul timp de zbucium politic, lipsă de credit şi stagnare economică, politica aceasta nu este calea cea mai nimerită.

Drumul nostru în dezvoltarea unei independenţe economice consolidate, nu poate fi decît acela de a ne asigura avantaje convenabile prin convenţii comerciale îndeajuns studiate şi bine încheiate.

* * *

In afară de tarifele din convenţii — care ar putea fi fixate, aşa dar, fără inconvenient, chiar înainte de stabilitatea monetară şi înainte de stabilirea tarifelor generale — trebuesc cu foarte multă hotărîre, găsite formule uniforme, expres stipulate, cu privire la aplicarea sau neaplicarea clauzei naţiunii celei mai favorizate a regimului reciprocităţii şi a măsurilor contra dumpingului.

Noi am demonstrat în diferite rînduri cu fapte şi cifre, necesitatea de a se evita contractarea cu clauza naţiunii celei mai favorizate.

Organismul economic al Romîniei — s'a resimţit în repetate rînduri de urmările acestui fel de contractări. Cele mai temeinice principii de politică vamală s'au găsit zdruncinate în urma stabilirii în raporturile noastre cu statele vecine, a regimului convenţional, bazat pe clauza vagă şi neprecisă de care pomenim mai sus.

Dezavantagiile clauzei naţiunii celei mai favorizate. Avem

în prezent o convenţiune comercială cu Cehoslovacia, încheiată în 1921 şi bazată pe clauza naţiunii celei mai favorizate. Cînd am căutat să obţinem pentru vinurile noastre avantajele care le au pe pieţele cehoslovace vinurile franceze, italiene, sîrbe, ni s'a recunoscut... numai dreptul. In fapt, noi nu puteam îndeplini formalităţile ce ni se cer de către guvernul cehoslovac, aşa că favoarea acordată rămîne fără efect.

Un alt exemplu: Avem intensă nevoe de un debuşeu pentru recolta noastră de fructe şi vin. Plasarea lor cea mai convenabilă ar fi în Polonia, stat cu care avem o convenţie comercială conţinînd clauza naţiunii celei mai favorizate. Polonia însă, prudentă în negocieri a introdus în protocolul final al convenţiei comerciale cu noi, în anul 1922 stipulaţiunea că **„Romînia nu va pretinde reducerea de 25 la sută din tariful vamal acordat Franţei de către Polonia"**, *acest stat avînd motive de menajamente politice faţă de Franţa.*

Iată prin ce procedeu, deşi noi avem clauza de favoare, sîntem puşi pe picior de inferioritate faţă de Franţa, naţiunea cea mai favorizată. Numai în urma repetatelor noastre inzistenţe, Romînia obţine în baza clauzei pomenite, cîteva reduceri de taxe, dar şi acelea numai în anumite intervale ale anului.

In orice caz, este elocvent faptul că înainte de încheerea convenţiei noastre cu Polonia cu clauza naţiunii celei mai favorizate, balanţa comercială romîno-polonă era activă pentru Romînia; îndată însă după convenţiunea pomenită, balanţa a devenit negativă pentru noi.

Se vede din aceste fapte că cererile speciale de formalităţi pe care ni le fac statele contractante, tendinţele de „menajamente" pentru o ţară mai mult decît pentru alta şi convenirea cu restricţiuni pe baza clauzei naţiunii celei mai favorizate, pun piedici la aplicarea loială şi integrală a clauzei şi conchid la inutilitatea existenţei ei.

Dar chiar în caz de aplicare generală şi necondiţională a acestei clauze, ea atrage după dînsa două mari inconveniente.

Prin jocul ei, regimul condiţional este fără încetare ameninţat de schimbări, pentrucă noile convenţiuni încheiate de către unul din contractanţi pot influenţa indirect asupra convenţiilor primitive.

Alt dezavantaj iremediabil al acestei clauze este acela că ea uniformizează regimul convenţional într'un chip prea absolut. Ea nu se poate modela după diversitatea situaţiilor. Nu permite a se măsura importanţa concesiilor cu forţa şi cu pericolul concurenţii economice ale ţării cu care se tratează, pentrucă prin definiţie clauza creiază pentru toţi un regim identic.

Alte feluri de convenţiuni. In faţa acestor dezavantaje, unele state cu o îndelungată experienţă în politica convenţională, s'au forţat să scape din strîmtoarea acestei obligaţii, care nu mai este în armonie cu necesităţile economice ale timpurilor de faţă.

Ele au format curentul care a conceput „tratatele de reci-

procitate" în America şi „sistemul specializărilor" în Germania.

In aceste amîndouă cazuri, s'a căutat a se reduce înţelesul prea general al clauzei naţiunii celei mai favorizate.

Dar majoritatea statelor europene nu utilizează actualmente niciunul din aceste două procedee.

In urma războiului, întîrzierea voluntară a statelor de a încheia *convenţii tarifare* pe deoparte şi necesitatea restrîngerii raporturilor economice între naţiuni pe de altă parte, au impus o serie de convenţii netarifare şi acorduri de comerţ întemeiate toate pe clauza n. c. m. f.

Amintirea inconvenientelor acestei clauze a făcut totuşi pe unii negociatori să îngrădească forţa de aplicaţiune a ei.

Am văzut astfel metoda *Poloniei*, care prevede expres că *alte state* nu vor putea cere aplicaţia clauzei naţiunii celei mai favorizate în privinţa tuturor stipulaţiunilor.

Mai menţionăm cazul *statelor baltice* care utilizează aşa numita *clauză baltică*, prin care se prevede că avantajele convenţionale pe care aceste state şi le acordă reciproc în convenţiile dintre ele, nu vor reveni, — prin efectul c. n. c. m. f.— şi altor naţiuni, altele decît cele baltice.

Această aplicare a *clauzei baltice* îşi găseşte explicaţia atît în necesitatea menţinerii intereselor comune între statele pomenite cît şi în teama de pericolul ce ar surveni prin întinderea prea largă a favorurilor la unele state ale căror interese neprevăzute ar putea jena economiile naţionale respective.

Convenţii cu stipulaţii speciale. Un caz interesant este al Italiei, de exemplu, în convenţia cu Germania din Decembre 1924. Se prevede în această convenţie că anumite articole italiene (de ex. ciocolata, ş. a.) vor fi excluse dela tratamentul naţiunii celei mai favorizate la intrarea în Germania. Invers, anumite articole germane, precis enumerate, vor fi supuse la importul în Italia la tariful general, tarif maximal.

Se mai prevede însă că la baza contractării stă dorinţa reciprocă de a ajunge *progresiv* pe măsură ce se va înlătura teama de concurenţă neloială, la aplicarea *complectă* şi *generală* a clauzei naţiunii celei mai favorizate.

Se pare că în această stipulaţie este o tendinţă de revenire la vechea concepţie a aplicării clauzei. Este foarte posibil totuşi că rîndurile de mai sus să nu însemne decît o simplă politeţă subt care se ascunde o îndoială explicabilă asupra eficacităţii clauzei generale.

Uniunea *belgo-luxemburgheză* în convenţia cu Ceho-Slovacia din Decembre 1925, cu toate că prevede utilizarea clauzei,— în scop însă de a evita orice pericol de criză,—rezervă un număr de 14 articole belgiene şi ceho-slovace, care vor fi reciproc excluse dela tratamentul ei.

In convenţia dintre *Franţa şi Ungaria*, se stipulează că pentru reduceri sau avantaje tarifare, Ungaria va putea cere tra-

tamentul clauzei naţiunii celei mai favorizate însă numai în schimbul unei compensaţii „echitabile" acordate Franţei.

După cum e firesc, statele care au fost jenate de mecanismul defectuos al clauzei n. c. m. f. sau care au fost atente la neînţelegerile pe care aceasta le-a provocat, au încheiat convenţii cu stipulaţiuni similare celor de mai sus precizînd limitele de aplicare ale clauzei.

Din contra, alte state, următoare uzului tradiţional şi în imposibilitate de a contracta în condiţiuni bine determinate—cazul Austriei care trata cu Italia şi Franţa, fără a-şi fi fixat definitiv tariful de mai înainte,—acestea au încheiat şi după războiu convenţii cu caracter de generalitate şi nespecificare.

Viitoarea noastră politică convenţională. Dacă însă *uzul* acestei clauze ar deveni iarăşi obişnuit, ea nu ar mai fi în curînd decît *o ficţiune economică*, care se va surpa încet şi pe nesimţite, ca să se reducă în urmă la o instituţie goală şi uşoară, sortită să cadă singură.

In orice caz, ţara noastră nu trebue să mai joace rolul păcălitului. Nu trebue ca Romînia, fiind fidelă concepţiei raţionale a clauzei naţiunii celei mai favorizate, să acorde altora mai mult decît obţine ea.

Mai mult. Trebue ca noi să ne formăm mai înainte armătura porţilor noastre vamale; să nu le deschidem decît în măsura în care se deschid Romîniei porţile statelor interesate şi să folosim împrejurările ce ne pot folosi.

Cu titlu de exemplu vom menţiona cazul Poloniei. Acest stat are interes să-şi plaseze o parte din mărfurile care altădată erau desfăcute în Germania. Pentru unul din aceste produse, pentru fier, Romînia este principala consumatoare a Poloniei. Cam 70% din exportul de fier al Poloniei, nu găseşte debuşeu decît în Romînia. O intervenţie a noastră, fixînd condiţii speciale Poloniei, ar conduce acest stat să ne facă la rîndul său concesii apreciabile.

Oricum, dacă Romînia s'ar angaja prin *clauza de reciprocitate*, utilizată de pildă în sistemul american, ar readuce în Europa *o modalitate de contractare* a cărei extensiune este foarte *utilă, prin preciziunea ei.*

Orice formă de contractare ar adopta Romînia, noi socotim că am arătat mai sus, cu prisosinţă, care sînt gravele inconveniente ale convenirii cu clauza naţiunii celei mai favorizate, în forma ei generală şi necondiţională.

Este sigur însă, că obligîndu-ne printr'o convenţie cu clauze precise, am înlătura încertitudinea şi neînţelegerile în relaţiunile noastre internaţionale şi am fi scutiţi, totodată, de orice discuţii şi construcţii interpretative, cu totul evitabile.

* * *

Este acum timpul introducerii stabilităţii în toate domeniile. Reformele trebue să înceapă în toate direcţiile. Dar nu e nevoe să aşteptăm realizarea unora pentru a începe altele. Pentru con-

venţiile comerciale nu ne trebue numaidecît monedă stabilizată. Nici nu trebue mai întâiu tarif vamal definitiv fixat, în întregime.

Trebue numai curajul începutului şi tenacitatea continuităţii. Trebue înlocuită formula generală şi necondiţională a clauzei naţiunii celei mai favorizate.

Sînt lucrări grele şi de mare încercare pentru guverne. S'au văzut unele cabinete ministeriale căzînd datorită lor. Altele şi-ar vedea întărite poziţiile. Iar economia naţională ar prinde vigoare.

Al. Hallunga

Miscellanea

STEJAR IONESCU
(1897 – 1928)

Chiar în preajma mormîntului proaspăt, mintea noastră nu se poate obişnui cu ideia că unul din cei mai buni prietini şi colaboratori ai Vieţii Romîneşti, nu mai este. Un accident rînduit de fatalitate a curmat o viaţă în plină desfăşurare, aşa cum doboară coasa o plantă în epoca înfloririi ei.

Stejar Ionescu abia împlinise 31 de ani.

L-am cunoscut în clasa 6-a la Liceul Internat din Iaşi, în toamna anului 1913. După ce făcuse cinci clase la liceul din Ploeşti, reuşise să obţină o bursă în clasa noastră. Stejar Ionescu a găsit aici o nouă celulă socială bine determinată, cu «valori consacrate» şi cu erarhii stabilite de ani de zile. A fost primit cu răceală şi curiozitate. – Nu după multă vreme însă, noul nostru coleg şi-a atras prietinii din acelea pe care numai moartea le sfarmă.

Stejar Ionescu a fost un suflet rar. Inteligenţa lui largă dublată de o inimă generoasă până la sacrificii, nu putea adăposti invidie sau răutate. Succesele trecătoare de şcolar, pe care le avea dealtfel, îl lăsau indiferent. Ceiace el urmărea încă de pe atunci era desăvîrşirea sufletului prin cultură, lucru greu şi îndelungat. Era retras şi meditativ, nu tulbura şi nu jignea prin cuvinte sau atitudini pe nimeni. Privirea lui blajină şi ertătoare, parcă, domolea pornirile cele mai gălăgioase şi mai rele. Deaceia, Stejărel – cum i-am spus pe urmă – era preţuit şi iubit ca un colţ de natură care te încîntă şi nu-ţi cere nimic în schimb, ca o floare rară care-şi desfăşură viaţa alături, dezinteresat.

După terminarea liceului şi după războiul la care a luat şi el parte ca sublocotenent de rezervă în Batalionul 14 Pioneri, şi-a luat licenţa în drept şi s'a înscris ca avocat în Baroul Iaşi în toamna anului 1919. Până prin 1922. Stejar Ionescu a practicat

avocătura. Dar el nu s'a putut adapta vieţii Tribunalelor. Avea însă credinţa nestrămutată că într'o bună zi îşi va găsi adevăratul lui drum. A îndurat lipsuri materiale şi năcazuri de tot felul, l-am văzut în momente de deprimare şi de revoltă cînd mintea lui înţelegătoare şi bogată găsea totdeauna o rază de lumină de care să se razeme, ca să nădăjduiască iarăşi.

De vre-o şase ani îmbrăţişase profesiunea de ziarist căreia i se devotase cu credinţă şi seriozitate. Articolele lui semnate I. Luchian sînt pătrunse de democratism şi civilizaţie. Dar ogorul de muncă al lui Stejar Ionescu — pe care însuşirile lui aveau să producă cele mai alese roade — era acel al literaturii. Prima lui bucată «Frămîntările d-lui Popoiu» a fost scrisă în 1919 şi publicată în revista «Însemnări Literare» din Iaşi, cîţiva ani după aceia a lucrat în tăcere ca să reînceapă apoi a publica regulat în Adevărul Literar şi artistic şi în Viaţa Romînească.

«Domnul dela Murano» primul său volum de nuvele apărut anul acesta, conţine cinci bucăţi care dovedesc că Stejar Ionescu îşi descoperise adevărata lui cărare de unde avea să dea literaturii noastre opere definitive.

Literatura lui e o fină broderie de idei şi de imagini pe marginea realităţii. De aceia subiectele nuvelelor sale sînt simple şi banale. Ceiace-i interesant şi original însă, este jocul ideilor pe care i le sugerează întîmplări de toate zilele. Dintr'un rîu imens şi tulbur cum e viaţa, Stejar Ionescu ne arată sclipirile firului de argint al apei pure. In cele cîteva pagini cîte ni le-a lăsat îl găsim întreg şi curat aşa cum l-am cunoscut şi cum a trăit. Stejar Ionescu se descoperise pe el însuşi. Cu cîteva săptămîni înainte de a muri, începuse a scrie un roman. Cînd mi-a spus aceasta, am ghicit în ochii lui bucuria omului care-şi descoperise adevărata lui menire şi drumul fecund, pentru gîndurile sufletului său. După atîţia ani de năcazuri şi de sbucium aceasta era una din marile lui mulţumiri.

In redacţia Vieţii Romîneşti Stejar Ionescu a muncit dela apariţia din nou a revistei după războiu — din Mart 1920 — până înaintea morţii.

Plîngem fără putinţă de consolare — dispariţia lui dintre noi. Literatura romînească a pierdut un talent distins cu mari posibilităţi de realizări artistice, iar revista noastră un mare prietin şi un credincios muncitor. — *G. B.*

Regionalism

Intre publicistul Nichifor Crainic şi cîţiva intelectuali ardeleni s'a încins în ultimul timp o polemică destul de aprinsă, dusă în ziarele «Curentul» şi «Patria», pe tema limitelor şi drepturilor regionalismului. S'a redeschis astfel vechea ceartă, mereu deschisă, dela unire încoace între o parte din opinia publică a vechiului re-

gat care acuză pe transilvăneni de regionalism şi cercurile politice şi intelectuale ardelene care ne acuză, pe noi regăţenii de imperialism şi exploatare tiranică a noilor provincii alipite. S'au produs şi deoparte şi dealta statistici şi argumente.

Cineva în ziarul «Patria» arată cu cifre cît de puţini sînt funcţionarii ardeleni în diferitele instituţii ale statului, în administraţie, magistratură, şcoală etc. Şi în afară de această proporţie numerică care are darul de a prezenta fenomenul mai ales subt aspectul său cantitativ, trebue să recunoaştem că spiritul de unitate excesivă a structurei de stat, subt dominaţia excluziv a vechiului regat domneşte încă în multe cercuri de partea aceasta a Carpaţilor.

Discuţia aceasta comportă, fără îndoială şi consideraţii mai teoretice.

Fireşte, nici un romîn nu va tăgădui necesitatea unităţii sufleteşti şi organice a statului romîn. Şi de autonomii prea exagerate, din acelea care duc direct la federalizare nu poate fi măcar vorba, în situaţia actuală a statului nostru.

Depinde însă de felul cum trebue înţeleasă această «unitate». In pură logică chiar, trecînd pe deasupra faptelor care ni se prezintă, un sociolog imparţial şi inspirat de spirit ştiinţific va trebui să recunoască că un organism diferenţiat e superior altuia prea omogen. Triburile primitive sînt extrem de uniforme, de conformiste şi de asemănătoare în diferitele lor aspecte. Dar tocmai aici stă slăbiciunea lor. Diviziunea muncii sociale aduce încetul cu încetul diferenţierea diferitelor straturi sociale ori regiuni, fiecare cu o altă specialitate şi tocmai din această complexitate reese superioritatea organismului evoluat. Cu cît un popor conţine mai multe note diferenţiale cu atît viaţa sa e mai bogată şi mai intensă. Oare Franţa nu stă aşa de sus în scara culturii omeneşti, anume fiindcă aportul sufletesc breton sau auvergnat sau provensal nu seamănă cu acela normand, loren ori alsacian? Şi cîte suflete regionale nu se pot deosebi în Germania aşa de unită subt aspectul ei etatist, dela bavarezul şi badezul violu şi temperamental la Prusacul pozitiv şi brutal sau Rhenanul uşuratec?

Popoarele mari nu sînt popoare omogene. Uniformitatea e semn de sărăcie sufletească. Care ar fi avantajul pentru noi romînii ca Basarabeanul, Ardeleanul şi Moldoveanul să fie toţi turnaţi pe acelaşi calapod care ar fi fabricat invariabil la Bucureşti? Credem din contra, că respectînd cît mai mult posibil tradiţia istorică, moravurile locale, sufletul specific al fiecărei provincii, vom alcătui o Romînie complexă şi bogată sufleteşte.

Dar să trecem de la deziderate la realităţi. Nu numai că ar fi mai bine dacă regionalismul ar fi respectat şi la noi ca şi aiurea (şi ar înceta de a mai fi o acuzaţie şi un cuvînt de ocară), dar cred că n'am putea chiar de am voi să facem altfel. N'am putea fiindcă se opun faptele.

Evoluţia noastră istorică — din punct de vedere sufletesc, al

mentalităţii, — s'a realizat în mai multe trunchiuri. Dar două din ele sînt evidente. Aici în vechiul regat, infiltraţiile slave, dealungul veacurilor, ca contopire directă de rasă şi ca influenţă în moravuri au fost mai frequente. Peste acest fond pe care filosoful Kayserling îl crede deadreptul sud-rusic ca mentalitate, s'a suprapus cultura bizantină. Dominantele vieţii sufleteşti de aici sînt fondul slav şi forma bizantină.

Dincolo, în Ardeal influenţa slavă în popor e mai mică. Cea germană sau ungurească ceva mai puternică. Iar cultura şi moravurile n'au nimic bizantin. Din contra un caracter pronunţat german. Iată deci două curbe de dezvoltare istorică care nu se aseamănă. Le putem noi contopi arbitrar astăzi, după metode artificiale cînd un mileniu le-a despărţit? Nu e mai bine oare ca fiecare provincie să cultive ceace are ea profund original şi particular creator, bineînţeles întreţinînd un fond comun de romînism? Nu e mai folositor şi mai fecund să stimulăm tocmai ceiace e specific creator în fiecare din provincii?

Se pare însă că preferăm metoda cealaltă, a unui raţionalism excesiv, care crede că se pot tăia picioarele Basarabiei, Ardealului ori Bucovinei, punîndu-le cu deasila într'un pat de Procust ori impunîndu-le tipare gata făcute cărora trebue să se potrivească de azi pe mîne. Să ne ferim de orice grandomanie regionalistă care face ca una din provincii să se creadă superioară celorlalte. Să admitem toleranţa, şi înţelegerea notelor specifice din fiecare. Sufletul romînesc îmbogăţit cu cît mai multe aspecte particulare nu va fi decît mai armonios şi mai prosper. —*M. R.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Damian Stănoiu, *Călugări și ispite*, Scene din viața mănăstirilor, Editura „Cartea romînească" București.

Tagma monahală, categorie socială interesantă prin traiul, moravurile, mentalitatea ei specifică a găsit după Calistrat Hogaș, neuitatul creator al părinților Ghermănuță sau Iovinadie în dl. Damian Stănoiu, un interpret remarcabil.

D-sa nu are robusta amploare, nici sufletul epic al vigurosului său înaintaș, dar e desigur înzestrat cu un ager simț de observație, un spirit vioi și un umor, uneori, de o deosebită savoare.

Din cele cinci bucăți, care formează volumul, nu toate au aceiași valoare artistică.

„Cum petrec călugării" nu e decît o înșirare anecdotică.

„Anichit păcătosul", istoria unui călugăr, care luptă în zădar cu pornirile fizice ale firei lui aprinse, cuprinde detalii inutile iar figura eroului are în ea ceva monoton și convențional.

„In căutarea unei parohii" și „O anchetă" sunt în schimb, două nuvele de primul rang.

Figura călugărilor Artemie și Averchie, peregrinările ieremonahului în felurite sate, fiecare cu fizionomia lui proprie în prima nuvelă ca și figurele stareţului Glicherie, a protopopului, defensorului eclesiastic sau a ursuzului contabil Zamfirescu, în cea de a doua, se desprind în trăsături puternic conturate într'un mediu pulsînd de viață și mișcare.

Tonul povestirii e neafectat și simplu iar dialogul animat și de o desăvîrșită naturaleță.

Nota satirică în ce privește lăcomia preoților, duhul de înnoire al satelor, egoismul unor proprietari, rapacitatea sau venalitatea unor reprezentanți eclesiastici sau laici ai autorității în deosebi; nu e desigur absentă, dar ca și la Patrașcanu sau Brăescu, în alte domenii, ea e lipsită de amar.

Dispoziţia dominantă a autorului e o inalterabilă voioşie, un zîmbet de resemnare sau creştinească îngăduinţă, în faţa păcatelor omeneşti.

Bucata cea mai perfectă însă ca realizare estetică, mi se pare „Maica Natalia s'a certat cu Maica Vitalia".

Contrastul între neînsămnătatea incidentului care aduce conflictul între cele două maici copilăroase şi naive şi proporţiile pe care acesta le ia în lumea mănăstirii, datorită intervenţii celorlalte maici grupate la urmă în taberi adverse e de un irezistibil efect de umor iar felul specific de a simţi şi judeca al călugăriţilor în simplismul lui naiv, umil şi fermecător, redat cu virtuozitate de un artist de data acesta, deplin stăpîn pe mijloacele sale.

Octav Botez

* * *

Gib. I. Mihăescu. *La Grandiflora*, 1928, Scrisul romînesc, Craiova.

Motivul central al inspiraţiei d-lui Gib. Mihăescu, în cele mai multe din nuvele, ca şi în încercarea lui dramatică atît de originală e impulsia erotică, chinuitoare, obsedantă, izvorînd din profunzimele atavice ale inconştientului şi manifestîndu-se năvalnic prin gesturi sau acţiuni de o senzualitate, brutală, crudă, exasperată.

Cea mai lungă din nuvelele sale «La Grandiflora» e analiza ascuţită, lucidă, patetică a unui caz de gelozie morbidă.

Tiranizat de imaginea fizică a soţiei pe care o bănueşte că l'a înşelat, Manaru vrea să se răzbune la început asupra presupusului ei amant Ramură, dar privirile ironice şi zîmbetele cunoscuţilor, care aşteptau curioşi explozia, îl fac să-şi schimbe brusc intenţiile. Irezistibil vînător de femei, după ce reuşeşte să încornoreze toate notabilităţile oraşului provincial şi caută să-şi uite amarul în orgii nebune, îşi pune în minte să posede singura femee cinstită, d-na Manaru. După o primă încercare zădarnică, reuşeşte a doua oară prin surprindere, ne mai pomenită îndrăzneală şi brutalitate. Dar femeia, care-şi iubea soţul se sinucide şi Manaru chinuit de ideia că soţia lui nu a făcut la fel, suceşte gîtul lui Ramură.

Deşi nuvela nu e lipsită de unele scăderi, situaţii neverosimile şi unele detalii inutil scabroase, impresia pe care o lasă e puternică, personajele trăiesc şi unele aspecte ale provinciei sînt fericit redate.

Mai caracteristice însă decît «La Grandiflora» sau «Urîtul», stranie şi grotescă deformare a realităţei cu toată vigoarea uneori halucinantă a viziunii, mi se par, bucăţile intitulate «Frigul» şi «Intîmplarea».

Aventura amoroasă şi vinovată a unei femei măritate, care-şi înşeală soţul absent într'un conac solitar şi romantic, păzit de patruzeci de cîni fioroşi în cea dintăi, acea a unui proprietar care trecînd printr'o pădure e atacat de hoţi şi soţia lui siluită, după ce el barbatul fusese chinuit de ideia cum se va comporta femeia în

asemenea situaţie, în cea de a doua, sînt evocate într'o atmosferă sombră, apăsătoare, tragică în care pluteşte o teamă nelămurită şi o vagă nelinişte.

Cu mîna de maestru, izbuteşte dl. Gib. Mihăescu să redea corespondenţa tainică între peisajul natural (parcul îngheţat în Frigul, pădurea salbatică în Intîmplare) şi anumite stări interioare, utilizînd resursele unui stil bogat în personificări şi imagini de o rară putere de suggestiune.

Analist subtil şi evocator al sub conştientului erotic cu violenţa, misterul şi poezia lui tragică, d. Gib. Mihăescu reprezintă în generaţia tînără a scriitorilor noştri, una din speranţele cele mai legitime.

Octav Botez

* * *

Walter Platzhoff, *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660.* (colecţia Bellow-Meinecke), Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Oldenburg, 1928. 1 vol. în-8°, 274 p.

Opera aceasta umple însfirşit lacuna rămasă între cartea lui Ed. Fueter, consacrată istoriei sistemului politic european dela 1494 la 1559 (apărută la 1918) şi între „manualul" lui Ymmich consacrat perioadei dela 1660 la 1789 (apărut la 1905). Spiritul în care sînt redactate aceste „manuale" e interesant. Autorii vor să concilieze repartiţia geografică şi naţională a evenimentelor cu necesitatea de-a degaja liniile esenţiale ale evoluţiei istorice şi principalele instituţii ale timpului. Concepţia aceasta plasează colecţia Bellow-Meinecke între colecţiile tip Lavisse-Rambaud sau Oncken şi noua colecţie „Peuples et civilisations" a d-lor Sagnac şi Halphen.

Cea mai carateristică pentru concepţia care a prezidat la alcătuirea colecţiei Bellow-Meinecke îmi pare cartea d-lui Ed. Fueter, *Geschichte des europ. Staatensystems 1494-1559.* Subiectul ei e istoria principalelor state europene în timpul luptelor pentru supremaţia asupra Italiei. Participarea la aceste lupte determină gradul de importanţă al fiecărui stat. După ce descrie faza de dezvoltare a principalelor instituţii ale epocii—armata, marina, constituţia, administraţia, diplomaţia—autorul examinează factorii de putere ai fiecărui stat în raport cu resursele celorlalte state. De pildă Franţa prezintă asupra celorlalte state avantajul unei puternice centralizări care permite regelui să dispună direct şi ilimitat de resursele ţării, superioritatea unei populaţii omogene şi numeroase (15-16 mil. contra 3 mil. în Anglia şi 7 în Spania), independenţa economică faţă de statele vecine, cea mai bună artilerie şi cavalerie grea din timpul acela, însă cum agricultura ocupă aproape totalitatea populaţiei ei, Franţa e nevoită să-şi recruteze infanteria în Elveţia sau Germania, şi cum nu dispune de-o flotă specială în mediterană e silită să cumpere concursul Genovei sau al Veneţiei, iar

cînd acestea îi vor lipsi, să se alieze cu Turcii, cari dispuneau de cusarii din Africa de nord. In acest dispozitiv, expunerea evenimentelor, care ocupă doar un capitol final, nu constitue decît verificarea analizei care o precede şi formează obiectul principal al cărţii.

Cartea d-lui Platzhoff aplică, ceva mai suplu, aceiaşi metodă. Şi el începe prin descrierea statică a principalelor state europene, şi ca să treacă apoi la expunerea evenimentelor celor mai importante din timpul contra-reformei şi al războiului de 30 de ani.

De notat că autorul nu se opreşte la limita tradiţională a păcii din Westfalia, ci duce naraţiunea până la 1660. In adevăr, ceiace caracterizează sec. XVI şi prima jumătate a sec. XVII e lupta între Habsburgi şi Bourboni, lupta care nu se sfîrşeşte decît prin pacea dela Pirenei din 1659. Imediat după această dată începe domnia lui Ludovic XIV şi preponderenţa Franţei în Europa, fapt care constitue caracteristica perioadei următoare. In Anglia deasemenea anul 1660 marchiază începutul unei noi perioade: războiul civil se termină şi regalitatea e restaurată. Pacea dela Kardis (1661) pune capăt războiului ruso-suedez după ce pacea dela Oliva reconciliase Imperiul, Polonia, Svedia şi Bandeburgul. Prin urmare, dacă data 1648 tranşează în istoria Germaniei, anul 1660 formează o etapă mai importantă în istoria Europei.

Caracterul de manual politic al acestor cărţi a impus autorilor obligaţia de-a nu expune decît faptele definitiv cîştigate. Din acelaşi motiv, curentele de idei şi politica internă nu sînt tratate decît în măsura în care au înrîurit asupra echilibrului european. Fireşte, istoria unei epoci aşa de vaste nu se putea sprijini exclusiv pe studiul surselor directe. Dar autorul a consultat pe cele esenţiale, aşa încît cartea lui, pe lîngă meritul unei sinteze, prezintă şi pe acela al unei juste şi precize evaluări pe care numai contactul direct cu sursele originale îl poate da. O excelentă bibliografie, recentă şi metodică, ridică şi mai mult preţul acestor „manuale".

A. Oţetea.

***

Pasquale Villari: *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi.* Ed. 4-a 1927, 2 vol.

Această capodoperă a istoriografiei italiene moderne, tradusă de mult în nemţeşte şi în englezeşte, atinge, după cincizeci de ani dela prima-i apariţie, ediţia a 4-a. Chiar dacă ţinem seamă de caracterul comemorativ al acestei ediţii—în 1927 s'au împlinit zece ani dela moartea autorului şi patru sute dela aceia a lui Machiavelli —ea nu e mai puţin un succes, deoarece în Italia d-lui Mussolini, care, după ultimele statistici numără patruzeci de milioane de Italieni în regat şi nouă în afară, şi care-şi proclamă la orice ocazie pretenţiile ei la primatul cultural al lumii, o carte care se vinde în *o mie* de exemplare constitue un mare succes de libră-

rie. Nu ştiu care au fost tirajele diferitelor ediţii ale cărţilor lui Villari, dar ştiu dela editorul unui eminent istoriograf florentin că opera acestuia consacrată Republicei Florentine, s'a tipărit în 300 exemplare, şi se mai găsesc şi astăzi. Acest fapt, şi cei 60—70% de analfabeţi ai Italiei, explică mai eloquent decît orce demontraţie geneza şi durata fascismului.

Pasquale Villari a fost cel mai eminent istoric al Italiei de dinainte de războiu. (El a murit în 1917.) Acţiunea lui nu s'a exercitat numai asupra unei întregi pleiade de tineri cercetători italieni care, mai mult sau mai puţin direct, purced dela dînsul, ci a radiat chiar în afară de Italia. El e unul din întemeetorii şcoalei pozitiviste, şi aproape nu a fost cercetător străin care să nu fi găsit la Villlari îndrumare şi încurajare în timpul petrecut la Florenţa. Un distins profesor dale Universitatea din Paris se reclamă dela Villari ca dela iniţiatorul metodei de cercetare exactă şi de expunere sobră. Importanţa lui Villari consistă, în adevăr, în reacţiunea puternică contra retorismului academic şi a declamaţiei patriotice. In ciuda orgoliului naţional care excludea critica din domeniul istoriei italiene, Villari a introdus cercetarea minuţioasă a documentelor originale şi analiza lor critică, a supus toate legendele, care măguleau amorul propriu naţional sau gustul pentru romanţios, controlului riguros al textelor şi după o viaţă de muncă necurmată a lăsat, în afară de cîteva scrieri care sînt adevărate modele (*I due primi secoli della storia di Firenze; La storia di Giordano Savonarola e dei suoi tempi*) o şcoală care i-a continuat opera.

Cea mai importantă din scrierile lui Villari e cea consacrată lui Machiavelli. Cartea conţine dealtfel mult mai mult decît promite titlul. E întreaga istorie a Renaşterii italiene din sec. XIV până la 1527, data morţii lui Machiavelli şi a apogeului Renaşterii florentine. Villari nu face numai istoria principalelor state italiene din timpul acesta, nu descrie numai evenimentele de căpetenie ale epocii, dar evocă toate personagiile marcante ale Renaşterii într'o frescă admirabilă care face din cartea sa cea mai documentată şi mai evocatoare enciclopedie a Renaşterii italiene. Cele mai solide şi mai frumoase pagini sînt acelea în care autorul reconstrueşte ambianţa lui Machiavelli, şi cum această ambianţă conţinea chintesenţa Renaşterii italiene, scrierea lui Villari e mai ales istoria *Renaşterii*. Villari a construit personagiului său un cadru atît de vast încît acesta dispare în el. Apoi, cu toată probitatea lui ştiinţifică, Villari nu s'a putut desbăra complet de influenţa *Risorgimentului*, şi interpretarea pe care ne-o dă despre Machiavelli, mai ales despre *Principele* său, a provocat, de exemplu din partea lui Ranke şi a lui Baumgarten, critici pe care el nu le-a putut infirma. Vrînd să facă din Machiavelli un precursor al unităţii italiene, Villari a susţinut că *Principele* lui Machiavelli n'ar fi decît expunerea mijloacelor, potrivite spiritului timpului, prin care Italia şi-ar fi putut realiza unitatea şi drept dovadă invocă chemarea la unire conţinută în capitolul ultim al *Principelui*. Or acest capitol pare

un adaos ocazional, căci el contrastează viu, prin tonul şi prin conţinutul său, cu celelalte capitole care nu fac decît să descrie practicele politice din timpul său, cum o fac de pildă şi Commynes şi Guicciardini, fără ca aceştia să se fi gîndit măcar la posibilitatea unificării statelor italiene. Dealtfel expunerea doctrinei lui Machiavelli se reduce la analiza rezumativă, în ordinea compunerii lor, a principalelor sale opere. O expunere sistematică a filiaţiei, a desvoltării şi a transformării ideilor lui Machiavelli, o istorie a *Machiavelismului* lipseşte, şi aceasta e cea mai gravă lacună a acestei opere care e, cu toate acestea, demnul *pendant* italian al cărţii inegalabile a lui Burckhardt: *Cultura Renaşterii în Italia.*

A. Oţetea

* * *

William Miller, *The ottoman empire and its successors,* 1801—1927, Cambridge, 3-a ed. 1927, 1 vol. în 16°, 616 p.

Istoricul „Latinilor din Orient" tratează în volumul de faţă istoria chestiunii orientale dela 1801 la 1927 privită oarecum dinlăuntrul imperiului ottoman. Desvoltarea chestiunii orientale în sec. XIX justifică întrucîtva acest fel de-a vedea. Deşteptarea naţionalităţilor din Imperiul otoman şi lupta lor pentru cîştigarea independenţei trec pe planul întâiu şi depăşesc sau dejoacă calculele diplomaţiei europene care în secolul precedent au decis de soarta chestiunii orientale. Totuşi intervenţia marilor puteri a marcat fiecare etapă importantă a acestei chestiuni, şi o înţelegere dreaptă a ei nu se poate avea decît în legătură cu principalele tendinţe ale politicei europene.

Independenţa Greciei, ca şi a Romîniei, nu s'a putut realiza decît prin concursul fovorabil al evenimentelor externe, şi cu sprijinul efectiv al marilor puteri. Forţele dinlăuntru, oricît de preţioase şi de indispensabile au fost, singure n'ar fi dus la izbîndă aşa de repede. Dealtfel definiţia pe care autorul o dă chestiunii orientale implică acest fel de-a vedea. „Chestiunea orientală, spune el, poate fi definită ca problema umplerii golului creat prin dispariţia treptată a Imperiului ottoman din Europa". (The near eastern question may be defined as the problem of filling up the vacuum created by the gradual disappearance of the Turkish empire from Europe). Marele defect al cărţii e că acest principiu n'a fost riguros observat. Evenimentele europene sînt lăsate prea în umbră pentruca să nu rezulte un defect de perspectivă. Cititorul are impresia constantă a unei istorii locale. Dar chiar admiţînd punctul acesta de vedere, atenţia acordată diferitelor evenimente petrecute în Peninsula balcanică nu corespunde importanţei lor relative. Autorul cunoaşte limba grecească şi s'a servit mai ales de surse greceşti. Acest fapt explică, dacă nu justifică, preferinţa acordată istoriei greceşti.

Astfel, cită vreme revolta sîrbească (1804—17), cu toate

complicaţiile ei internaţionale, e expediată în douăsprezece pagini, războiul pentru independenţa Greciei şi formarea Regatului are aproape o sută. Cine vrea să cunoască importanţa şi peripeţiile revoluţiei româneşti din 1848 trebuie s'o caute la capitolul IX: *The Greek and Ionian constitutions (1843—53)*. Un capitol special poartă titlul „Unirea Principatelor Dunărene (1856—62)". Dar din cele douăzeci şi şase pagini ale capitolului abia şase ne sînt rezervate, restul e consacrat tulburărilor din Serbia, şi mai ales din Grecia. Insăşi limita capitolului e fixată de un eveniment grecesc: abdicarea regelui Otto. O astfel de dispoziţie a materiei nu poate da o reprezentare exactă şi precisă a raporturilor de forţă dintre „succesorii" imperiului otoman. Ceva din iluziile „marelui proiect" grecesc a alterat dela început proporţiile juste ale edificiului pe care d. Miller şi-a propus să-l clădească. Data primei ediţii, care e din 1913, a hotărît nu numai tonul, ci şi impresia de ansamblu a cărţii pe care cele două capitole adiţionale „Orientul apropiat în războiul european (1914—1923)" şi „Republicele greacă, albaneză şi turcească (1923—27)" n'o mai pot schimba. Cititorul e surprins să găsească la capătul istoriei d-lui Miller, în locul „Greciei Mari" cu capitala la Constantinopol, o Jugoslavie şi o Romînie mare pe care nimic nu le-a anunţat în cursul acestei expuneri. Marele războiu i-a jucat autorului o farsă urîtă desminţindu-i prevederile şi învechindu-i cartea cu toate tentativele de reintinerire a celor două ediţii din 1923 şi 1927.

Pe lingă aceste defecte, cartea d-lui Miller relevă calităţi de primul ordin: o cunoaşrere intimă şi directă a afacerilor orientale, o documentaţie considerabilă, o judecată ponderată şi sigură, o fină intuiţie psihologică (vezi de pildă portretele eteriştilor şi ale insurgenţilor greci cap. V, şi pag. 319-324 consacrate lui Cuza-Vodă) şi, insfîrşit, o limbă aleasă şi simplă care dovedeşte efortul constant al autorului de-a nu se îndepărta nici o clipă dela datoria sa de imparţialitate. O bibliografie metodică, nu fără lipsuri importante (De ex Iorga: Acte şi Fragmente, şi Historire des Etats balcaniques), termină acest volum, foarte util ca manual de iniţiere în chestiunea orientală din sec. XIX.

A. Oţetea

* * *

Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei*, Note şi impresii din revoluţia rusească, Ed. Cultura Romînească, Bucureşti.

Deşi se vede uşor că d. Cioflec, înainte de a-şi publica notele şi impresiile, ce datează de acum 11 ani în urmă, le-a supus unei coordonări şi redactări recente, această prelucrare nouă a materialului vechiu nu i-a distrus caracterul, nu l'a denaturat, căci reuşeşte să reînvieze atmosfera în care a încolţit şi a crescut ideia autodeterminării poporului basarabean.

Ceiace cîştigă pe cetitor este sinceritatea d-lui Cioflec atît

faţă de sine însuşi cît şi faţă de evenimentele şi oamenii revoluţiei basarabene.

Sinceritatea faţă de sine însuşi o dovedeşte în povestirea împrejurărilor tragice în care au fost omorîţi, într'o excursie la care luase parte şi d. Cioflec, Simeon Murafa şi Hodorogea. Autorul nu ascunde groaza care l-a cuprins şi care l-a stăpînit într'atîta, încît a putut părăsi o tovarăşă de excursie care-i cerea ajutor şi protecţie, pentru ca să scape singur prin fugă şi să ajungă la mănăstirea Suruceni—la cel puţin 12 kilometri de locul crimei.

Sinceritatea d-lui Cioflec faţă de revoluţie se observă în modul cum d-sa i-a privit pe basarabeni şi cum s'a comportat faţă de ei şi faţă de revoluţia rusă. Nu e atitudinea omului cu conştiinţa civilizaţiei europene superioare pe care o reprezintă faţă de barbarii ce s'au trezit. Nu e judecata categorică şi fără apel faţă de copilăriile şi absurdităţile revoluţiei ruseşti, atitudine ce se desprinde, de exemplu, din notele d-lui O. Ghibu. In orice pagină simţim însă la d. Cioflec un suflet bine intenţionat, care îşi dă seama că într'un mediu social diferit, e firesc să fie şi mentalităţi deosebite de a sa. Deaceia se şi frămîntă să înţeleagă sensul şi să pătrundă viitorul revoluţiei. Iar faţă de pionerii anonimi ai revoluţiei din 26—28 Februar 1917, d. Cioflec, martor ocular al luptelor de pe străzile Petrogradului, e „copleşit de un simţimînt de pietate",— şi un îndemn spre rugăciune pentru cei care „porneau la drum" i se ridică in suflet.

Intors în Basarabia, d. Cioflec ia parte la frămîntările basarabenilor, intervenind cu multă discreţie acolo unde credea că e necesar să-şi spună cuvîntul. Şi această atitudine, pe care a avut-o tot timpul cît a lucrat in Basarabia se reflectează şi în cartea d-sale. Astfel, vorbind despre d. Goga, care în trecere spre Petrograd dă „sfaturi" basarabenilor de a renunţa la revendicarea autonomiei şi de a deschide lupta de clasă, autorul notează imediat încurcătura în care au fost puşi basarabenii,—„deprinşi mai mult cu opinii decît cu sfaturi", — de a auzi din gura unui om ce se credea versat politician şi deplin occidental, sfatul de renunţare tocmai la ceiace le era mai scump. Intr'adevăr, revoluţia distrusese nu numai autoritatea veche. Ea atinsese parcă principiul însuşi al autorităţii în sufletul oricărui cetăţean. Totul era supus întâiu criticii. Era o libertate nu numai politică, ci şi libertatea lăuntrică, morală, faţă de orice autoritate. Deaceia erau mult mai la locul lor „opiniile", adesea foarte utile ale ardelenilor şi bucovinenilor care lucrau în Basarabia, decît „sfaturile" unor călători grăbiţi. Şi dacă, totuşi, călători ca d. Goga, au dat măcar sfaturi, alţi călători, din regat, se închideau ermetic în vagoanele oficiale pentru a nu lua nici un contact cu basarabenii, care atunci aveau atîta nevoe de ajutor de oriunde. Şi numai cu multă insistenţă d. Cioflec a putut pătrunde, într'o noapte de vară, într'un vagon de acestea, ca să transmită scrisori dela Halippa decedatului Fotin Enescu, cu care a trebuit să vorbească în şoapte, pentrucă alături dormea d. ministru de războiu...

D. Cioflec greşeşte uneori în judecata sa asupra situaţiilor şi oamenilor. Dar deobiceiu apreciază just. De exemplu, fraza aceasta caracterizează de minune toată situaţia moldovenilor până în toamna 1917: „Moldovenii de fapt revoluţie nu făcuseră, ci nimeriseră într'însa". Deasemeni îşi dă sama că atît timp cît mişcarea naţională se mărginea la cîţiva intelectuali din jurul „Cuvintului Moldovenesc" şi cei doi-trei mari proprietari, partidul naţional-moldovenesc era o înjghebare anemică. Astfel, deşi chestiunea organizării şi convocării Sfatului Ţării se ridicase încă în luna Iulie, în urma pretenţiilor Radei ucrainene de la Chiev asupra Basarabiei,—nu s'a putut ajunge la nici un rezultat pozitiv, pentru realizarea autonomiei Basarabiei. Forţele moldovenilor erau prea slabe ca să se impună organizaţiilor numeroase şi puternice ale Rusiei revoluţionare din Basarabia. Numai după ce ideia naţională va fi devenit o forţă activă în sufletele tinere şi oţelite din tranşee, numai atunci Congresul soldaţilor moldoveni „mai întâi *el* va proclama autonomia Basarabiei... Ceilalţi vor fi invitaţi la alcătuirea organului legiuitor".

Cartea d-lui Cioflec cuprinde evenimentele din perioada de timp dela izbucnirea revoluţiei până în luna Septembre 1917. E firesc să presupunem că d-sa are note şi pentru restul timpului cît a stat în Basarabia. Publicarea lor va aduce un netăgăduit folos pentru public, lămurind multe lucruri cu privire la mişcarea naţională din Basarabia. D. Cioflec e înzestrat cu calităţile necesare pentru acest gen de literatură: sinceritatea, obiectivitatea şi dezinteresarea. In noianul de cărţi şi cărţulii, ce apar, asupra Basarabiei şi în care, de cele mai multe ori, nu răsună decît flaşneta patriotică învechită şi falşă, o carte bună face, în adevăr, o operă romînească în primul rînd în această provincie, unde e primită cu inima deschisă, şi apoi contribue la strîngerea legăturilor sufleteşti dintre basarabeni şi romînii din celelalte provincii, ajutîndu-i la pătrunderea, la înţelegerea sufletească reciprocă.

V. Harea

* * *

Eugeniu Giurgea. *Din trecutul şi prezentul Basarabiei*, Bucureşti, 1928.

Lucrarea d-lui Giurgea e de o valoare foarte discutabilă.

Scopul ei e precizat în următoarea frază, pe care o cităm textual, ca să se vadă şi stilul de care se serveşte autorul: „ca romîn, care am avut ocaziunea de a cunoaşte mai de aproape această frumoasă regiune a ţării, am crezut că este de a mea datorie, ca în puţinele rînduri din această lucrare, să dau cîteva noţiuni asupra situaţiei sociale şi mai cu seamă economice, ce a fost şi este în această provincie, pentruca să se poată vedea de către acei ce sînt însărcinaţi cu conducerea frînelor statului nostru, de ce ar mai fi nevoe să se facă, pentruca din toate punctele de

vedere să putem zice că la sînul mamei sale, Basarabia se găsește bine, și că ea merge pe calea adevărată a progresului". (Prefața. P. 3.).

Lucrarea cuprinde două părți: 1) istorică și socială și 2) statistică și economică. Dacă în partea a doua autorul, ca fost șef al statisticei din Basarabia, nu depășește sfera specialității sale, deși nu face decît să reproducă date statistice sumare,—în prima parte a lucrării, în schimb,—unde emite o serie de considerații generale și încearcă să explice evenimentele unirii e neîntrecut în lipsa de discernămînt și de coheziune.

La început, pe aproape 60 pagini, ni se povestește despre ceiace se petrecea în Odesa, în anii 1917—1918. Ce legătură au evenimentele de-acolo cu unirea Basarabiei? A, una foarte mare! D. Giurgea studia, în timpul războiului, datele etnografice cu privire la Basarabia! De ce o fi ținut autorul să arate că, în timp ce generația, din care face parte, sîngera pe frontul Carpaților, D-sa era combatant pe frontul Odesei? De ce a vrut să se arate solidar cu toată societatea romînă care se oploșia acolo și de care e bine să nu mai vorbim? Nu era mai bine ca d. Giurgea să fi fost mai modest și să nu se întindă asupra acestei perioade din viața d-sale?

Incercăm, totuși, să urmărim șirul ideilor. Și ni e cu neputință. D. Giurgea nu se dezminte măcar o singură dată. Intîlnești fraze ca aceasta: „La o altă dintre aceste întruniri, la care am asistat de-asemeni, a fost aceia din ziua de 28 Septembrie 1917, orele 3½ p. m. pe strada Preobrajensca din Odesa. Acolo am avut ocaziunea de a vedea"...

La această întrunire un orator cere achitarea unor dezertori. Oratorul este aplaudat. Lăsăm să vorbească mai departe d. Giurgea: „Eu bine înțeles nu am aplaudat, și din această cauză la un moment dat mă văd lovit la mînă de un camarad, care mi-a strigat în același timp, că mă străpunge cu baioneta, dacă nu aplaud. I-am ripostat imediat, că din cauza războiului sînt paralitic de o mînă, așa că nu o pot mișca de loc. Am fost crezut numaidecît, dar după vreo două trei minute am căutat să o șterg cît era lucru cu cinste, temîndu-mă ca nu care cumva să caute a se convinge de contrariul". (p. 20).

Așa ripostă mai înțelegem și noi! Numai dacă „nu care cumva" ea s'a produs mult mai repede decît mărturisește autorul.

Dar să intrăm în fondul ideilor d-lui Giurgea. Care e cauza revoluției rusești. La p. 9, d-sa consideră revoluția ca „O rezultantă firească a antagonismului, ce exista de mult între clasele sociale din marele imperiu". Dar mai departe nu arată cum acest antagonism a produs revoluția rusească, ci se oprește foarte mult asupra educației, asupra școalei rusești și asupra acțiunii străinilor, ca agenți revoluționari. Până la urmă tot străinii (recte evreii) sînt de vină, căci ei au influențat educația rusească îndrumînd-o către internaționalism (cu toate că rușii, cum spune d-sa, își socoteau literatura lor ca cea mai bună și aproape nu cetesc literaturile străine. Acești străini au servit interesele puterilor centrale care aveau nevoe de revoluții în Rusia, pentru izbînda războiului contra Antantei. Ce naivi eram noi, cînd credeam pe alți autori că tulburările premergătoare primelor zile din Mart 1917 erau alimentate și din fondurile ambasadei britanice de la Petrograd!

Ura autorului față de evrei și față de opera lor—revoluția rusească,—îl face adesea să exprime regrete că a dispărut Rusia de altă dată, Rusia nobilimii strălucitoare. (Vezi de ex., p. 23), cu toate că în altă parte a lucrării își dă seama de faptul că Basarabia a putut să proclame unirea numai datorită acestei revoluții.

Am putea să înșirăm și alte contradicții, sau explicații puerile. Peste tot autorul se arată lipsit de bunul simț. Dar a-i releva defectele însemnează să-i reproducem textul pagină cu pagină. Și partea de care ne ocupăm are peste 140 pagini!

E de ajuns să spunem că din restul acestei „analize" consacrate evenimentelor din timpul unirii și după ea se degajează concluzia autorului, că, în definitiv, „la sînul mamei sale", Basarabia cu toate că sînt unele mici neajunsuri, „se găsește bine", deoarece naționalizarea a fost realizată de funcționarii romîni, mult mai conștienți de datoriile lor patriotice, decît funcționarii ruși.

Fericită provincie!

Partea aceasta din cartea d-lui Giurgea, putea să lipsească cu mult folos, atît pentru d-sa, cît și pentru Basarabia. Chestiunea Basarabiei, a naționalizării vieții de-acolo, a încadrării ei în ritmul vieții statului romîn, e prea gingașă ca s'o rezolve d-l Giurgea așa cum a rezolvat-o.

Ar mai fi fost încă un folos, dacă lipsea această parte. Tiparul e scump; nouă coale de tipar, pe hîrtie velină, cu planșe,—cîte cuprinde această parte, ar fi constituit o economie între 50—70 mii de lei pentru acei ce au contribuit la tipărirea cărții...

V. Harea.

* *

Th. Capidan, *Romînii nomazi. — Studiu din viața Romînilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, ed. Ardealul, prețul 200 lei.

Intre publicațiile asupra Romînilor din Peninsula Balcanică pe care d. Capidan le-a continuat în vremea din urmă cu mai multă preciziune și cu un necontestat dar de a pune și sugera probleme nouă în chestiuni care păreau foarte simple ori definitiv rezolvate, acest studiu informativ despre păstoritul aromînesc, cu indicații asupra liniilor de transhumanță și cu prezentarea sigură a întregii terminologii legate de acest fel de viață, era demult necesar. Din el se desprind numeroase considerații generale, una dintre cele mai importante—și care ar fi trebuit mai mult evidențiată—fiind aceia a

vedere să putem zice că la sinul mamei sale, Basarabia se găsește bine, și că ea merge pe calea adevărată a progresului". (Prefața. P. 3.).

Lucrarea cuprinde două părți: 1) istorică și socială și 2) statistică și economică. Dacă în partea a doua autorul, ca fost șef al statisticei din Basarabia, nu depășește sfera specialității sale, deși nu face decît să reproducă date statistice sumare,—în prima parte a lucrării, în schimb,—unde emite o serie de considerații generale și încearcă să explice evenimentele unirii e neîntrecut în lipsa de discernămînt și de coheziune.

La început, pe aproape 60 pagini, ni se povestește despre ceiace se petrecea în Odesa, în anii 1917—1918. Ce legătură au evenimentele de-acolo cu unirea Basarabiei? A, una foarte mare! D. Giurgea studia, în timpul războiului, datele etnografice cu privire la Basarabia! De ce o fi ținut autorul să arate că, în timp ce generația, din care face parte, sîngera pe frontul Carpaților, D-sa era combatant pe frontul Odesei? De ce a vrut să se arate solidar cu toată societatea romînă care se oploșia acolo și de care e bine să nu mai vorbim? Nu era mai bine ca d. Giurgea să fi fost mai modest și să nu se întindă asupra acestei perioade din viața d-sale?

Incercăm, totuși, să urmărim șirul ideilor. Și ni e cu neputință. D. Giurgea nu se dezminte măcar o singură dată. Intîlnești fraze ca aceasta: „La o altă dintre aceste întruniri, la care am asistat de-asemeni, a fost aceia din ziua de 28 Septembrie 1917, orele $3^1/_2$ p. m. pe strada Preobrajensca din Odesa. Acolo am avut ocaziunea de a vedea"...

La această întrunire un orator cere achitarea unor dezertori. Oratorul este aplaudat. Lăsăm să vorbească mai departe d. Giurgea: „Eu bine înțeles nu am aplaudat, și din această cauză la un moment dat mă văd lovit la mînă de un camarad, care mi-a strigat în același timp, că mă străpunge cu baioneta, dacă nu aplaud. I-am ripostat imediat, că din cauza războiului sînt paralitic de o mînă, așa că nu o pot mișca de loc. Am fost crezut numaidecît, dar după vreo două trei minute am căutat să o șterg cît era lucru cu cinste, temîndu-mă ca nu care cumva să caute a se convinge de contrariul". (p. 20).

Așa ripostă mai înțelegem și noi! Numai dacă „nu care cumva" ea s'a produs mult mai repede decît mărturisește autorul.

Dar să intrăm în fondul ideilor d-lui Giurgea. Care e cauza revoluției rusești. La p. 9, d-sa consideră revoluția ca „O rezultantă firească a antagonismului, ce exista de mult între clasele sociale din marele imperiu". Dar mai departe nu arată cum acest antagonism a produs revoluția rusească, ci se oprește foarte mult asupra educației, asupra școalei rusești și asupra acțiunii străinilor, ca agenți revoluționari. Până la urmă tot străinii (recte evreii) sînt de vină, căci ei au influențat educația rusească îndrumînd-o către internaționalism (cu toate că rușii, cum spune d-sa, își socoteau literatura lor ca cea mai bună și aproape nu cetesc literaturile străine. Acești străini au servit interesele puterilor centrale care aveau nevoe de revoluții în Rusia, pentru izbînda războiului contra Antantei. Ce naivi eram noi, cînd credeam pe alți autori că tulburările premergătoare primelor zile din Mart 1917 erau alimentate și din fondurile ambasadei britanice de la Petrograd!

Ura autorului față de evrei și față de opera lor—revoluția rusească,—îl face adesea să exprime regrete că a dispărut Rusia de altă dată, Rusia nobilimii strălucitoare. (Vezi de ex., p. 23), cu toate că în altă parte a lucrării își dă seama de faptul că Basarabia a putut să proclame unirea numai datorită acestei revoluții.

Am putea să înșirăm și alte contradicții, sau explicații puerile. Peste tot autorul se arată lipsit de bunul simț. Dar a-i releva defectele însemnează să-i reproducem textul pagină cu pagină. Și partea de care ne ocupăm are peste 140 pagini!

E de ajuns să spunem că din restul acestei „analize" consacrate evenimentelor din timpul unirii și după ea se degajează concluzia autorului, că, în definitiv, „la sînul mamei sale", Basarabia cu toate că sînt unele mici neajunsuri, „se găsește bine", deoarece naționalizarea a fost realizată de funcționarii romîni, mult mai conștienți de datoriile lor patriotice, decît funcționarii ruși.

Fericită provincie!

Partea aceasta din cartea d-lui Giurgea, putea să lipsească cu mult folos, atît pentru d-sa, cît și pentru Basarabia. Chestiunea Basarabiei, a naționalizării vieții de-acolo, a încadrării ei în ritmul vieții statului romîn, e prea gingașă ca s'o rezolve d-l Giurgea așa cum a rezolvat-o.

Ar mai fi fost încă un folos, dacă lipsea această parte. Tiparul e scump; nouă coale de tipar, pe hîrtie velină, cu planșe,—cîte cuprinde această parte, ar fi constituit o economie între 50—70 mii de lei pentru acei ce au contribuit la tipărirea cărții...

V. Harea.

* *

Th. Capidan, *Romînii nomazi. — Studiu din viața Romînilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, ed. Ardealul, prețul 200 lei.

Intre publicațiile asupra Romînilor din Peninsula Balcanică pe pe care d. Capidan le-a continuat în vremea din urmă cu mai multă preciziune și cu un necontestat dar de a pune și sugera probleme nouă în chestiuni care păreau foarte simple ori definitiv rezolvate, acest studiu informativ despre păstoritul aromînesc, cu indicații asupra liniilor de transhumanță și cu prezentarea sigură a întregii terminologii legate de acest fel de viață, era demult necesar. Din el se desprind numeroase considerații generale, una dintre cele mai importante—și care ar fi trebuit mai mult evidențiată—fiind aceia a

unității de civilizație existentă odinioară pe teritoriul romanizat din Europa sud-orientală, întru cît această unitate de civilizație reesă din unitatea vechii terminologii.

Dintre concluziile la care s'a ajuns în urma acestor cercetări, se remarcă în mod particular aceia că la Aromîni păstoritul se înfățișează încă subt formă nomadă, în «stadiul mai vechiu al vieții romînești» (p. 175), pe care trebue să-l fi avut — după hipoteza d-lui Densușianu — și Daco-Romînii. Deasemenea se afirmă că alături de această formă de viață a existat la Aromîni și viața sedentară de agricultori. — O discordanță sensibilă există totuși între aceste concluzii și cuprinsul cercetării d-lui Capidan. D-sa nu admite afirmația lui Ratzel că, viața de păstori și viața de nomazi ar fi aproape aceiași", după d-sa există o evoluție dela viața păstorească la nomadism printr'o fază intermediară, aceia a transhumanței (p. 15), adică am avea în această dezvoltare trei etape între care nomadismul ar fi cea mai nouă (cf. p. 15 — 16: „între nomadism și transhumanță, aceasta din urmă este mai veche"). Pe de altă parte, d. Capidan consideră transhumanța — după cum și este în adevăr — drept o „formă a păstoritului" (p. 15). Dar după cum transhumanța e o formă a vieții pastorale, tot astfel este și nomadismul, iar în acest caz, una din etapele considerate, cea inițială, trebue eliminată. Dacă se consideră cronologic dezvoltarea celorlalte două etape rămase, că transhumanța ar fi anterioară nomadismului este foarte dificil de admis, cunoscut fiind că una din fazele trecerii dela starea nomadă la viața sedentară în trecut a fost transhumanța. Acesta este, desigur, procesul de dezvoltare a vieții păstorești la Daco-Romîni și Aromîni în trecutul apropiat, și aceasta a fost trecerea cunoscută în istorie cu privire la Celți, Slavi și Germani (cf. A. Meitzen, *Die verschiedene Weise des Übergangs von Nomadenleben zur festen Siedelung bei Kelten, Germanen und Slaven*, în *Verhandl. des VII-e Intern. Geogr. Kongr.*, Berlin, 1901, II, p. 483).

Deoarece la plecarea turmelor aromînești nu se asociază întreg grupul uman, iar o parte rămîne în așezări fixe, e greu să se mai numească felul lor de păstorit „nomadism", oricît de largă accepție s'ar acorda acestui termen. Deaceia, singurii Aromîni nomazi sînt Fîrșeroții pe care și d. Capidan, de altfel, îi socotește „adevărați nomazi" (p. 66). Numai aceștia au păstrat forma veche de viață nomadă, Aromînii evoluînd demult la transhumanță — cu unele urme din etapa anterioară — și apoi la viața sedentară.

Deasemenea concluzia plauzibilă că a existat la Aromîni alături de viața sedentară și viața pastorală, date fiind elementele latine cuprinse de terminologia agrară din romîna comună (p. 175) nu este în deplină concordanță cu pasajul lucrării unde se discută această chestiune (p. 34 — 41) și unde d. Capidan admite afirmația lui C. Jireček (făcută în teza sa de tinerețe asupra „Istoriei Bulgariei", la 1876), că Romînii au fost la origină un popor de țărani și orășeni sedentari, transformați apoi în păstori în timpul migrațiunii popoarelor. Nu putem afirma îndestul cît de neîntemeiată este această veche părere, pe care a admis-o între alții Xenopol și foarte mulți după el, căci nu există nici un indiciu pentru presupunerea că populația romană sedentară spre a scăpa de invazia Slavilor a alergat la munți, schimbîndu-și felul de viață (p. 41). După cum este o prejudecată să se creadă că această populație a fost alcătuită numai din agricultori sedentari ori numai din păstori, tot astfel trebue să se considere și această schimbare de ocupație economică subt presiunea slavă. Înainte ca această constrîngere să se exercite asupra populației romane, vedem pe Valentinianus la 370 d. Chr. vorbind de Thraci rătăcitori care trebue să se întoarcă în ținuturile lor (cf. *Cod. Theodos.* 15, X, 19 și Tomaschek, *Zeitschrift für die oesterr. Gymnas.*, XXVIII (1877), (p. 447): „ut nemo quemquam Thracem ultra in possessione propria putet esse celandum, sed ut singulos potius regredi ad solum genitale compellant"), — și terminologia păstorească anteromană din limba romînă ne arată suficient cum cele două ocupațiuni s'au exercitat totdeauna concomitent iar nu succesiv. Populația sedentară a lumii romane balcanice a fost însă aceia care a dat cel mai mare tribut desnaționalizării (v. și interesantele considerații ale lui St. Novakovici în *Archiv für slav. Phil.*, 33 (1911) p. 452—457).

Deși d. Capidan afirmă că „origina nordică a păstorilor aromîni, cel puțin din punct de vedere linguistic nici nu mai are nevoie să fie demonstrată" (p. 43), d-sa pare că înclină să admită o părere anterioară — ea a fost susținută și de A. Budinszky în *Die Ausbreitung der lat. Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1881, p. 223 — 4 — după care Macedo-Romînii ar fi descendenții a două straturi de populație romană unul vechiu (urmașii vechilor colonii latine din Thracia și Macedonia) și altul mai recent, venit dinspre Dunăre. Vom insista în altă parte asupra acestei păreri, ea nu este suficient întemeiată, „indiciile" din dialectul macedo-romîn invocate de d. Capidan nefiind probante. După o izolare de cîteva secole, ar fi apărut deosebiri mari dialectale în graiul Aromînilor și, între altele, am fi constatat numeroase elemente vechi grecești, în realitate, după cum dovedește încetarea inscripțiilor latine, acele colonii romane au fost asimilate de populațiile grecești care le încercuiau și urmele lor au dispărut în același mod în care erau să se piardă mai tîrziu Slavii, opriți în expansiunea lor numai de talazurile mării, la Matapan.

În afară de aceste șovăiri, s'au strecurat în text unele mici inexactități, între care însemnăm de ex. la p. 23 cele privitoare la nota dela Mănăstirea Castamonitu: ea este dintre anii 726 și 780 și prin urmare din secolul VIII — nu din cel anterior — și n'a fost „relevată pentru întâia dată" de Tomaschek în *Zur Kunde der Haemus. Halbinsel* (p. 476 — 7) apărută la 1881, ci de Uspenski în *Istoria Athona*, Kiev, III p. 311 nota 16, la 1877 și apoi la 1880, de C. N. Sathas în colecția sa de „*Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, Paris, t. I. Cîteva expresii neprecise („Aromînii... *la început* au cunoscut și agricul-

tura", etc.) se evidențiază adesea alături de altele stingace („mișcările... coincide, etc.).

Deosebit de interesante sînt capitolele privitoare la influența păstorilor aromîni asupra popoarelor balcanice vecine, cum și acel în care se arată origina etimologică a termenilor pastorali aromînești. După studiul d-lui Capidan se poate vedea utilitatea mărturiilor din trecut despre Macedo-Romîni, dela Constantin Porfirogenetul și Veniamin din Tudela până la cele mai recente, o cercetare specială consacrată acestor mărturii, ar fi mai mult decît binevenită.

I. Șiadbei

* * *

M. Vulpesco, *Les Coutumes roumaines périodiques (Etudes descriptives et comparées)*, Paris, 1927, 303 pp.

In seria de lucrări informative asupra folklorului nostru, ne-am deprins de multă vreme să nu vedem — afară de rari excepții — decît colecții de material, adunat uneori conștiincios, altă dată cu o condamnabilă neglijență, întrevăzîndu-se adesea cu ușurință momentul în care poetul anonim cedează locul său inspirației «fericite» a culegătorului. Acest material enorm a fost publicat de cele mai multe ori fără nici o preocupare științifică, fără acele cercetări prealabile care pot înlesni calea cercetărilor de mai tîrziu, cum sînt clasificarea strictă, indicarea variantelor, răspîndirea geografică, etc. Și nici unul dintre editorii de texte populare nu și-au pus vre-odată chestiunea dacă o parte din materialul pe care îl tipăreau, merita acest neînsemnat efort.

De aceiași părere, pe care au căpătat-o cercetătorii adevărați ai colecțiilor de folklor, se pare că este și d. Vulpesco, d-sa este însă prea categoric cînd afirmă că cercetările în folklorul romîn «pour le moment sont très pauvres, pour ne pas dire nulles» (p. 128). Pentru a acoperi întru cîtva această lacună și pentru a face să înceteze absența materialului romînesc din cercetările specialiștilor străini, d. Vulpesco și-a propus să dea un tablou al obiceiurilor romînești din cursul unui an, cu extrase și traduceri din producțiile noastre populare, unele cîntece (colinde, cîntece de stea, etc.) sînt însoțite de notații muzicale, cîteva obiecte sînt desemnate în creion. Materialul descriptiv, destul de sărac față cu cel existent, l-a cules d. Vulpesco din propriile sale observații ori din comunicări scrise, iar cea mai mare parte din textele atît de liber și forțat traduse, sînt luate din colecția lui G. Dem. Teodorescu (vicleimul, păpușele, etc.) și volumul lui T. Pamfile asupra «Sărbătorilor de vară» la Romîni. Dacă studiile de folklor nu sînt la noi într'o stare destul de înaintată, ele nu lipsesc complect cum crede d. Vulpesco, numai fiindcă le ignorează d-sa, iar în ce privește descrierea obiceiurilor, trebuia să cunoască neapărat lucrările lui S. Fl. Marian, complectate de acele ale lui Tudor Pamfile. Astfel am fi fost cruțați de descrieri poetice și superflue ca urletul lupilor la Sf. Andrei ori isprăvile vînătorești ale unui amic, larg împărtășite specialiștilor străini, cînd multe alte credinți și obiceiuri, legate de acea zi, se puteau afla cu ușurință în operele atît de remarcabile ale acestor doi modești cercetători romîni.

Partea importantă și personală a volumului o constitue însă numeroasele explicări de obiceiuri și de formule în legătură cu ele, aceste explicări aduc o notă veselă dela un capăt la altul al cărții și ne deșteaptă amintirea timpului fericit al celebrităților noastre efemere din secolul trecut. Jocul călușarilor este dansul preoților dela Roma (p. 193), după autor, el se găsește mai ales în Oltenia, explicarea este ușoară și imediată: «l'Olténie est la province la plus près géographiquement parlant, de Rome» (p. 196). — Scaloianul este «cultul lui Adonis din Byblos» (p. 165: «Je doute forte — spune autorul — qu'il se trouve une autre pays, parmi ceux d'empreinte méditeranéenne, où le culte d'Adonis de Byblos se trouverait aussi bien gardé qu'en Roumanie, rien n'y manque»). Autorul n'a aflat că acest cult «al lui Adonis din Byblos» îl au și Bulgarii (unde se numește și *Kaloian* ori *German*) precum și alte popoare «d'empreinte mediteranéennes» ca Polonii și Rușii, unde se numește *Kupalo* sau *Sabotka*. — Un obiceiu practicat numai în satele de pe malul Dunării din Județul Ialomița, numit «Cucii», a cărui origină bulgărească este cunoscută, trebue să fie necontestat de origină *tracă*; argumentele sînt iarăși de ordin geografic: «Cette partie danubienne du département de Ialomitza a été l'extrême nord de la Thrace antique» (p. 140), etc.

Mai bine caracterizează metoda întrebuințată explicarea ce se dă refrenului colindelor romînești: «Lerui, lea, lerui Doamne». Autorul știe că în sudul Basarabiei este o colonie de Francezi, aceștia au avut un rol hotărîtor în istoria colindelor noastre: «Ces colindes, qui sont plutôt d'origine slave, durent, en se propageant vers le sud, traverser cet îlôt de culture et de langue françaises, perdu au milieu des masses paysannes, De là vient probablement l'origine de ces mots qui constituent comme une base, ou un titre aux Colindes, et qui signifient, en somme, «chanson en l'honneur de fêtes du Roi des Rois». Elle peut avoir aussi son origine dans les Croisades» (p. 17). Explicarea este destul de netă, avem deaface cu expresia franceză «le Roi des Rois», cu atît mai mult cu cît aceste cuvinte în colindele romînești trebuesc... scrise cu majusculă: «Le Roi, lea, le Roi, Domnilea».

O bibliografie a folklorului romîn alcătuită de I. M. Popescu și publicată întâiu în *Șezătoarea* d-lui A. Gorovei, cu lipsuri și defecte grave care se puteau evita, închee volumul (p. 259—293). Intre colecțiile romînești se întîlnesc de ex. scrierile de folklor autentic ale Contesei de Ségur, Frank Stevens, M-me de Genlis, *Taina cea mare* (povestiri) de N. Pora, *Povestea vulpei* de A. Naum și operele complecte ale d-lui Victor Eftimiu.

Bună-voința este necesară, fără îndoială, ori unde, ea nu poate constitui însă singura armă pentru studiile de folklor și etnografie comparată.

I. Șiadbei.

* * *

Al. **Procopovici,** *Arhetipul husit al catechismelor noastre luterane*, Suceava, 1927.

După descoperirile recente de vechi texte romînești și editarea îngrijită ori reproducerea fotografică a unora dintre ele, numeroase probleme ale trecutului nostru literar care păreau insolubile au devenit mai clare, punctele de vedere din care pot fi privite s'au înmulțit și unele rezultate care să satisfacă toate datele cunoscute se pot întrezări. In special descoperirea codicelui dela Ieud, în 1921, codice care conține și un catechism romînesc tipărit, a fost de natură să provoace o întreagă literatură, datorită mai ales presupunerilor că acest text ar fi unicul exemplar păstrat din catechismul imprimat în 1559 la Brașov.

Dacă raportul dintre versiunile ulterioare ale catechismului cu textul găsit la Ieud a fost suficient determinat, ajungîndu-se la concluzia că toate derivă din acelaşi original romîn, asupra originalului străin, însă cercetările au adus mai puține fapte pozitive. I. Sbiera găsise în copia păstrată de Codex Sturdzanus traduceri după micul catechism al lui Luther și acest lucru ar fi dovedit origina lui protestantă. Catechismul protestant e însă foarte îndepărtat de versiunile romînești. Deasemenea d. A. Rosetti a conchis — deși o cercetare minuțioasă a rămas încă necesară — că originalul nu poate fi nici catechismul lui G. Heltai dela 1550 și prin urmare, redacția după care s'a făcut traducerea romînă originală, rămasă necunoscută, avea unele asemănări cu micul catechism luteran. Avînd raporturi cu redacția lui Luther, s'a afirmat apoi — cam forțat totuși, date fiind deosebirile mari dintre texte — că traducerea romînească trebue să dateze după 1529, cînd a fost redactat micul catechism lutheran.

D. Procopovici crede că traducerea originală romînească trebue să se fi făcut din slavonește în acelaşi timp (sec. XV) cu celelalte texte vechi ale noastre, în ținutul rotacizant («în nordul Transilvaniei sau în Maramureș»), avînd ca argument principal resturile de rotacism din Catechismul Marțian (copie din sec. XVII. Intocmai ca manuscrisele noastre vechi, traducerea catechismului a fost o consecință a influenței husite în regiunile nordice romînești, apoi textul original a fost modificat în sudul Transilvaniei în secolul XVI, de Sași, după catechismul lui Luther. Explicarea este posibilă și sugestivă, deși catechismul Marțian — copie tîrzie — nu poate fi hotărîtor în privința fenomenelor fonologice vechi.

Legătura dintre catechismul dela Ieud și cel necunoscut dela 1559, pe care o admite și d. Procopovici, ar primi o confirmare sigură numai prin compararea tiparului cu cel din *Octoichul* imprimat de Coresi la Brașov în 1557. Deasemenea o reconstrucție a textului original romînesc (cu ajutorul variantelor, ar putea arăta ce se datorește traducerii și ce s'a introdus ulterior de copiști, această reconstrucție ar fi și un pas mai departe pentru aflarea originalului străin.

I. Șiadbei.

* * *

Alexandre Rosetti, *Recherches sur la Phonétique du roumain au XVI-e siècle.* Paris, Champion éd. XIII+165 pp.

Literatura romînă până la 1650 (cînd apar cronicarii), cuprinzînd aproape exclusiv texte religioase, nu poate avea alt interes decît pentru studiul limbii pe care ne-a păstrat-o în haină chirilică și excepțional în cea latină. Majoritatea acestor texte este fără valoare pentru studiul sintaxei, deoarece fiind traduceri, urmează în mod fidel sintaxa limbii în care era scris originalul, de reală importanță sînt ele pentru studiul formelor gramaticale și vocabularului, iar cînd un text este datat și are însemnată localitatea ori ținutul de unde provine, poate servi și la studiul particularităților fonologice. Indicații cronologice și de localități nu au însă decît documentele și cărțile tipărite, cele mai vechi texte păstrate în manuscris, lipsite de aceste date sigure, nu pot servi deaceia decît cu o relativă certitudine la demonstrarea faptelor fonologice pe care le conțin.

In această importantă lucrare, susținută ca teză de doctorat în Sorbona, d. Rosetti a considerat — ca și predecesorii săi — toate textele atribuite ori care aparțin de fapt secolului al XVI-lea. Pentru a descrie stările de limbă din acel timp din punct de vedere fonologic, d-sa a insistat în nota liminară și în introducerea volumului asupra localizării și cronologiei vechilor noastre manuscrise bucovinene (Psaltirile Șcheiană, Hurmuzaki și dela Voroneț, Codicele Voronețean, etc.), susținînd părerea mai veche că ele s'ar datora mișcării de reformă lutherane și prin aceasta chiar originalele după care s'au păstrat copiile cunoscute, ar trebui datate între 1530 și 1561, anul de apariție al Evangheliarului lui Coresi (p. 40). Dintre toate hipotezele propuse pentru explicarea apariției acestor texte, aceia că ele au fost cauzate de reforma lui Luther, are — desigur — cele mai puțin întemeiate puncte de susținere, căci dacă s'au tipărit în a doua jumătate a secolului XVI în centre reformate (Brașov, Sibiu, Orăștie) cărți romînești pentru propagandă, nu se poate susține același lucru pentru centrele de ortodoxie din nordul Moldovei și al Ardealului (textele din codex Sturdzanus, etc). Și dacă se pot constata după 1530 fapte în legătură cu reforma lutherană la Germanii din Carpați, pe care le expune în mod rezumativ d. Rosetti în nota sa bibliografică, nu există nici o știre asupra unui curent lutheran la Romînii din nord (cum recunoaște însuși autorul: «il n'existe pas d'information directe»). In ce privește cronologia acestor texte nedatate, sînt unele fapte cărora li se

pot atribui o vechime anterioară secolului XVI, acestea sînt însă altele decît cele considerate de d. Candrea şi pe care d. Rosetti le combate cu drept cuvînt (p. 35—40), argumente valabile pot fi apariţia lui *n* şi *l* palatali (*ulta*, etc.) care se găsesc şi în documentele slavo-romîne din Moldova şi care încetează după anul 1500, etc.

Localizarea textelor manuscrise ca provenite din Maramureş, pe care o admite şi d. Rosetti cu adaosul că la acest ţinut s'ar putea accepta şi teritoriul transilvan învecinat (p. 33), este puţin probabilă pentru Psaltiri şi Codicele dela Voroneţ, numai condiţiile istorice şi logice, cărora d. Rosetti le atribue traducerea acestor texte, nu exclud vechea delimitare că ele aparţin nordului Moldovei, deoarece rotacismul a fost un fenomen caracteristic şi pentru acest teritoriu, iar manuscrisele provin din mănăstirile Bucovinei, unde ştim că exista tradiţie cărturărească încă din a doua jumătate a secolului al XV.

Din cauza numeroaselor impreciziuni la care pot duce textele nedatate («emoţia personală» a fiecărui cercetător intervenind în studiul lor mai mult decît e necesar), ele ar fi meritat o încredere minimă, în schimb, textele datate (cum sînt documentele romîneşti, cărţile lui Coresi, Palia dela Orăştie, chiar copia lui Radu dela Mănicești, etc.), erau în drept să procure întreg materialul pentru studiul fonologiei secolului XVI. La acestea, mai trebuia adusă cercetarea sistematică a cuvintelor romîneşti din documentele slavo-romîne, atît de numeroase între 1500 şi 1600, utilizate de autor numai incidental.

Chestiunile tratate de d. Rosetti din fonologia romînească din secolul XVI, sînt numai cele dificile, ori cărora nu li s'a dat o explicare mulţumitoare. Cercetîndu-le din nou, cu ajutorul unui bogat material — clasat în mare parte de d-nii Densuşianu şi Candrea — autorul a reuşit să dea o serie întreagă de explicări şi să aducă numeroase precizări ale problemelor puse. La explicarea unor schimbări fonologice, d-sa a utilizat o serie de inscripţii făcute cu ajutorul aparatului înregistrator, iar pentru articularea fonemelor s'a servit de palate artificiale. Între concluziile studiului d-lui Rosetti, remarcăm aprobarea pe care o dă teoriei lui Lambrior despre transformarea sunetelor labiale în palatale (*picior—chicior*), teorie expusă acum o jumătate de veac în *Romania* şi pe care o justifică cercetarea fenomenului în dialectele romîneşti şi în neogreacă (p. 112 sqq). Studiul palatalizării labialelor — ducînd la aceeaşi concluzie justă, susţinută înainte de Byhan, III. *Jahresbericht*, p. 18 şi de Weigand, *Kretischer Jahresb. über die Fortschritte der roman Philol.*, XIII. Bd., I, p. 122 că fenomenul e postdialectal — este minuţios şi complect, alcătuind cea mai bună monografie asupra chestiunii.

Cîteva observaţii asupra unor omisiuni şi erori de fapte sînt necesare: Fragmentul de Levitic dela Belgrad nu mai trebue considerat între textele din secolul XVI (p. 10), între care puteau fi semnalate însă cele 9 versiuni ale «Pater»-ului (Luca Stroici, Megiser, etc. Indicaţiile despre existenţa de texte romîneşti în secolul XV sînt mai numeroase decît cele date de d. Rosetti (p. 29), după urmele romîneşti din documentele interne, sîntem relativ bine informaţi — cum se va arăta în curînd — despre starea fonoligică a limbii romîne în secolul XV. — Localizarea gloselor publicate de I. Bogdan în 1890, ca provenite din nordul Transilvaniei fiindcă au urme de rotacism (inconsecvent), nu se poate menţine (p. 16), caşi atribuirea teritoriului muntean (p. 71 sqq.) a notei de pe o carte dela Galaţi, din 1571, deoarece acest oraş aparţinea politiceşte şi din punct de vedere dialectal la Moldova (cf. *giupăneasa*; toate textele muntene nu au decît *j*—). — Lipsa lui-*m* la persoana întâia singulară a imperfectului indicativ (*eu făcea*) se găseşte încă în secolul XVII în Moldova (Varlaam, Dosofteiu, etc.) şi prin urmare nu poate fi un argument — ca toate celelalte similare — păstrarea acestei stări în Maramureş şi ţara Oaşului pentru localizarea manuscriselor (p. 33), iar aria diftongului *îi* din *pîine*, etc. e mai mare decît cea dată de d. Rosetti (p. 85 şi 104: sudul Transilvaniei, Muntenia şi Oltenia), fiindcă fenomenul apare în nord-estul Transilvaniei (de ex. în *Codicele Todorescu*; cf. *Revista filologică*, I, p. 278) şi în Moldova (Varlaam: *pîine*; Dosofteiu, *Vieţile Sfinţilor*, Noembrie 106/b: *păinile*, etc.) Deasemenea forma *rumpe* (p. 36) se găseşte în secolul XVII, în Moldova, la Dosofteiu şi Miron Costin, *Viaţa lumii*. Argumentarea cu originalul şi copia manuscrisului publicat de V. Pîrvan este logică (p. 35), însă nu poate fi probantă şi pentru alte texte.

Pentru vechimea manuscriselor nu s'a adus niciodată ca argument valabil întrebuinţarea preteritului simplu (p. 38). — Concluzia autorului că n'a întîlnit vre-un exemplu de preterit simplu forte în documentele din secolii XVI şi XVII nu se poate admite, întrucît asemenea forme sînt probate şi singurul exemplu pe care îl cunoaşte (din Argeş, 1610) nu e izolat (cf. *dede* în nota dela Galaţi, 1571, *ajunş*, document din Cozia, 1603, *Tezaur de monum istorice*, I, p. 389, *înţăleşi*, document din Moldova, 1695, *Archiva istorică*, I, p. 63, etc). — Notaţia zero a lui-*u* final în scrisoarea boerului Neacşu, din 1521, nu e un argument pentru lipsa lui (p. 73), fiindcă avem de-aface cu consonante scrise deasupra rîndului după care nu se mai scria vocala următoare, şi nici numele din secolul XV, din colecţia publicată de I. Bogdan (*Documentele lui Ştefan cel Mare*) nu sînt valabile (p. 75), deoarece Bogdan n'a ţinut samă de consonantele finale scrise peste rînd. Chiar şi azi sînt regiuni (de ex. în Moldova) unde *u* final se păstrează ca o puternică rotunzire a consonantei precedente, în afară de cazurile consonantă + explosivă (p. 77).

Dacă uneori nu se face diferenţa necesară (cf. p. 81) între pronunţări reale, existente chiar azi (*Moldua*) şi simple grafii (*tutururu*), alteori vedem tratate drept grafii fenomene fonologice cunoscute (de ex. *a* scris în loc de *ă*: încă dela 1438 avem în Mol-

dova forme ca *Jumatatevici* în *Arch. ist.*, I[1], p. 4, etc.). Unele formulări generale nu corespund complect faptelor cuprinse în texte (de ex. p. 70: în documentul din *Archiva din Iaşi*, I p. 248–9 nu există pretutindeni *oa*, ci alături avem şi notaţia *o*: *omeni* p. 249/4, tocmaia *nostru* (= ă), etc), iar reconstrucţia din romîna comună, pentru cuvîntul *lege* (p. 136), este în contrazicere cu teoria indicată în altă parte (p. 108) de autor.

Aceste observaţii de detalii, cum şi altele care se mai pot aduce în chestiuni controversate, asupra cărora vom reveni altădată, nu sînt de natură să scadă valoarea studiilor d-lui Rosetti, pe care le continuă cu atîta entusiasm, cu o deosebită claritate şi o remarcabilă erudiţie.

I. Şiadbei

* * *

N. Drăganu, *Mihail Halici*, (Contribuţie la istoria culturală romînească din sec. XVII) Cluj, 1927 (Extras din Dacoromania vol. IV).

S'a descoperit de multă vreme oda lui Mihail Halici, scrisă în distichuri greoaie şi imprimată la Basel în 1674 cu litere latine, într'o ortografie ungaro-germană, despre autorul acestei ode însă, caşi despre mulţi scriitori ardeleni care au scris versuri ori proză în romîneşte, ceiace se ştia era aproape nimic. – D. Drăganu ne dă numeroase date asupra familiei, vieţii şi activităţii lui, în urma unor fericite descoperiri de manuscrise şi caută să arate cu o serie de argumente că Mihail Halici este autorul „Dicţionarului romîn-latin" pe care Hasdeu îl atribuia unui *Anonymus Lugoshiensis*, iar Grigore Creţu unui scriitor din Caransebeş. Localizarea stabilită de Creţu, cum şi ipoteza emisă incidental de acesta că autorul anonim al dicţionarului ar putea fi M. Halici (cf. revista *Tinerimea Romînă*, I (1898) p. 323), sînt aprobate de d. Drăganu. Cel mai important dintre argumentele aduse, în afară de acele că scriitorul era din Caransebeş şi cunoştea limbile latină şi romînă, este asemănarea dintre autografele lui Halici şi scrierea dicţionarului, totuşi notaţia grafică din dicţionar diferă uneori de cea a lui Halici (astfel acesta redă pe *î* prin *e*, *ae*, iar anonimul numai prin *e*, Halici transcrie pe *ă* prin *e*, *s* prin *sz*, *ş* prin *s*, în timp ce anonimul scrie pe *ă* prin *e*, *ĕ* şi *u*, pe *ş* prin *sh*, iar *s* îl are nu subt forma de *sz*, ci numai *s*, etc.).

E dificil de admis că anonimul, dacă ar fi fost într'adevăr Romîn cum crede autorul (fiindcă Halici se intitulează: *Romanus Civis, de Cáránsebes*), să aibă „rostiri obişnuite la cei ce au studiat în şcoli săseşti" (p. 122), adică să vorbească propria sa limbă ca un străin. D. Drăganu dă o minuţioasă analiză a acestor particularităţi „săseşti" ale anonimului, dintre care multe pot fi grafii obişnuite de ex. şi textelor din Moldova şi un foarte util extras al elementelor ungureşti pe care le conţine dicţionarul (p. 149–162). În anexă se publică testamentul lui Halici şi cîteva reproduceri după manuscrisele acestuia şi ale anonimului.

I. Şiadbei

* * *

Lubor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Tome II: *La Civilisation*, Paris, Champion éd., VII + 360 pp.

Am semnalat altădată în această revistă apariţia primului volum din manualul învăţatului ceh L. Niederle, cum şi problemele slave în legătură cu trecutul romînesc pe care le tratează, a doua parte, tot atît de erudită şi concisă ca cea dintăiu, este „o schiţă a civilizaţiei slave din a doua jumătate a primului mileniu", dela sfîrşitul perioadei unităţii Slavilor până la primele timpuri ale creştinismului la aceste popoare. Ea cuprinde un rezumat din lucrarea cehă a autorului „Viaţa vechilor Slavi" şi se înfăţişează ca a doua încercare reuşită – după notele date de Krek la 1887 în *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*[2] – de a pune la îndămîna cercetătorilor, într'o limbă mai accesibilă, o privire generală asupra vechii civilizaţii slave.

Reunind datele procurate de arheologie şi istorie de o parte, linguistică şi folklor de alta, autorul a căutat să arate fondul primitiv al civilizaţiei slave şi curentele diverse (romano-byzantine, nordice şi orientale) care şi-au adus partea lor de influenţă la fondul iniţial. Această civilizaţie, din timpul cînd toate popoarele slave locuiau ţinuturile cuprinse între Vistula şi Nipru ori dintre Oder şi Nipru, n'a fost niciodată absolut unitară şi nici prea dezvoltată. Cu materialul enorm pe care l-a utilizat, d. Niederle a demonstrat că civilizaţia slavă de după anul 500 p. Chr. (de cînd Slavii intră în istorie), aşezată între occident şi orient, a suferit astfel influenţa acestor două lumi diferite, încît Slavii de vest au aparţinut mai mult la civilizaţia occidentală, iar cei de est la civilizaţia greco-orientală.

Influenţa latină asupra Slavilor autorul crede că a început – prin negustorii romani – încă din timpurile lui August şi mai ales ale lui Traian, subt care frontierele Imperiului au ajuns la Carpaţi şi Nistru, în acest fel se explică mulţimea monedelor şi vaselor romane găsite până în centrul Rusiei. Prin raporturile comerciale au pătruns la Slavi dinspre Dunărea de jos şi Marea Neagră, dela lumea romană, cîteva obiceiuri cum sînt *Koleda* (sărbătoarea de iarnă), *Kraciun* ori *Rusalii* cum şi numeroase credinţe. (Încă din epoca păgînă a Slavilor, de ex., se vede în tumuli influenţa greco-romană de a pune un ban lîngă mort pentru călătoria lui dincolo de viaţă, adică obolul pentru Charon, acel ban se cheamă – în timpurile nouă chiar – la Slovaci, Morari, Ruteni, Poloni şi la popoarele slave balcanice *navĭ*, probabil din latinul *navis*, amintind barca cu care Charon făcea transportul morţilor). Multe obiceiuri şi ocupaţii de origină romană au intrat la Slavi şi prin intermediul Germanilor.

Studiul d-lui Niederle cercetează în primul rînd din viaţa fizică a Slavilor: tipul fizic după mărturiile scriitorilor vechi, naşterea şi copilăria (obiceiuri, practice şi superstiţii în legătură cu ele), nunta, îngrijirea corpului (unsori, piepteni, etc.) şi alimentarea (se constată astfel că Slavii n'au plantat arbori fructiferi

decît subt influența germano-romană), boala și moartea. El trece apoi succesiv la cercetarea îmbrăcămintei și a podoabelor, la cuprinsul casei și al fermei, la religie, credințe și cult (demonologia primitivă, zei, preoți și vrăjiori, sărbători aniversare, etc.), la analiza dreptului și organizației de stat, la faptele în legătură cu munca de cîmp, meserii, comerț, artă, scriere și artă militară. In toate aceste numeroase direcții se face triajul necesar între ceiace este civilizație slavă primitivă și influență străină, așa încît reesă îndeajuns importanța pe care au avut-o în dezvoltarea Slavilor acțiunea civilizatoare a popoarelor învecinate.

Dacă expunerile autorului în majoritate par definitive, iar în chestiunile hipotetice interpretarea multilaterală și fără dogmatism nu lipsește niciodată, totuși unele fapte nu pot avea certitudinea complectă care ar rezulta din text. Astfel d. Niederle susține (p. 37, cf. și vol. I, p. 52) împreună cu alții, că populația din Banat care a oferit hidromel *(médos)* deputaților imperiali din ambasada lui Theodosie al II-lea la anul 448 era slavă, deși nu există nici un argument precis (cf. studiul mai vechiu al lui Burlă din *Revista pentru Istorie, Archeol. și Filol.*, II și H. Gelzei, *Byzantinische Zeitschrift*, XXIV (1923) p. 313 sqq). Deasemenea nu se insistă deajuns asupra modului cum obiceiurile romane au fost transmise Slavilor și nici nu se accentuează rolul pe care l-a avut în această trecere populația romană dela Dunărea de jos, populație care după anul 500 transformase astfel pe *creatio-ne(m)* cu înțelesul de «Noël», «Nativité», pentru ca el să se reflecteze prin *Kraciun* în limbile slave. Că acei transmițători n'au fost Illyro-Thracii presupuși de d. K. Oștir (v. *Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, I, p. 97-99), se poate vedea din considerația următoare: dacă latinul *colostra* a trecut printr'un presupus illyro-thrac *Kolastra* ca să dea în romînește *coraslă* atunci toate formele illyro-thrace reconstruite ca intermediare între cuvintele latine *porta, bubabus, lactuça* și cele slave *poărti, bivolă, laktika,* ar fi trebuit să se păstreze în limba romînă direct. Insă cuvintele romînești *poartă, bour* și *lăptucă*, derivă din latină și nu din formele illyro-thrace reconstituite de d. Oștir: *pa-irt*, etc. Influențele au fost directe și tocmai din această cauză sînt susceptibile la delimitări chronologice.

Această civilizație slavă cu influențele ei externe (orientale și occidentale), a trecut apoi în urma expansiunii popoarelor slave către sud-vest la locuitorii de limbă romană, care aparțineau de drept ori aparținuseră Imperiului roman de răsărit. O parte a acestor locuitori de limbă romană sînt Romînii de astăzi. In ce măsură civilizația protoslavă — deși atît de rudimentară înainte de creștinism — a fost luată de Romîni, fie prin influență externă, fie prin cohabitație și asimilare directă, rezultă destul de clar comparînd terminologia romînă cu cea slavă studiată de d. Niederle. Un exemplu poate fi edificator: în privința instrumentelor de despicat (fr. *hâche*) am primit atît numele de origină slavă *secure* și *teslă* (din slav. *sekyra* și *tesla*) cum și cele de origină străină la Slavi *topor* și *bardă (toporŭ* de origină irană ori persană, slav. *barta* de origină germană).

Se poate spera că mulțumită directivelor generale d te d manualul d-lui Niederle, studiul de importanță capitală a influenței civilizației slave asupra celei romînești va fi întreprins odată cu reluarea cercetării precise a elementului slav din limba romînă; căci nu trebue să se uite — ceiace din nefericire și azi se întîmplă foarte des — că dacă vorbim o limbă neolatină, civilizația romînească până în secolul XVIII s'a dezvoltat subt influența unor centre complect opuse Romîniei occidentale.

I. Șiadbei

* * *

Dacoromania, *Buletinul „Muzeului limbii romîne"* (Universitatea din Cluj) condus de Sextil Pușcariu, Anul IV, Partea 2-a, Cluj, 1927, (pg. XV+641-1641). Prețul 450 lei.

Voluminosul fragment al buletinului publicat de Muzeul limbii romîne din Cluj, închinat memoriei lui V. Bogrea, aduce odată cu ultimile lui cercetări inedite, acea masă impunătoare de amănunte, etimologii, contribuții diverse, recenzii și bibliografii, care au clasat demult această publicație printre instrumentele de lucru indispensabile celor preocupați de manifestările multiple ale vieții romînești și trecutului ei.

Intre notele și comentariile etimologice semnate de d-nii Meyer-Lübke, Spritzer, Pușcariu, Drăganu, Kisch, Lacea și Bogrea, cele mai multe sînt datorite acestuia din urmă, toate se disting prin preciziunea lor și bogată documentare ori prin apropieri interesante și puncte de vedere nouă acolo unde convingerea nu este deplină. La unele etimologii propuse, pentru ca ele să nu se reducă numai la apropieri fără a se putea decide din care parte s'a făcut împrumutul, se simte nevoia ca cercetările să fie duse mai departe, căutîndu-se răspîndirea și origina elementelor semnalate din vocabularul limbilor străine, astfel, de ex., un cuvînt identic semnalat în ruteană, va fi într'adevăr împrumut în limba romînă cînd el aparține unui grup slav (de est sau vest) ori derivă din fondul slav comun. Fără aceste cercetări prealabile, orice deciziune poate fi arbitrară. Etimologia germană dată pentru cuvîntul romîn *stîng* «gauche» (dintr'un althochdeutsch presupus *stank*) nu poate fi convingătoare, un prototip latin **stancus*, format după analogia lui *mancus* din **stanticus* (derivat din participiul *stante*, întrebuințat ca adjectiv) este mai probabil. (Forma **stanticus* a fost propusă și de G. Tilander, în *Remarques sur le Roman de Renart*, Göteborg, 1923, p. 52 sqq., ea nu explică singură însă cuvintele romanice: ital. *stanco* și francez. *estanc* 'fatigué, las', alb. *ștănk)*.

O serie de «articole mărunte» (Bogrea, Drăganu, Capidan, Lacea, Mușlea, Bologa) tratează fapte de limbă, literatură, folklor și etnografie romînă. D. Capidan în darea de samă asupra cărții lui C. Höeg despre Saracaciani, încearcă să dovedească origina aro-

mînă a acestor păstori greci, prin faptul că Aromînii cunosc și cîntece grecești (p. 937), întîlnirile similare între cîntecele Saracacianilor și aromînilor nu pot servi drept argument probant, *vlah* din cîntecele citate (p. 935—939) înseamnă evident «păstor» iar nu «Romîn», cum se traduce. Prefixul turcesc *Kara*—(din numele Aromînilor *Caraguni)* se întîlnește și la Daco-Romîni—dacă aceștia nu erau veniți din Balcani—într'un document din Moldova dela 1436, în care e pomenit «satul unde sînt *Caragunicii*» («selo gde Karaguniceve», cf. I. Bogdan, *Analele Academiei Romîne*, s. II, t. XXVI, p. 29). Explicația dată de d. Capidan cu privire la lucrarea sa *Romînii Nomazi*, aducînd ca argument că și Wace and Thompson și-au intitulat cartea lor *The nomads of The Balkans* poate fi puțin consistentă, fiindcă după acești autori—singurii adepți ai teoriei lui J. Peisker cu privire la origina păstorilor romîni—Vlahii sînt Turco-Tatari nomazi (p. 270) care au fost romanizați, schimbîndu-și limba întocmai ca Bulgarii turanici slavizați.

Numeroasele recenzii, în care pe lîngă partea expozitivă se dau contribuții personale și complectări foarte utile, sînt continuate de importante vederi sintetice ale d-lui S. Pușcariu (p. 1302—1409). In revista periodicelor romînești din 1923 și 1924 sînt rezumate cele mai multe studii și note privitoare la istoria literaturii romîne (scriitori, manuscrise, etc.), folklor și filologie. Clasificarea acestei bibliografii nu este însă totdeauna justificată și nici suficient de riguroasă (întru cît istoria culturală, folklorul și etnografia pot fi subdivizii ale istoriei literare? Și întru cît de ex., «corespondențele», «documentele» ori «legea asupra proprietății literare și artistice» (p. 1417) constituesc «studii literare»? etc. etc.). Revista periodicelor străine se face după publicații, complectarea ei cu periodicele mari slave (*Slavia*; *Revue des études slaves*; *Zeitschrift* și *Archiv für slavische Philologie*, etc.) ori din alte domenii (*Indogermanische Forschungen*, *Byzantinische Zeitschrift*, *Revue de linguistique romane*, etc.) este necesară. Deasemenea ar trebui o mai deaproape supraveghere a tiparului (sînt multe erori de tipar în special la numele proprii, intervertiri de rînduri supărătoare la pp. 1159, 1433, etc. și chiar repetări inutile ale aceloraşi fraze, de ex. la p. 1524),—o atenție specială la redactare (cf. p. 1220: „*Notes-ul* de însemnări",—p. 1028: «utiliza cu folos»,—p. 974: «îi scoate în cale drumul», etc.) și—uneori—mai multă severitate în privința fondului (p. 1224: lituana este considerată drept limbă slavă,—p. 989 se confundă Sorbona cu Collège de France, etc).

Sforțările directorului și colaboratorilor acestui buletin de a da informației un loc cît mai larg sînt din cele mai lăudabile și acest scop a fost în bună parte atins. Sperăm că odată cu ameliorările care se impun în acest repertoriu, vom întîlni pretutindeni o redactare succintă și sistematică, pentru care pot servi de model foarte multe din paginile acestui volum.

I. Șiadbei

* * *

Charles Diehl, „*L'art chrétien primitif et l'art bysantin*, Paris, 1928, pp. 64 + LXIV planșe.

Editorul Van Oest și-a consacrat atenția pentru volume de artă, încercînd răspîndirea gustului artistic prin mijloace de cea mai desăvîrșită tehnică și relativ nu prea costisitoare. Din a doua sa colecție „Bibliothèque d'histoire de l'art" de subt direcția lui Auguste Marguillier, au apărut deja aproape 10 volume, selecționînd din întreaga evoluție a artei umane cîteva clipe din cele mai caracteristice: arta egipteană, ceramica greacă, artele musulmane, sculptura franceză medievală, pictura olandeză, arta bizantină, sculptura chineză etc. O concepție de plan universalist, în care vor încăpea serii de asemenea fragmente artistice, ușor primite de marele public. Formatul același: 50—60 pagini text, îngrijit de buni specialiști, 50—60 planșe din operile cele mai expresive.

Pentru arta primitivă creștină și'n deosebi pentru arta bizantină nu se putea mai potrivită alegere decît acea a lui Ch. Diehl, membru al Institutului, profesor la Sorbona, patriarhul bizantinologiei actuale. Cunoscut prin lucrările sale de aproape 40 ani în domeniul bizantinismului și autorul celui mai bun „Manuel d'histoire byzantine (ediția II, Paris, 1925—1926), dă un scurt rezumat, care nu-i lipsit de ultimele puneri la punct științifice. Aceiași grijă de noutate o observăm și la redarea clișeelor, care cuprind între altele două reproduceri de sculpturi aplicate din publicația americană „Syria" (potirul din Antiohia și talgerul de argint din Kerynia). Folosește în expunere ordinea cronologică, combinată cu clasicele subîmpărțiri: monumentele arhitectonice, decorația în mozaic și frescă, miniaturi, sculptura și artele minore — pentru arta bizantină. Dacă nu avem caracteristica genurilor în parte, ca'n cealaltă operă de popularizare „L'art byzantin" a lui L. Bréhier (de care am vorbit tot aici), privirea de ansamblu cronologic ne dă o icoană mai fidelă a evoluției artei bizantine, pe care precizările din „concluzie" o complectează suficient. Iată ce spune acolo:

Aproape 13 secole arta creștină din Orient a ținut un loc foarte important în istoria civilizației. A creiat o capo-d'operă arhitectonică S-ta Sofia și un tip de biserică în cruce greacă, rămas clasic în toată lumea ortodoxă. A inventat unul din cele mai luxoase și monumentale sisteme de decorație internă, mozaicurile și temele principale ale iconografiei creștine, dezvoltate în decursul vremei; a preferat tehnicele dificile și formele rare ale emailurilor cloisonate și mătăsurilor istorice, admirate până azi. Dacă e privită în ansamblu, deși artă savantă și mai ales rafinată, puține opere sînt de valoare desăvîrșită, mai mult ne interesează decît ne mișcă. Elanul firesc oricărei arte în formație a fost stînjenit din naștere, avînd mereu înainte modelele perfecte ale antichității clasice și apoi comprimat de stat și biserică, arta bizantină fiind prin excelență o artă oficială și religioasă. Pe lîngă aceste date ale lui Diehl, am mai putea adăuga și necontenita inspirație orientală, care'n Evul mediu se reduce la schematism și stilizare, ce'mpiedică inspirația vie a realismului.

„Aşezată la margenile a două civilizaţii, la punctul de întil-„nire a două tradiţii rivale, prin combinarea elementelor deosebite „a celor două spirite diferite pe care le aduceau helenismul şi „Orientul, arta bizantină a ştiut să găsească o formă proprie şi, „care mai multe secole apare superioară celorlalte". Să nu uităm încă, noi aceştia din Orient, că arta bizantină a patronat începuturile şi apoi, pentru unele, aproape întreaga dezvoltare a artelor oficiale bulgară, sîrbă, romînă şi rusă, fără să mai amintim de şcolile armeană, georgiană, coptă şi altele mai mici sau de influenţele asupra Occidentului, concretizate în aşa numita „chestiune bizantină". Poate pentru noi e un merit şi mai mare al artei bizantine, pe care Diehl neglijează să-l accentueze pentru a doua oară—concluziile din volumul de faţă sînt rezumatul aceloraşi din „Manual" (pg. 903—906).

Arta creştină primitivă se rezumă la arta catacombelor, care în afară de Roma se mai cunosc în vremea din urmă şi'n Orient: Syria, Palestina, Alexandria, Malta—o dovadă în plus asupra originei orientale; are caracter funerar şi familiar, interesînd mai mult pentru idei de cît pentru valoare artistică. După triumful Bisericii arta creştină luă un avînt căruia rar i s'ar putea găsi un exemplu similar în alte arte; basilici grandioase, mozaicuri strălucitoare, polichromie decorativă, un nou caracter istoric şi individualist înlocueşte simbolismul primitiv. In Occident toată atenţia se'ndreptă asupra Romei şi altor centre mai mici din Italia, unde din secolul al IV-lea pănă'n al IX-lea se'nalţă basilici cu atrium, narthex deschis şi 3—5 nävi, de largi dimensiuni, împodobite cu mozaicuri măreţe, „pictura veşniciei" şi la care se poate urmări evoluţia artei creştine din a doua epocă de formaţie—de fapt un capitol al artei bizantine. Acelaşi orientalism şi'n sculpturile sarcofagiilor, răspîndite pănă'n sudul Galiei.

Istoria artei bizantine se poate împărţi în trei capitole, excluzînd introducerea originelor siriene, anatoliene şi egiptene, contopite la Constantinopol; primele două alcătuesc cîte o epocă de aur, ambele strălucitoare şi legate de cîte un nume politic, cel din urmă capitol e numai o renaştere cu restrînse realizări artistice. Prima vrîstă de aur se datoreşte magnificienţei lui Justinian, inspiratorul S-tei Sofii, cel dintăiu monument care fixează regulele arhitecturii bizantine; se desfăşoară în decursul veacului VI. După sărăcia evidentă din veacul VII, după sbuciumul iconoclast din secolul următor, a doua vrîstă de aur coincide cu stăpînirea Macedonicilor şi Comnenilor desvoltîndu-se dela 867 pănă'n sec. XII; în veacurile XIV şi XV arta bizantină cunoaşte o ultimă eflorescenţă, datorită mai mult inspiraţiilor provinciale dela Mistra, Macedonia, Trebizonda şi Athos, cu care expiră pănă'n sec. XVI.

O sumară bibliografie de opere generale şi speciale îi dă un aspect ştiinţific, punînd la dispoziţie lucrări temeinice celui doritor de informaţie mai largă. Planşele sînt reproduceri după cele mai nouă şi reuşite fotografii: Sebah et Joailleer pentru Constantinopol, Alinari din Florenţa pentru monumentele din Italia, J. Ebersolt, Molinier pentru artele minore şi bogata colecţie dela Hautes Etudes a lui G. Millet. Unele din ele cîştigă în valoare redînd monumente azi dispărute, ca biserica St. Dimitrie din Salonic, distrusă de un incendiu în 1917. Sînt alese din cele mai reprezentative monumente; credem c'ar fi fost necesare şi 2—3 reproduceri dela Mistra sau Messembria—în publicaţia lui G. Millet sau a lui G. Balş,—în deosebi pentru ilustrarea originalului sistem de decoraţie externă, trecut apoi şi la noi.

P. Constantinescu-Iaşi

* * *

I. Andrieşescu, *„Vasile Pîrvan"*, Bucureşti, Cultura naţională, 1927.

O mică broşură, un imn aproape de închinare celui ce-a fost Vasile Pîrvan, din partea colaboratorului său din ultimele timpuri, urmaş la direcţia Muzeului de antichităţi. Scrisă cu suflet, cu multă simţire, pune în lumină munca fără prihană a profesorului dela Bucureşti.

Primele studii la Bîrlad, profesorii săi dela Bucureşti, complectările dela Breslau, Jena, lungul popas dela Berlin în preajma umbrei lui Mommsen - i s'a dat lui Pîrvan porecla „der Kleine Mommsen" – strălucitul doctorat din 1909, călătoriile din Italia şi catedra dela Bucureşti la vrîsta de 27 ani—sînt înşirate în treacăt. Se insistă apoi asupra cercetărilor îndelungate asupra cetăţilor romane din Dobrogea şi sudul Moldovei, trecînd spre protoistoria Daciei, care-l interesa mereu în ultima vreme, dînd ca rezultat „Getica" „de genială îndrăzneală"; asupra cursurilor dela catedră şi asupra relaţiilor ştiinţifice mult stimate în Italia.

„De mortuis"... deci firesc că numai bine şi despre Pîrvan. care ar fi putut da şi mai mult, dacă ar mai fi trăit (1882–1927)

P. Constantinescu-Iaşi

* * *

Joseph Kessel, *Les coeurs purs*, Libr. Gallimard, Paris, 1927.

Literatura exilului prezintă o caracteristică iniţială: lipsită de precisiunea descrierii unei activităţi constante, mereu aceiaşi, şi poate de variaţia ce distinge aventura de viaţa comodă, ea reprezintă adesea o atitudine de sentimentalism exagerat, exprimat însă subt forma voalată a reminiscenţii. Viaţa acelor constrînşi a nu mai revedea locuri, care le-au mîngîiat anii copilăriei şi le-au creiat cele dintăiu dar mai profund simţite plăceri, este supusă unui ritm dublu, ce se resimte în toate manifestările ei. Este – în primul rînd – curentul obişnuit şi necesar, pe care îl suportă din resemnare, pe

care nu 'l doresc, dar îl impune mecanismul vieței în mod inevitabil, apoi este refluxul acestei vieți, care prin rigorismul restricțiilor ei, trezește dorul libertății trăite sau numai întrezărite ca un prea îndepărtat ideal. Și dacă este firesc ca primul caracter să devie criteriul practic al vieții exilatului, nu este mai puțin adevărat că cel din urmă e acel ce constitue însăși distincția lui sufletească. E acel pe care îl vom întîlni deci în literatură.

J. Kessel e unul dintre scriitorii ce fac dovada predilecției lor pentru această specifică și unică — în frumusețea ei — literatură.

Pasionat iubitor al vieții de rezervă și izolare, el unește la acel sentiment al trecutului — ce constituie poezia depărtării — conflictul unei suferinți intime, pe care o exteriorizează în accente ce se ridică dela simpla dispoziție afectivă și până la pasiune. Această caracteristică sufletească a resimțit-o J. Kessel în viața de refugiu a expatriaților ruși sau în eforturile de transformare, pe care le încearcă voința individuală în contra societății ce o oprimă. Citiți «Les rois aveugles» sau priviți acele două frequente nuvele — ce închid în ele întreg romanul unor vieți pe care le resimțim atît de mult apropiate de noi —: «Mary de Cork» și «Ceaiul căpitanului Sologoub», și veți simți aceiași revoltă împotriva unui destin care — deasupra binelui și răului uman — păstrează un singur caracter: e implacabil și neînvins.

* * *

Dacă în cadrele acestei sumare analize nu voiu putea vorbi îndeajuns despre cele trei nuvele ce constitue volumul de față, voiu prezenta o trăsătură esențială, prin care putem sesiza întreaga viață psihică a eroilor lui J. Kessel. Acesta e antagonismul sufletesc, conflictul între tendinți contrarii prin natura sau numai prin intensitatea lor, ce sdruncină echilibrul de acțiune, spulberînd însuși idealul comun de viață liniștită, cu care atît de ușor ne simțim obișnuiți.

«Mary de Cork» e un fragment din lupta de secole a Irlandei în contra Engliterei asupritoare.

Revolta unui popor, care se simte suprimat sau numai jignit în demnitatea lui, mi-a apărut întotdeauna expresie a unei sensibilități alese și a unei neînfrînte vigori naturale. Revolta Irlandei — în special — a apărut în ochii întregii lumi civilizate subt înfățișarea unei manifestări accentuate de viață liberă și invincibilă.

Familia «Cork», compusă din cei doi soți și un copil, trăește clipe de suferință intensă în timpul revoluției. În mijlocul sforțării generale de luptă și rezistență îndîrjită, ea apare la un moment dat scindată de inegalele încercări de realizare ale aceluiași ideal de libertate.

Mary de Cork, care își iubea soțul cu pasiunea suferinții comune și solidare, devine partizana mijloacelor radicale — extreme de luptă, în timp ce soțul ei rămîne același luptător moderat a cărui răbdare și încredere finală este nesdruncinată și inepuizabilă. În sufletul sfîșiat între dorința de a-și elibera țara și aceia de a-și salva prietinul suferinții comune, se dă o luptă îngrozitoare, pe care chiar sobrul temperament al Mary-ei îl lasă să se întrevadă cu prisosință. Dar inevitabilul trebue să se întîmple: Mary își sacrifică bărbatul pentru a-și salva comunitatea de spirit, națiunea.

În «Machno» [1] hatmanul unor bande de răsculați din prima fază a revoluției ruse, apare figura sadică, de brutalitate exagerată a cuceritorului instabil. El vrea să aibă totul, vrea totul — de este corp sau suflet — să devie posesiunea lui.

În fața piedicii devine fiară nestăpînită, ale cărei accente de furie sînt mai întotdeauna dublate de un feroce sensualism. Și totuși ființa aceasta, ce apărea neîmblînzită și inspira în suflete o groază fără margini, devine pe neașteptate blîndă, în fața sentimentului ce începea să-l domine, Machno apare subt înfățișarea de omenească stăpînire a pasiunilor de cruzime și ferocitate.

Mary de Cork și Machno sînt exemplare sguduite de același conflict intim, de același antagonism psihic chinuitor până la tortură.

Volumul se închee cu o duioasă evocare a vieții plină de pasiune a «căpitanului Al. Sologoub din regimentul de escadră imperială» — rănit în piept și 'n suflet — pe care soarta l-a aruncat vagabond prin cartierele de margine ale Parisului.

Mircea Mancaș

---

1 Machno et sa juive.

Revista revistelor

Virtutea nu e scenică

Mai întâiu, pentrucă nu „evoluiază. N'are gradaţii. Este un punct fix. Caracteristica virtuţii e tocmai constanţa. Intr'un cuvînt, la teatru, virtuţii îi lipseşte mişcarea; — iată de ce spectatorul, care se simte perfect capabil să fie virtuos timp de cîteva secunde, nu va putea niciodată erta unei virtuţi că a durat trei acte".

Să ne închipuim puţin o piesă de teatru care s'ar intitula: *Pudicul*, sau *Credinciosul*, sau *Bunul, Dreptul, Economul, Prudentul, Răbdătorul*: Nici zece reprezentaţii! Devotamentul el insuşi, care, în oraş, e o admirabilă virtute, la teatru este ceva lamentabil. Este un rol de rangul al treilea. Cine e „devotat"? Confidentul é devotat. Servitorul e devotat. Cînele e devotat. Dar un „Prim-rol" nu e devotat niciodată; adică işi e devotat numai lui însuşi. In cursul unei piese, personagiile n'au dreptul să se devoteze decît o singură dată. A doua oară, lucrul ne plictiseşte. A treia oară, ne face să rîdem.

„Nici resemnarea nu-i mai bună. Această înaltă virtute creştinească, pe scenă e insuportabilă. Acţiunea nu „muşcă", nu prinde, asupra unui personagiu resemnat. El nu are „reacţiune", sau mai bine zis, reacţiunea sa e tocmai de a fi resemnat. Şi fiind mai dinainte resemnat, toate catastrofele care i se întîmplă sînt tot atîtea lovituri de teatru perdute!

„Nici fidelitatea nu-i mai bună. O femee credincioasă este fatal un rol secundar. Dar, ori şi cît, e un rol. Pe cînd un *bărbat* credincios, este o pură compoziţie. Actorul trebue să-şi „facă" un cap, un cap care stîrneşte zîmbete cînd maliţioase, cînd sceptice.

„Cînd spui despre o actriţă: „Ea joacă marile Cochete" — echivalează cu un indiscutabil elogiu. Dar cînd spui: „ea joacă pe credincioase"— însamnă a o vorbi de rău.

„Cît despre discreţie,—ea este, la teatru, tipul virtuţii *mute*, ceiace e de altfel şi însăşi funcţiunea ei. Pe cînd Indiscretul, ce minunat personagiu!

„Toate cusururile sînt scenice: vanitate, cochetărie, dezordine, neglijenţă, frivolitate, ingratitudine, zăpăceală, orgoliu, sgircenie, prodigalitate. Cîte subiecte bune şi roluri fertile!

(Francis de Croisset. *Revue de France)*.

Marele Burghez

In numărul omagial consacrat lui Alain, Jean Prevost ne semnalează pe Leibnitz ca pe una din antipatiile maestrului său, dealtfel hrănit cu filosofia lui Descartes şi a lui Comte.

Aceasta însemna că Alain a reperat, şi aceasta ne ajută şi nouă să reperăm în Leibnitz, pe marele burghez al filosofiei, sau mai bine zis al lumii, întocmai cum filosoful antic era cetăţeanul lumii. Simţim în Leibnitz pe filosoful la Curţea lui Dumnezeu, după cum era la curtea ducelui, stăpînul său. El spune: „nu trebue să

fii un nemulţumit în republica universului". Aleşii sînt cei satisfăcuţi. Cei satisfăcuţi sînt cei aleşi. Dar Schopenhauer şi Nietzsche au stabilit în aceste curţi o preseanţa „à la Saint Simon", preseanţa pe care o regăsim la filosofii de astăzi, o regăsim desigur la Alain, precum şi la Henri Lefefore şi la tinerii filosofi ai spiritului.

Ne reamintim de Gide, care vorbeşte de influenţa care a avut-o asupra lui pentru a-l readuce la gustul pentru viaţă „o meditare desesperată a lui Leibnitz. Gide şi noi sîntem nişte burghezi. Găsim gîndirea lui Leibnitz admirabilă şi binefăcătoare. Găsim însă că trebuesc şi nemulţumiţi în republica universului. Radicalul Alain trebue să fie contra lui Leibnitz. Altfel ar deranja concepţia noastră a unei filosofii parlamentare. In Republica filosofilor spiritul leibnitzian este spiritul de guvernămînt. Dar să nu uităm că sînt şi filosofii controlului. Grupul radical şi radical socialist; Hume, Schopenhauer, Nietzsche, Renouvier.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française)*.

Falimentul sionismului

Intâia experienţă sionistă nu a reuşit. Mijloacele întrebuinţate n'au fost destul de europene; n'au fost occidentale. In toate procedeele s'a întrebuinţat un orientalism care trebuia să ducă la eşec. Nu s'a clădit în deajuns pe realităţi economice. S'a recurs la sistemul antic şi aziatic al propagandei şi al pomenii. Subvenţii şi ajutoare, pe deoparte, propagandă pur verbală pe de alta. Muncii, organizării ei, orientării şi distribuţiei ei, nu i s'a dat importanţa cuvenită. A funda o comunitate viabilă necesită desigur şi forţe ideologice, dar şi forţe materiale. Fenomenele economice au fost nesocotite, în folosul vorbăriei în ordinea morală, a paperaseriei în ordinea politică, a indiferenţei în ordinea socială.

Dar dacă prima încercare sionistă nu a dat rezultate satisfăcătoare, nu însamnă că sionismul este o utopie în genere. Aventura se mai poate tenta. Dar ca să nu rămînă iar o aventură cîteva precauţii trebuesc luate, cîteva puncte de program urmărite. Intre altele şi în deosebi: „suprimarea oricărei propagande costisitoare"; „reducerea serviciului politic la un comitet restrîns de direcţie" dar mai ales o mai atentă analiză a posibilităţilor economice ale ţării. O inventariere critică a diverselor ramuri de producţie, pentru a se şti care categorie de industrii omeneşti sînt viabile, care nu-s aclimatabile în Palestina, şi tăerea oricărui subsidiu acestora din urmă.

Intr'un cuvînt: „Sionismul de mîne, acel care va înlocui pe cel de astăzi, —ideologie pe bază de mendicitate— va fi poate numai *Sionismul Economic*.

(Kadmid-Cohen. *Mercure de France)*.

Poezia recentă

O caracteristică generală: *revoluţionarismul*.

Inainte, divirgenţa între „şcoli" ţinea de diferenţa materialului de inspiraţie, sau de deosebiri de formă metrică. De tradiţie, nu se atingea nimeni. Graţie însă simboliştilor, care au dat prima lovitură de tîrnăcop" —poeţii de azi încep prin a asasina tot ce era tradiţie—veche ori nouă. Şi printre curentele fundamentale ale poeziei franceze de azi, putem distinge două: „umoriştii" şi „cubiştii" („suprarealiştii" fiind doar o „coadă" a cometei cubiste).

Umorismul de altfel se întîlneşte şi la cubişti. Aşa că toţi au un precursor comun: pe Jules Laforgue, adică, dacă vrem să mergem încă mai departe, pe Heinrich Heine. Deosebirea celor moderni faţă de aceste două modele e că humorul nu-i sarcasm filosofic sau ironie profundă, ci bătae de joc, sau poate, şi mai simplu: *joc*.

Aceasta e noutatea cea mare şi comună. Până azi (cu excepţia precursorilor) lirismul era vomitaţiunea necondiţionată a sufletului autorului. Sufletul se etală, ca atare, şi atîta tot. Humorismul introduce spiritul critic în producţia lirică, dedublarea poetului (Heine, Laforgue, Rimbaud, Beaudelaire).

La moderni, atitudinea aceasta e generală şi esenţială. Iată partea lor comună.

Cubiştii, în plus de această particularitate, mai au una.

Dar ce însamnă „cubism" în litera-

tură? Insamnă nu geometrie — ca în pictură, ci *simultaneism*. Pictorul cubist s'a născut în mare parte *din ciudă pe sculptor*, care are privilegiul să vadă lucrurile „pe toate fețele dintr'o dată". De aici acel „pêle-mêle" de imagini, în aparență incoherente.

Acest dor de concomitanță, poetul cubist îl realizează cu vorbe. Intr'un poem trebue să pui tot, absolut tot ce-ți trăsnește prin cap. Nu există important și neimportant. Important e doar să nu omiți nimic, și mai ales să nu omiți ceiace un prost ar putea crede că-i... neimportant.

Suprarealiștii predică același lucru. Doar că expun mai clar, mai metodic mecanismul poetic pe care cubiștii îl practicau din instinct, naiv și intuitiv. Singura deosebire între suprarealiști și cubiști e că cei dintâiu nu pot vedea în ochi pe cei din urmă (pentrucă, bine înțeles, fiind anteriori trebuesc uriți ca orice seamănă cu tradiționalul).

Printre humoriști se pot cita: Toulet, Carco, Derème, Jean Marc, Bernard, Pellerin, Dyssord.

Printre cubiști: Max Jacob, Cendrars, Cocteau, Barzun, Divoire, Appolinaire, Radiguet.

Printre suprarealiști: Breton, Desnos, Soupault, Aragon, Delteil (e caracteristic că ultimii trei au dezertat școala, și că au strălucit mai ales în proză).

(Français Porché. *Revue de Paris*).

Clasele sociale

Faptul social implică o serie de raporturi datorite interdependenții indivizilor, fără a fi necesar însă ca aceste raporturi să se manifeste în mod evident și simultan între ei. Educația unui copil, de exemplu este un fapt social, produs al vieții sociale, deși caracterul ei de sociabilitate s'a incorporat complect în personalitatea sa. De fapt, indivizii se deosebesc prea puțin între ei pentru a nu putea fi reduși la un tip comun,—în manifestările lor generale. De aceia relațiile sociale între indivizi se pot studia înlocuind personalitățile concrete cu tipuri abstracte, ce fac parte din diferite clase sociale, categorii, diviziuni și subdiviziuni cît mai apropiate de micile grupuri omogene.

Dacă plecăm dela diviziunea în clase parazitare, proletariene, muncitoare, privilegiate, posesoare, conducătoare, medii și intermediare, vom recunoaște că tipuri destul de deosebite între ele se găsesc în acest mod apropiate. S'ar putea distinge apoi „tipurile profesionale", dar trebue să recunoaștem că influența și ereditatea profesională este în descreștere, datorită activităților succesive pe care același individ le îndeplinește în domenii variate de acțiune.

Procesul de diferențiere continuă însă a duce o diversitate crescîndă a tipurilor de existență socială. In evul mediu au existat în adevăr antagonisme în felul de viață a diferitelor clase sociale: nobilul puternic opus seigneur-ului cu mici resurse, starea călugărilor săraci opusă membrilor clerului superior, și însfîrșit burghezul sau țăranul chiabur opus sclavului sau orășenilor cerșetori și vagabonzi.

Azi numai în sînul burgheziei vom găsi incomparabil mai multe categorii distincte decît în întreaga societate medievală. Această diferențiere avansată prezintă însă și avantajul de a stabili posibilități de asimilare între diferitele tipuri sociale, care apar astfel mai mult transitorii și instabile. Acei ce sînt la un nivel inferior de activitate sau instrucțiune—mai ales—au încontinuu tendința de a imita și prin aceasta de a se apropia de un rang superior; și în ciuda eforturilor făcute de aristocrația din naștere pentru a nu se confunda „inobilații" de dată recentă, „parveniții" au reușit a se adapta perfect la noul fel de viață, împrumutînd manierele, distracțiile, adesea chiar prejudecățile în politică, pe care le păstra nobleța de sînge.

Pe de altă parte generalizarea instrucțiunii și obiceiul de a participa la conducerea afacerilor publice, care au pregătit afirmarea „opiniei publice" în regimul democrat, au dus la ridicarea cetățenilor la un grad intelectual și moral superior poporului preocupat numai de viața materială. Ca urmare a unei largi asimilări sociale, viața umană a prezentat în general mai multă uniformitate. Cu toate acestea inegalitățile—oricît ar fi de puțin aparente—există din toate punctele de vedere, și mai ales din punctul de vedere al dispozițiilor mentale; intelectualii—firește în special cei mai bine dotați dintre ei—tind la un cît mai înalt grad de cultură și forță intelectuală, creind o nouă ierarhizare funcțională—bazată pe o adevărată scară a valorilor,—ce are consecinți în toate domeniile de viață.

La aceasta, se adaogă inegalitatea de fapt a privilegiaților după naștere sau după avere și a claselor ce se constitue privilegiate după importanța serviciilor excepționale, pe care le pot aduce.

De aici rezultă în mod inevitabil antagonismul claselor sociale.

Autorul analizează pe rînd diferitele cauze ce duc la lupta de clasă și în special interesele economice și morale, aruncînd apoi o privire amănunțită asupra diferitelor forme de antagonism social. El distinge: antagonismul claselor mijlocii, antagonismul claselor conducătoare și posesoare, antagonismul claselor producătoare și diferitele categorii de antagonisme după criterii variate: politic, religios, moral și educativ.

In urmă analizează problema adaptării claselor sociale, distingînd cu spirit critic și ales discernămînt mijloacele principale pentru realizarea ei: constrîngerea, reglementarea, protecțiunea, libera asociație, și mai ales *educația socială a diferitelor clase sociale*, plecînd dela clasele medii de intelectuali și ajungînd până la clasele posesoare și muncitoare, care vor primi în cele din urmă intermediul intelectualilor ca conducători în sforțările lor de reconciliere.

(G. L. Duprat. *Arhiva pentru știința și reforma socială*).

Unitatea lumii

Generațiile, ce lucrează continuu, nu pot cunoaște rezultatul activității lor decît atunci cînd—sfîrșindu-se o epocă istorică,—își aruncă privirea îndărăt, încercînd să pătrundă întregul sens al operei lor. Astfel lucrează omenirea de patru secole—fără să-și dea samă—la uriașa operă a *cuceririi și unificării globului*.

Cucerirea pămîntului a ajuns către sfîrșit în sec. al XV-lea odată cu descoperirea Americei, care a precizat definitiv cunoașterea planetei, a formei globului, a raselor și popoarelor de care e locuită. Atunci a creiat omenirea proprietatea solului și tot de-atunci a început să creeze raporturi de apropiere între popoare prin cuceriri, colonizări, emigrări sau simple relații de comerț.

Pămîntul fu considerat astfel cu încetul un organism uriaș dar unic.

Cucerirea și unificarea pămîntului căpătară însă o formă mai decizivă și mai accelerată în sec. al XIX-lea, cînd Europa și America luară în stăpînire fierul și cărbunele, cînd învățară să utilizeze vaporii și electricitatea, calea ferată și telegraful; la sfîrșitul acestui secol se putea spune însfîrșit că omul cunoaște și stăpînește globul întreg. Această unificare nu se îndeplinea însă fără o curioasă contradicție, care se afirmă din ce în ce mai puternic; odată cu precizarea cunoștinței ce ducea la unitatea lumii se afirmă și sentimentul unei deosebiri accentuate în vorbire, religie, morală, și diferitele interese ale vieții. De aceia popoarele trăiau izolate în mici grupe închise, neputînd trece cu vederea deosebirile dintre ele, și privindu-se cu indiferența ignoranței—prin care greu puteau străbate ura și iubirea.

Această situație se schimbă atunci cînd grupele sociale începură să se întrepătrundă, căci deosebirile între ele provocară în același timp atracție și adversiune, iubire și ură. Pe această bază continuă unificarea lumii prin sabie și evanghelie, prin înfrățire sau exterminare, prin servicii reciproce sau prin constrîngere. In același timp, în care unificarea cunoștinții avansa, pămîntul fu pustiit de războae și revoluții, până ce pentru întâia oară omenirea se încredință că ea constitue același trup pe întregul glob. Războiul ultim, cu toată jalea, ura, distrugerile și grozăvia lui, a reușit totuși să dea impuls acestei tendinți de înfrățire și unificare universală; cînd Germanii intrară în Belgia, lumea întreagă—dela America și Australia și până la mica Danemarcă—s'a simțit jignită și amenințată; toate statele lumii s'au cutremurat.

Azi lumea suferă de lipsa liniștii și siguranței, căci Asia și Europa sînt bolnave. Nesiguranță în Europa, ceață și clocotire continuă în Asia, amenință mecanismul întregului univers, căci azi popoarele nu numai se urăsc, dar se și tem unele de altele și nu pot trece cu vederea dependența în care trăesc unele față de altele.

Aceasta e contradicția îngrozitoare în toată tragedia ei. Ea nu trebue însă să ne înspăimînte, căci nu putem uita că soarta poate aduce contopirea umanității nu numai prin iubire și ajutor reciproc, ci chiar prin ură și desbinare. De patru sute de ani orice războiu — cînd nu distrugea totul — ducea la fuziune. Cultura universală, care va stăpîni mîne lumea, se pregătește în mijlocul acestei grozave contradicții.

Unificarea complectă a lumii aduce un singur suflet unitar, în care se contopesc armonic toate caracterele superioare ce constituesc cultura actuală subt diferitele ei aspecte: morala creștină, industria și știința Occidentului, bătrîna înțelepciune a Asiei, și florile artei europene și orientale.

Diplomații afirmă în genere că nu-i interesează evenimentele politice din interiorul altor țări; această afirmație devine complect lipsită de sens ații cînd e vorba de cursul liber al vieții popoarelor. S'ar putea susține că popoarele nu sînt interesate în viața lor politică decît de crizele de guverne, de schimbările statuare, sau revoluțiile ce sgudue ordinea socială într'una sau mai multe părți ale globului deodată. Trebue să remarcăm însă, că înafară de popoare nu există un destin izolat. Iar ecoul direct sau indirect al evenimentelor este inevitabil și imposibil de împiedecat până la marginile planetei.

Lumea întreagă se unifică în groaznicele catastrofe, pe care le suportă; e vina omenirii, ca crede încă în epoca, în care popoare, culturi și state trăiau în izolarea, pe care le-a sortit-o altădată destinul lor. Dar această contradicție între realitate și starea sufletească a oamenilor, acest avantaj al faptelor asupra ideilor e marea dificultate, de care suferă epoca noastră.

Transpusă în ordine politică această problemă este problema păcii și războiului. Ea a ajuns la punctul decisiv, căci desarmarea spirituală e azi posibilă în sufletul celor mai puternice popoare din Europa.

Să nu ezităm în fața acestei probleme, căci marele războiu și mai ales cele din urmă revoluții sînt numele eliberării complecte ale Europei și Asiei, organizate într'un mare număr de republici, și scăpate de ocrotirea, iuțeala și conducerea organizării actuale. Trăim o uriașă democratizare a lumii, în care marile imperii vor dispărea treptat dar foarte curînd.

(Guglielmo Ferrero. *Neue Rundschau).*

Noul tip al tinerimii ruse

Dacă în Rusia de azi nu se poate vedea rezultatul final al transformărilor politice în curs, se poate însă observa apariția unui nou tip antropologic, cu mult deosebit de acel al claselor anterioare printr'o structură psihică originală. Nu numai fizionomia, dar chiar sufletul îi e fundamental schimbat de acel al vechiului suflet rus. El e produsul claselor inferioare, pe care revoluția le-a ridicat până la treapta micilor intelectuali; dezvoltat într'o epocă de lupte neîntrerupte, și-a ascuțit instinctele și a pătruns în societatea rusă de azi triumfător și dozat cu o mare forță vitală.

Ar fi nedrept să identificăm această nouă generație cu elementul bolșevic propriu zis. Ea e constituită în mare parte din comuniști cu oarecare ideologie transplantată din concepția marxistă, pe cînd bolșevismul este deosebit de comunism, în care prevalează principiile lui Karl Marx.

De fapt puterea sovietelor se bazează pe oameni crescuți în experiența veche, ce ține de un alt stadiu al revoluției; ei nu se înspăimîntă însă de pornirile autoritare ale oamenilor noi, căci știu că mai curînd sau mai tîrziu vor ajunge cu toții la fel. Tinerii noii generații, energici, cu puternic instinct vital și cu dorință de stăpînire, au fost sprijinul ocazional al forței sovietice, dar—fără a fi totdeauna membri ai partidului comunist—au pus stăpînire pe consiliul comitetului de conducere.

In Rusia ante-belică există o adîncă ruptură între tradiția de înaltă cultură, reprezentată printr'o elită puțin numeroasă—denumită „Inteligența"—și mediocra cultură a „poporului". Revoluția a suprimat această deosebire și a nimicit distincția acestor noțiuni contrarii; dar în procesul acesta de nivelare intelectuală s'a cristalizat noul tip instinctiv, voluntar, lipsit de cultură.

Noua generație din Rusia nu mai e

revoluționară în sensul tinerimii ruse de mai înainte. Revoluționarismul a fost produsul vechiului regim, rezultatul rupturii tinerei generații cu regimul conducător din Rusia de altădată; a fost năzuința către o schimbare excepțională, ce pregătea apariția societății ruse de azi.

Tinerimea generației actuale a primit revoluția, a crescut în mijlocul ei, se teme de contra-revoluție, dar în structura sufletului ei nu mai e revoluționară. Ea vrea organizare, ordine, ierarhie după activitatea fiecăruia; e o generație dușmană revoluției.

Totuși ea are o incontestabilă calitate. Departe de utopia și visurile fanteziste ale vechei „Inteligenți", tinerimea de azi e realistă și manifestă un spirit practic pronunțat; ea nu privește în depărtări, ci își alege momentul istoric actual: astăzi.

Foarte apropiată de tehnica Occidentului, generația nouă de după revoluție este dușmană acerbă a liberalismului. Ea nu mai găsește nici un avantaj în principiile dreptății și libertății umane. Libertatea—care însuflețise tinerimea rusă aproape un secol, apare aceleia de azi drept piedică în acțiune, drept slăbiciune și reflecție, adesea drept desordine.

Vechiul individualism, ce caracterizează întreaga istorie contemporană, este străin acestei generații. Ea nu este întotdeauna comunistă, dar e colectivistă în sensul adînc al cuvîntului, căci nu concepe viața decît în senzul unic al colectivității, ce creiază omului posibilitatea de a se manifesta și actualiza.

In sfîrșit tinerimea rusă este anteromantică și îndreptată numai către obiectivism. Lumea subiectivismului romantic era produsul unei pături de o cultură rafinată, ce nu avea nimic comun cu ordinea socială obiectivă; tinerimea de azi tinde la crearea unei ordini obiective și la contopirea personalității în grupul social.

Cea mai însemnată parte a acestei generații—cunoscută subt numele de „Komsomoly" (tinerimea comunistă) e în majoritatea ei materialistă (marxistă) și ateistă. Există totuși o parte în mijlocul acestei tinerimi, ce resimte criza religioasă și activează în senzul unei mișcări de mase pentru menținerea credinței și formelor bisericești; ea nu ține însă la năzuinți religioase mai complicate, ci este realistă—religioasă și gata oricînd a asocia rezultatele revoluției cu tradiționalismul religios.

In sufletul generației, care a crescut în mediul comunist, există o demoralizare și o decădere a moravurilor ce nu interesează decît în fixarea procesului de creație al noii structuri sufletești în sînul generației actuale din Rusia. Este apusul problemelor superioare de artă și cultură.

Comunismul materialist se identifică cu procesul de barbarizare al civilizației actuale. Iar „tipul" tinerei generații e—în mod provizor—un fenomen caracteristic al naturii, dar nici decum o creație a spiritului sau culturii epocei.

(Nicolaus Berdjajew. *Europäische Revue).*

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură generală

Hans Ostwalt, *Das galante Berlin,* Verlagsanstalt Hermann Klemm, A. G. Berlin—Grünewald.

Carte amuzantă, copios ilustrată cu desenuri şi picturi din cei mai buni şi mai reprezentativi maeştri contemporani. Carte de documente omeneşti, asupra acelui aspect din viaţa socială care are privilegiul de a stîrni curiozitatea tuturor categoriilor de public cetitor. După „Europe galante" a lui Morand, această carte inregistrează un strălucit succes de librărie.

René Fülop Müller, *Der Geist des Bolchevismus.*

Poate cea mai înţelegătoare carte de reportaj asupra Rusiei actuale. Ruşii, popor profund serios, şi profund copilăros. Amestec de sălbătăcie primitivă, cu sensibilitate intelectuală şi artistică uimitoare. Pe lingă aceasta un curaj spiritual care îi aruncă dintr'odată in cele mai modernisate atitudini.

Combaterea omului gen european (individualist şi personalist) prin omul de masă («Der Kollektive Mensch»).—Teatralizarea vieţii cotidiene.—Strada care inlocueşte căminul, ca focar de adunare şi de radiere al culturii şi al vieţii sociale.—Entuziasmul propagandist, şi misticismul cu care se predică neexistenţa lui Dumnezeu.— Fantezie şi umor in toate manifestările vieţii, dar neastîmpăr şi contradicţie.—Iată citeva trăsături pe care Müller le arată, le explică (Müller are o serioasă cultură filosofică) şi le ilustrează cu planşe foarte ingenios alese.

M. Rageot, *L'homme Standard,* Paris, Plon.

Autorul dă oarecum o consultaţie medicală Omului—de—azi. Şi ; studiază toate organele : Munca, intelectualitatea, simţul artistic, religiozitatea, puterea de dragoste, simţul moral. Şi ne schiţează un portret care prezintă oarecare asemănare ca realitate, dar care e vădit cam exagerat. Nu sîntem azi aşa mecanizaţi cum vrea d. Rageot.

Există desigur o „depreciere a omului» şi există piedeci în drumul celui ce vrea să-şi facă un tip diferit de viaţă. Dar personalismul şi setea de autonomie individualistă rămîn idealuri foarte intens crezute astăzi (dacă nu mai ales astăzi).

Rămine totuşi ceva adevărat în cartea d-lui Rageot. Şi anume : in măsura în care omul de azi e mecanizat, el este mecanizat cam in genul descris de d. Rageot.

François Mauriac : *Le roman,* Cahiers de la Quinzaine, Artisan du livre.

Ideia centrală a cărţii e aceasta : Simţul religios şi moralitatea bur-

-gheză azi sînt ofilite. Ori, ele sunt acele care au alcătuit materialul fundamental de inspiraţie al genului roman. Şi atunci, dispariţia lor nu va atrage oare dispariţia genului însuşi? Nu răspunde autorul, căci romanului îi mai rămine un conflict de cercetat şi exploatat : duelul între două neutralităţi, între «l'ordre français et la complexité russe». Concluzie şi soluţie pe cît de neaşteptată pe atit de naivă. În schimb, micile observaţii de amănunt, reflecţiile şi observaţiile accidentale care străbat cartea lui Mauriac o fac totuşi extrem de interesantă.

Maurice Decroix, *Le boîte à pilulles,* Le Rechin, Paris.

Culegere de maxime. Ca mai toate maximele, - locuri comune îmbrăcate cu hainele nouă ale exprimării spirituale sau paradoxale Exemplu : «Sint femei care au ciudă pe toată lumea pentru fidelitatea pe care ele o păstrează bărbatului lor».

Louis Latzarus, *La Politique,* Hachette.

Cugetări asupra acestei nobile ocupaţii. Bineinţeles, ton general de pessimism blazat şi scepticism plictisit. Dar in fond, dacă aşa este politica ? Desgustătoare, plicticoasă şi întristătoare ? Ş'apoi cartea lui Latzarus ne descrie cu vervă mereu nouă lucrurile politicei (care nu pot să scape de defectul de a fi totdeauna puţin vechi).

Edmond Fleg, *Pourquoi je suis juif,* Editions de France.

Interesant, pentru că îndărătul titlului se află subînţeles că *poţi alege* să fii ovrei în loc de altceva ; că Evreismul e o doctrină ca oricare alta religioasă, politică, morală. A fi foarte militant evreu încetează, în ţările civilizate, de a mai fi ceva care să poată periclita fiinţa acelei ţări. Document important, pentru această evoluţie, şi carte care ar da mult de gîndit cetitorilor noştri.

Romane

Karl Scheffler, *Der junge Tobias.* (Insel Verlag, Leipzig).

Este romanul muncitorului care străbate multe locuri, schimbă multe meserii, variază decorul, şi-şi premeneşte cu această ocazie gîndul. Se arată foarte bine cum o asemenea existenţă poate duce la următorul desnodămînt : Peregrinările lucrătorului îi trezeşte şi-i dezvoltă simţul literar, făcîndu-l să sfirşească ca scriitor. Este evoluţia multor oameni din epoca noastră, şi-i o problemă interesantă.

Şi mai e interesant romanul şi prin aceia că ni se descrie în chip foarte veridic şi pitoresc mediul unui oraş mare în răstimpul dela 1870 până azi.

René Fülop Müller, *Der Heilige Teufel, Rasputin und die Frauen,* Grethleinn Co. Leipzig Zürich ; 93 ilustraţii.

Müller este un pablicist german foarte în curent cu lucrurile din Rusia unde a călătorit adesea şi unde întreţine relaţii de prietinie cu multe personalităţi însemnate Cartea lui despre Rasputin este documentată — în măsura şi felul cum te poţi documenta asupra unei biografii care a trecut deja în domeniul legendei.

Müller are simţ literar, are talent ziaristic, vede cu ochii de bun reporter, şi mai cu samă pricepe mentalitatea rusă uimitor de bine pentru un Ne-rus. Rasputin—«Sfîntul Drac» ne este arătat ca un personaj totodată tipic rusesc, cufundat în adîncurile atavismelor ruseşti, şi totodată foarte „modern".

Alfred Roth, *Zewi Wohnhaüser von Le Corbusier,* Akademische Verlag Vedekind & Co. Stuttgart.

Este explicarea, prin descripţie a două case construite de Le Corbusier, a frumuseţilor cu totul nouă şi îndrăzneţe, dar în acelaşi timp pline de simplitate, ale acestui arhitect aşa de la modă azi, la modă, acum, poate mai mult chiar în Germania decît în ţara lui de naştere.

Werner Wittgenstein, *Thiele Vorsings Uhr,* Friesen Verlag, Bremen.

Interesul acestui roman stă în aceia că se petrece în evul-mediu, plin de tot soiul de superstiţii, magie, misticism,—alături de sentimentul păgîn care începea să renască

Wilhelm Speyer, *Frau von Hanka* Verlag Ulstein.

Este romanul de dragoste al unei femei al cărui suflet e un amestec savuros de rafinărie civilizată şi de

primitivitate instinctivă. Celace predomină în roman este extrema delicateță, bunul gust subțire cu care autorul descrie personagiile și situațiile.

Științe juridice

I. Macovei, *Le régime electoral de la representation nationale en Roumanie*, Presse Universitaire.

Istoric al diverselor sisteme electorale care s'au succedat în România modernă. Se sfîrșește prin avantagiile sistemului actual al scrutinului de listă, care a preschimbat vechiul regim de luptă politică între persoane, deplasîndu-l pe terenul luptei mai largi între partide și programe generale.

Otokar Flanderka, *Le contrôle de la constitutionnalité des lois en Tscheko-Slovaquie*, Jouve.

Se face descrierea unei instituții foarte originale. Un tribunal constituțional suprem, specializat în unica chestiune a corespondenței dintre legile ordinare și pactul fundamental

COMPILATOR

Bibliografie

Petre Dulfu, *Odinioară*, Povești cu ilustrațiuni de A. Murnu, a II-a ediție, Ed. Cartea Romînească. Prețul 30 lei.

George Ranetti, *Madam Strakinidy*, Ed. Cartea Romînească, Prețul 30 lei.

P. Dulfu, *Dumnezeu și Oamenii*. Povestiri după Sfînta Scriptură a vechiului Testament cu 65 ilustrațiuni în text, Ediția II-a. Ed. Cartea Romînească, Prețul 90 lei.

Apostol Culea, *Din viața oamenilor întreprinzători*. Cunoștințe Folositoare, Ed. Cartea Romînească, Prețul 5 lei.

Locotenent M. Zapan, *M. Berthelot (1827-1907)*, Viața și opera lui. Cunoștințe Folositoare. Ed. Cartea Romînească. Prețul 5 lei.

M. Sadoveanu. *Olanda*, Note de călătorie. Ed. Cartea Romînească Prețul 75 lei.

Ivan Turghenieff, *Fum*, Biblioteca Minerva, Vol. I. Ed. Cartea Romînească, Prețul 9 lei.

C. Ardeleanu, *Diplomatul, Tăbăcarul și Actrița*, Premiată de Soc. Scriitorilor Romîni, Ediția II-a, Ed. Cartea Romînească, Prețul 96 lei.

Charles Aubert, *Arta mimică cu 200 desene*. Prefața de dl. Profesor Rădulescu-Motru tradusă de Apriliana Medianu. Ed. Cartea Romînească, Prețul 60 lei.

Henrik Ibsen, *Doamna Mării*, Biblioteca Minerva. Ed. Cartea Romînească, Prețul 9 lei.

Benjamin Constant. *Pribeagul*, Biblioteca Minerva, Ed. Cartea Romînească, Prețul 9 lei.

Al. Davila, *Din Torsul zilelor*, vol. I. Editura Oltenia, București, Prețul 80 lei.

Sever Pop, *Cîteva capitole din terminologia calului*, Ed. Ardealul, Cluj 1928.

André Maurois, *Dialoguri asupra comandamentului*, Tip. Apărarea Națională, 1928, Prețul 60 lei.

Clara Guthrie d'Arcis, *Rolul social al femeii*, traducerea de P. Mușoiu, Bibl. Rev. Ideii, București, Prețul 20 lei.

M. Carp, *Manualul Bacalaureatului, Limba Romînă*, Viața Romînească, Iași, Prețul 100 lei.

Ion Clopoțel, *Sociografie Romînească*, Editura Revistei Soc. de mine, Cluj 1928, Prețul 60 lei.

Virgil I. Bărbat, *Exproprierea Culturii*, Ed. Librării Lepage—Cluj 1928. Prețul 128 lei.

E. G. Racovitză, *Liceul Național Științific* (două cuvîntări despre școala secundară teoretică) a viitorului' Ed. Ardealul, Cluj.

C. Rădulescu-Motru, *Elemente de Metafizică*, București, 1928, Prețul 53 lei.

Ovidiu Raum, *Interna dela Clinica Hirurgicală*, Tiparul Oltenia, București, Prețul 50 lei.

George Dumitrescu, *Priveliști*, poezii Ed. Casei Școalelor, București, 1928, Prețul 18 lei.

Anuarul Școalei Normale „Vasile Lupu" din Iași pe anul 1927—1928, Iași, Viața Romînească, Prețul 100 lei.

Traian Brăileanu, *Politica*, Tip. «Mitropolitul Silvestru» Cernăuți. 1928, Prețul 300 lei.

Gh. Mihalciuc, *Hora noastră*, Tip. Viitorul, Botoșani, Prețul 10 lei.

I. D. Protopopescu, *Mai multă logică în viață*, Institut de Arte Grafice „Poporul", București, 1928. Prețul 100 lei

Reviste primite la redacție:

Buletinul Uniunei Camerelor de Comerț și Industrie No. 5; Zorile No. 4; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Timișoara 1928; Căminul No. 5—6; Viața Agricolă No 10—12; Semenicul No. 6; Gîndul Nostru No. 3—4—5; Corespondence économique roumaine No. 2; Romînia Militară No. 4; Revue internationale du Travail No. 6; Gîndirea No. 5—6; Mercure de France No. 719; Ritmul Vremii No. 5; Foaia Tinerimii. Bilete de Papagal; Ramuri No. 5; Viața medicală No. 5—7; Le cri des peuples No. 3—6; Familia No. 3—6; Orpheus No. 3; Sinteza No. 12. Arhivele Olteniei; Lamura No. 2—5; Infrățirea Romînească No. 15; Informații comerciale No. 1—5; Universul Literar No. 23-24; Revista generală a învățămîntului No. 5; Doina No 1; Convorbiri Literare, Ianuar-April 1928; Cugetul Liber No. 7; Școala și Familia de mine No. 2; Societatea de mîne No. 10—13; Țara Noastră No. 23—28; Democrația No. 5; Revista Tinerimii No. 5; Falanga No. 40-42; Provincia Literară No. 1; Contimporanul No. 77; Corespondența economică No. 4—5; Arhiva pentru știința și reforma socială No. 3—4; La Nouvelle Revue Française No. 177-178; Buletinul Muncii No. 1—3; Cîmpul No. 11; Căminul No. 5—6; Filmul meu No. 9—19; Transilvania No. 5; Vlăsia No. 30; Adevărul Literar No. 392—398; Umanitarismul No. 1; Pentru inima copiilor No. 1; Unu No. 4; Flamura No. 3—4; La Roumanie Économique No. 5—6; Monitorul Municipiului Timișoara No. 21; Grafica Romînă Mai-Iunie, 1928.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXIV

(Anul XX, Numerele 4, 5 și 6).

I. Literatură

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor